

**HÂFIZ-I ŞİRAZÎ'NİN GAZELLERİNDE
MİTOLOJİK UNSURLAR**

Deniz ERÇAVUŞ

Yüksek Lisans Tezi

Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

Yrd. Doç. Dr. Asuman GÖKHAN

2012

Her Hakkı Saklıdır

T.C
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

Deniz ERÇAVUŞ

HÂFİZ-I ŞİRAZÎ'NİN GAZELLERİNDE MİTOLOJİK UNSURLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. Asuman GÖKHAN

ERZURUM - 2012

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

24/12/2012

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Hâfız-ı Şirâzi'nin Gazellerinde Mitolojik Unsurlar." adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezimin/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin/Raporumun ..... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

24/12/2012

Deniz ERÇAVUŞ

F-83/00/22.02.2012

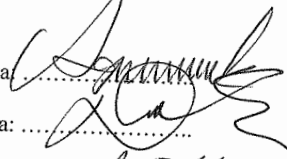
T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

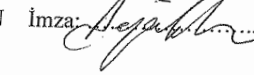
TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yrd. Doç. Dr. Asuman GÖKHAN danışmanlığında, Deniz ERÇAVUŞ tarafından hazırlanan bu çalışma 24 / 12 / 2012 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Avni GÖZÜTOK. İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Nimet YILDIRIM İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Asuman GÖKHAN İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 24 / 12/2012

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

F-85/00/22.02.2012

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	VII
ABSTRACT	VIII
KISALTMALAR	IX
ÖNSÖZ.....	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MİTOLOJİNİN TANIMI, İRAN MİTOLOJİSİ VE HÂFİZ-I ŞİRAZÎ'NİN HAYATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

1.1. MİTOLOJİNİN TANIMI.....	3
1.2. İRAN MİTOLOJİSİ.....	4
1.3. HÂFİZ-I ŞİRAZÎ'NİN HAYATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ.....	6

İKİNCİ BÖLÜM

HÂFİZ-I ŞİRAZÎ'NİN GAZELLERİNDE MİTOLOJİK UNSURLAR

2.1. ÂB	14
2.2. ÂB-I HAYAT	21
2.3. ÂD	28
2.4. ÂDEM.....	30
2.5. ÂFİTAB	36
2.6. ANKÂ	38
2.7. ARŞ	39
2.8. ÂSAF.....	42
2.9. ÂSUMÂN	44
2.10. ATEŞ.....	45
2.11. ATEŞ-İ MUSA	50
2.12. ATEŞ-İ TÛR	51
2.13. ATLAS.....	52
2.14. ÂYİNE	52
2.15. ÂYİNE-İ İSKENDER (ÂYİNE-İ SİKENDER).....	56
2.16. BÂD.....	58

2.17. BÂR-İ EMANET	61
2.18. BEHMEN	63
2.19. BEHMEN	64
2.20. BEHRÂM-I GÛR	65
2.21. BENEFŞE	66
2.22. BEREHMEN (BARAHMA)	67
2.23. BEYT-İ EHZÂN	68
2.24. BİHİŞT	69
2.25. BÛY	73
2.26. BÛLBÛL	75
2.27. CÂM	79
2.28. CÂM-I CEM	81
2.29. CEBRAİL	85
2.30. CEMŞİD	87
2.31. ÇÂH-I BABİL	92
2.32. ÇELÎPÂ	93
2.33. DÂRÂ	94
2.34. DAVUD	95
2.35. DEY	96
2.36. DEYR-İ MUĞÂN	97
2.37. DIREHT	98
2.38. DÎV	99
2.39. DÛZEH	100
2.40. EBED	101
2.41. EFRÂSİYÂB	102
2.42. EHRİMEN	104
2.43. ELEST	105
2.44. ENGÛR	107
2.45. ESB	109
2.46. EVRENG VE GULÇEHR	110
2.47. EZEL	111
2.48. FERHAD	112

2.49. FERÎDÛN	113
2.50. FERİŞTE	115
2.51. FERVERDÎN	117
2.52. FİRAVUN.....	118
2.53. FİRDEVS	119
2.54. GENDUM.....	120
2.55. GULGÛN	121
2.56. HALLAC-I MANSUR	122
2.57. HÂRÛT VE MÂRÛT	126
2.58. HAVVA	128
2.59. HEFT	129
2.60. HEFT ÂB ŞOSTEN.....	130
2.61. HEFT AHTER.....	131
2.62. HEFT ÂSUMÂN.....	131
2.63. HEFT DERYA	133
2.64. HEFT İKLİM (HEFT KİŞVER).....	133
2.65. HIZIR	134
2.66. HUMÂ	138
2.67. HÛR (HÛRİ).....	139
2.68. HUSREV VE ŞİRİN.....	141
2.69. HÛDHÛD	145
2.70. İBRAHİM.....	146
2.71. İREM	148
2.72. İSA	150
2.73. İSKENDER	154
2.74. İSM-İ AZAM	158
2.75. İZED	159
2.76. KAFDAĞI	160
2.77. KALEM.....	161
2.78. KÂRÛN	163
2.79. KEBÛTER	164
2.80. KEVSER.....	166

2.81. KEYHUSREV.....	167
2.82. KEYKÂVÛS	168
2.83. KEYKUBÂD	170
2.84. KİMYÂ.....	171
2.85. KURBAN.....	173
2.86. LALE	174
2.87. LEYLA VE MECNUN.....	175
2.88. MÂH	177
2.89. MÂHÎ.....	180
2.90. MAHMUD VE AYAZ.....	181
2.91. MÂR	182
2.92. MERÎH	183
2.93. MEY.....	184
2.94. MÎHR (MÎTRA)	190
2.95. MÎHRGİYÂH	192
2.96. MÎHR VE VEFA	193
2.97. MORĞ	195
2.98. MUĞ (MUĞÂN)	197
2.99. MUSA	198
2.100. MÜŞTERİ	203
2.101. NÂHÎD.....	204
2.102. NEMRUD	206
2.103. NEVRUZ	207
2.104. NİL.....	208
2.105. NUH	209
2.106. PERÎ	211
2.107. PÎR-İ MUĞÂN.....	212
2.108. RESTÂHÎZ	214
2.109. RIDVAN	216
2.110. RUH.....	217
2.111. RÛSTEM	219
2.112. SABÂ	221

2.113. SÂMİRÎ	223
2.114. SELSEBÎL	225
2.115. SEMÛD	226
2.116. SERV	227
2.117. SİDRE (SİDRETU'L-MUNTEHÂ)	229
2.118. SİYÂMEK	231
2.119. SİYÂVEŞ	231
2.120. SPERĞEM	233
2.121. SUNBUL	233
2.122. SURÛŞ	234
2.123. SÛSEN	236
2.124. SÛLEYMAN	237
2.125. ŞAHİN	242
2.126. ŞEB-İ KADR	243
2.127. ŞEDDÂD BİN ÂD İLE ŞEDÎD BİN ÂD	244
2.128. ŞİMSÂD	245
2.129. ŞUAYB	246
2.130. TAVUS	247
2.131. TÛBÂ	247
2.132. TUFAN	249
2.133. TÛR	250
2.134. TÛTÎ	251
2.135. UKÂB	252
2.136. UTARÎT	253
2.137. VADÎ-Yİ EYMEN	254
2.138. VE İN YEKÂD	255
2.139. YAKUB	255
2.140. YED-İ BEYZÂ	257
2.141. YELDÂ	258
2.142. YUSUF	259
2.143. ZÂĞ	261
2.144. ZEBÛR	261

2.145. ZULUMÂT.....	262
2.146. ZÜHAL.....	264
2.147. ZÜLEYHA.....	265
SONUÇ.....	267
KAYNAKÇA.....	268
DİZİN.....	269
ÖZGEÇMİŞ.....	273

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HÂFIZ-I ŞİRAZÎ'NİN GAZELLERİNDE MİTOLOJİK UNSURLAR

Deniz ERÇAVUŞ

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Asuman GÖKHAN

2012, Sayfa:285

Jüri: Yrd. Doç. Dr. Asuman GÖKHAN (Danışman)

Prof. Dr. Nimet YILDIRIM

Prof. Dr. Avni GÖZÜTOK

Hâce Şemseddin Muhammed b. Muhammed Hâfız-ı Şirazî, İran'ın aynı zamanda dünyanın da en güzel söyleyen büyük şairlerden biridir.

Hâfız edip bir kişidir, edebî ve Şer'i ilimlere vakıf, felsefi inceliklerden ve irfani gerçeklerden haberdar bir alimdir. Felsefi ve irfani düşüncelerdeki üstün konumu ve açıklama noktasında açık, fasih ve hoş ahenkli ifadeler kullanma gücü, onu önceki birçok şairin üstüne çıkarmış ve divanını herkesin kabul edeceği bir hale getirmiştir. Sahip olduğu doğuştan gelen olağanüstü hazırlığı ona çok arifane incelikte birlikte derin düşünceler imkanı da vermiştir.

Bu çalışmada amacım; büyük söz ustası, Hâfız-ı Şirazî'nin Divanı'nda yer alan Fars mitolojisi kavramlarını içinde yoğun olarak barındıran gazellerini inceleyerek ince, güzel mazmunların çokça bulunduğu herbiri ayrı güzellikteki gazellerindeki mitolojik unsurları tespit etmektir.

Bu amaçla öncelikle incelenen gazeller içerisinde tespit edilen mitolojik unsurların ne anlama geldiği, mitolojide ne anlamlar ifade ettiği, İran mitolojisindeki yeri ve önemi kısaca anlatılmıştır. Sonrasında ise bu mitolojik terimlerin Hâfız'ın gazellerinde hangi anlamlarda kullanıldığı ifade edilerek, şairin verilen bilgilere en uygun beyitleri örnek verilmiştir. Çalışmada toplam yüz kırk sekiz mitolojik unsur ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Hâfız, Divan, Gazel, Mitoloji

ABSTRACT

MASTER THESIS

MYTHOLOGICAL ELEMENTS IN THE GAZELLES OF HÂFİZ-I ŞİRÂZÎ

Deniz ERÇAVUŞ

Advisor: Asst. Prof. Dr. Asuman GÖKHAN

2012, Page: 285

Jury: Assist. Prof. Dr. Asuman GÖKHAN (Advisor)

Prof. Dr. Nimet YILDIRIM

Prof. Dr. Avni GÖZÜTOK

Hâce Şemseddin Muhammed b. Muhammed Hâfız-ı Şîrazî is one of the greatest poets who sing beautifully.

Hâfız is a literary man who is knowledgeable in the literary and religious disciplines and a scholar who is aware of the philosophical deeds and scholarship realities. The dominant position in the ideas of philosophy and scholarship and his power over the usage of clear, fluent and pretty harmonical expressions on the point of explanation made him superior over many former poets and made his divan as an acceptable by everybody. His outstanding preparation at birth enabled him to have long ideas with an elaborate style.

My purpose in this study, by examining the gazelles containing Persian mythological elements intensively took place in the Divan of Hâfız-ı Şîrâzî, is to determine the mythological elements in the gazelles which symbolize delicate, pretty and conceptual ways of beauty separately.

Within this purpose, in the gazelles which were studied, it is told briefly what the determined mythological elements mean, what they mean in the mythology and their place and importance in Persian mythology. Later, by mentioning about how these mythological terms mean in the gazelles of Hâfız, the most suitable verse examples of the poet were given. In this study, a hundred forty eight mythological elements in total were dealt with.

Key words: Hâfız, Divan, Gazelle, Mythology

KISALTMALAR

Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: hicrî
haz.	: hazırlayan
hş.	: hicrî şemsî
İA	: İslam Ansiklopedisi
k.	: kameri
m.	: milâdî
Nşr.	: Neşreden
Sad.	: Sadeleştiren
Tkd.	: Takdim

ÖNSÖZ

Hâce Şemseddin Muhammed b. Muhammed Hâfız-ı Şirazî, VIII/XIV. yüzyılın başlarında Şîraz'da doğmuştur. Zor geçen bir çocukluk döneminden sonra hayatı değişmeye başladı ve ilimle meşgul oldu. Şîraz'daki zamanın alim ve edebiyatçılarının ders meclislerine katıldı. Dini ve edebi önemli kitaplar üzerinde düşünme ve değerlendirme ile uğraştı. Kendi zamanının ilimlerinde dini ve edebi ilimler alanında çalıştı. Daha sonra Kur'ân'ı ezberlemeye yöneldi. Kendisi de şiirlerinde birkaç kez sürekli "Allah'ın kelimıyla" uğraştığına işaret etmektedir. Tezkire yazarlarının ifade ettiklerine göre, "Hâfız" mahlasının seçilmesinin de bu uğraşından kaynaklandığı görülmektedir.

Hâfız'ın yetiştiği dönemde Şîraz, siyasi durum olarak rahat ve huzurdan yoksun idiyse de İran'ın ilmi ve edebi büyük merkezlerinden biri sayılmaktaydı. Hâfız, alimlerin, ediplerin, ariflerin ve şairlerin toplandığı yer olan böyle bir çevrede ilmi ve edebi eğitim gördü ve sahip olduğu kişisel zekası, fitrî yeteneği ve ileri görüşlülüğüyle Hâfız, Fars şiirinde yeni olmayan bu şairlik üslubunu mükemmelleştirerek, onu en beğenilen noktaya ve en tabii şekline çıkardı.

Hâfız'ın şiirinin özelliklerinden bir diğer nokta da beyitlerinde lafzi ve manevi çeşitli sanatları kullanmada kendine özgü yeteneğidir. Fakat onun lafızları yerleştirme ve sanatları kullanmadaki gücü, sanatının onun sözünün kolaylığında bir etki göstermeyecek derecededir.

Her türlü ilmi, ahlaki, felsefi mazmunları içeren gazellerinde değişik vezinler kullanan Hâfız, şiirlerinde birçok edebi sanata yer vermesine rağmen mana ve ifadeyi bu sanatlarla boğmamıştır.

Kaside, rubâî ve kıtalar da yazmış olmasına rağmen Hâfız şöhrete gazelleriyle ulaşmıştır. Gazelleri Fars edebiyatında türünün en gelişmiş örnekleri sayılır. Önceki şairler gibi gazellerinde mecazi anlamlar da taşıyan mazmunlarla birlikte, mitolojik aktarımlar da dikkat çekmektedir.

Hâfız'ın şiirinde ana konu sevgidir. Eski Arap şairlerinden, özellikle cahiliye dönemi ozanlarından esinlenen şairin şiirlerinde duygu, uyum, düzen ve bütünlük öğeleri egemendir. Gazel türünde yaygın olan, her biri ayrı bir konuyu işleyen bağımsız beyit Hâfız'da pek yoktur. Dize ve beyitler anlam bakımından bütünlük gösterir.

Bilinmeyen veya görülmeyen dillere ve sırlara tercüman olduğu için kendisine Lisanu'l gayb ve Tercümânu'l esrar lakapları da verilen Hâfız'ın Divanı İran dışında Fars dili ve edebiyatıyla ilgilenen çevrelerde de tanınmıştır.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde; kısaca mitolojinin tanımını yapıp, ardından İran mitolojisi hakkında bazı bilgileri sunup, sonrasında ünlü gazel şairi Hâfız-ı Şîrâzî'nin hayatı ve edebi kişiliği hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde; Hâfız-ı Şîrâzî'nin gazellerinde geçen mitolojik unsurların önce ne anlama geldikleri ve İran mitolojisindeki yerleri anlatıldıktan sonra Hâfız'ın bu unsurları hangi anlamlarıyla kullandığı anlatılarak en uygun beyitler örnek olarak verilmiştir. Beyitlerin Türkçelerini verirken Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Hafız Divanı* ve Prof. Dr. Nimet Yıldırım'ın *Fars Mitolojisi Sözlüğü*'nden faydalanılmıştır.

Çalışmama bilgi ve tecrübeleriyle değerli katkılarda bulunan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Asuman GÖKHAN'a ve bu çalışmamda emeklerini esirgemeyen hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Erzurum-2012

Deniz ERÇAVUŞ

GİRİŞ

Hâfız-ı Şirazî, yabancı birçok toplumlar tarafından da bilinen günümüze kadar önemini ve değerini hiç kaybetmeden aktarılan gazellerini oluştururken yoğun biçimde mitolojik unsurlara yer vererek bir nevi ülkesinin de zengin kültürünü büyüleyici dizelerinde hatırlatmış, kendinden sonraki nesillere şiir yoluyla aktarmıştır.

Şair, gazellerinde çokça işlenen aşk ve şarap konularının yanında İran mitolojisinde yer edinmiş önemli esatirî kahramanlara, hükümdarlara, aşk hikâyelerine de yer vermiştir. İran mitolojisinde bulunan birçok unsur Hâfız'ın gazellerinde şiir diliyle en güzel şekilde işlenmiştir. Hâfız, bir nevi İran mitolojik tarihinin şairane şekilde anlatıldığı yüzyıllar sonrasına aktarılabilmiş önemli bir eser ortaya koymuştur.

Bu çalışmadaki amaç; Hâfız'ın gazellerinde geçen tespit edebildiğimiz yüz kırk yedi mitolojik unsuru ele alarak, bu unsurların şairin gazellerinde yer alan örneklerini tespit edip en uygun beyitleri örnek olarak vermektir. Çalışmamızda ele alınan mitolojik unsurlardan bazıları şunlardır:

1. Âb	11. Lale
2. Behrâm	12. Mey
3. Cemşîd	13. Nemrud
4. Dârâ	14. Rüstem
5. Efrâsiyâb	15. Sabâ
6. Ferîdûn	16. Tûbâ
7. Gulgûn	17. Ukâb
8. Heft İklim	18. Vadi-yi Eymen
9. İskender	19. Zebur
10. Kârûn	20. Zühal

Bu unsurları tespit ederken Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî'nin neşrettiği *Dîvân-i Hâfız*'dan da istifade edilmiştir.

Birinci bölümde; mitoloji ve İran mitolojisi hakkında genel bilgiler verilip ardından Hâfız-ı Şirazî'nin hayatı ve edebî kişiliği anlatılmıştır.

İkinci bölümde; tespit ettiğimiz mitolojik unsurlar hakkında bilgi verilmiş ardından Hâfız'ın bu unsurları hangi anlamlarda kullandığı tek tek anlatılmış ve gazellerden konuyla ilgili örnek beyitler yapılan açıklamaların ardından verilmiştir.

Hâfız'ın şiirleri üzerine yapılan bu araştırma, İran edebiyatında önemli bir eser olması sebebiyle bu alanda ilgililerin yararlanabileceği bir çalışma olması amaç edinilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİTOLOJİNİN TANIMI, İRAN MİTOLOJİSİ VE HÂFİZ-I ŞİRAZÎ'NİN HAYATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

1.1. MİTOLOJİNİN TANIMI

“Mitleri, doğuşları ve anlamları yorumlayan, inceleyen, bir bakıma eski dünyada yaşamış insanların, sosyal ilişkileri ve doğa olayları algılayış tarzları ile dinsel inanışlarına bakış açılarının yorumlanmasını konu edinen bilim dalı” mitoloji; bir ulusa, bir dine ve bir uygarlığa ait mitleri ele alır. Mitoloji, sözlükte, “ilkel insanların ve insanüstü varlıkların başlarından geçen masalsi olayların incelenip anlatılmasını konu edinen efsane bilimi” anlamıyla da karşılır.¹

Sözlüklerde “ustûre”nin, “tarih”, “haber”, “hikâye”; “rivayet” anlamlarında kullanılan “history” ve “story” kelimeleriyle aynı kökten geldiği belirtilir. Yunancada “mythos”, “açıklama, haber ve hikâye” anlamındadır. Bu nedenle bazılarınca mitoloji, “efsane gibi olağanüstü özelliklere sahip, insanları eğlendiren birtakım anlatılar” olarak kabul edilir. Mitolojik rivayetler, evrenin yaratılış, varlık evreni, insanın yaratılışı, hayvanlar ile bitkilerin var edilişi, Ehrimen ile yandaşı diğer doğa unsurlarının suç işlemeleri, evrene verdikleri zararlar; devler ve ejderhalar gibi Ehrimen yanlısı güçler, ölümün kaynağı, kurbanlıklar adama, ulusal kahramanların olağanüstü serüvenleri ve benzeri daha başka konuları ele alır.²

Bir bakıma eski çağlarda yaşamış insanların doğa olaylarına, sosyal ilişkilere ve dinsel inanışlara bakış açılarının yorumlanması olarak nitelenen mitolojinin konusu ilkel insanlar ve insanüstü varlıkların başından geçen masalsi olaylardır. Her ulusun mitolojisi o ulusun tarihini, efsanelerini, destanlarını ve kahramanlık öykülerini, tanrılarını ve inanç sistemlerini, masallarını ve söylencelerini barındırır. Mitoloji, hayali bir anlatım içine, hayallerde yer etmiş yarı tanrılar ve kahramanların hikâyelerini de katan ve ilk çağlara, daha doğrusu arkaik bir zaman türüne, tarihsel zaman ötesindeki başlangıç zamanına dayanan bir öykü anlatım biçimidir.³

¹ Nimet Yıldırım, *İran Mitolojisi*, Pinhan Yayınevi, İstanbul 2012, s. 17; Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006, s. 11; Bilge Seyidoğlu, *Mitoloji Üzerine Araştırmalar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, s. 15.

² Yıldırım, *İran Mitolojisi*, s. 17

³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 11; Yıldırım, *İran Mitolojisi*, s. 18-19-20; Seyidoğlu, *Mitoloji Üzerine Araştırmalar*, s. 16.

Mitin herkes tarafından kabul edilebilecek bir tarifini yapmak çok zordur. Mit kutsal bir hikâyeyi ihtiva eder. İlkel zamanlarda meydana gelmiş olduğuna inanılan bir olayı anlatır. Mitte her zaman bir yaratma söz konusudur. Bazı şeylerin nasıl meydana geldiğini ve oluştuğunu ele alır. Gerçekte olan şeyleri anlatır. Mitlerdeki karakterler olağanüstü varlıklardır. Onların ne yaptıkları çok eski zamanlarda “Başlangıç” zamanında biliniyordu. Mitler bu kahramanların yaratıcılıklarını gösterir. Onların kutsal ve olağanüstü değerlerini açıklarlar. Bütün bunlar dünyayı kuran ve bugüne kadar getiren değerlerdir.⁴

Mitlerin hâlâ yaşamakta olduğu toplumlarda onlara “Gerçek hikâyeler” adı verilerek mitleri fabllardan, diğer hikâyelerden ayırırlar. Mitlere verilen değeri belirtmek üzere fabllara ve masallara yalan yanlış hikâye adını verirler. Gerçek hikâyeler mutlaka dünyanın başlangıcı ile ilgilidir. Kahramanlar ilahî varlıklardır. Olağanüstü özellikleri vardır. Cennete veya gökyüzüne aittirler. İkinci olarak bu hikâyelerde milli kahramanların harikulade maceraları anlatılır. Mütevazı bir ailenin çocuğu halkının kurtarıcısı olur, onları canavarlardan, kıtlıktan, açlıktan kurtarır. Halk için güzel şeyler yapar. Gerçek olmayan hikâyelerde ise başka şeyler mesela: bir hayvanın macerası anlatılır. Halbuki gerçek bir hikâyede kutsal ve olağanüstü unsurlar hakimdir. Gerçek olmayan hikâyede din dışı unsurlar bulunur.⁵

1.2. İRAN MİTOLOJİSİ

İran mitolojisi ve efsanelerine dair en eski bilgiler MÖ XV. yüzyıla aittir. İran tarihi ve tarihsel şahsiyetleri konusunda en eski bilgiler arkeolojik bulguların yanı sıra *Rig Veda* ve *Avesta*'da yer alır. Zerdüş'tün kutsal kitabı *Avesta* farklı tarihlerde kaleme alınmıştır, onun en eski bölümü *Gatalar* bu dinin peygamberi Zerdüş'tün ilahileridir ve araştırmacıların çoğu bu ilahilerin MÖ VI. yüzyılda yazıldığı kanısındadır.⁶

İran kahramanlık hikâyeleri ve efsanelerinin tarihi, Aryanların İran topraklarına geldikleri günlerde başlar. Hint-Avrupa kavimlerinden olan İran kavmi aşamalı olarak Asya'nın orta kesimlerinden Atlas Okyanusu kıyılarına dek yayılmış ve yeni dünyanın keşfiyle birlikte birçok yere gitmişlerdir. Hint-Avrupa ırkının kollarından biri, tarihin çok eski dönemlerinden beri diğerlerine oranla çok daha önem kazanmıştır; ki

⁴ Seyidoğlu, *Mitoloji Üzerine Araştırmalar*, s. 16.

⁵ Seyidoğlu, *Mitoloji Üzerine Araştırmalar*, s. 16-17.

⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 13

oluşturduğu uygarlıklar, edebiyat ve kültür açısından diğer kollardan daha etkili olan bu Hint-İran koludur. MÖ 3000 yıllarında Hint-Avrupa grubundan ayrılıp Hint ve İran ırkları olarak iki ayrı kola bölünmeden önce Orta Asya’da ortak din, dil, inanç ve mitolojilere sahip olan bu kavim kendisine isim olarak Aryan: şerefli sözcüğünü seçmiştir. Daha sonraki dönemlerde birbirlerinden ayrılarak Hindistan ve İran’a yerleştiklerindeyse her biri bu ismi kendisi için kullanmıştır.⁷

Aryan kavminin bir bölümü İran topraklarına yerleştiğinde, Hindistan’daki Aryanlarla birlikte yaşayan atalarından miras aldıkları hikâye, destan ve efsanevi rivayetleri de yanlarında getirdiler. Hint kavimleri arasında da yaygın olan bu efsaneler, İranlıların arasında daha geniş kitlelere yayılarak özgün bir nitelik kazandı. Yaşanılan çevrenin de etkisiyle şekillenen yeni düşünce ve inançlar, bu rivayetlerde değişiklikler oluşturdu. Kaynakları ortak, fakat bir ayrışma ve değişim sonrası farklılıklar gösteren bu efsanelere İranlılar arasında farklı bir görünüm kazanan Cemşîd, Ferîdûn ve babasına ait Atbîn destanları gibi efsanelerin yanı sıra Sanskrit edebiyatı ve Sanskrit kaynaklarında yer alan başka mitolojik hikâyeler örnek verilebilir.⁸

Özetle, İran milli hikâyeleri ve rivayetleri, Aryan kavminin İran’a göç etmesiyle başlamış ve İran’a yerleşmelerinden sonra her geçen gün yeni gelişmelerin eklenmesiyle gelişimini sürdürmüştür; bu yolla aşamalı olarak derlenen yazılı/sözlü rivayet ve hikâyeler Sasaniler dönemi sonlarında en olgun ve en geniş şekillerini almışlardır.⁹

Dinsel mitolojide de eski İran’daki dinsel yaşayışı ve ayinleri içeren efsaneler ve rivayetler, Zerdüşt’ün ortaya çıkmasından sonra, geriye birer hatırat metni olarak kalmış ve eski İranlıların dinsel efsaneleri olarak sonraki dönemlere aktarılmıştır. Bu rivayetler bazen de milli tarihsel destanlar, efsanelerle birlikte kahramanların hikâyeleri, İranlı komutanların ordu sevkیاتları ve İran milletinin mücadelelerini konu alan eserler olmuştur. İranlıların Yunanlılarla savaşları, İskender’in İran’dan çekilmesinden sonra onun İran’daki derin ve etkin nüfuzuyla mücadeleleri, Bizanslılara ve o çağın doğu imparatorluklarından gelen saldırılara karşı savunma faaliyetleri, birtakım hatıraların yaşanmasına ortam hazırlamış ve klasik destanlarına hamasi bir renk kazandırmıştır.¹⁰

Şahnâme’deki birçok mitolojik şahsiyet İran mitolojisinin önde gelen

⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 13-14.

⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 14.

⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 15.

¹⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 16.

kahramanlarıdır. Fars mitolojisinin önemli bir kısmını içeren ünlü *Şahnâme*'nin yazarı Firdevsî'nin dışında başka Fars şair ve yazarları da bu konuya ilgi duymuş, özellikle şiirlerinde telmihlerle Fars mitolojisini işlemişlerdir. İlk dönemlerde bu işaretler çok sade ve kısa telmihlerle yapılırken sonraları yoğun ve ayrıntılı bir biçim almıştır. Bunun yanı sıra Fars şiiri tarihinde, şairlere yönelerek dizelerinde işledikleri mitolojik renkler de zamanla değişmiştir. Klasik dönemlerde daha çok İran mitolojisine ilgi duyan İranlı şairler, Gazneliler ve Selçuklulardan itibaren bir yandan Sâmi ve İslam mitolojisini, öte yandan Hint ve Yunan mitolojisini dizelerine aktarmışlardır.¹¹

İranlıların İslamiyeti kabul etmelerinden sonra Fars şairlerinin İslami değerlere telmihler veya göndermeler yaparak dizelerini kaleme almaları IV./X. yüzyıllardan itibaren yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Özellikle önceki devirlerde yaşamış, başta Rûdekî-yi Semerkandî (ö. 329/940), Şehîd-i Belhî (ö. 325/937), Dakîkî-yi Tûsî (ö. 367-370/977-980), Firdevsî (ö. 411-416/1020-1025) olmak üzere bazı şairlerin şiirlerinde İran kültürü ve mitolojisinin en önemli unsurları olan Zerdüş, Nûşîrevân, Bozorgmihr, *Avesta*, *Zend* vb. önde gelen mitolojik değer ve rivayetlerden *Kur'ân* ve *Kur'ân* kültürü unsurlarından çok daha fazla yararlanmışlardır.

Daha çok bu dönemde adı geçen şairlerin dizelerinde İran rivayetlerine, özellikle de Zerdüş ve *Avesta*'ya telmihlerin yoğunluğu dikkat çeker.¹²

1.3. HÂFİZ-I ŞİRÂZÎ'NİN HAYATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Şîraz'da dünyaya geldi; doğumu için verilen tarihler 717/1317 ile 726/1326 arasında değişmektedir. Büyük şöhretine rağmen hayatı hakkında pek az bilgi vardır. İyi bir öğrenim gördüğüne ve "Hâce" unvanını kullandığına göre seçkin bir aileye mensup olmalıdır. Adının Kemâleddin veya Bahâeddin olduğu sanılan babasının İsfahan'daki Kûhpâye'den, Tuyseran'dan veya Hemedan'dan Şîraz'a geldiği rivayet edilir. Genellikle kabul edilen babasının adının Bahâeddin olduğu ve Salgurlular döneminde Kûhpâye'den Şîraz'a geldiğidir. Annesi Kâzerûnludur. Tezkirelerin verdiği bilgiye göre babası öldüğünde kardeşlerinin en küçüğü olmasına rağmen ekonomik durumu bozulan ailesini geçindirmek için bir süre fırında çalışmış, bu sırada okumaya karşı büyük ilgi duymuştur. Hâfîz'ın iyi bir öğrenim gördüğü okuduğu kitaplardan belli olmaktadır. Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*ını, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-ulûm*'unu, Mutarrizî'nin *el-*

¹¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 17.

¹² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 17.

Mişbâh'ını, Urmevî'nin *Mefâtihu'l-envâr*'ını, Adudüddin el-Îcî'nin *el-Mevâkıf*'ını okuyup öğrenmenin o dönemde ancak seçkin ailelerin çocuklarına nasip olduğu bilinen bir husustur. Hocaları arasında Kıvâmüddin Ebü'l-Bekâ b. Mahmûd-i İsfahânî-yi Şîrâzî gibi tanınmış kıraat ve fıkıh âlimleri vardır. Öğrenimi sırasında *Kur'ân-ı Kerîm*'i ezberlediği için "Hâfız" lakabını almıştır. Dinî ilimlerin yanı sıra başta Arap edebiyat kültürü de aldığı şiirlerinden anlaşılmaktadır. Bunun dışında eserlerinde, döneminin mûsikisi ve çeşitli sanatları hakkında bilgi edindiğine ve iyi satranç oynadığına dair bilgilere de rastlanmaktadır.¹³

Hâfız'ın yetiştiği dönemdeki Şîraz, siyasî durum rahat ve huzura sahip değildiyse de İran'ın ve İslam dünyasının ilmî ve edebî büyük merkezlerinden biri sayılmaktaydı. Hâfız, büyük âlimlerin, ediplerin, ariflerin ve şairlerin toplandığı yer olan böyle bir çevrede ilmî ve edebî eğitimi gördü ve sahip olduğu kişisel zekâsı, fitrî yeteneği ve ileri görüşlülüğüyle kendisinden önce Fars'ta oluşmuş ve kendisinden kısa bir süre sonra duraklamaya giren kendine özgü ilmî ve kültürel hareketin mirasından faydalanmıştır.¹⁴

Hâfız'ın şiire nasıl başladığı hakkındaki rivayet, "Lisan-ül-gayb" ünvanını nasıl aldığını bize izah eder: Şiirde pek başarılı olamayan şair, bir gece Şîraz'ın kuzeyinde Baba Kûhî tepesinde ibadetle meşgul imiş. O gece Hz. Ali görünmüş ve Hâce'ye asumani bir yemek getirip yedirmiş ve bundan sonra sen bir büyük bir şair ve âlim olacaksın demiş. Ondan sonra Hâfız güzel şiirler söylemeye başlamış.¹⁵

Hâfız'ın özel hayatına ait bazı vakaları, ancak onun gazellerinden ve tabîî belirsiz bir surette biliyoruz. Hâfız, Şîraz'a, Rükânâbâd ırmağına, Musallâ mesiresine candan bağlıdır. Bu bağlılığını, şiirlerinde belirtir.¹⁶

بده ساقی می باقی، که در جنت نخواهی یافت   کنار آب رکناباد و گلگشت مصلا را

Sâki, o kalan şarabı sun. Çünkü cennette ne Rükânâbâd suyunun kıyısını

¹³ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XV, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988-2004, s. 103-104; Zebîhullâh-i Safâ, *Târîh-i Edebiyyât Der İrân*, III, Zebân ve Edeb-i Farsî, İntişârât-i Firdevsî, Tahran 1363 hş., s. 1064-1065-1066; Hâfız-ı Şîrazî, *Hafız Divanı* (Çev. Abdülbaki Gölpınarlı), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1985, s. III-IV.

¹⁴ Zebîhullâh-i Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi (Târîh-i Edebiyyât der îrân III. Cilt Özeti)*, (Çev. Hasan Almaz), II, Nüsha Yayınları, Ankara 2005, s. 184.

¹⁵ Ali Nihat Tarlan, *İran Edebiyatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1944, s. 105; Hâfız-ı Şîrazî, *Hafız Divanı* (Çev. Abdülbaki Gölpınarlı), s. 4.

¹⁶ Hâfız-ı Şîrazî, *Hafız Divanı* (Çev. Abdülbaki Gölpınarlı), s. VII.

*bulabilirsin, ne de Gülgeşti Musallâ'yi.*¹⁷

Hâfız'ın menkabelerini iyice tetkik eden ve divanını hakkıyla inceleyen Sûdî, onun Şîraz'dan ayrılmadığını, ancak Şîraz'a üç günlük bir yer olan Yezd'e gittiğini kaydeder. Şair, bir gazelinde Arapça bildiğini söyleyerek dostu Muhammed Gülendâm'ı tasdik ediyor. Zaten divanında yer yer Arapça beyitler ve Arap şairlerinin etkisiyle yazılmış mülemmalar da onun derin bilgisini gösterir.¹⁸

اگر چه عرض هنر پیش یاری ادیبست   زبان خموش و لیکن دهان پر از عربیست

*Gerçi sevgilinin huzurunda hünerini ortaya koymak edepten dışarıdır, dilim hiçbir şey söylememekte: Fakat ağzım Arapça ile dolu!*¹⁹

Hâfız olduğunu, yani *Kur'ân*'ı ezbere bildiğini, hatta *Kur'ân*'ı on dört rivayete göre okuyan ve kıraat bilgisine sahip olan bir hafız bulunduğunu da yine bir beyitinden anlıyoruz.²⁰

عشقت رسد بفریاد و خود بسان حافظ   قرآن زبر بخوانی با چاره روایت

*Hâfız gibi on dört rivayete göre Kur'ân'ı ezbere okusan da faydasız. Feryadına yine ancak erişir, aşk!*²¹

Büyük bir ihtimalle daha öğrenciliği sırasında şair olarak tanınmaya başlayan Hâfız, 1303-1357 yıllarında Şîraz'da hüküm süren İncû hânedanının son hükümdarı Ebû İshak'a intisap etti ve yine muhtemelen kendisine divanda maaş bağlandı. Hâfız'ın şiirleri ve tarihçilerin yazılarından şairin yaşamının en iyi dönemlerinin Şah Ebû İshak'ın saltanat zamanı olduğu anlaşılır. Bu padişahın Şîraz şehrinin gelişimine özel ilgisi, şairane zevki, halka olan sevgisi ve cömertliği şair için lütuf ve cazibesini vardır. Hâfız, şiiri ve içkiyi çok sevdiği bilinen Ebû İshak'ın ve ona saltanatını sağlayan ayyârların etkisi altında kaldı. "Rind" de denilen bu kalendermeşrep insanların hayat tarzları o dönemde sadece Hâfız'ı değil bazı âlimleri ve tasavvuf erbabını da etkilemişti; bu etkiye Şîraz'ın ünlü bağ ve bahçelerinin güzelliklerini de eklemek gerekir. Ebû İshak ve veziri Hacı Kıvâmüddin ile yakın ilişkiler içinde bulunan ve her istediğini rahatça söyleyebilen Hâfız, bu dönemde büyük bir şair olarak tanınıyor, şiirleri elden ele ve

¹⁷ Hâce Şemsuddîn Muhammed Hâfız-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), İntişârât-i Cavidân, Tahran 1361 hş., s. 1.

¹⁸ Hâfız-ı Şîrazî, *Hafız Divanı* (Çev. Abdülbaki Gölpınarlı), s. VII-VIII.

¹⁹ Hâfız-ı Şîrâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 11.

²⁰ Hâfız-ı Şîrazî, *Hafız Divanı* (Çev. Abdülbaki Gölpınarlı), s. VIII.

²¹ Hâfız-ı Şîrâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 32.

hatta ülkeden ülkeye dolaşıyordu. Şöhreti Hindistan'da Bengal'e kadar ulaşmıştı.²²

Hâfız'ın şiirleri ve tarihçilerin yazılarından şairin yaşamının en iyi dönemlerinin Şah Ebû İshak'ın saltanat zamanı olduğu anlaşılır. Bu padişahın Şîraz şehrinin gelişimine özel ilgisi, şairane zevki, halka olan sevgisi ve cömertliği şair için lütuf ve cazibesi vardır. Hâfız'ın bu şahın Emir Mübârizüddin'in eliyle katledilişi olayı üzerine yazdığı şaheser olan mersiye gazeli can yakıcı bir gam ve derin bir hasret örneğidir. Ama Emir Mübârizüddin'in acımasız kudretinin olduğu dönemlerde adaletin yerine getirilmesini istemek ve Şah'tan iyi şekilde bahsetmek Hâfız için zordu. O yüzden gazellerinde bu konulara kinayeler ve işaretler vardı. Aşağıda örnek olarak verdiğimiz beyit bunlardan biridir.²³

راستی خاتم فیروزه بواسحاقی خوش درخشید ولی دولت مستعجل بود

*Doğrusu Ebû İshak'ın firuze renkli hatemi ne hoş parladı; ama devlet acele etti.*²⁴

Şeyh Hüseyin'e isyan ederek Fars hükümetini ele geçiren Ebû İshak İncû Hâfız'ın ilk memduhudur. Ebû İshak, ilim ve edebiyata kıymet veren, Hâfız'a hürmet gösteren bir hükümdardır. Onunla iki arkadaş gibi idiler.²⁵

Hâfız şiirinde muhtesip kelimesi ile hapis hükümlerini gerçekleştiren, verdiği kararlar sekiz yüz muhalifin kafasını vurduran Emir Mübârizüddin'i kinaye eder.²⁶

محتسب شیخ شد و فسق خود از یاد ببرد قصهء ماست که در هر سربازار بماند

*Muhtesip mürşit oldu ve kendi günâhını unuttu, her pazarın başında bizim hikâyemiz.*²⁷

Hâfız içinde methiye barındıran şiirlerinin cazibeye sahip olduğu söylenir. Şair için övdüğü iki şah olan Ebû İshak ve Şah Şücâ arasında bir fark yoktur, her ikisinden de Allah'ın adamı Allah'ın gölgesi olarak söz eder. Hâfız ve diğer bazı şairler de nimet sofrasından faydalandıkları Şah Ebû İshak'ı övmüş fakat Emir Mübârizüddin'in gidişatını, şehir ve ülke halkına karşı tavrını eleştirmiştir.²⁸

²² DİA, XV, 104; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât Der İrân*, III, Zebân ve Edeb-i Farsî, s. 1064-1065.

²³ Huseyn Alî Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, İntişârât-i Ferheng, Tahran 1372 hş., I, 10.

²⁴ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 10.

²⁵ Tarlan, *İrân Edebiyatı*, s. 106.

²⁶ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 11.

²⁷ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 11.

²⁸ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 12.

Ebû İshak'ı idam ettirip yerine geçen Mübârizüddin'den sonra babasının yerine geçen oğlu Şah Şücâ hür fikirli, merhametli, şair ve sanatkâr bir hükümdardı. Hâfız'a da çok riayet gösterdi. Şair bu hürriyetten çok memnundu. Fakat sarayda bulunan mutaassıp ve riyakâr bir sofı olan Ammar Fakih ve diğer bazı müzevvirlerin tezviri ve şiir bakımından Hâfız'ı kıskanması neticesinde Şah Şücâ şaire karşı tavrını değiştirip onu eleştirmeye ve hırpalamaya başladı.²⁹ Hâfız gazellerinde de bu olanlar üzerine yaşadığı korkuları da çeşitli kinayeler yoluyla yansıtmıştır.

Meyhaneleri kapatan, şarabı yasak eden ve Hâfız'a oldukça kara günler geçiren, meyhanelerin açılması için dualar ettiren Mübârizüddin Muzaffer'le babasından büsbütün ayrı bir karakterde olan ve derhal meyhaneleri açtırarak Hâfız'ın neşeli şiirler yazmasına sebep oldu. Etrafındakilerin etkisinde kalarak Şah Şücâ, rivayete göre Hâfız'dan ziyade İmâd-ı Fakih'i (Ö. 773/1371-1372) daha fazla ilgi gösterdi ve bu şairi, Hâfız'a “Şiirlerinde vahdet yok. Şaraptan bahsederken aşka, derken tasavvufa geçiyorsun. Bu değişikliğin belâğata uymaz” diye eleştirdi. Hâfız da “Evet... Öyle ama bütün ayıp ve noksanla beraber yine de benim şiirlerim âleme yayılmış, öbür şairlerin şiirleri ise Şîraz kapısından bile çıkmamıştır” diye cevap verdi.³⁰

Hâfız, sırasıyla şiirlerinde döneminin emirlerinden Ebû İshak İncû (ö.758/1357), Şah Şücâ (ö.786/1384) ve Şah Mansûr (ö.795/1393) gibi birkaç kişiyi övmüş veya onlarla sohbet etme ve konuşma içinde bulunduğuna işaret eder. Aynı zamanda Bağdat'ta hüküm süren İlekânî (Celâyirliler) padişahlarıyla da ilişki içindeydi. Bunlardan Sultan Ahmed b. Şeyh Uveys (784/1382-813/1410)'i övdü. Şîrâz ileri gelenleri arasından Hacı Kıvâmüddin Hasan Tamgâcî (ö.754/1353)'den kendi şiirlerinde söz etmiş, bir yerde de 768/1367 yılında Bengal saltanat tahtına oturmuş olan Bengal komutanı Sultan Giyâsuddîn b. Sultan İskender'i anmıştır.³¹

Hâfız'ın gazellerini ele aldığımızda bütün sultanlar arasında en çok Şah Mansûr'u övdüğünü görürüz. Sürekli olarak onun cesaretine ve yiğitliğine işaret eder. Öyle ki bu sonuncu Şah, çok az sayıdaki ordusuyla Timur'un güçlü ordularının karşısında durmuş ve son saldırısında beş yüz kişiyle Timur'un otuz bin kişilik ordusuna karşı korkusuzluğunu göstermiş. Hâfız da herkeste kolay kolay bulunmayan

²⁹ Tarlan, *İran Edebiyatı*, s. 106-107.

³⁰ Hâfız-ı Şîrazî, *Hafız Divanı* (Çev. Abdülbaki Gölpınarlı), s. VII.

³¹ Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi (Târîh-i Edebiyât der İrân III. Cilt Özeti)*, (Çev. Hasan Almaz), II, 184.

bu cesareti, yiğitliği şiirine yansıtmayı ihmal etmemiştir.³²

از مراد شاه منصور ای فلک سر بر متاب تیزی شیمشیر بنگر قوت بازو بین

*Ey felek Şah Mansur'un muradından doğma, bak kılıcın keskinliğine gör pazının kuvvetini.*³³

Hâfız, hayatın üzüntüsü, muhtesip ve riyayla mücadele eden bir kişidir. Bir sözle yaşamdan ve onun koruyucularının hepsinden bir efsane yapar ve biz onun şiirinin mucizevi görüşüyle hayatlarımızı daha renkli, daha yaşanılabilir, mutluluklarımızı daha kalıcı, üzüntülerimizi daha hafif, arzularımızı daha gerçekleştirmeye yakın buluruz.³⁴

Hâfız, sanatkâr, akıllı İranlı Müslüman ayyârların tam bir örneğidir. Ve bu örnek olma durumu onu sanatında açıklama yapmada daha iyiye yöneltmiştir. Bu sebeple onun divânı kalbin, ruhun ve İran'ın dünya görüşünün bir aynasıdır.³⁵

Hâfız'ın sanatının önemli ve üstün ilk yönü gerçek, gerçeğe aykırı olmayan ya da gerçeğe yakın şahıslar, eşyalar, durumlar ve amillerden oluşan efsane yazımındadır. Nitekim efsaneler ya kendileri gerçektir ya da gerçeklerden faydalanırlar.³⁶

Hâfız gazellerinde Keyhusrev, Cemşîd, Keykâvûs, Efrâsiyâb gibi İran efsanelerine, Behrâm-ı Gûr ve İskender gibi tarihi kişilere veya Âdem, Süleyman, Yusuf ve Züleyha, Musa ve Kârûn gibi *Kur'an*'da geçen kişilere işaret etmiştir.³⁷

Kaside, rubâî ve kıtalar da yazmış olmasına rağmen Hâfız şöhrete gazelleriyle ulaşmıştır. Daha önce gazel söyleyen bütün üstatların meziyetlerini kendinde toplaması sebebiyle gazelleri Fars edebiyatında türünün en gelişmiş örnekleri sayılır. Önceki şairler gibi gazellerinde mecazi anlamlar da taşıyan aşk ve şarap meclislerini terennüm etmiş ve bazen başka şairlerin beyitlerini kendi gazellerinin arasına serpiştirmiştir.³⁸

Hâfız'ın şiirlerindeki ahenk ve akıcılık yanında sade, tekellüfsüz ve veciz olması şöhretinin en önemli sebeplerinden biridir. Onun bu özellikleri tezkirelerde de ifade edilmiştir.³⁹

Her türlü ilmî, ahlâkî, felsefî mazmunları ihtiva eden gazellerinde değişik vezinler kullanan Hâfız, şiirlerinde birçok edebî sanata yer vermesine rağmen mana ve

³² Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 12.

³³ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 12.

³⁴ Bahâuddîn Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, İntişârât-i Surûş, Tahran 1361 hş., I, 26.

³⁵ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 25.

³⁶ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 25.

³⁷ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 26.

³⁸ *DİA*, XV, 104.

³⁹ *DİA*, XV, 105.

ifadeyi bu sanatlarla boğmamıştır. Arap şairlerinin divanlarıyla çok meşgul olmuş, bunun etkisiyle gazellerine ve bilhassa mülemmalarına sevgiliye hitap ederek ve ona selâm göndererek başlamıştır.⁴⁰

Şu noktayı da unutmamak gerekir ki Hâfız'ın dönemi Fars dilinin ve İslami İran kültürünün en son değişiklik merhalesiyle eş zamanlıydı. Bu yüzden de onun dil ve düşüncesi kendisinden önceki üstatlarla karşılaştırma noktasında bize daha yakındır ve gönüllerimiz ona daha uyumludur.⁴¹

Hâfız'ın sözünün özelliklerinden birisi şudur: İrfanî ve felsefi ince manalarını ve latif düşüncelerinin ve ince tefekkürlerinin sonucunu en vecizli sözle, en açık ve ne doğru şekliyle açıklamıştır. Her beyitte, kimi zaman da her mısrada “mazmun” diye tanımladığımız derin bir incelik vardır. Elbette Hâfız, Fars şiirinde yeni olmayan bu şairlik üslubunun mükemmelleştiricisi ve onu en beğenilen noktaya ve en tabii şekline çıkararak kişidir. Ondan sonra şairler onun üslubunu takip ederek derin “incelikler”i ortaya çıkarmada, ince “mazmunlar”ı söylemede ve onları en veciz ifadelerde yerleştirmede bir beyti, kimi zaman da bir mısraı geçmez aşırılıklar gösterdiler. Git gide “Hindi” diye bilinen üslubunun yaygınlaşmasına yol açan da bu üsluptur.⁴²

Hâfız'ın şiirinin özelliklerinden biri diğer nokta da onun kendi beyitlerinde lafzî ve manevî çeşitli sanatları kullanmada kendine özgü yeteneğidir. Öyle ki şiirlerinde sanat süslerinden yoksun çok az beyit vardır. Fakat onun lafızları yerleştirme ve sanatları kullanmadaki gücü, “sanat”ının onun sözünün “kolay”lığında bir etki göstermeyecek bir derecededir. Hatta o derece ki okuyucu işin heyecanı ile Hâfız'ın sözünün sanatlı olduğunun farkına bile varmaz.⁴³

Birçok şair gibi Hâfız da kendinden önceki veya dönemindeki bazı şairlerin etkisi altında kalmıştır. Bunların başında, büyük bir ihtimalle ömrünün son yıllarını Şîraz'da geçirmiş olan Hâcû-yi Kirmânî gelir. Onu yine bu dönemin şairlerinden Selmân-ı Sâvecî takip eder. Hâfız'da Hayyâm'ın etkisi de görülür. Bu şairlerin dışında Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Sa'dî-i Şîrâzî ve Kemâleddîn-i İsfahânî gibi şairlerden de iktibaslarda bulunmuş, onların şiirlerine cevaplar yazmış veya onları tazmin etmiştir. Ancak ister nazîre ister iktibas şeklinde olsun yazdığı şiirlere daima kendi damgasını

⁴⁰ *DİA*, XV, 105.

⁴¹ Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi (Târîh-i Edebiyât der îrân III. Cilt Özeti)*, (Çev. Hasan Almaz), II, 186-187.

⁴² Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi (Târîh-i Edebiyât der îrân III. Cilt Özeti)*, (Çev. Hasan Almaz), II, 187.

⁴³ Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi (Târîh-i Edebiyât der îrân III. Cilt Özeti)*, (Çev. Hasan Almaz), II, 187.

vurmuştur. Bilinmeyen veya görülmeyen dillere ve sırlara tercüman olduğu için kendisine “Lisânü'l-gayb” ve “Tercümânü'l-esrâr” lakapları da verilen Hâfız'ın divanı İran dışında Ortadoğu, Hindistan, Türkiye ve bazı Avrupa ülkelerinde de tanınmıştır. Hâfız'ı Hammer'in çevirisinden okuyan ve onun şiirlerine olağan üstü ilgi duyan Goethe bu etki altında yazdığı, her biri Farsça başlık taşıyan on iki bölüm halinde topladığı lirik, mistik şiirlerini *West-Oestlicher Divan* adıyla yayımlamıştır (Stuttgart 1819).⁴⁴

Hâfız'ın divanı fal kitabı olarak da kullanılmıştır. Falını öğrenmek isteyen kişi divanı eline alıp bir tür tekerlemeye benzeyen, “Ey Hâfız-ı Şîrâzî/Ber mâ nazar endâzî/Men tâlib-i yek fâlem/Tû kâşif-i her râzî” (*Ey Şîrazlı Hâfız! Bize bakmaktasın. Ben bir sır istiyorum, sen ise bütün sırları açıklıyorsun*) cümlelerini söyledikten sonra açtığı divanın sağ veya sol sayfasını falı olarak kabul eder ve o sayfadaki gazelden kendi davranışlarıyla ilgili sonuçlar çıkarır.⁴⁵

Hâfız divanı, Türkiye'de *Mesnevî* ve *Gülistân*'dan sonra en çok okunan Farsça metinlerin başında gelir. Hem Fars dilinin hem de belâgat konularının öğretiminde ezberletilen şiirler arasında Hâfız'ın şiirlerinin önemli yeri vardır. Hâfız'ın Türk divan şiirine de geniş ve sürekli etkisi olmuştur.⁴⁶

Dîvân-i Hâfız'ın sahip olduğu ün ve revaçtan dolayı birçok nüshaları elde mevcuttur. Hâfız'ın beyitlerinin çoğu konusunda ince mazmunları içermesi açısından edebiyat ehli olan kişiler arasında özel tefsirler ve yorumlar yaygındır.⁴⁷

Gazellerinde sade, tatlı, veciz bir ifadeyle ruhunun derin samimiyetini bize açan şair (791/1388) senesinde Şîraz'da vefat edip çok sevdiği Musalla mesiresine defnedilmiştir. Bugün orası Hafızıyye adını taşır.⁴⁸

(856/1355) senesinde Babür Şah Şîraz'ı fethettiği zaman Sultanın hâcesi Muhammed Muammaî Hâfız'ın kabri üzerine bir türbe inşa ettirmiştir. Sonrasında Kerim Hand Zend de o türbe etrafına bazı binalar yaptırmıştır. Son zaman da Hâfız'ın türbesi ve civarı ihya edilmiştir.⁴⁹

⁴⁴ *DİA*, XV, 105.

⁴⁵ *DİA*, XV, 105.

⁴⁶ *DİA*, XV, 105.

⁴⁷ Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi (Târîh-i Edebiyât der îrân III. Cilt Özeti)*, (Çev. Hasan Almaz), II, 188.

⁴⁸ Tarlan, *İran Edebiyatı*, s. 108.

⁴⁹ Tarlan, *İran Edebiyatı*, s. 108.

İKİNCİ BÖLÜM

HÂFIZ-I ŞİRAZÎ'NİN GAZELLERİNDE MİTOLOJİK UNSURLAR

2.1. ÂB

“Su” anlamına gelen âb eski İran’ın Zerdüşt inancında ateşten sonra en çok kutsanan ikinci ögedir. Eski İranlıların kutsal kitaplarından *Bundehişt*’e göre su, Tanrının yarattığı yedi önemli maddenin ikincisidir. Göklerden sonra var edilen, yaratılışı elli gün süren ve dünyanın her yerinde yer altında bulunan suyun sorumlusuysa Hordâd adlı İmşâspendir.⁵⁰

Yaratılış ve doğuşun sudan olduğu düşüncesi Mısır, Hint, İran, Asur, Babil ve Yunan halklarının evren mitolojilerinin temellerini oluşturur. Bu halkların mitlerinde ilk var edilen ilk var edilenlerin okyanuslar olduğuna inanılır. *Rig Veda*’ya göre “başlangıçta her taraf karanlıklar içerisindeydi. Hiçbir şey aydınlık değildir ve görülmez. Her taraf sularla kaplıdır.” *Bundehişt*’de “ilk yaratılan nesne gözyaşıdır ve her şey sudan yaratılmıştır.” *Rivâyet-i Pehlevî*’ye göre her şey gözyaşından var edilmiştir.⁵¹

Eski İranlıların inanışlarına göre Elburz dağının güney eteklerinde Ferâhkert adında, yerkürenin üçte birini kaplayan ve her biri ayrı özellikte bin gölün suyunu içeren büyük bir deniz bulunmakta, yeryüzündeki tüm sular taşıdıkları kirlerden temizlendikten sonra ona akmaktadır. Tanrısal nitelikler verdikleri ateşe olduğu kadar, suya da büyük saygı duyan eski İran halkları onu kirletmeyi günah saymış ve inançlarında suyu korumaya yönelik hassas dinsel emirlere daima yer vermişlerdir. Ayrıca su, Zerdüşt ayinlerinde sürekli bulundurulması gereken öğelerdendir.⁵²

İslamiyet dönemi Fars kültüründe de su en önemli öğelerdendir. *Kur’ân*’da su “her şeyin kaynağı”dır ve “bütün canlılar sudan yaratılmıştır.”⁵³

Allah her canlıyı sudan yarattı. İşte bunlardan kimi karnı üstünde sürünür, kimi iki ayağı üstünde yürür, kimi dört ayağı üstünde yürür... Nûr (24),45⁵⁴

Hâfız’ın gazellerinde âb birçok yönden ele alınmış, çeşitli inanış, gözlem ve anlayışlara göre teşbih ve mecazlara konu olmuştur. Onda, her şeyden önce bir hayat vericilik özelliği vardır. Gelişip büyümeye zemin hazırlar. Tahrip edicilik ve

⁵⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 25

⁵¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 26

⁵² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 25

⁵³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 28.

⁵⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 28.

geliştiricilik ve batırcılık özellikleriyle tehlike; güzelleştiricilik ve geliştiricilik özellikleriyle de nimettir.⁵⁵

Hâfız aşağıdaki beyitte “âb” kelimesini sözlükteki ilk anlamıyla kullanmıştır.

یار مردان خدا باش که در کشتی نوح   هست خاکی که بآبی نخرد طوفان را

*Tanrı erlerine dost ol. Nuh'un gemisinde öyle bir toprak var ki tufanı bile bir damlacık su sayar.*⁵⁶

“Deniz, göl, ırmak, çay, çeşme, ihtişam, tazelik, serinlik, yüzsuğu, onur, haysiyet, şeref, tarz, tavır, gidişat, parlaklık, güzellik, aydınlık, makam, meni, gözyaşı, şarap, güzel koku ve gül suyu” gibi anlamlarda da mecazi olarak kullanılan âb sözcüğü diğer bazı sözcüklerle mazmunlar da oluşturur: âb-1 âsumân: yağmur, âb-1 ateşbâr: yok eden, âb-1 ateşefruz: şarap, âb-1 ateşgûn: şarap, âb-1 ateşzede: göz yaşı, âb-1 âzergûn: kırmızı şarap, âb-1 âb: Allah'ın zatı, âb-1 harabat: şarap...⁵⁷Hâfız, bu mazmunlardan bazılarında gazellerinde yer vermiştir. Bunlardan biri “âb-1 harabat”tır.

خرقهء زهد مرا آب خرابات ببرد   خانهء عقل مرا آتش میخانه بسوخت

*Zahitlik hırkamı harabat suyu alıp götürdü. Akıl evimi de meyhaneye ateşi, silip süpürdü!*⁵⁸

Harabat suyu ile kastedilen şaraptır. Beyit bu tasvirle falanın elbisesini suyla yıkadığı zaman götürdüğünü öğretiyor. Şair, şarabın zahitlik hırkasını aslında zahitliğinin kendisini ortadan kaldırdığını, ikinci mısradan da şarabın aklını yok ettiğini söylüyor.⁵⁹

Şairin kullandığı bir diğer mazmun ise “âb-1 ateşgûn”dur. Aşağıdaki beyitte kırmızı rengi yönüyle kurduğu âb-1 ateşgûn tamlamasıyla şarabı kastetmiştir.

ساقیا یک جرعه ده ز آن آب آتشگون که من   در میان پختگان عشق او خامم هنوز

*Sâki o ateş renkli sudan bir yudum sun. Çünkü aşkıyle pişmiş erler arasında ben henüz hamım.*⁶⁰

⁵⁵ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2010, s. 1.

⁵⁶ Hâfız-ı Şirazî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 5.

⁵⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 28-29.

⁵⁸ Hâfız-ı Şirazî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 35.

⁵⁹ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 178-179.

⁶⁰ Hâfız-ı Şirazî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 134.

ساقیا یک جرعه ده ز آن آب آتشگون که من در میان پختگان عشق او خامم هنوز

*Sâki o ateş renkli sudan bir yudum sun. Çünkü aşkıyle pişmiş erler arasında ben henüz hamım.*⁶¹

Şair “âb-ı tarebnâk” tamlamasını aşağıdaki beyitte neşeli şarap anlamında kullanmıştır.

خیز و در کاسه زر آب طربناک انداز پیشتر ز آنکه شود کاسه سرخاک انداز

*Kalk, kafatası toprakla dolup toprağı dökülmeden şarap kadehine neşeli şarabı doldur.*⁶²

Şairin şarap anlamında kullandığı bir başka manzum da “âb-ı haram” kelimesidir.

ترسم که صرفه ئی نبرد روز باز خواست نان حلال شیخ، ز آب حرام ما

*Korkarım, hesap gününde şeyhin helâl ekmeği, bizim haram suyumuzdan fazla bir işe yaramayacak, ikisi de bir tutulacak!*⁶³

Hâfız, suyun sürekli akıp gitmesi ve duruluk ile temizlik sembolü olması yönleriyle şiirini nitelerken “âb” kelimesinden faydalanmıştır. Böylelikle şiirinin akıcı, açık ve anlaşılır olduğunu vurgulamıştır. Nitekim Hâfız, gazelleriyle ilgili olarak aşağıda yer alan “Bize su gibi revan bir tabiatla akıp giden gazeller kâfi” beyitini dile getirmiştir:

حافظ! از مشرب قسمت گله بی انصافیست طبع چون آب و غزلهای روان ما را بس

*Hâfız, nasipten şikâyet insafsızlıktır. Bize su gibi revan bir tabiatla akıp giden gazeller kâfi.*⁶⁴

Hâfız, kimi zamanda kendi şiirinden bahsederken aşağıdaki beyitte olduğu gibi “şiirden su damlamak” tabirini kullanır.

⁶¹ Hâfız-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 134.

⁶² Hâfız-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 136.

⁶³ Hâfız-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 6.

⁶⁴ Hâfız-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 142.

حافظ چو آب لطف ز نظم تو می چکد حاسد چگونه نکته تواند بر آن گرفت

*Hâfız, senin şiirinden letafet suyu damlamakta, hased edenler nasıl olur da bir söz söyleyebilir?*⁶⁵

Şiirden letafet suyu damlamak ile kinaye edilen akıcı olmaktır yani şiirin fevkalâde fesâhat sahibi olması ve akıcılığıdır. Şair, başka bir yerde de bu tabire benzer ifadelere yer vermiştir.⁶⁶

Hâfız, aşağıdaki beyitte “âb” kelimesini nehir anlamında kullanmıştır.

بده ساقی می باقی، که در جنت نخواهی یافت کنار آب رکناباد و گلگشت مصلا را

*Sâki, o kalan şarabı sun. Çünkü cennette ne Rükânâbâd suyunun kıyısını bulabilirsin, ne de Gülgeşti Musallâyı.*⁶⁷

Âb-ı Rükânâbâd Şîraz’ın tanınmış nehirlerinden biridir. Bu nehrin kaynağı Şîraz’ın bir buçuk fersah kuzey doğusundadır ve Allahu Ekber vadisinden geçer. Şîraz şehrinin ortasından geçen beş nehirden biridir. Lezzetli ve tatlı bir suyu vardır. Nehrin suyu kışın sıcak ve yazın serindir. Kaynağı Kalie adındaki bir dağın eteğindedir.⁶⁸

Âb’ın diğer anlamları da parlaklık, büyüklük, cilve ve şereftir. Onun için “âb borden” bir kimsenin şerefini ortadan kaldırmak ya da bir şeyin büyüklüğünü, cilvesini ve parlaklığını yok etmesidir ve onun önemini yitirmesidir.⁶⁹ Aşağıda şairin “âb” kelimesini şeref manasında kullandığı bir örnek beyit verilmiştir.

هر چند بردی آبم روی از درت نتابم جور از حبیب خوشتر، کز مدعی رعایت

*Şerefini korumadın ama ben yine kapından yüz çevirmem. Yârin cevri cefası, ağyarın vefasından hoş!*⁷⁰

Şair, bir beyitte de “su serpmek” ifadesini kullanmıştır.

بخت خواب آلود ما بیدار خواهد شد مگر زانکه زد بر دیده آبی روی رخسان شما

*Uykulara bulanmış bahtımız galiba uyanacak. Çünkü parlak yüzün, bahtımızın gözüne su serpti.*⁷¹

⁶⁵ Hâfız-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 23.

⁶⁶ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 425-426.

⁶⁷ Hâfız-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 2.

⁶⁸ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 114.

⁶⁹ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 441.

⁷⁰ Hâfız-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 32.

⁷¹ Hâfız-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 2.

Uyku, uykulu insanın gözüyle meşgul olduğu için, onun gözüne su serpiyor. Şairin hayalinde sevgilinin yüzü o kadar taze, suyun duru olması gibi o kadar duru ki, bu akan sudan gözlerin birbiriyle teması sonucu onun gözüne ulaşmış ve onun uykudaki baht gözünün açılmasına sebep olmuştur. Kısaca beyit şu manayı taşır: Kesinlikle bahtımız uykudan uyanacak, çünkü sizin yüzünüzün tazeliğinden gözümüze su serpilmiş ve bahtımızın gözünü açmış. Bizim uyumuş bahtımız sizin lutûf ve merhametinizden dolayı uykudan uyanmıştır.⁷²

Âb, Hâfız'ın gazellerinde diğerlerine göre en çok görülen maddelerdendir. Su hayat kaynağıdır. Çemen, bağ, bahçe ve özellikle servi ile birlikte anılır. O genellikle akarsu olarak düşünülür. "Âb-ı revân" şeklinde ifade edilir. Servi kenarlarında bulunduğu devamlı tenasüp halinde görülür.⁷³ Hâfız'ın aşağıdaki beyiti buna bir örnektir.

ز سروقد دلجویت مکن محروم چشمم را   بدین سرچشمه اش بنشان که خوش آبی روان دارد

*Gözümü, gönül alıcı selvi boyundan mahrum etme. O boyu posu bu kaynağa dik; bak, ne güzel akar suyu var!*⁷⁴

Şair, gözünü daima ağlamasından dolayı sürekli akan bir ırmağa, sevgiliyi de boyu münasebetiyle ırmak kıyısındaki serviye benzetmiş ve sevgilinin daima o ırmağın yanında bulunmasını arzu etmiştir.⁷⁵ Hâfız, yine başka bir beyitinde de bu benzetmeden faydalanmıştır.

قد تو تا بشد از جویبار دیدهء من   بجای سرو، جز آب روان نمی بینم

*Boyun gözümün ırmağından ayrıralı selvinin yerinde ancak akıp giden bir ırmak görmekteyim.*⁷⁶

Suyun en önemli bir yönü de saydam oluşudur. Aynı zamanda lâtiftir. Gerek bu hali gerekse bununla ilgili olarak parlak ve berrak oluşu, onun sevgilinin özellikle cismi, yanağı ve yüzü ile münasebete getirilmesine vesile olur. Su en çok bu yönüyle

⁷² Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 61.

⁷³ Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlîli*, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul 1996, s. 495.

⁷⁴ Hâfız-ı Şirazî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 53.

⁷⁵ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 513.

⁷⁶ Hâfız-ı Şirazî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 191.

gazelerde önem kazanmıştır.⁷⁷ Şair, aşağıdaki beyitlerde bu kelimeyi sevgilinin güzelliğinden ve yanağından söz ederken kullanmıştır.

شراب خورده و خوی کرده میروی بچمن   که آب روی تو آتش درارغوان انداخت

*Şarap için terleyerek bahçeye ne zaman gittin ki bu güzelliğin, erguvanı ateşe verdi.*⁷⁸

تا چه خواهد کرد با ما آب ورنه عارضت   حالیا نیرنگ نقش خود بر آب انداختی

*Bakalım, yanağının parlaklığı ve rengi ileride bize neler edecek? Daha yeni güzelleşmeye başladın!*⁷⁹

Suyun beyitlerde dikkati çeken bir kullanılışı da kılıçla birlikte kullanılmasıdır. Kılıç mevzubahis edildiği zaman genellikle onun terkinde bu su unsuruna işaret edilmektedir.⁸⁰ Hâfız'ın aşağıdaki beyiti buna bir örnek teşkil eder.

تیغی که آسمانش از فیض خود دهد آب   تنها جهان بگیرد بی منت سپاهی

*Gökyüzünün, kendi feyziyle suvardığı kılıç, askere minnet çekmeden yalnız başına bütün dünyayı zaptedebilir.*⁸¹

زینهار از آب آن عارض که شیران را از آن   تشنه لب کردی و گردان را در آب انداختی

*Kılıcının suyundan el-aman; onunla aslanları susuz öldürdün, yiğitleri suya attın!*⁸²

Su ve ateş bir arada bulunamazlar. Ancak bunun bir istisnası vardır. O da sevgilinin lâl dudaklarıdır. Sevgilinin dudaklarının ikisini birbirine katmasıyla kırmızılık ve şeffaflık kinaye edilmiştir. Sevgilinin dudaklarında bir arada bulunmaları ise olağanüstü bir haldir, bir nevi sihirdir veya keramettir.⁸³ Hâfız da aşağıdaki beyitinde bunu en güzel şekilde dile getirmiştir.

آب و آتش بهم آمیخته یی از لب و رخ   چشم بد دور که بس شعبده باز آمده یی

⁷⁷ Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001, s. 436; Kurnaz, *Hayâlî Divânı'nın Tahlili*, s. 495.

⁷⁸ Hâfız-ı Şirazî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 24.

⁷⁹ Hâfız-ı Şirazî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 238.

⁸⁰ Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, s. 438.

⁸¹ Hâfız-ı Şirazî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 235.

⁸² Hâfız-ı Şirazî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 239.

⁸³ Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, s. 436.

*Lâl dudaklarında su ile ateşi birbirine katmışsın... kem göz değmesin, ne güzel hokkabazlıkların, ne hoş oyunların var!*⁸⁴

Hâfız, sevgilinin aşkından bahsederken birbirine zıt “su” ile “ateşi” yine başka bir beyitte birarada kullanır.

کوه صبرم نرم شد چون موم در دست غمت   تا در آب و آتش عشقت گدازانم چو شمع

*Aşkınin suyu ve ateşi arasında mum gibi erimeye başlayalı dağa benzeyen sabrım, derdinin eline düştü de mum gibi yumuşadı.*⁸⁵

Şair, “âb” kelimesini kimi zamanda gözyaşı anlamında kullanmıştır. Aşağıdaki beyit buna örnektir.

در هجر تو گر چشم مرا آب نماند   گوخون جگر ریز که معذور نمادست

*Ayrılığından gözlerimin yaşı akıp gidiyorsa de ki: Ciğer kanını da dökmek gerek!*⁸⁶

Hâfız, âbı deniz manasıyla da kullanmıştır.

مرا به کشتی باده در افکن ای ساقی   که گفته اند نکوئی کن و در آب انداز

*Sâki, beni şarap gemisine at. Atalar sözüdür, iyilik et de denize at demişler.*⁸⁷

سبزست در و دشت بیاتانگذاریم   دست از سر آبی که جهان جمله سراپست

*Senin yolun ne yoldur, makamın ne makamdır ki ona nispetle uçsuz bucaksız bir denize benzeyen gök bile serabın ta kendisidi.*⁸⁸

Şairin yukarıdaki beyitte anlatmak istediği şudur: Sabrım dağ gibi sert ve sağlamdı fakat senin aşkının gamında mum gibi yandığım ve göz yaşı dökmekle meşgul olduğum zaman, bu sabır dağı mum gibi yumuşadı. Senin aşkının gamı sabrımı tüketti.⁸⁹

Şair, aşağıdaki beyitte “âb”ı “âb-ı hayat” anlamında kullanmıştır.

بنام آن مژهء شوخ عافیت کش را   که موج میزندش آب نوش بر سر نیش

⁸⁴ Hâfız-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 238.

⁸⁵ Hâfız-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 155.

⁸⁶ Hâfız-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 19.

⁸⁷ Hâfız-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 135.

⁸⁸ Hâfız-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 41.

⁸⁹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 1223.

*O zahitliği, o takvayı öldüren kirpiklere kurban olayım... Neşterinden Âb-ı hayat dalgalanmakta!*⁹⁰

2.2. ÂB-I HAYAT

“Hayat suyu.” Karanlıklar ülkesinde bulunduğu ve içenlere ya da yıkananlara ölümsüzlük kazandırdığına inanılan efsanevi su.⁹¹

İnsanın dünyaya adım atışından itibaren hemen her toplumda hayatın kısalığı, şiddetli yaşama arzusu ve sonsuz bir hayat arama düşüncesini doğurmuştur. Bu düşünce çeşitli toplumlarda çeşitli mitolojik ürünler ortaya çıkarmış, insanların ebedi bir hayat aramak için verdikleri mücadeleleri anlatan özgün destanlar kaleme alınmasını sağlamış, gerçekte olmasa da hayal dünyasında sonsuz bir hayatı canlandırma yoluna gidilmesine neden olmuştur. Bulunması son derece zor ve böylesine değerli bu maddeyi elde edebilmek için insanoğlu tarihin en eski devirlerinden beri uzun seferlere çıkmıştır.⁹² Bu sefere çıkanlardan biri de İskender’dir.

Tarih kitaplarında İskender’in bütün dünyayı fethettiği anlatılmıştır. Onun uzun bir yaşamdan başka birşeye ihtiyacı yoktu ve bu uzun yaşamı “âb-ı hayattan” başkası mümkün kılamazdı. Âb-ı hayatın zulumât denen bir yerde olduğunu duymuştu. O sudan içmek için karanlıklar ülkesine doğru yola koyuldu. Onun orada nasibi yoktu, maddi araçlar ve mallarla onu elde etmeyi seçmişti. Âb-ı hayat çeşmesinin yolunu bulamadı. Bu feyz Hızır’a nasip oldu, çünkü böyle bir işte güç ve altının yeri yoktur.⁹³ Hâfız, bunu aşağıdaki beyitte dile getirmiştir. Şair aynı zamanda hayat suyunun Fars edebiyatında geçen farklı adlarından biri olan âb-ı Hızır: Hızır suyunu kullanmıştır.

فیض ازل به زور و زرار آمدی بدست   آب خضر نصیبه اسکندر آمدی

*Ezeli feyz, zorla ve altınla elde edilseydi Âb-ı hayat, İskender’e de nasip olurdu!*⁹⁴

Hâfız-ı Şirazî bu beyitte Hızır’ın âb-ı hayata ulaşip, İskender’in ulaşamaması hakkındaki görüşünü açıkça ortaya koymuştur. Diğer beyitlerinde de bu hikâyeye

⁹⁰ Hâfız-ı Şirazî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 147.

⁹¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 34; Muhammed Mu’in, *Ferheng-i Fârsî*, V, İntişârât-i Emir Kebir, Tahran 1375 hş., s. 4; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 3; *Meydan Larousse* (Büyük Lugat ve Ansiklopedi), I, Sabah, s. 41.

⁹² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 34.

⁹³ Muhammed Server Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Divân-i Hâfız*, Tahran 1368 hş., s. 210; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 35-36.

⁹⁴ Hâfız-ı Şirazî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 249.

hatırlatma yapmıştır ve çıkardığı sonucu onlarda da dile getirmiştir. Hızır ve İskender'in arasındaki açık fark ezeli nasipten başka Hızır'ın tamahkâr olması ve İskender'in ebedilik ve fethetme hırısıdır. Şaire göre Hızır'ın âb-ı zindegî çeşmesine ulaşmasına ve o çeşmenin İskender'in hırslı ve açgözlü yaralı gözünden gizlenmesine şaşırılmamak gerekir.⁹⁵ Yine bu beyitte de şair, hayat suyunun Fars edebiyatındaki bir diğer adı olan âb-ı hayvân: dirilik suyu kullanmıştır.

گرت هواست که با خضر همنشین باشی   نهان ز چشم سکندر چو آب حیوان باش

*Arkadaş olmak isterse gönlün Hızır'la, uzak ol gözünden İskender'in, dirilik suyu gibi.*⁹⁶

Âb-ı hayatın Hızır tarafından bulunuş hikâyesi kısaca şöyledir: Hızır İskender'in albayıdır. Zülkarneyn o sudan içenin asla ölmeyeceği âb-ı hayatın karanlıklar diyarında bulunduğu haberini almıştır. O suyu bulma hırısıyla bütün dünyayı fethedip; güneşin doğduğu doğuya ulaşmış ve güneşin battığı batıya inmiştir. Bütün dünyaya sahiptir ve uzun bir yaşamdan başka birşeye ihtiyacı yoktur.⁹⁷

Zülkarneyn ordusuyla birlikte karanlıklar diyarına âb-ı hayatı bulmak için yola çıkar. Askerlerine Kaf dağının üstüne Cabersa ve Habelka'ya gideceğini söyler. Karanlıklar diyarına geldiklerinde âb-ı hayatı bulmak üzere dağılırlar. Zülkarneyn suyu nerde bulurlarsa ona haber vermelerini ister. Hızır aleyhisselam suyu bulur, susamış olduğundan sudan içer ve daha sonra gelir, Zülkarneyn'e suyu bulduğunu söyler. Geri dönerler ve suyu ararlar. Ama hiçbir yerde bulamazlar. Yedi gece, yedi gündüz dolanırlar yine de bulamazlar.⁹⁸

Suyu bulamayınca Habelka ve Cabersa'ya gidip oradaki halkın nasıl olduğunu göreyim der. Geri döner ve karanlıklar diyarından çıkar. Âb-ı hayatı bulamaz, Habelka ve Cabersa'ya ulaşamaz ve yolda vefat eder ve onu tabutta Yunan'a geri getirirler.⁹⁹

Âb-ı hayattan içen Hızır ölümsüzlüğe kavuşmuş, Allah onu yedi denize vekil etmiş. Hızır orada ibadet ve namazla meşgul olup, denizde boğulup ölenler olursa onların namazlarını kılarmış.¹⁰⁰

⁹⁵ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfîz*, s. 210-211.

⁹⁶ Hâfîz-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfîz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 143.

⁹⁷ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfîz*, s. 213.

⁹⁸ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfîz*, s. 213-214.

⁹⁹ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfîz*, s. 214.

¹⁰⁰ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfîz*, s. 214.

Bu efsanenin Yunanca ve Süryanice metinlerdeki içeriği şöyle özetlenebilir: İskender insana sonsuz hayat verecek bir çeşme olduğunu bilginlerden öğrenir ve onu aramak için ordusuyla yola çıkar. Yolda çeşitli nedenlerle askerlerinden ayrılmak zorunda kalır. Yanında yalnızca aşçısı vardır. Aşçı yemek hazırlamak için bir çeşmeye gider, orada azıkları olan tuzlanmış balığı yıkamak ister; fakat balık suya değer değmez canlanır ve içine atlayıp kaybolur. Aşçı bu suyun hayat suyu olduğunu anlayıp biraz içer ve geri döner. Başına gelenleri İskender'e anlatır. İskender aşçının tarif ettiği yeri ararsa da bulamaz ve kızarak onu öldürmek ister. Ama bir türlü öldüremeyince boynuna bir taş bağlayıp denize atar. Aşçı bir deniz cini olur ve sonsuz hayatına devam eder.¹⁰¹

İskender efsanesi ortaçağ İslam dünyasında son derece yaygınlaşmıştır. Bu efsanenin İslam kaynaklarındaki versiyonu şöyle özetlenebilir: Nuh Peygamber'in torunu Yunan'ın soyundan gelen İskender-i Zülkarneyn (iki boynuzlu İskender), insanüstü güçler kazandığını duyduğu hayat suyunu aramaya karar verir. Rivayete göre Allah bunu Sâm'ın soyundan birine nasip edecektir. Zülkarneyn, halasının oğlu olup Hızır adıyla anılan Elyesa ve askerleriyle beraber yolculuğa başlar. Hayat suyu karanlıklar ülkesindedir. Yolda bir fırtına yüzünden Zülkarneyn ve Hızır askerlerinden ayrı düşer ve bir süre sonra karanlıklar diyarına gelirler. Zülkarneyn sağa, Hızır sola doğru günlerce yol aldıktan sonra Hızır ilahi bir ses duyar ve bir ışık görür. Bunların kendisini çektiği yere gittiğinde hayat suyunu bulur. Bundan içer ve yıkanır, sonsuz bir hayata kavuşur, insanüstü güç ve yetenekler kazanır. Zülkarneyn ile karşılaştığında da durumu ona anlatır, o da hayat suyunu arar, ancak bulamaz ve bir süre sonra ölür.¹⁰²

حجاب ظلمت از آن بست آب خضر که گشت ز شعر حافظ واین طبع همچو آب خجل

*Hızır'ın içtiği Âb-ı hayat, Hâfız'ın şiirinden su gibi akıcı ve temiz tabiatından utandı da onun için karanlıklar diyarına girdi!*¹⁰³

Şair, yukarıdaki beyitte şiirinin âb-ı hayattan daha akıcı ve temiz olduğunu iddia edip, bu yüzden âb-ı hayatın utancından karanlıklar diyarına gittiğini söylemiştir.

Kur'ân'da, Musa ve Hızır kıssası anlatılırken hayat suyuna dolaylı olarak değinilir.

¹⁰¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 35.

¹⁰² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 35-36.

¹⁰³ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 162.

“Bir vakitler Musa, hizmetinde bulunan genç adamına (ki ismi Yûşâ b. Nûn’dur), “Durmayacağım, tâ iki denizin birleştiği yere varacağım; yahut senelerce gideceğim!” demişti. Bunun üzerine, iki denizin kavşağına vardıklarında, balıklarını unuttular ve balık denizde kanal gibi bir iz bırakarak yolunu tuttu. Kavşağı geçtikleri vakit, Mûsa, genç arkadaşına “Kahvaltımızı getir! Yemin olsun, bu yolculuğumuzdan yorgun düştük” dedi. Arkadaşı, “Gördün mü, kaya ya uğradığımız vakit, ben balığı unutmuştum! Onu hatırlamamı, bana muhakkak şeytan unutturdu” dedi. Balık tuhaf bir şekilde denizde yolunu tutmuştu. Mûsa, “işte aradığımız buydu!” (aradığımızı bulacağımıza işaret bu idi) dedi. Bunun üzerine, izlerini takip ederek, gerisin geriye döndüler. Derken kullarımızdan öyle bir kul buldular ki, biz ona, tarafımızdan bir rahmet (peygamberlik veya velilik) vermiş; ve tarafımızdan (gayba dair) bir ilim öğretmiştik. Kehf (18),60-65¹⁰⁴

Zülkarneyn ile Yunanlı İskender *Kur’ân* tefsirlerinde ve tarih kitaplarında birbirine çok karıştırılmıştır. İkisini birbirinden ayırmak hakikaten zordur. Bu karışıklık Fars şiiri ve edebiyatında da görülür. Hızır’ın âb-1 hayatı elde etme hikâyesinde, nitekim Hâfız da özel bir zarafetle ona işaret etmiştir, ordusunu toplayıp karanlıklar ülkesine uzun ve zor bir yolculuk için araç ve gereçleri toplayan Zülkarneyn Peygamber olmamalı. Aksine güç ve altına sahip İskender’in olması daha muhtemeldir. Ama Hâfız’ın Hızır ve İskender hikâyesinden hatırlatmaları burada son bulmuyor aksine Hızır’ın âb-1 zindegânî’yi bulmaya layık görülme sebebine ve bu hikâyeye diğer açılardan da yönelmiştir. Bunlardan en önemlileri Hızır’ın dostluğu ve yardımseverliği, kılavuzluğu ve yol arkadaşlığıdır.¹⁰⁵ Şair aşağıdaki beyitte Hızır’ın yol göstericiliğine dile getirmiştir.

گذار بر ظلماتست، خضر راهی کو؟ مباد کاتش محرومی آب ما ببرد

*Yolumuz, karanlıklar diyarına düştü... Nerde bir yol gösteren Hızır? Mahrumiyet ateşi, suyumuzu ve selimizi kurutacak.*¹⁰⁶

Hâfız’a göre, âb-1 zindegî (âb-1 zindegânî) lezzetli şaraptan başkası değildir ve o meyhanede ve kadehte bulunabilir.¹⁰⁷ Aşağıdaki beyitte hayat suyunun diğer bir adı olan âb-1 zindegî: hayat suyu kullanılmıştır.

¹⁰⁴ Ahmed Davudoğlu, *Kur’ân-ı Kerim Ve Türkçe Meâli*, Bahar Yayınları, İstanbul 1981, s. 301-302.

¹⁰⁵ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 211.

¹⁰⁶ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 51.

معنی آب زندگی و روضهء ارم جز طرف جویبار و می خوشگوار چیست؟

Âb-ı hayat'la İrem Bağı'nın manası, ırmak kıyısıyla lezzetli şaraptan başka bir şey değildir.¹⁰⁸

Hâfız, aşağıdaki beyitte sevgilinin busesini âb-ı hayata benzetmiştir. Ona göre sevgilinin tatlı busesi ve şarap ebedi ömür veren âb-ı hayat gibi bir tattadır.¹⁰⁹ Şair bu beyitte de hayat suyunun adlarından biri olan âb-ı zindegânî: hayat suyunu kullanmıştır.

لبش می بوسم و میکشم می آب زندگی برده ام پی

Dudağını öpmekte ve şarap içmekteyim. Adeta Âb-ı hayat'a yol bulmuş, Âb-ı hayat'ı elde etmişim!¹¹⁰

Şair, yine bir başka beyitte de sevgilinin dudaklarıyla âb-ı hayatı bir arada kullanmış, Hızır'ın içtiği âb-ı hayatı sevgilinin tatlı dudağından bir hikâye olarak nitelendirmiştir.

انفاس عیسی از لب لعلت لطیفه ئی آب خضر ز نوش لبانت کنایتی

İsa'nın ölüleri diriltten nefesleri, lâl dudaklarına mahsus bir huy, Hızır'ın içtiği Âb-ı hayat, tatlı dudağından bir hikâyedir.¹¹¹

Şairin yukarıdaki beyitte anlatmak istediği kısaca şudur: İsa'nın ölüleri diriltme hikâyeleri senin dudağının can bağışlaması karşısında küçük bir hikâyeden başka bir şey değil demek gerekir. Ve ebedi bir hayat bağışlayan Âb-ı Hızır (âb-ı hayat) hakkında her ne söylerlerse senin tatlı dudaklarına bir kinayedir. Yani âb-ı hayat'tan maksat aslında senin tatlı dudağın olmuştur.¹¹²

Şair, aşağıdaki beyitte maşuğun ağzını çeşmeye, dudağının etrafındaki tüyü de çeşme etrafında yeşeren menekşeye benzetmiştir. Şaire göre bu yönüyle dudağın üzerindeki tüy ağzının güzellik çeşmesinden su içtiği için daima tazedir.¹¹³

¹⁰⁷ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 212.

¹⁰⁸ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 25.

¹⁰⁹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1758.

¹¹⁰ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 266.

¹¹¹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 238.

¹¹² Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1777.

¹¹³ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1615.

گرت لبـت بنفشه از آن تازه و ترست   کاب حیات می خورد از جویبار حسن

*Dudağının çevresindeki menekşe, güzellik kaynağından Âb-ı hayat içmiştir; bu yüzden de zaten terütazedir.*¹¹⁴

Hâfız, bazen de aşağıdaki beyitte olduğu gibi kendi şiirini ölümsüzlük bağışlayan âb-ı hayata benzetmiştir.

آب حیوانش ز منقار بلاغت میکند   طوطی خوش لهجه یعنی کلک شکرخای تو

*Güzel ve tatlı sözlü dudunun, yani senin şekerler çiğneyen kaleminin belâgat gagasından âb-ı hayat damlamakta.*¹¹⁵

Hâfız'ın yukarıdaki beyitte ifade etmek istediği şudur: Hoş sohbet papağanın o belâgat gagasından yani senin tatlı kaleminden; âb-ı hayat damlıyor. Şair kendi kaleminin ucunu dudunun gagasına ve ondan akan tatlı sözlerini dudunun çiğnediği şekere benzetmiştir. Kalemin ucundan akan mürekkebe âb-ı hayat demiştir. Yani senin kaleminden akan dudunun sözü gibi tatlı ve âb-ı hayat gibi can bağışlayıcıdır demek istemiştir.¹¹⁶

Hâfız, aşağıdaki beyitte ise Zinderûd nehrini âb-ı hayata benzetmiştir.

اگرچه زنده رود آب حیاتست   ولی شیراز ما از اصفهان به

*Zinderûd, âb-ı hayat'tır ama bizim Şîraz'ımız Isfahan'dan da güzel!*¹¹⁷

Hâfız, her ne kadar Zinderûd yaşam bağışlayan âb-ı hayat çeşmesi gibi olsa da bizim Şîraz'ımız Isfahan'dan daha güzeldir diyerek Şîraz'a olan sevgisini dile getirmiş, onu diğer şehirlerden üstün tutmuştur.¹¹⁸

Şair, âb-ı hayat'ın can vermesi özelliğinden yola çıkarak onu sevgiliden bahsederken benzetme unsuru olarak sıkça kullanmıştır. Kimi zaman dudaklarını, kimi zaman da konağının havasını âb-ı hayat'a benzeterek mübalağa içeren bir övgüde bulunmuştur. Şairin aşağıdaki beyiti buna bir örnektir.

¹¹⁴ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 208.

¹¹⁵ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 221.

¹¹⁶ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1681.

¹¹⁷ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 231.

¹¹⁸ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1717-1718.

هوای منزل یار آب زندگانی ماست صبا بیار نسیمی ز خاک شیرازم

*Sevgilinin konağının havası âb-ı hayatımızdır. Ey sabah rüzgârı, Şîraz'n toprağından bir esinti getir!*¹¹⁹

Şairin yukarıdaki beyitte ifade ettiği anlam şudur: Sevgilinin konağının âb-ı hayat gibi olan havasını solumak bana ebedi ömür bahşeder. O halde sabah rüzgârı, sevgilimin evinin olduğu Şîraz'dan bana hayat bağışlamak için es. Heva'nın istek ve arzu anlamı da vardır ve bu manasıyla da iham vardır. Hâfız, aşağıdaki beyitte ise sevgilinin letafeti, temizliği ve saflığıyla âb-ı hayatı bile imrendirdiğini söylemiştir.

شاهدی در لطف و پاکی رشک آب زندگی دلبری در حسن و خوبی غیرت ماه تمام

*Letafette, temizlikte, saflıkta âb-ı hayatı imrendiren güzel bir sevgili...
Güzellikte, alımda dolunayın bile hasedettiği bir dilber...*¹²⁰

Şair, aşağıdaki beyitte olduğu gibi kendi şiirini överken çok defa onu âb-ı hayat'a benzetmiştir.

حافظ از آب زندگی شعر تو داد شربتیم ترک طبیب کن بیا نسخهء شربتیم بخوان

*Hâfız, şiirin bana Âb-ı hayat içirdi. Gel, doktoru bırak da benim şiirimi oku!*¹²¹

Şair, aşağıdaki beyitte Şîrâz'daki tanınmış nehirlerden biri olan Rûknâbâd ırmağın Hızır'ın bulunduğu âb-ı hayata benzetip aralarındaki terk farkın kaynakları olduğunu söyler. Meşhur Rûknâbâd nehrinin lezzetli ve tatlı bir suyu vardır. Suyu kışın sıcak ve yazın serindir.¹²²

فرقت از آب خضر که ظلمات جای اوست تا آب ما که منبعش الله اکبرست

*Hızır'ın suyu ile bizim suyumuz arasında fark var. Hızır'ın âb-ı hayatı karanlıklar diyarından coşuyor. Bizim Rûknâbâd ırmağımızın kaynağı Allahu Ekber tepesi.*¹²³

Hâfız, aşağıdaki beyitte ebedi hayat veren âb-ı hayatın dervişlerin halvetlerinin kapısındaki toprakta olduğunu söyler.

¹¹⁹ Hâfız-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 206.

¹²⁰ Hâfız-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 189.

¹²¹ Hâfız-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 215.

¹²² Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 114.

¹²³ Hâfız-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 15.

حافظ ار آب حیات ابدی میخواهی منبعض خاک در خلوت دریشانست

*Eğer ebedi âb-ı hayat istersen halvet kapısını bırakma. Çünkü âb-ı hayat kaynağı, dervişlerin halvetlerinin kapısındaki topraktır.*¹²⁴

2.3. ÂD

Adı Kur'ân'da zikredilen ve Hz. Nuh devrinden sonra Güney Arabistan'da yaşayan, bazı Arap tarihçilere göre, eski bir Arap kavmidir. Kibir ve gurura kapıldıkları ve Hûd Peygamberin uyarılarına aldırmadıkları için, şiddetli bir rüzgârla helâk edilmişlerdir. Sözü edilen kavmin padişahı bu kavime adını veren Âd, Nuh Peygamberin torunlarından Avs'ın oğlu ve Şeddad'ın babası Âd'dır.¹²⁵ Kur'ân'ın birkaç yerinde Âd kavminden bahsedilir:

“Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u gönderdik. Ey kavmim! Allah'a kulluk edin.O'ndan başka hiçbir ilâhınız yoktur.Kavminin ileri gelenlerinden kâfir bir cemaat de; Biz seni muhakkak bir beyinsizlik içinde görüyoruz, seni muhakkak yalancılardan sanıyoruz, dedi. Hûd şöyle dedi: Rabbinizden üzerinize bir azap hak oldu muhakkak... A'râf (7),172¹²⁶

“Ben cidden üstünüze gelecek büyük bir günün azâbından korkuyorum... Hülâsa onu yalan saydılar da biz de kendilerini helâk ettik.”Şuarâ (24),124,140¹²⁷

“Vaktâ ki onu (azâbı), vadilerine yönelerek gelen bir bulut hâlinde görmüşlerdi. Dediler ki, bu bize yağmur verici bir buluttur.” Ahkaf (22),27¹²⁸

Nuh Peygamber'den sonra Umman ile Hadramut arasındaki çöllerde yaşamış olan bu kavim hakkında tefsirlerde ayrıntılı ve İsrailiyyat kabilinden efsanevî bilgiler vardır. Tarihçiler ve tefsirciler Âd kavmini Âd-i ûlâ: Birinci Âd ve Âd-i uhrâ: İkinci Âd olmak üzere iki kısma ayırırlar. Hûd'un Peygamber olarak gönderildiği kavim Birinci Âd olarak kabul edilir ve kavmin yok olmasından sonra kurtulanların soyundan İkinci Âd ortaya çıkmıştır. Tefsir kaynaklarına göre İrem, Âd'ın dedesidir; bu durumda İrem

¹²⁴ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 31.

¹²⁵ Mu'în, *Ferheng*, V, s. 1122; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 44; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 5; Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız-i*, s. 30- 31.

¹²⁶ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 5.

¹²⁷ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 5.

¹²⁸ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 5.

şehrinin onunla ilişkilendirilip Birinci Âd kavmiyle ilgili olma ihtimalı daha güçlüdür.¹²⁹

Dünyaya Âd kavmindekiler kadar güçlü ve uzun boylu hiçkimse gelmemiştir. Kavimdeki her kişi on iki gez (104 cm. lik uzunluk birimi) boyundaydı. O kadar güçlü kuvvetliydi ki toprak zemine bastıklarında dizlerine kadar toprağa gömülüyorlardı. Bir ağacı rahatlıkla söküp omuzlarında taşıyabilirlerdi. Duyma ve görme yetileri son derece yüksekti. Öyle ki beş fersah mesafede iki kişinin sessizce konuşmasını dahi duyabilirlerdi ve karanlık bir gece yarısı birbirinin arkasında sıralanmış üç evin içinde bir bardak sütün içine düşmüş bir tel saç dahi görebilirlerdi. Böyle bir gücü, görme ve duyma yeteneği olan kavimdiler. Yaşadıkları yere yüksek, geniş ve büyük binalar yaptılar. Kur'ân'da da bu durum şu şekilde anlatılır:¹³⁰

“Görmedin mi, Rabbin ne yaptı Âd kavmine; sütunlarla dolu İrem'e, ki beldeler içinde benzeri yaratılmamıştı.” Fecr (89), 6, 8¹³¹

Ve bugün her nerede yüksek bina yapılsa bu bina Adyanedir denilir.¹³²

Hûd Peygamber elli yıl boyunca onlara Allah'ı anlattı, onları doğru yola döndürmek için çabaladı. Ama ne yazık ki sahip oldukları güç ve kuvvete aldanıp kafir olmaktan vazgeçemediler. Bunun üzerine Allah önce onların yağmurlarını keserek İrem Bağlarını kuruttu. Hûd eğer Allah'a iman ederlerse Allah'ın onlara yağmur vereceğini, bu zorluktan kurtulacaklarını ve kuvvetlerinin artacağını söyledi ise de Hûd Peygamber'e inanmadılar, onun deli olduğunu öne sürdüler. Daha sonra içlerinden elçiler seçip onları Mekke'ye gönderdiler. Onların orada kurban kesip Allah'tan kendilerine yağmur istemelerine karar verdiler. Üç elçi kurbanlarla beraber yola çıktılar. Bu elçilerden Lokman ve Mersed müslümandılar onlar bu işi yapmadı, geriye kalan diğer elçi Kay bir dağın tepesine çıkıp kurban kesti ve Allah'tan onlara yardım etmesini istedi. Bunun üzerine gökyüzünde biri kırmızı, biri beyaz, biri siyah üç bulut görüldü ve hangisini istiyorsan seç götür diye bir ses geldi. O da siyah bulutta muhakkak yağmur olacağını düşünerek onu seçti. Ama bu bulut sandıklarının aksine onlara yağmur getirmek yerine yedi gece sekiz gündüz süren sert bir rüzgârla onları tamamen

¹²⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 44

¹³⁰ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfîz-i*, s. 31-32; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 44.

¹³¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 44.

¹³² Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfîz-i*, s. 31-32.

helak etti. İçlerinden sadece Hûd Peygamber'e inananlar kurtuldu ve İkinci Âd kavmi bu soydan türedi.¹³³

Hâfız, aşağıdaki beyitte Âd ve Semûd hikâyesine telmih yaparak dünyaya gönül bağlama, güce ve kudrete yaslanmaya Âd ve Semûd kavminin kibir ve görkemini şahit göstererek sitem etmiştir.¹³⁴

ز دست شاهد نازک عذار عیسی دم شراب نوش و رها کن حدیث عاد و ثمود

*Elinden zarif tenli, İsa nefesli güzelin iç şarabı, bırak hikâyesini Âd'ın ve Semûd'un.*¹³⁵

Şair, kısaca şarap içme günahını kabul et günahkârlıklarından dolayı helak olan Âd ve Semûd kavmi hakkında konuşmaktan kurtul demektedir.¹³⁶

2.4. ÂDEM

Âdem aslında İbranice bir kelimedir, toprak ya da kırmızı renk anlamına gelir. Âdem *Kur'ân-ı Kerîm* ve *Kitab-ı Mukaddes*'in açık hükmüne göre Allah'ın topraktan yaratmış olduğu ilk insandır. Ebu'l beşer: İnsanoğlunun atası, halîfetullah: Allah'ın halifesi, safiyyullah: Allah'ın seçkini, muallimu'l-esmâ: isimler öğretmeni gibi çeşitli lakap ve isimlerle anılmıştır. Âdem'in yaratılacağı zaman Allah ve melekler arasında ruh verilmesiyle ilgili konuşmuşlar ve melekler fesad çıkarıcı ve kan dökücü ehilden bir kimseyi niçin yaratıyorsun diye sormuşlar. Allah bilme hakikatinden siz haberdar değilsiniz diye cevap vermiştir.¹³⁷

Kur'ân'a göre, Âdem'in yaratılışı diğer insanlarınkinden tamamen farklıdır. Âdem'in yaratıldığı madde ayetlerde farklı terimlerle anlatılır: toprak, su, çamur, akışkan veya süzme çamur, yapışkan çamur, kurumuş çamur (salsâl). Bir rivayette, Âdem'in çamur halinden başlayarak her yaratılış aşamasında kırk yıl kaldığı söylenmesine rağmen bu sayı kesin değildir, çoklukla kinaye sayılır. Kaynaklara göre Âdem topraktan yaratılmıştır. Onun cuma günü yaratılıp cennete konulduğu, yine bir cuma günü cennetten çıkarıldığı, aynı gün tevbesinin kabul edildiği ve yine bir cuma

¹³³ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız-i*, s. 31-32-33-34-35-36; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 5; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 44.

¹³⁴ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız-i*, s. 30-31.

¹³⁵ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 103.

¹³⁶ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, s. 919-920.

¹³⁷ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, s. 144-145.

günü vefat ettiği söylenir.¹³⁸ Şair, aşağıdaki beyitte nefisine kurban olduğu için cenneti terketmek zorunda olan Âdem Peygamber'e işaret etmiştir.

هشدار که گر وسوسهء عقل کنی گوش آدم صفت از روضهء رضوان به در آئی

*Aklını başına al. Eğer nefis vesvesesine kulak asarsan. Âdem gibi cennet bahçesini terketmek mecburiyetinde kalırsın.*¹³⁹

Hâfız'a göre insan ve melek arasındaki fark insanın bar-i emanetin yani ibadet ve görev yerine getiren meleğe yabancı olan aşkın taşıyıcısı olmasıdır.¹⁴⁰ Ona göre Âdem'in yaratılışındaki asıl neden, onun aşkı anlamadaki derin yeteneğidir. Melekler ise aşktan anlamaz, Âdem'in mayası olan çamur, aşk meyhanesinde melekler tarafından yoğurulur.¹⁴¹ Şair, aşağıdaki beyitte bu düşüncelerini dile getirir.

فرشته عشق نداند که چیست قصه مخوان بخواه جام و شرابی به خاک آدم ریز

*Bilmez ki melek, aşkın ne olduğunu sâki, iste kadehi de dök gülsuyunu Âdem'in toprağına.*¹⁴²

Ayrıca Âdem başkalarının kabul etmeye yanaşmadığı en büyük kutsal emanet olan aşkın sorumluluğunu kabul etmeyi kabullenmiştir. İlahi emaneti kabul ettiği için Allah meleklerle Âdem'e secde etmelerini emreder ve Âdem ile şeytan arasındaki düşmanlık da işte o andan itibaren ateşlenir. Âdem ile Havva cennete yerleştirilir ve ilk sınavlarını orada verirler. Yine Hâfız'ın ifadesine göre aşk ile aklın ilk mücadelesi de orada başlar.¹⁴³ Bu olanlar *Kur'ân-ı Kerîm*'de şöyle geçer:

*Hani meleklerle "Âdem'e (hürmet için eğilerek) secde edin" demiştik de, İblis'ten başka bütün melekler hemen secde etmişlerdi, İblis, secdeden kaçındı; büyüklük tasladı ve kâfirlerden oldu. Bakara (2), 34*¹⁴⁴

Hâfız, aşağıdaki beyitte meleklerin Âdem'e secde etmelerine hatırlatma yapmıştır.

¹³⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 47-48; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 6; *İslâm Ansiklopedisi* (Haz. İsmail Özcan), Milliyet, Copyright 1991, s. 10.

¹³⁹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 237.

¹⁴⁰ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 144-145.

¹⁴¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 51.

¹⁴² Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 137.

¹⁴³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 52; *İslâm Ansiklopedisi* (Haz. İsmail Özcan), s. 10; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 6.

¹⁴⁴ Davudoğlu, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meâli*, s. 7.

ملک در سجدهء آدم زمین بوس تو نیت کرد   که در حسن تو چیزی یافت بیش از طور انسانی

*Melek, Âdem'e secde ederek senin tapını öpmeyi, sana tazimde bulunmayı niyet etti.*¹⁴⁵

Şair, burada memduhuna, melek Âdem'e secde ettiği sırada sana ilgi duymuş, aslında sana secde etmişti, çünkü senin varlığında bir insanın ulaşabileceği daha fazla cazibe ve lütf gördü diyerek ona büyük bir övgüde bulunur.¹⁴⁶

Âdem ile eşi mutluluk ve sevinç içinde cennette vakit geçiriyorlardı, hayati eşyaların hepsine sahiptiler. Fakat *Kur'an*'ın tabiriyle sadece bir ağacın meyvesini yememeleri söylenmişti. Bu ağacın cennet ağacı ya da ebedilik ağacı *Tevrat*'ın tabiriyle iyiyi kötüyü bilme ağacı. Bu ağacın üzüm veya incir olduğu yönünde görüşler olmakla beraber müfessirlerin çoğuna göre o buğday ağacıydı. Hâfiz da onu buğday kabul eder.¹⁴⁷

پدرم روضهء رضوان به دو گندم بفروخت   ناخلف باشم اگر من به جوی نفروشم

*Rıdvan cennetini babam iki buğday tanesine sattı. Neden satmayayım dünya mülkünü bir arpaya ben?*¹⁴⁸

Havva ile Âdem'e karşı kıskançlık ve nefret duyan şeytan onları Allah'ın bu ağacın meyvesinden yemelerinin ölümsüzlük vereceği ve cennette ebedi kalmalarını sağlayacağı için yasaklandığına inandırmış ve onları ebedilik vesvesesine düşürmüştür. Havva ve Âdem şeytanın vesvese tuzağına düştüler ve ebediliğe tamah ederek ilahi emire isyan ettiler.¹⁴⁹

Şeytanın vesvesesine kanıp sonunda yasak meyve ya da buğdayı yediler ve cennetten çıkarılıp ayrı olarak yeryüzüne indirildiler. Rivayete göre Hz. Havva Cidde'ye, Hz. Âdem de Serendip Adası'na indirilmiş ve sonra Mekke'de Müzdelife denen yerde buluşmuşlardır. Hz. Âdem ve Havva işledikleri günâhın çabuk farkına varmışlar ve büyük bir pişmanlık duymuşlardır. Bu pişmanlık duygusuyla Allah'a tövbe etmişler ve bu tevbeleri Allah tarafından kabul edilmiştir. Böylece Hz. Âdem ilk insan,

¹⁴⁵ Hâfiz-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 272.

¹⁴⁶ Herevî, *Şerh-i Gâzelhâ-yi Hâfiz*, III, 1944.

¹⁴⁷ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, s. 145; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 48-49; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 6; *İslâm Ansiklopedisi* (Haz. İsmail Özcan), s. 10.

¹⁴⁸ Hâfiz-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 194.

¹⁴⁹ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 145; *İslâm Ansiklopedisi*, s. 10; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 6; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 48-49.

ilk peygamber olduğu gibi ilk günâh işleyen, ilk tövbe eden, tövbesi ilk kabul edilendir.¹⁵⁰

Fakat cennete geri dönme hasreti, o bolluk ve rahatlık sözünü hatırlama ve pişman olma onda, soyunda, Hâfiz gibi herkeste kaldı. Hâfiz da zaman zaman cennetteki o zamanlara özlemi dile getirmiştir.¹⁵¹ Aşağıdaki beyiti bunun bir örneğidir.

من ملک بودم و فردوس برین جايم بود   آدم آورد در این دیر خراب آب‌ادم

*Melektim ben ve yerim, yücelerde firdevsti, Âdem getirdi beni bu harabât diyarına, şimdi rahatım.*¹⁵²

Birçok ilk, Âdem Peygamber tarafından gerçekleştirilmiştir; örneğin oğlu Hâbil'in öldürülmesinden sonra söylediği mersiye ilk şiir olarak kabul edilir.¹⁵³

Bütün dilleri bilen Âdem, çocukları ve torunlarına yetmiş dilin öğretmenliğini yapmıştır. Bütün sanat dalları ve mesleklerde bilgi sahibidir. Havva'yla birlikteliklerinden çok sayıda çocukları dünyaya gelmiştir. Âdem kıssasının ilk yaratıcıları Sümerlerdir ve sonraki Babil destanları bu hikâyeyi tamamlar. Âdem kıssasıyla Babil'de karşılaşan Yahudiler, bunu kendi kültürlerine uyarladılar ve tarihsel derinliklerini göstermek gibi amaçları göz önünde bulundurarak kutsal *Tevrat*'a Âdem kıssasıyla başladılar.¹⁵⁴

Âdem'in hikâyesinde baştan başa Hâfiz'in dünya görüşü, arayan ve derin düşünce ve düşünme türüyle uygun ve uyumlu konular olduğu için onun özel görüş ve düşüncelerini açıklamak için en uygun fırsatlar oluşmuştur. Hâfiz'a özel bir güç ve kudretle Âdem'in hikâyesinin inanç yüzü, iyi düşünme, koku ve renkle süslenmiş, beğenilen ve derin bir özellik kazanmıştır.¹⁵⁵

Şair, gazellerinde Âdem'in hikâyesini bütün iniş çıkışlarıyla, sanki onun yaratılışını yanı başında görmüş, bütün herşeye şahid olmuş gibi, onun çamuru yoğurulurken ve kalıba dökülürken meleklerin geçiş yoluna düşmüş ve yol kenarında oturmuş o toprak rengi toprak gibi şeye hareket gözüyle bakmıştı. Sanki melekler Âdem'e secde ettiği, ateşin ve ateşten olanın toprağa ve topraktan olana karşı

¹⁵⁰ *İslâm Ansiklopedisi* (Haz. İsmail Özcan), s. 10; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 48-49; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 6-7.

¹⁵¹ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, s. 146.

¹⁵² Hâfiz-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 191.

¹⁵³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 46.

¹⁵⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 46.

¹⁵⁵ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfiz*, s. 3.

övi olduğunda, ahd-i elest zamanı onun yanındaydı ve cennet bahçesinde onunlaydı. Onun şiiri cennet bahçesinde gül ve nesrin defterinin yapraklarından bir ziynettir, Âdemle birlikte aklın vesvesesiyle buğday yemekle meşgul oluyordu, ve bununla susuzluk bulması istek ve arayış heyecanını sulamış ve cennetten Âdemle birlikte kovulmuş toprak zindanında ve bedeninin kafesinde kendi zamanlarının hatırasıyla bağırıp çağırılmış ve asıl vatana geri dönüş için telaş etmişti sanki.¹⁵⁶

Hâfız, kendi diğer bir Âdemdir, kendi macerasını onun bütün iniş çıkışlarıyla başka bir alemde yeniden yapar ama bu sefer kendi babasından daha çok farkında olur, problemlerle mutlu olur ve bizi de bu işte kendiyile birlikte yapar.¹⁵⁷

Hâfız'ın divanında Âdem hikâyesinin kullanılışı diğer yazarlar ve şairlerin eserleri ile mukayese edildiğinde aradaki fark açıktır. Hâfız, Âdem hikâyesinde var olan olayların, gerçeklerin, problemlerin ve anlamların herbirine-tıpkı diğer büyüklerin, padişahların ve peygamberlerin hikâyelerinde olduğu gibi- kendine has düşüncesinin inceleği ve kutsal ruhun yardımıyla onun şiirini okuyan ve dinleyen herkese can ve bir elbise giydirir. Diğerlerinin işinden haberdar varlıkla, bu konulardan herbirini taze ve yeni bulur, sonuç olarak onun hayal etme ve düşünce alanına başka bir genişlik ve derinlik verir.¹⁵⁸

Hâfız'a göre Âdem'in yaratılma sebebi onun aşkı kabul etmedeki kabiliyeti ve hazır olmasıdır. Çünkü bundan sonra Âdem'in vücudunun çamuru aşk meyhânesinde yoğurulmuştur.¹⁵⁹ Şairin aşağıdaki beyitinde belirttiği üzere âlem viranesinde Âdem olmak, aşk gamı hazinesinin hazinedarı olmanın büyük gurur kaynağı sebebiyledir.¹⁶⁰

سلطان ازل گنج غم عشق به ما داد   تا روی درین منزل ویرانه نهادیم

*Ezel Sultanı, bu virane menzile gelince herşeyden bize önce aşk gamı hazinesini verdi.*¹⁶¹

Hâfız da aşk meyhanesinde halkaya, onun aşkın kölesi, kutsal gülşenin kuşu firdevs cennetinin bir sakini ve ona miras kalan evin cennet olduğunu itiraf etmiştir. Kendisinin virane ev ve olay tuzağına düşme macerasını hatırlamıyor ve Âdem'i onun

¹⁵⁶ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 3-4.

¹⁵⁷ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 4.

¹⁵⁸ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 4-5.

¹⁵⁹ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 5.

¹⁶⁰ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 6.

¹⁶¹ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 6.

sorumlusu biliyor ve bunu dile getiriyor. Bir diğer yönden Âdem'in cennetten kovulmasını alın yazgısı olarak görüyor.¹⁶² Aşağıdaki beyiti bunun bir örneğidir.

در عیش نقد کوش که چون آبخور نماند آدم بهشتت روضهء دارالسلام را

*Ganimet bilmeye çalış elindeki fırsatı, tükenince nasibi, terk etti Âdem bile cenneti.*¹⁶³

Ona göre Âdem'in bütün çocuklarının hatası olan günâh işleme Âdem safînin isyan ve hatasıyla ilgilidir.¹⁶⁴ Aşağıdaki beyitinde bunu açıkça dile getirmiştir.

جائی که برق عصیان بر آدم صفی زد ما را چگونه زبید دعوی بی گناهی!؟

*Seçilmiş Âdem'in üzerinde çakarken isyan şimşekleri, bize yaraşır mı hiç günahsızlık iddiası?*¹⁶⁵

Fakat bununla beraber şair tecrübenin zorluklarından gafil kalmıyordu.¹⁶⁶ Bunu bir beyitinde dile getirmiştir.

دام سخت است مگر یار شود لطف خدا ورنه آدم نبرد صرفه ز شیطان رجیم

*Şiddetli bir tuzak... Meğer ki Tanrı'nın lûtfu meded etsin. Yoksa hiç kimse mel'un şeytanın hilesinden kurtulamaz.*¹⁶⁷

Şairin aşağıdaki beyitte belirttiğine göre Âdem'in yolunu vuran tanenin sırrı misk gibi kara bendedir.

خال مشکین که برآن عارض گندم گون است سر آن دانه که شد رهزن آدم با اوست

*O buğday renkli benizdeki misk gibi kara ben yok mu? Âdem'in yolunu vuran tanenin sırrı tamamıyla o bende!*¹⁶⁸

Görünüşte yukarıdaki beyitte amaç maşuğun beniyle bilinen buğday tanesini mukayese etmektir. Çünkü şaire göre Âdem'i buğday tanesine doğru çeken ve günâh işlemesine sebep olan cazibe bize de vesvese yapar ve maşuğun benine, aşka ve günâha çeker. O halde o tanenin sırrı, şeytani vesvese ve Âdem'in günâha meylidir.¹⁶⁹

¹⁶² Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfiz*, s. 7.

¹⁶³ Hâfiz-1 Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 8.

¹⁶⁴ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfiz*, s. 7.

¹⁶⁵ Hâfiz-1 Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 236.

¹⁶⁶ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfiz*, s. 7.

¹⁶⁷ Hâfiz-1 Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 193.

¹⁶⁸ Hâfiz-1 Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 10.

¹⁶⁹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, I, 260.

Ariflerin o tane için irfani bir tabiri vardır. Bu manasıyla ondan maksat Allah'ın Âdem'e verdiği, tanınması gereken ve O'nun cemaline aşkın başlangıcı olan marifettir. Bu tabirle beyitin manası şu şekilde olur: Âdem'in ondan yediği söylenen tanenin sırrı maşuğun güzel beninden anlaşılır- yani güzelliğe marifettir.¹⁷⁰

Şair, bazen de Âdem Peygamber'in adını insan anlamından dolayı zikretmiştir.

طفیل هستی عشقند آدمی و پیری ارادتى بنماتا سعادتى ببرى

*İnsan da aşka tabidir, peri de. Sen de iradeni aşka ver de saadete nail ol!*¹⁷¹

2.5. ÂFİTAB

“Güneş.” Güneş, Hâfız'ın gazellerinde daha çok rengi ve parlaklığı sebebiyle ele alınmıştır. Hem benzeyen hem benzetilen olarak kullanılır. Şair, aşağıdaki beyitinde şarabı rengi ve parlaklığı nedeniyle güneşe benzetir.

چو آفتاب می از مشرق پیاله بر آید ز باغ عارض ساقی هزار لاله بر آید

*Şarap güneşi, kadeh doğusundan doğunca sâkinin yanağında binlerce lâleler açar.*¹⁷²

Hâfız, güneşin doğduğu yer doğu olduğu için şarabın yeri olan kadehi doğu diye adlandırır. Şaire göre şarap doğudan nur saçan güneş gibi kadehten doğduğu zaman, sâkinin yanaklarının bahçesinde binlerce lâleler açılır. Bahçede lâlenin açmasına ve yeşermesine sebep olan güneş gibi şarap da sâkinin yüzünün lâlesinin açmasına sebep olur- şarabın sâkinin yüzüne yansması onu daha latif ve güzel yapar.¹⁷³

Güneşin, bade ve mey gibi adlarla zikredilen şarap ile münâsebeti renk ve hararet özelliklerine dayanır. Câm, peymâne ve sâgar adlarıyla zikredilen kadehin güneş ile benzerliği ise şekle dayanır.¹⁷⁴ Şair, aşağıdaki beyitte yine şarabı güneşe benzetmiştir.

به نیم شب اگرت آفتاب می باید ز روی دختر گلچهر رز نقاب انداز

*Gece yarısı güneş istersen gül yüzlü üzüm kızının yüzünden nikabı kaldır.*¹⁷⁵

¹⁷⁰ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 260.

¹⁷¹ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 262.

¹⁷² Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 62.

¹⁷³ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 967; Hurremsâhî, *Hâfıznâme*, II, 798-799.

¹⁷⁴ Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Dîvânı'nın Tahlîli*, Ankara 1990, s.339.

¹⁷⁵ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 135.

Güneşin ilgi kurulduğu unsurlar arasında sevgilinin yüzü ve yanağı yer alır. Benzerlik şekil, parlaklık, renk ve yakıcılık gibi özellikler sebebiyle kurulur. Sevgili ve övüleni yüceltme arzusuna dayanan bu tasavvurlarda, saçın renk ve şekil bakımından bulut olarak tasavvuru da önemli bir unsur olarak göze çarpar. Işığını güneşten alan ay da bir mukâyese unsuru olarak beyitlerde yer alır. Güneşin insanlara verdiği mutluluk ile sevgiliyi gören âşğın duyguları arasında kurulan ilgi de bu tasavvura sebep olan hususlardandır. Devretmesi veya bulutla örtülmesi sebebiyle ara sıra görünen güneş ile yüzünü âşğına zaman zaman gösteren sevgilinin davranışları arasındaki benzerlik, güneş-yüz, yanak tasavvurunun bir başka sebebidir. Bulutun yer aldığı tasavvurlarda güneş, yüze benzetilmesi sebebiyle çoğu zaman beraber zikredilir.¹⁷⁶ Şairin aşağıdaki beyiti buna güzel bir örnektir.

ماه خورشید نمایش زپس پردهء زلف   آفتابیست که در پیش سحابی دارد

*Zülfünün ardından ay ve güneş gibi görünen yüzü, bulut altındaki güneş.*¹⁷⁷

Gazellerde sıkça yer alan güneş, hem benzetilen hem benzeyen unsur olarak kullanılmıştır. Hâfız, aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzünün parlaklığı ile güneşi kıyaslamıştır ve sevgilinin yüzü o denli parlaktır ki güneş bile utanıp sürekli yer değiştiren gölge gibi kaçmıştır. Şaire göre sevgilinin yüzü bir çırağ gibi halveti aydınlatır ve güneşten daha parlaktır.

پرتو روی ترا در خلوتم دید آفتاب   میرود چون سایه هر دم بر در و با مم هنوز

*Güneş, benim halvetimde senin yüzünün ziyasını görünce, gölge gibi kapıma, damıma uçup durmakda.*¹⁷⁸

Gölge daimi hareketi sebebiyle şairin tasavvurunda kaçma yönüne sahiptir, ve gölgenin yanında bulunan güneş de muhakkak bu sifata sahiptir. Ama kaçan olması sebebiyle şairin halvetinde sevgilinin yüzünün ışığını görmüş, utanmış ve küçümsemiş, gölge gibi çatı ve kapının üstünden saklanmaktadır.¹⁷⁹

Dördüncü felekte yer alan ve “sultan” olarak vasıflandırılan güneş, üzerinde en çok durulan unsurlardan biri olması sebebiyle ışık ve ısı kaynağı oluşu, hareket etmesi, şekli, zaman içerisinde görünüşü ve kayboluşu, ay, gölge ve zerre ile olan ilgisi, bitkiler

¹⁷⁶ Sefercioğlu, *Nev’î Dîvânı’nın Tahlîli*, s.339.

¹⁷⁷ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 47.

¹⁷⁸ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 134.

¹⁷⁹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 1108.

ve insanlar için taşıdığı önem, ona duyulan ilginin başlıca sebepleri arasında yer alır. Bu özelliklerinden dolayı sevgili ve sevgilinin yüzü için çokça kullanılan bir benzetilen olarak karşımıza çıkar.¹⁸⁰Şairin aşağıdaki beyiti buna bir örnektir.

ای آفتاب آینه دار جمال تو   مشک سیاه مجمره گردان خال تو

*Ey güneş, yüzüne bir ayna olan sevgili, siyah misk, senin benine buhurdan tutmakta!*¹⁸¹

Şair, ilk mısradaki güneş ile sevgilinin yüzü arasında mukayese yapmıştır. Ona göre maşuk öyle güzel ki, parlak güneş güzel ve hoş olan padişahın karşısında bir hizmetçi gibi ayna tutar, o halde aslında güneşe yansıyan bu parlaklık maşuğun yüzüdür çünkü daima yüzü karşısında durmuştur. İkinci mısradaki ise maşuğun benini siyah miski siyah renk ve hoş kokusu yönüyle mukayese etmiştir. Siyah misk karşısında maşuk öyle bir makam ve yücelik sahibi ki misk hizmetçi gibi ona nazar değmesin diye buhurda üzerlik döker ve döndürür. Öyleyse maşuğun yüzü parlaklığından dolayı güneşten üstündür ve beni de siyahlığı, rengi ve kokusu yönüyle siyah miskten üstündür.¹⁸²

2.6. ANKÂ

Kafdağında yaşadığı varsayılan, tüyleri renkli, yüzü insana benzer, asla yere konmayıp daima yükseklerde uçan ve kendisinde her kuştan bir alâmet bulunduran, adı var kendi yok bir kuştur. Boynu uzun olduğu için “ankâ” adıyla; avlarını kapıp uzaklara doğru uçtuğu için de “muğrib” sıfatıyla anılır.¹⁸³

Arapça karşılığı ankâ: “uzun boyunlu” olan simurg hiç kimse tarafından görülmemiş bir kuştur. Ankâ Arapların mitolojik kuşudur ve yuvası Kafdağı’ndadır. İranlıların simurg adını verdikleri tanrısal güç taşıyan ve Morğ-i Âhûrâyî: Ahura Mazda’nın kuşu olarak da bilinen efsanevi kuşların yuvalarıysa Elburz dağındadır. İslam sonrası dönemdeyse bu iki kuş birleştirilerek aynı kuş olarak bilinmiştir.¹⁸⁴

Efsaneye göre ankâ, otuz kuşun özelliğini taşıdığı için simurg: otuz kuş ve otuz çeşit rengi bulunduğu için sîreng: otuz renk diye de anılır. Rengin yeşil olduğuna

¹⁸⁰ Sefercioğlu, *Nev’î Dîvânı’nın Tahlîli*, s.339.

¹⁸¹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 219.

¹⁸² Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1665.

¹⁸³ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 24; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 626-627.

¹⁸⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 626-627.

inanıldığı için ona zümrüdü ankâ da denilir; ama bu son adın simurg u ankâ’ dan geldiği de söylenir.¹⁸⁵

Şiirde ankâ kuşuyla ilgili efsâne ve rivayetlere sıkça rastlanır. Beyitlerde “sîmurg veya sîreng” adı altında da zikredilen ankânın en büyük özelliği olarak kaf dağında yaşaması, rengi, asla yere konmayışı, avlanmayışı ve ele geçirilemeyişi göze çarpar. Bu özellikleriyle çeşitli teşbih ve mecâzlara konu olur.¹⁸⁶ Hâfız, aşağıdaki beyitte ankânın kimseye avlanmayışını dile getirmiştir.

عنقا شکار کس نشود دام باز چین کاینجا همیشه باد بدست است دام را

*Ankâ kimseye avlanmaz, tuzağını toplar. Burada tuzağın eline havadan başka bir şey geçmez.*¹⁸⁷

Hâfız, simurg ya da ankâyı bazen aşikâr olan bir varlığın belirsizliğine kinaye eder. Bazen de tasavvufî anlamına değinmeden efsanevi bir kuş olarak kullanır.¹⁸⁸ Ankânın en yaygın özelliği, kimseye muhtaç olmadan tek başına yaşadığı için “kanaat” kavramını temsil etmesidir; bu yüzden de kanaat sahiplerine ankâmeşrep, ankâtabiat da denir. Kafdağı gibi efsanevi bir yerde yaşadığı için bu sözcükle birlikte çeşitli şekillerde kullanılır.¹⁸⁹ Şair de aşağıdaki beyitinde ankâyı örnek göstererek yalnızlığı önerir.

بیر ز خلق و ز عنقا قیاس کار بگیر که صیت گوشه نشینان ز قاف تا قافست

*Halkı bir yana bırak, yalnızlığı seç. Ankâ’dan ibret al, bir köşeye gizlenenlerin şöhreti Kaf’dan Kaf’a bütün âlemi kaplar.*¹⁹⁰

2.7. ARŞ

Sözlüklerde “yükseklik, yüksek yer ve yüksek nesne” olarak geçen arş, bu anlamla ilişkili olarak “tavan, ev, çadır, ayağın parmaklara uzanan tümsek kısmı” gibi karşılıklarının yanısıra, mecazi olarak “hükümlerlik, şan, şeref ve taht” anlamlarında da kullanılmaktadır.¹⁹¹ Bunların yanısıra sözlükte taht anlamı da vardır. *Kur’ân’ı Kerîm*’de bu manasıyla dört defa kullanılmıştır. Bir defa Yusuf hikâyesinde, diğer üç defa da

¹⁸⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 626.

¹⁸⁶ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 24.

¹⁸⁷ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 8.

¹⁸⁸ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, s. 141.

¹⁸⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 627.

¹⁹⁰ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 39.

¹⁹¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 68.

Belkîs hikâyesinde geçmiştir. Burdaki ilahi arştır. Rabbü'l-alemin tahtının tarifi yapılmamıştır, onun niteliği ve sınırını açıklamak dinde mümkün değildir.¹⁹²

*Annesiyle babasını taht üzerine çıkardı. Hepsi onun için secdeye kapandılar. Yûsuf (12), 100*¹⁹³

*Gerçekten ben bir kadın buldum. Sebe' halkına hükümdarlık yapıyor, kendisine her şeyden verilmiş. Onun büyük bir tahtı da var. Neml (27), 23*¹⁹⁴

Felekü'l-eflâk cismani alemin üzerini çevreler ve onda hiç yıldız yoktur, arkası ne boştur ne dolu, bir gece gündüz kendi ekseni etrafında bir defa dönmesidir. Doğudan batıya doğru döner ve diğer felek de onunla birlikte hareket eder. Bu feleğe felek-i atlas, felek-i azam veya felek-i âla da derler, o din ehlinin arş deyimine uygundur.¹⁹⁵

Arş-ı İlahi: ilahi arşa *Kur'ân-ı Kerîm*'de yirmi bir defa işaret edilmiştir. Arşla ilgili ayetler *Kur'ân*'ın önemli benzetmelerindedir. Yedi defa ya da tabirleri kullanılmış ve iki defa da arşın taşınmasına işaret edilmiştir. Bir defa da "Allah'ın arşı su üstündedir" ifadesi geçer. Defalarca Rabbü'l-arş ve zu'l arş tabirleri kullanılmıştır.¹⁹⁶

Arş'ı yüklenip taşıyanlar ve onun etrafındaki melek (ler) Rablerinin hamdiyle tesbih ve O'na imân ederler ve imân etmişler için de şöyle mağrifet dilerler: "Ey Rabbimiz! Rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmış, hemen (af ve) mağrifet buyur onlara; o tevbe edip yoluna uyanlara ve koru onları o cehennem azâbından." Mü'min (40), 7¹⁹⁷

Müfessirleri arşın yaratılışı hakkında söylediklerine göre Hak Teâlâ onu yeşil yakuttan yaratmış, bakışıyla eritince mavi olmuş ve ondan arş yaratılmış ve suya konulmuş. Hz. Ali'de aktarılan rivayetlere göre Allah'ü Teâlâ arşı dört nurdan yaratmış, ilki kırmızı rengin elde edildiği kırmızı nur, ikincisi yeşil rengin bulunduğu yeşil nur, üçüncüsü sarı nur, dördüncüsü beyaz nur.¹⁹⁸

Kasas suresindeki aktarılan ve Peygamber Efendimiz'den rivayet edildiği üzere Peygamber Efendimiz Allah'ın ilk yarattığı şeyin nur olduğunu ve onun on iki bin

¹⁹² Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 250.

¹⁹³ Davudoğlu, *Kur'ân-ı Kerîm Ve Türkçe Meâli*, s. 248.

¹⁹⁴ Davudoğlu, *Kur'ân-ı Kerîm Ve Türkçe Meâli*, s. 380.

¹⁹⁵ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 251.

¹⁹⁶ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 251.

¹⁹⁷ Elmalılı Hamdi Yazır, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* (Sad. M. Sadi Çöğenli, Tkd. Orhan Okay), Huzur Yayınevi, İstanbul 2006, s. 466.

¹⁹⁸ Mu'in, *Ferheng*, V, 1171.

yıldır dolaştığını, tavaf edip Hak Teâla'nın birliğini ve temizliğini söyler. O nur dört bölüme ayrılır ve birinci bölümden arş'ı yaratmıştır diye buyurmuştur.¹⁹⁹

Ve yine Taberî'ye göre Hak Teâla arşı yarattığı zaman nur, karanlık, kalem ve diğerleri suyun üstündeydi. Allah'ü Teâla'nın sudan ve karadan yarattığı şeyin benzeri arşın üzerindeydi ve her gün onu yetmiş bin çeşit nur kaplıyordu ve Allah'ın yarattıklarından hiçbirinin onu görececek kudreti yoktur.²⁰⁰

Bu ayetlerin benzerleri baştan beri kelamcı çeşitli okulların hatipleri ve müfessirler tarafından yorumlanmıştır. Onun hakkında belli dört görüş vardır:²⁰¹

1) Zâhiri görenlerden bir grup (Hanbeliler, Keramiler, Mecusiler) arşı cismani sayarlar ve onlara göre Allah arşın üzerindedir ve onun üzeri teğettir. Ve bazen arştan dünyanın gökyüzüne iner.²⁰²

2) Hadisçiler ve şairlere göre Allah'ın cismi yoktur ve cismani şeylere benzemez ve biz O'nun arşın üzerindeki şeklinin nasıl olduğunu bilemeyiz.²⁰³

3) Mutezile ve Şiilere göre ise mecazi bir manası vardır. Genellikle yer almak manasında değil, aksine istila etmek manasını alırlar, arşı mülk yani ilahi saltanat ve egemenlik manasında kabul ederler. Arşın üstünde yer almayı onun yaratılışının emiri düzen bulmak diye tabir ederler.²⁰⁴

4) Sufiler ve arifler de Allah'ın gökyüzü arşı üstünde olduğunu ve O'nun yeryüzü arşının dostların gönlünde olduğunu söylerler. Onlara göre arş Allah'ın dünyadaki görülen yeridir.²⁰⁵

Kısaca bu irfani ve kelami düşüncelerin dağılımıyla birlikte müslümanların çoğu arşın gerçekte var olduğuna inanırlar. Eskiden beri Hâfız'ın dönemine kadarki İranlı şairler ve Hâfız da şiirlerinde çeşitli şekillerde defalarca arşa işaret etmiştir.²⁰⁶ Şairin aşağıdaki beyiti buna bir örnektir.

¹⁹⁹ Mu'în, *Ferheng*, V, 1171.

²⁰⁰ Mu'în, *Ferheng*, V, 1171.

²⁰¹ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 251.

²⁰² Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 251.

²⁰³ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 252.

²⁰⁴ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 251.

²⁰⁵ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 252.

²⁰⁶ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 252.

تراز کنگرهء عرش می زند صفر؛ ندانمت که درین دامگه چه افتاد ست!

*Arşın burçlarından ıslık çalıp çağırıyorlar seni, bilmem bu tuzakta ne var? Ne buldun burada da buraya bu kadar yapıştın?*²⁰⁷

Buradaki arş Allah’u Teâlâ’nın sekiz meleğin taşıdığı ilahi makamıdır. Şair, sen doğan sidreye oturursun diyen gayb aleminden haber getiren Surûş (mesaj meleği) seni ilahi arşın burcundan kendine doğru çağırıyor ve bu hayatta seni kendine esir etmiş ne var bilmiyorum diyor.²⁰⁸

2.8. ÂSAF

Doğu edebiyatlarında vezirin eş anlamlısı olarak kullanılan bu unvan, Süleyman peygamberin meşhur veziri ve İsrailoğulları soyundan gelen Âsaf b. Berhiye’den kalmadır. Bu kişinin ilm-i simyâ ve bu tür garip ilimlere sahip olduğu söylenir. Yine bir rivayette İsm-i A’zam kuvvetiyle Belkîs’ı tahtıyla birlikte getiren bu vezirmiş.²⁰⁹

Süleyman peygamberin kâtibi ya da veziri olduğu söylenen Berahyâ Âsaf’ın annesi Yakup peygamber soyundandır. *Tevrat*’ta İsrailoğulları sarayının önde gelenlerinden ve musikişinas olduğu söylenir. Eski Ahit’e göre Âsaf Levioğulları, Gerşom ailesinden Berahyâ’nın oğludur. Davud peygamber zamanında kendisine, Ahit Sandığının Obedom’un evinden asıl yerine taşınması sırasında yüksek ses çıkaran tunç zillerle sandığa kılavuzluk etme işi verilmiş, daha sonra yine Davud peygamber tarafından Ahit Sandığı önündeki merasimde bu zilleri çalmakla görevlendirilmiştir. İbadetin düzenlenmesinin ardından çeşitli müzik aletleriyle ilahi söyleyip peygamberlikle görevlendirilen üç aileden birinin lideri olmuştur. Süleyman peygamberin tapınağı inşa etmesinden sonra, Ahit Sandığı’nın tapınaktaki yerine nakli sırasında da aynı görevi üstlenmiştir.²¹⁰

(Sonra Süleyman müşavirlerine) dedi ki: “Ey ulular! Onlar teslimiyet gösterip bana gelmeden önce, hanginiz o melikenin tahtını bana getirebilir?” Cinlerden bir ifrit: “Sen makamından kalkmadan ben onu sana getiririm. Gerçekten bu işe gücüm yeter ve

²⁰⁷ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 19.

²⁰⁸ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 220.

²⁰⁹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 33; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 72; Mu’in, *Ferheng*, V, 40; Hâfız-ı Şirazî, *Hâfız Divanı* (Çev. Abdülbaki Gölpınarlı), s. 674.

²¹⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 72.

bana güvenebilirsiniz” dedi. Kitaptan (Allah tarafından verilmiş) bir ilmi olan kimse ise: Gözünü açıp kapamadan ben onu sana getiririm” dedi. Neml (27), 38, 40²¹¹

Sabâ melikesinin tahtını göz açıp kapayıncaya kadar geçecek bir sürede getireceğini söyleyen ve “kendisinde kitaptan ilim olan kişi”nin kim olduğuna ilişkin çeşitli rivayetler vardır. Çoğunluk bunun Berahyâ oğlu Âsaf olduğunu söyler; tarihçiler de aynı görüşü paylaşırlar.²¹²

Bu kelimeye Hâfız’ın gazellerinde defalarca rastlanır. Berehyâ oğlu Âsaf Süleyman’ın veziri ve danışmanı olduğu için, Hâfız bu tarihi telmihle Şah Ebû İshak ve Şah Şücâ’nın vezirleri ve memduhunun emrindeki vezirlere Âsaf diyor. Şair, gazellerinde yaşadığı dönemdeki vezirleri överken onlara Âsaf diye hitap etmiştir.²¹³ Aşağıda Hâfız’ın Âsaf’tan bahsettiği beyitlerden biri vardır.

زبان مور بر آصف دراز گشت ورواست   که خواجه خاتم جم یاوه کرد و باز نجست

*Karınca, Âsaf’a dil uzattı ama yerinde, çünkü o Süleyman’ın mührünü kaybetti de aramadı bile.*²¹⁴

Karıncanın Süleyman’la ya da Âsaf’la öğüt ve serzenişle birlikte konuşması, Kur’ân’ın çeşitli ayetlerinde vardır. Ama tefsirlerde karıncanın, Süleyman’ın yüzüğünü kaybetmesi dolayısıyla Âsaf’a dil uzatması yoktur. Âsaf’ın bu yüzüğün kaybolmasıyla bir ilgisi yoktur.²¹⁵

Doktor Ğanî, bu beyitin konusunu Süleyman Peygamber’in vefatı, onun asa üzerine yaslanması, beyaz karıncanın (güve) o asayı yemesiyle ilgili olduğunu öne sürmüştür. Ama bu tabirin doğruluğu bulunmaz. Sonuç olarak şairin asıl hikâye sınırını aştığını söylemek gerekir. Karınca mutlaka zayıflığın sembolü ve Âsaf şairin kendisini, hatem de mecazen kendi gönlünü ifade eder. “Gönlün veziri beni kırdı ve beni teselli etmedi, bu yüzden dilim ona uzanmış” demek istiyor.²¹⁶

Hâfız’ın Âsaf’ın adına yer verdiği bir başka beyiti aşağıda bulunmaktadır.

²¹¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 72.

²¹² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 72-73.

²¹³ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, II, 923.

²¹⁴ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz*, (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 16.

²¹⁵ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, I, 211.

²¹⁶ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, I, 211.

حافظ این گوهر منظوم که از طبع انگیخت اثر تربیت آصف ثانی دانست

*Hâfiz, tabiatı şairanesinden alıp meydana getirdiği bu inci dizisini Âsafî Sâni'nin lûtfu ve mürüvvetinin eseri bildi.*²¹⁷

Âsaf-ı Sâni Hâfiz'in divanında iki kişiye işaret eder. Biri Şah Şücâ'nın hacılığıyla tanınan veziri Kıvâmüddin'dir. Hâfiz'in onu öven bir kasidede matla beyiti vardır. Orada onu Âsaf-ı Sâni diye adlandırır. İkinci kişi de yine Şah Şücâ'nın vezirlerinden Hâce Celâleddin Turanşah'tır. Ama yukarıdaki beyitte bu iki şahsiyetten hangisinin kastedildiği belli değildir.²¹⁸

Âsaf'ın adının geçtiği bir başka beyit aşağıda yer almaktadır.

حافظ اسیر زلف تو شد از خدا بترس وز انتصاف آصف جم اقتدار هم

*Hâfiz, saçlarına esir oldu, Tanrı'dan da kork, Süleyman iktidarına malik vezirin adaletinden de!*²¹⁹

“Âsaf cem” iktidar yani Süleyman'ın kudretine sahip vezir demektir.²²⁰ Kısaca beyitin manası şudur: Hâfiz senin zülfüne esir olmuş, ona zulmetme, Allah'tan ve Süleyman'ın kudretine sahip vezirin adaletinden kork.²²¹

Âsaf, Hâfiz'in gazellerinde genelde Âsaf-ı Sani ve Âsaf-ı devran şeklinde kullanılmıştır. Şair aşağıdaki beyitte Âsaf-ı devranı kullanmıştır.

ور چو حافظ نبرم ره زیبا بان بیرون همیره کوبه آصف دوران بروم

*Hâfiz gibi ayrılık çölünden dışarı çıkmaya bir yol bulamazsam devranın vezirine uyar onun maiyetine karışır, onlarla yoldaş olur da giderim.*²²²

2.9. ÂSUMÂN

“Gökyüzü.” Yerkürenin etrafında yer alan, mavi renkli ve çeşitli noktalarında yıldızlar bulunan feza. Eskiler onu sınırlı olarak bilirdi, fakat bugün sınırsız ve sonsuz olduğu doğrulanmıştır.²²³ Eski Farsçada esmene: ağır şeklinde geçen ve Farsça “gökyüzü” demek olan âsumân sözcüğü aynı zamanda feleği koruyan tanrının da

²¹⁷ Hâfiz-ı Şirazi, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncü-yi Şîrâzî), s. 37.

²¹⁸ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 291.

²¹⁹ Hâfiz-ı Şirazi, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncü-yi Şîrâzî), s. 182.

²²⁰ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, III, 1493.

²²¹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, III, 1494.

²²² Hâfiz-ı Şirazi, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncü-yi Şîrâzî), s. 175.

²²³ Mu'in, *Ferheng*, V, 36-37.

adıdır.²²⁴ Gökyüzü dokuz kat gökten oluşur. Bu dokuz felekten ilk yedisinde yedi gezegen yer alır. Bu feleklerin adı: feleku'l-kamer (ay), feleku'l-utarit (merkur), feleku'z-zühre (venüs), feleku'ş-şems (güneş), feleku'l-mirrîh (mars), feleku'l-zuhal (satürn), feleku'l-müşteri (jüpiter), feleku'l-burûc (burçlar) ve feleku'l-atlastır.²²⁵

Âsumân yer yer felek, sipehr, semâ ve gök kelimeleri yerine kullanılmıştır. Hâfız, âsumân kelimesini aşağıdaki beyitte olduğu gibi daha çok gökyüzü anlamında kullanmıştır.

در آسمان نه عجب گربه گفته حافظ سرود زهره برقص آورد مسیحا را

*Gökyüzünde Zühre, Hâfız'ın şiirlerini terennüm ederek İsa'yı bile oynatsa şaşılmaz doğrusu.*²²⁶

Şair, yukarıdaki beyitte İsa Peygamberi temizlik ve taharet sembolü, Zühreyi ise neşe ve eğlence sembolü olarak kullanmıştır. Kendi konuşmasının etkisi ve çekiciliğinde eğer Zühre gökyüzünde Hâfız'ın gazellerini söylüyorsa İsa'yı raksettirmesine şaşırılmaması gerektiğini vurgulamaktadır.²²⁷

Hâfız, genellikle gökyüzü anlamında kullandığı âsumânı aşağıdaki beyitte felek anlamında kullanmıştır.

جدا شد یار شیرینت کنون تنهانشین ای شمع که حکم آسمان اینست اگر سازی و گر سوزی

*Tatlı dilli güzel sevgilim benden ayrıldı... Ey mum, artık yalnız oturadur! İster yan, ister yakıl, feleğin hükmü bu!*²²⁸

Şiirdeki mazmun mumun bal (eseli) dan ayrılmasına ve mum (şem) şeklinde yanmasına işaret eder. Hâfız, muma baldan ayrıldığına yansa da yakılsa da feleğin hükmünün değişmeyeceğini söylemiştir.²²⁹

2.10. ATEŞ

Araştırmacıların tespitlerine göre Zerdüşt öncesi dönem İranlıların “İzed-i İzedân: En büyük tanrı”, gökler tanrısı Varuna ve sular tanrısı Anahita gibi büyük tanrıların yanı sıra, ateş tanrısı Agni, doğa öğeleri İndra, ışık ve güneş tanrısı Mitra gibi

²²⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 87.

²²⁵ Sefercioğlu, *Nev'î Dîvânı'nın Tahlili*, s. 317-318.

²²⁶ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 7.

²²⁷ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 35.

²²⁸ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 252.

²²⁹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1845.

tanrılara da taparlardı. İnanlılar en eski devirlerden bu yana ateş ögesine bir tür özel ve çok yakın ilgi duymuş, onun saygınlığını ilk zamanlardan beri kabul etmişlerdir. Ateş, Agni'nin bir simgesi, bir ayetidir onların inanışına göre. Bu yüzden de övgüye yararır. Asura Varuna'nın oğlu "şimşek"ın birçok isminden biri, Sanskrit dilinde "adharvan/atharvan: ateş sahibi"dir.²³⁰

Ateşin ortaya çıkarılması insanoğlunun hayatında en önemli buluşlardan biridir. İki taşın veya taş ile demirin birbirlerine şiddetle sürtünmesinden ortaya çıktığına ve bu yüzden taşın ya da demirin içinde olduğuna inanılan ateş, Zerdüşt inaniş gereği kutsandır.²³¹

Çok eski çağlardan beri insanların dikkatini çeken ateş, Brahmanizm ve Mazdeizm gibi Aryan dinlerinde, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi Sâmi dinlerinde, hatta putperest Afrika dinlerinde bile önemlidir.²³²

Bütün yararlı nesne ve varlıklar gibi ateş de Mazdeist dünyada övülen, özellikle eski İnanlılar ve Zerdüşt inanişında olanlarca son derece önemsenip kutsanan öğelerdendir. Yine çok eski çağlardan bu yana Hint-Avrupa halkalarınca kutsanmış, özellikle Hintliler ve İnanlılar tarafından büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Mazdeist inanişta Ahura Mazda'nın yarattığı her şey övölüp kutsanmaya ve saygı göstermeye yarattığı için İnanlıların ateşe ilgisi de aşırı boyutlara varmış; ateş tanrının bir vergisi, alevi de tanrısal bir ışık ve aydınlatıcı kılavuz, tapınaklarda alevlerin yükseldiği ateşlikler ise mihraplar olarak kabul edilmiştir.²³³

Ahura Mazda, Zerdüşt ile konuşurken beş şeyi diğer bütün varlıklardan daha güzel, daha üstün yarattığını ve bunlardan birisinin ateş olduğunu söyler. Yine Mînu-yi Hired'de, bilge kişinin kime daha çok önem verilmesi gerektiği sorusuna verilen cevapta ateşten söz edilir. Bundehişn'de de tanrının yarattığı yedinci şeyin ateş olduğu ve ışığını sonsuz aydınlık sahibi Ahura Mazda'dan aldığı söylenir. *Şahnâme*'de ise ateş tanrısal aydınlık olarak nitelenir.²³⁴

Tanrısal bir aydınlıktır bu,

Akıllıysan eğer tapılmalı buna, (FİRDEVSİ)²³⁵

²³⁰ Yıldırım, *İran Mitolojisi*, s. 104.

²³¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 91.

²³² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 91.

²³³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 92.

²³⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 92.

²³⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 92.

Eski İran halklarının inanışlarına göre ateş ilk olarak Hûşeng tarafından bulunmuştur. *Şahnâme*'nin rivayetine göre Hûşeng bir gün ava çıkar, yolda bir yılanla karşılaşır, bu yarattığı o güne kadar görmediği için öldürmek ister ve bir taş alarak ona doğru fırlatır. Ama yılan ölmez, atılan taştan kıvılcımlar çıkar ve ateş meydana gelir. Hûşeng bu ilahi aydınlığa şükretmek için o günü bayram ilan eder, ondan sonra da o gün ve gecesi, İran geleneklerinde törenlerle kutlanan bir bayram olarak yerini alır. Sede diye adlandırılan o gün ve gecenin her yıldönümünde ateş yakılmaya başlanır.²³⁶

Ölmedi yılan, ancak gizeminden,

Ateş ortaya çıktı o taştan yine. (FİRDEVSİ)²³⁷

Birçok halkın inanç sisteminde yer alan ateş ilahi ve kültü en geniş olarak Hindistan ve İran'da görülmüş, ateşe en yoğun ve zengin anlamlar da yine bu coğrafyalarda yüklenmiştir.²³⁸

İran'da ateşin etkisi en eski devirlerden beri devam eder. Zerdüş'te bu çok eski kültü (ateşe tanrı olarak tapılmasını) yasaklamış olsa da sonra yeniden ortaya çıkmıştır. Eski Zervânizm ile Zerdüş'tlüğü birleştiren Mecusilikte de ateşin önemi büyüktü. Bazı kaynaklar Hz. Muhammed'in doğumu sırasında ateşin söndüğünü yazar.²³⁹

Eski İran'da içinde kutsal ateşin yandığı tapınaklara ateşkede denilirdi. Birçok ülkeye yayılan bu ateşkedelerin, birkaç basamakla çıkılan ve ortasında gün ışığı sızmayan bir ateşliği bulunurdu. Buradaki görevli rahipler ateşin sönmemesine dikkat ederlerdi. Ateşkedelerden evlere alınan ateş de artık söndürülmezdi.²⁴⁰

Zerdüş't zamanında yüce bir varlık olarak kabul edilen Ahura Mazda'nın nuru, sonraları ateşin içerdiği yaratılmamış bir ışık olarak düşünüldü ve böylece ateş kültü gelişti. Zerdüş'tün getirdiği dinin ahiret inancına göre muhakeme sonucunda ateş ve erimiş madenle cezalandırılacaklarına inanılırdı. Ateş kötülüğü temizleyecek ve şeytanla bütünleşenlerin dışındakiler Ahura Mazda'nın ülkesine gireceklerdi. Zerdüş't'ten sonra da rahipler, temizlik idealini ateşle simgeselleştirdiler. Avesta'da bu rahipler "ateş yakan" olarak nitelendirilirdi ve Sasaniler devrinde de hükümdar sarayında milli birliğin simgesi olarak kutsal ateş yakma geleneği vardı.²⁴¹

²³⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 93.

²³⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 93.

²³⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 93.

²³⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 94.

²⁴⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 94.

²⁴¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 95.

Edebiyatta ateş, âşığın içinde bulunduğu aşkın ızdırabıdır. Ayrıca sevgilisine duyduğu özlem ve hasret de ateş şeklinde kendini gösterir ve daîma âşığı yakar. Ateş, gözde tutuşur ve gönülde alevlenir. Âşık gönlündeki ateşi söndürebilmek için daîma gözünden su akıtır. Ama o ateş asla sönmez. Ateşin yanında sudan başka bir de hava vardır. O da âh şeklinde ateşi artırır. Hatta bu âh ateşli olarak ağızdan çıkar. Ateş bazen mum ile birlikte kullanılır ve şâirin aşk ateşiyle içinin yanması hâli, tıpkı için için yanan muma benzetilir.²⁴²

Hâfız'ın aşağıdaki beyitleri yukarıda anlatılanlara örnektir.

رشتهء صبرم به مقراض غمت بریده شد   همچنان در آتش هجر تو سوزانم چو شمع

*Sabır ipliğim gam makasınla kesildi. Öyleyken yine aşk ateşinin içinde mum gibi gülüp durmaktayım.*²⁴³

آتش مهر ترا حافظ عجب در سر گرفت   آتش دل کی به آب دیده بنشانم چو شمع

*Hâfız, senin sevgi ateşinle öyle bir başına aldı ki... Gönül ateşini gözyaşlarımla mum gibi söndürmeme imkân mı var?*²⁴⁴

Sevgilinin yanağı ve dudağı renk dolayısıyla bir ateştir. Yakıcı özelliği burdan gelir.²⁴⁵ Şair de aşağıdaki beyitlerin birinde sevgilinin yüzündeki ateşten diğerinde ise gülün yanağındaki ateşten bahsetmiştir.

بازار شوق گرم شد آن شمع رخ کجاست؟   تا جان خود بر آتش رویش کنم سپند

*İhtiyak ateşi kızıştı, nerde o selvi boylu güzel? Gelsin de canımı yüzündeki ateşe üzerlik tohumu gibi atıvereyim!*²⁴⁶

آتش رخسار گل خرمن بلبل بسوخت   چهرهء خندان شمع آفت پروانه شد

*Gülün yanağındaki ateş bülbülün harmanını yaktı. Mumun gülümseyen çehresi pervaneye âteş kesildi.*²⁴⁷

Hâfız, yukarıdaki beyitte gülün yanağını yani yaprağını kırmızılığı ve cazibesi sebebiyle ateşe benzetmiş ve mumun şulesinin titremesini de mumun gülümsemesi kabul etmiştir.²⁴⁸

²⁴² Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 41.

²⁴³ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 155.

²⁴⁴ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 155.

²⁴⁵ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 41.

²⁴⁶ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 52.

²⁴⁷ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 64.

Bu beyit muğbeçenin cemalinin mecnun sufiyi yoldan çıkardığı mazmunun devamı niteliğindedir. Şair muğbeçe ile sufi ilişkisini bir yönden gülün ateşi ve bülbülün harmanıya mukayese etmiş ve diğer taraftan mum ile pervaneyi karşılaştırmıştır. Şair, bülbül kendi varlığını gülün çehresine feda ettiği ve pervanenin muma feda olduğu gibi mecnun sufinin aklı başına geldiği zaman muğbeçenin gül yüzüne feda olmuş diyor.²⁴⁹

*Kur'ân'a göre ateş, Allah'ın emriyle İbrahim için gül bahçesine dönüşür.*²⁵⁰

*(Bir kısmı): "Eğer iş yapacaksanız, yakın onu da tanrılarınıza yardım edin" dediler. "Ey ateş İbrahim için serinlik ve esenlik ol! Dedik. Böylece ona bir tuzak kurmak istediler; fakat biz onları daha çok hüsrana uğrayanlar durumuna soktuk. Enbiyâ (21), 68, 70*²⁵¹

Hâfız aşağıdaki beyitte bu olaya işaret etmiştir.

یارب این آتش که بر جان منست   سرد کن ز آنسان که کردی بر خلیل

*Ya Rab! Canımdaki bu ateşi, soğut, İbrahim'e soğuttuğun gibi.*²⁵²

İnsanoğlunun üstün yeteneklerinin temelinde içinde taşıdığı güçlü ateş yer alır. Hâfız'ın gücü de içindeki ateşin büyüklüğündendir.²⁵³ Hâfız, bunu aşağıdaki beyitinde dile getirmiştir.

از آن بدیر مغانم عزیز میدارند   که آتشی که نمیرد همیشه در دل ماست

*Hiç sönmeyen ateş bizim gönlümüzde. Onun için pirimugan aziz tutuyor, ağırlıyor.*²⁵⁴

Şairin burada hiç sönmeyen ateş ile kastettiği Zerdüştlerin ateşkedelerinde ateşdanda (ateşkedede kutsal ateşin yandığı kap) daima yanması için beklenen ateştir. Kendi gönlünü ateşdana benzetmiştir. Şair, "şevk ateşi yanar ve hiç sönmeyen; ben Zerdüşt muğları gibi o ateşin yanması için korumakla ilgilenirim, bu yüzden deyr-i muğan ehli beni değerli bilir" der.²⁵⁵

Şair, aşağıdaki beyitte meyhane ateşi ile şarabı kastetmiştir.

²⁴⁸ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, II, 715.

²⁴⁹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, II, 715.

²⁵⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 96.

²⁵¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 96.

²⁵² Hâfiz-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 162.

²⁵³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 98.

²⁵⁴ Hâfiz-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 21.

²⁵⁵ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, I, 118.

خرقهء زهد مرا آب خرابات ببرد خانهء عقل مرا آتش میخانه بسوخت

*Zahitlik hırkamı harabât suyu alıp götürdü. Akıl evini de meyhane ateşi, silip süpürdü!*²⁵⁶

Hâfız'ın yukarıdaki beyitte anlatmak istediği kısaca şöyledir: Şarap ve sarhoşluk vesvesesiyle her neye sahipsem harabat yolunda elimden gitti. Hatta hırkamı da şarap rehin aldı. Ve de bizzat şarabın verdiği sarhoşluk sonucu akıl hanemde bir ateş akıldan ve idraktan neye sahipsem yakıp düzenlendi.²⁵⁷

مکدر است دل آتش به خرقه خواهم زد بیایا که کرامی کند تماشائی

*Gönül gamlandı. Hırkamı ateşlere atacağım. Gel de gör... Çünkü bu seyre değer!*²⁵⁸

Gönlüm zühd hırkasında kederlenmiş, riya ve gösterişten hasta olmuş artık, kendimi bu hapisten kurtarmak için hırkamı yakayım, gel de seyret çünkü hırka yakma manzarısı seyretmeye değer.²⁵⁹

2.11. ATEŞ-İ MUSA

“Musa'nın ateşi.” Musa'nın peygamberlikle görevlendirileceği anda yeşil bir ağaç üzerinde gördüğü ve kendisine kılavuzluk eden ateş.²⁶⁰ Bu ateş *Kur'ân-ı Kerîm*'de şöyle geçer:

“Hani Musa, ailesine şöyle demişti: Gerçekten ben bir ateş gördüm. (Gidip) size oradan bir haber getireceğim, yahut bir ateş parçası getireceğim, umarım ki ısınırsınız! Oraya geldiğinde şöyle seslenildi: Ateşin bulunduğu yerdeki ve çevresindekiler mübarek kılınmıştır! Âlemlerin Rabbi olan Allah, eksiklerinden münezzehtir!” Neml (27), 7, 8²⁶¹

Hâfız da aşağıdaki beyitte bu ayette anlatılanlara işaret etmiştir.

²⁵⁶ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 35.

²⁵⁷ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 88.

²⁵⁸ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 242.

²⁵⁹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 2012.

²⁶⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 102.

²⁶¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 102.

يعنى بيا كه آتش موسى نمود گل تا از درخت نكتهء توحيد بشنوى

“Gül, tevhit nüktesini ağaçtan duymam için Musa ateşini gösterdi.” demekteydi.²⁶²

2.12. ATEŞ-İ TÛR

“Tûr ateşi.” Şuayb’ın yanında on yıl kaldıktan sonra kırk yaşına ulaşan Musa Peygamber özlediği akrabalarını ve ülkesini görmek için eşiyile birlikte Mısır’a doğru yola çıkar. Soğuk ve karanlık bir gecede yolu bulamayarak kaybolurlar, yanındaki eşinin de doğum sancıları tutar. Musa’nın bu sıkıntılar içerisindeyken (Eymen Vadisinde) Tûr dağından yükseldiğini gördüğü ateşe Ateş-i Tûr denir. Bu olay *Kur’ân*’da şöyle aktarılır.²⁶³

Sonunda Musa süreyi doldurup ailesiyle yola çıkınca, Tûr tarafından bir ateş gördü. Ailesine: “Siz (burada) bekleyin, ben bir ateş gördüm, belki oradan size bir haber yahut ısınmanız için bir ateş parçası getiririm” dedi. Oraya gelince o mübarek yerdeki vadinin sağ kıyısında, (oradaki) ağaç tarafından kendisine şöyle seslenildi: “Ey Musa! Bil ki ben, bütün âlemlerin Rabbi olan Allah’ım. Ve “Asanı at!” (denildi) Musa (attığı) asayı yılan gibi deprenir görünce, dönüp arkasına bakmadan kaçtı. “Ey Musa! Beri gel, korkma. Çünkü sen emniyette olanlardansın” (buyruldu). Kasas (28), 29, 31²⁶⁴

Şairler gerçeği ve aydınlığı aramak yolculuğundaki şaşkınlık ve hayret unsurlarını karanlık geceyle karşılaştırırlarken; Eymen vadisi ve yoluyla da seyr ü sülûk, “aşk yolu, ilahi kılavuz, buluşma randevusu sevgiliye kavuşma” kastedilir. Gece karanlık ve Eymen vadisinin yolu öndedir, Tûr dağının ateşi ve sevgiliyle buluşma yeri ve zamanı ileridedir...²⁶⁵ Hâfız:

شب تارست و ره وادی ایمن در پیش آتش طور کجا موعود دیدار کجاست؟

*Karanlık gece, önde Eymen Vadisi’nin yolu... Fakat Tûr’da görünen ateş nerde, vuslat vadisi hani?*²⁶⁶

Şair, doğaüstü gerçekleri ararken ki derbederliği ve şaşkınlığını karanlık geceyle mukayese eder, o karanlık gecede bir çöle doğru gider ve Musa gibi bir ışığın

²⁶² Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 244.

²⁶³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 102-103.

²⁶⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 103.

²⁶⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 103.

²⁶⁶ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 14.

ona parlamasını ve onun sonucu ona görüşme ahdinin ona verilmesini arzu eder.²⁶⁷
Aşağıda Hâfız'ın Tûr Ateşinden bahsettiği bir başka beyit bulunmaktadır.

مددی گر بچراغی نکند آتش طور چارهء تیره شب وادی ایمن چکنم

*Yetişmezse imdadıma bir lambayla Tûr'un ateşi, ne çare bulurum karanlık gecesine Eymen vadisinin.*²⁶⁸

2.13. ATLAS

Japet ile Kelimens'in oğlu Yunan tanrısıdır. Tanrılara düşman olan devleri himaye eder, bu yüzden Zeus ona gökyüzünü omuzları üzerinde taşıma cezası verir.²⁶⁹

Dünyayı sırtında taşıyan Atlas daha çok bir Yunan tanrısı olarak bilinir; ancak İran inanışındaki karşılığının birtakım özelliklerinden dolayı Yunan mitolojisindeki Atlas'dan farklı yönleri bulunmaktadır, giysisi Mitra'nın giysisine benzer. Gerçekte Atlas yerküreyi sırtında taşıyan Mitra'nın ta kendisidir. Bu yüzden de evrenin egemen gücü olarak kabul edilir. Mani dininde Atlas yerküreyi taşımaktadır. Mitra'da aydınlık gökyüzünü taşır. İslam dünyasında dokuzuncu feleğin adı Atlas ya da felekü'l-eflâk: göğün dokuzuncu katıdır ve yıldız, olmadığı için bu adla anılır.²⁷⁰

Avrupa'da coğrafya kitapları yayımlanmaya başladığı XVI. yüzyılda bu tür kitapların kapaklarına Atlas resimleri konulmaya başlandı. Yerküreyi sırtında taşıdığı için o günden sonra coğrafya haritalarını içeren bu tür haritalara atlas adı verildi.²⁷¹ Hâfız'ın gazellerinde atlas şu şekilde geçer:

مکش رنج بیهوده خرسند باش قناعت کن ار نیست اطلس به برد

*Boşuna sıkıntı çekme yetinmeyi bil, kanaat et yoksa atlası götürür.*²⁷²

2.14. ÂYİNE

“Ayna.” Nizâmî-yi Gencevî'nin *İskendernâme* ve Firdevsî'nin *Şahnâme*'sinde aynanın İskender tarafından yapıldığı söylenir.²⁷³

İran mitolojisine göre nevrusun ilk gününde insanın ortaya çıktığına inanılır ve aynanın bunu simgelediği inanışından hareketle nevrus sofrasına aynada konulur. Yine

²⁶⁷ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 112.

²⁶⁸ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 170.

²⁶⁹ Mu'în, *Ferheng*, V, s. 155; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 110.

²⁷⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 110.

²⁷¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 110.

²⁷² Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 110.

²⁷³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 112.

nevruz kutlamalarında bir başka aynanın üzerine de yumurta koyulur; ki yumurtanın ayna üzerinde hareketi de doğum ve hareketliliğin simgesidir. Dügün yemeği sofrasına da ayna koyulmasının gerekçesi budur; çünkü evlenme yeni bir hayatın, yeni bir doğuşun başlangıcı olarak kabul edilir. Nevruz sofrasına ayna koyulması, nikâh töreninin yapıldığı masa üzerinde ayna ve şamdan bulundurulması, İran coğrafyasının önemli bir bölümünde hâlâ yaşatılan geleneklerdendir.²⁷⁴

Aşağıdaki Hâfız'ın ayna kelimesini kullandığı beyitlerden biri bulunmaktadır.

تاچه کند با رخ تو دود دل من آینه دانی که تاب آه نداد

*Hele bir bak da gör, gönlümün dumanı yüzüne neler edecek? Bilirsin ya, aynanın aha tahammülü yok.*²⁷⁵

Bu beyitte birarada kullanılan ah ve ayna; taş ve sepet, zerre ve güneş, din ve kurban, yol ve eşik gibi şiirin çiftlerindedir. Eskiler ahı, aynanın düşmanı ve onun büyüklük ve gösterişini yok eden olarak bilirlerdi. Özellikle eski aynalar cam gibi maden türündendi onun için taş ve sepet, bıçak ve peynir, ateş ve pamuk ve onun benzerleri çoğunlukla birlikte kullanılırlar. Şair, bekle ve gör sonunda senin pervasız güzelliğinle kırılmış gönlümün ahı ne yapacak; bilirsin ki senin güzellik aynanın benim ahıma gücü yok diyor.²⁷⁶

دل، سورا پردهء محبت اوست دینده آئینه دار طلعت اوست

*Gönül, onun muhabbetinin haremidir, göz, yüzüne ayna tutmaktadır.*²⁷⁷

Yukarıdaki beyitte geçen ayinedar kelimesi gelinin ya da sultanın önünde ayna tutan kimse anlamına gelmektedir. Beyitte geçen mazmun tecelli eshâbı mezhebine işaret etmiştir. Şair, Allah'ın muhabbeti sultan gibi gönlümde çadır kurmuş ve onun güzelliği benim gözümde tecelli ediyor demektedir.²⁷⁸

Hâfız, aşağıdaki beyitte kadehin aynası ifadesini kullanmıştır.

صوفی بیا که آینه صافست جام را تا بنگری صفای می لعل فام را

²⁷⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 112.

²⁷⁵ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 84.

²⁷⁶ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 522.

²⁷⁷ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 27.

²⁷⁸ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 269.

*Sufi gel... Kadehin aynası tertemiz. Gel de lâl renkli şarabın arılığını gör, neşesini, zevkini seyret!*²⁷⁹

Yukarıdaki beyitte ayna ile kastedilen kadehin camıdır. Şeffaf ve pürüzsüz şarap kadehinin yapıldığı cam gibi, saf şarap kendi içini iyice yansıtır. Şairin anlatmak istediği kısaca şudur: “O halde sufi gel kadehte şarabın pislikten arınmış temizliğini seyret. Kınamayla sufiye gel ve şaraptan gönül temizliğini al.”²⁸⁰

Papağanlara konuşma öğretilirken karşılıklarına büyük bir ayna konulur ve aynanın arkasından konuşulmuş. Böylece papağan konuşanın, aynadan görmüş olduğu hemcinsi olduğunu sanarak onu taklide başlarmış.²⁸¹ Şair de aşağıdaki beyitte bu geleneği hatırlatmış ve kendini papağana benzetmiştir.

در پس آینه طوطی صفتم داشته اند   آنچه استاد از ل گفت بگو میگویم

*Papağan gibi beni aynanın önüne koydular. Aynanın ardındaki ezel üstadı neyi söyle diyorsa onu söylüyorum.*²⁸²

Şairin yukarıdaki beyitte ezel üstadı ifadesiyle kastettiği Allah'tır. Bu beyitte geçen ayna arkasında papağan deyiminin özel bir anlamı vardır. Şair, kendini taklitçi ve konuşma öğreten hocasına hesap veren papağan gibi görüyor.²⁸³

Ayna, sevgilinin yüzü, yanağı, güzelliği, kalbi, âşık, âşığın gönlü, gözü, yara, gökyüzü, güneş, ay, dünya, kadeh vb. unsurlar ile benzerlik içinde hayâl edilir. Şair de kimi zaman beyitlerinde sevgilinin yüzünü bir aynaya benzetmiş bazen de güneşi bile sevgilinin yüzünü yansıtan bir ayna olarak görmüştür.²⁸⁴

مهر تو عکسی بر ما نیفکند   آئینه رویه رو! آه از دلست آه

*Sevginden bize bir akis bile düşmüyor, ey ayna yüzlü sevgili, ah!*²⁸⁵

ای آفتاب آینه دار جمال تو   مشک سیاه مجمره گردان خال تو

*Ey güneş, yüzüne bir ayna olan sevgili, siyah misk, senin benine buhurdan tutmakta!*²⁸⁶

²⁷⁹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 8.

²⁸⁰ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 36.

²⁸¹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 47.

²⁸² Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 165.

²⁸³ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1570.

²⁸⁴ Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlîli*, s. 177.

²⁸⁵ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 230.

²⁸⁶ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 219.

Şair, yukarıdaki beyitte güneşin parlaklığının ve ışığının aslında sevgilinin yüzünün bir yansıması olduğunu söylüyor.

Bazen de gözlerini sevgilinin karşısındaki ayna olarak görmüştür. Aşığın gözü bu güzellik gelinine “ayine-dar” olur. Bazı beyitlerde güzellik, parlaklık ve safiyet itibariyle bizzat aynaya benzetilir.

برین دو دیدهء حیران من هزار افسوس   که با دو آینه رویش عیان نمی بینم

*Binlerce defa yazıklar olsun ki bu iki hayran gözlerime. Göremiyorum yüzünü apaçık iki ayna ile.*²⁸⁷

Hâfız, kimi zaman da gönül aynası ifadesini kullanmıştır. Aşağıdaki beyit bunlardan biridir.

روی جانان طلبی آینه را قابل ساز   ورنه هرگز گل و نسرين ندمد ز آهن و روی

*Eğer sevgilinin yüzünü görmek istiyorsan, gönül aynasını cilâla. Yoksa demirden, tunçtan asla ne gül biter, ne nesrin!*²⁸⁸

Şair, birçok defa da ay ya da güneşten sevgiliye ayna tutanlar olarak bahsetmiştir.

شہسوار من کہ من مه آئینه دار روی اوست   تاج خورشید بلندش خاک نعل مرکبست

*Ay eşsiz bir binici olan sevgilimi hizmet etmekte, ayna tutmakta. Yüce güneşin tacı da onun binek atının nalına toprak olmuş!*²⁸⁹

Aşk da bir ayna gibidir. O aynada her âşığın âşıklık derecesi, gücü, aşkı ne derece kavrayabilip yaşayabildiği gözle algılanabilecek şekiller ve görünümde belirip yansımaktadır. Buradan hareketle âşık, sevgilinin güç aynası, canlılık kaynağı, güzelliğinin yansıdığı, tecelli ettiği bir ayna olarak kabul edilir.²⁹⁰

İslam tasavvufunda ayna şeffaflık, bağlılık, temizlik gibi özellikleri simgeler. İnsan da Allah’ın zatının, sıfatlarının ve isimlerinin yansıtıcısı olan nitelikli bir yaratık olduğu için ayna olarak bilinir.²⁹¹ Hâfız da aşağıdaki beyitinde aynanın tasavvufi anlamına yer vermiştir.

²⁸⁷ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 191.

²⁸⁸ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 254.

²⁸⁹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 11.

²⁹⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 112.

²⁹¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 113.

در روی خود تفرج صنع خدای کن کائینهء خدا نما میفرستمت

*Yüzüne bak da Tanrı sanatını seyret diye Tanrı'yi gösteren kalp aynasını gönderiyorum.*²⁹²

Şair, gayp aleminin sırlarının görüldüğü Cemşîd ya da Keyhusrev'in kadehine işaret etmiştir. Ondan şarap kadehi olarak bahseder.²⁹³

بین در آینهء جام نقشبندی غیب که کس بیاد ندارد چنین عجب زمنی

*Gayp nakışleriyle bezenmiş kadeh aynasından seyret: Hiç kimse böyle şaşılacak zamanı hatırına bile getirmez.*²⁹⁴

2.15. ÂYİNE-İ İSKENDER (ÂYİNE-İ SİKENDER)

“İskender'in aynası.” Farsça manzum ve mensur eserlerde âyine-i Sikender ve âyine-i İskenderî şekillerinde geçen ve kısaltılıp daha çok âyine olarak kullanılan âyine-i İskender, İskenderiye'de bir kulenin üzerinde, gemilerin limana giriş çıkışlarını izlemek için yaptırılmış bir aynadır.²⁹⁵ Efsane ve gerçek karışımı bir aynadır.

İskender'in aynası, özellikle de tasavvuf edebiyatında yaygın olarak kullanılan ve uzağı gösteren, ufuk açan, insana dünyayı gösteren câm-ı Cem: Cem'in kadehini hatırlatır. Bu iki mazmun Fars edebiyatında birbirlerinin yerine de kullanılmaktadır; çünkü her ikisi de efsanevi özellikler taşır, gizliliklerden haber verir, tasavvuf açısından yaratılış sırlarının açıklanmasında, sevgilinin hep kapalı, uzak kalmış yüzünü görmekte araç olarak kullanılır. Fars şairleri şiirlerinde aynayla ilgili çeşitli aşamalardan geçmek için yola çıkmış müridin gönül temizliği ve aydınlığını simgeler. Bazı dizelerde de aynanın İskender'e özgü olduğu dile getirilir.²⁹⁶

Bir yandan İskender'in ayna, hayat suyu ve Hızır gibi konularla ilişkilendirilmesi, öte yandan Fars edebiyatında hayat suyu ve câm-ı Cem konusunun bağlantılı olması bazen tasavvufî bir atmosfer oluşturur. Âyine-i İskender tasavvufta terim olarak Allah'tan başka her şeyden arınmış ve yalnız hakikatlerin aksettiği insan-ı kâmilin gönlünü ifade eder.²⁹⁷

²⁹² Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 14.

²⁹³ Herevî, *Şerh-i Gâzelhâ-yi Hâfız*, III, 1963.

²⁹⁴ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 248.

²⁹⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 114; Mu'in, *Ferheng*, V, 72-73; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 48; Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 134.

²⁹⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 115.

²⁹⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 115.

Hâfız:

آئینه سکندر جام میست، بنگر تا بر تو عرضه دارد، احوال ملک دارا

*İskender'in aynası şarap kadehidir bak, mülkünün haberlerini sunmak için Dârâ'nın.*²⁹⁸

Bu beyitle Hâfız'ın anlatmak istediği şudur: Acayiplikleri ve gaybı gösteren İskender'in aynası şarap kadehidir. Eğer o kadehe araştıran gözle bakarsan saltanat hallerini ve Dârâ'nın sonunu onların hepsinin görkemine rağmen onlara gelen cefaları yani kısacası dünyanın itibarsızlığı ayan olur.²⁹⁹ Bu dünyadaki herşeyin geçici olduğunu anlarsın. İnsanoğlunun gönlü İskender'in aynası gibi parlak ve ileri görüşlü yapılmış bir şarap kadehidir. O kadehe bak ki tarihteki olayları sana gösterebilir.³⁰⁰

Nizâmî'nin anlattığına göre İskender karışıklık ve düşmanın her türlü hareketinden çok önceden haberdar olabilmek için bu aydınlık aynayı yüksek bir zemin üzerine koydurmuş. Bu ayna gemileri bir aylık yoldayken ister siyah ister beyaz renkte olsun gösterebilen bir özelliğe sahipti. Bu sayede İskender her türlü ani saldırıya karşı önceden hazırlıklı olma fırsatı buluyordu. Görünüşte “Dârâ mülkünün haberlerini sunmak” bu ayna ile alakalı değilmiş gibi ama Dârâ'nın mülkünün haberlerinden ve en açık sıfatı vefasızlığı ve kalıcı olmaması olan dünyanın hallerinden haberdar olma söz konusudur. Bu yüzden “şarap kadehi” de bizzat İskender'in aynasıdır, bir farkla kadehin aynasında birçok durum görülebilir ama İskender'in aynası buna kabil değildir.³⁰¹

İskender'in aynası hakkında Nizâmî'nin *İkbalname* veya *İskendername*'de anlattığından daha fazlasını bilmiyoruz. Şu anda Fars edebiyatında çok az zıt görüş olmasına rağmen Hâfız-ı Şirâzî'nin gazellerinde olduğu gibi bu ayna şöhrete layıktır. Hâfız gazellerinde birkaç defa bu aynaya işaret etmiştir.³⁰² Aşağıda şairin İskender'in aynasından bahsettiği bir beyit bulunmaktadır.

نه هر که چهره بر افروخت دلبری داند نه هر که آئینه سازد سکندری داند

*Ne her yüzünü parlatan güzelliği bilir. Ne her ayna yapan İskenderliği.*³⁰³

²⁹⁸ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız*, (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncü-yi Şirâzî), s. 4.

²⁹⁹ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 135; Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 25.

³⁰⁰ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 25.

³⁰¹ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 209.

³⁰² Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 208.

³⁰³ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 209.

2.16. BÂD

“Rüzgâr” anlamındaki bâd aynı zamanda rüzgâr tanrısıdır. Fars edebiyatında rüzgâr daha çok mitolojik özellikleriyle anılır. Bundehişn’de rüzgâr Ahura Mazda’nın yarattığı yedinci önemli şey olarak kabul edilirken, Mitraist ve Mazdeist inanışlarda rüzgâr tanrısından söz edilir. Maniheist inanışta ise rüzgâr beş karanlık (zararlı) yaratık arasında sayılır. *Tevrat*’ta, “Şimdi çölden şiddetli bir rüzgâr gelip evin dört tarafını yıktı ve gençleri öldürdü.” (Eski Ahit, 1. Kitap, 1. Bab, Ayet 19)³⁰⁴

Rüzgârın mesaj taşıyan bir araç olarak kabul edilmesi de ona yüklenen kutsal niteliklerden kaynaklanır. Süleyman Peygamberin rüzgârla hareket eden bir halının üzerinde seyahat etmesi, Fars edebiyatında çok kullanılan mazmunlardandır.³⁰⁵ Hâfız da gazellerinde buna hatırlatma yapmıştır. Aşağıdaki beyiti buna örnektir.

گره به باد مزن گرچه بر مراد وزد   که این سخن به مثل مور با سلیمان گفت

*Muradınca esse de rüzgâra gönül bağlama, güvenme. Çünkü rüzgâr, bu sözü karınca, Süleyman’a misal olarak söyledi.*³⁰⁶

Hâfız, yukarıdaki beyitte Süleyman ile rüzgâr hikâyesine işaret etmiştir. Ömre itimat etmek kinaye edilmiştir ve ilerisi olmayan işlere sırtını dayama anlamı verilmiştir. Şair, Süleymanla karıncanın konuşmalarının bu kısmına işaret etmiştir.³⁰⁷

Burada karıncanın söylediğinin sonucu şudur: Sen rüzgâr bineğinde süvari iken her an ecelin sana ulaşması mümkündür, ve sen öldüğün zaman artık rüzgâr senin emrinde olmaz ve bizim üstümüze düşersin. O halde rüzgârın üstünde olmanda güvenilecek bir durum değil.

Yani şairin bu beyitte anlatmak istediği kısaca şöyledir: Birkaç dünya işinde uyumlu olmak senin muradın ise de aldanma, çünkü sağlam kalmayacak tıpkı karıncanın Süleyman’a rüzgâr senin emrinle esiyorsa da ona güvenme dediği gibi.³⁰⁸

چو با جیب نشینی و باده پیمانی   بیاد آر محبان بباد پیمارا

*Sevgilinle oturup şarap içtiğin vakitte bari senden nasibi olmayan dostları hatırla!*³⁰⁹

³⁰⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 132.

³⁰⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 133.

³⁰⁶ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 36.

³⁰⁷ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 399.

³⁰⁸ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 399-400.

³⁰⁹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 7.

Yukarıdaki beyitte geçen “Bâd Peyma” ile denize kerpiç dökmek, suya resim yapmak, suyu elekten geçirmek gibi abes işler kinaye edilir.³¹⁰

حافظ از دولت عشق تو سلیمانی یافت   یعنی از وصل تواش نیست بجز باد به دست

*Hâfız, aşk devletiyle bir Süleyman kesildi. Yani sevgili, vuslatına dair elinde bir rüzgâr var!*³¹¹

Yukarıdaki beyitte geçen bâd be dest bir deyimdir. Bu terkip bir ihamdır. Hem uzak kalmış, ayrı hem de Süleyman’ın emrindeki rüzgâr anlamındadır.³¹²

بیا که قصر امل سخت سست بنیادست   بیار باده که بنیاد عمر بر بادست

*Gel, gel... Emel köşkü pek temelsiz. Şarap getir, ömrün yapısı yel üstüne kurulmuş.*³¹³

Hâfız, bu beyitte bâd kelimesini sözlükteki ilk anlamı rüzgâr, yel şeklinde kullanmıştır. Şair, ömrün geçiciliğini dile getirmiştir. Bade ve bâd ile cinas-i zaid ya da matruf sanatı vardır.³¹⁴

عنقا شکار کس نشود دام باز چین   کاینجا همیشه باد بدست است دام را

*Ankâ kimseye avlanmaz, tuzağını toplar. Burada tuzağın eline havadan başka bir şey geçmez.*³¹⁵

مژده ای دل که دگر باد صبا باز آمد   هدهد خوش خبر از طرف سبا باز آمد

*Müjde ey gönül, yine sabah rüzgârı geldi. Hoş haberler getiren hüdühüd, Sebâ’dan erişti.*³¹⁶

Şair, yukarıdaki beyitte mesaj getiren sabah rüzgârını güzel haber getiren hüdühüde benzetmiştir. Ve kendi gönlüne artık sabah yelinin neşe bağısladığını, esmeye, güzel günlerin müjdesini vermeye başladığının müjdesini vermiştir.³¹⁷

Hâfız, rüzgâr dolayısıyla en çok “yele vermek” deyimini kullanır. Aşağıdaki beyitte de olduğu gibi boşa gitmek, hebâ olmak manasını kasteder.

³¹⁰ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 122.

³¹¹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 43.

³¹² Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 212.

³¹³ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 18.

³¹⁴ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 242.

³¹⁵ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 8.

³¹⁶ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 110.

³¹⁷ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 727

خرمن صبر من سوخته دل داد بباد چشم مست تو که بگشاد کمین از پس و پیش

*Sarhoş gözlerin, önümden, ardımdan pusu kurdu da sabrımın harmanını yeledi, savurdu!*³¹⁸

Rüzgâr ile olan münasebeti üzerinde durulan maddelerin başında koku ve bu koku dolayısıyla sevgilinin saçları gelmektedir. Özellikle sabah ve seher vakitlerine ait olan rüzgârlarda, hemen hemen tek diyebileceğimiz münasebet, rüzgâr-koku-sevgilinin saçları üçlüsü etrafında toparlanmaktadır.³¹⁹ Hâfız'ın gazellerinde de bu duruma sıkça rastlanmaktadır. Şair birçok beyitte rüzgârın sevgilinin saçını dağıtması ve onun kokusunu yaymasından bahsetmiştir. Aşağıdaki beyitleri bunun en güzel örnekleridir.

چو عطر سای شود زلف سنبل از دم باد تو قیمتش به سر زلف عنبری بشکن

*Rüzgârın nefesiyle sümbülün zülüfleri koku salarsa sen, amber kokulu saçlarınla ona lâayık olduğu değeri veriver!*³²⁰

زلف بر باد مده تا ندهی بر باد ناز بنیاد مکن تا نکنی بنیادم

*Saçlarını rüzgârın eline verip dağıtma da beni havalandırma, perişan etme. Naza başlama da varlığımı kökünden sökme!*³²¹

Hâfız, gazellerinde güz rüzgârı, bahar rüzgârı, kuzey rüzgârı, nevruz rüzgârı ve sabah rüzgârı gibi rüzgâr çeşitlerine de yer vermiştir. Aşağıdaki beyitlerde şairin dizelerinde kullandığı rüzgâr türlerine örnekler verilmiştir. İlki saba rüzgârıdır. Saba kuzeydoğudan hafif hafif esen bir rüzgârdır. Saba da yine en çok sevgilinin zülfünün kokusunu getirmesi, haberci oluşu ile söz konusu edilmektedir.³²² Şair, aşağıdaki beyitte saba rüzgârının “haberci” oluşuna işaret etmiştir.

نسیم باد صبا دوشم آگهی آورد که روز محنت و غم رو بکوتهی آورد

*Seher yeli, dün gece mihnet ve gam günlerinin artık geçmek üzere bulunduğunu haber verdi.*³²³

Hâfız'ın gazellerinde geçen bir diğer rüzgâr türü bâd-ı şimaldir. Şimal/kuzey, soğuğu ile meşhurdur.³²⁴ Kiblenin sol yönünden Şam tarafından eser.³²⁵

³¹⁸ Hâfız-1 Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız*, (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 152.

³¹⁹ Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, s. 449

³²⁰ Hâfız-1 Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız*, (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 216.

³²¹ Hâfız-1 Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız*, (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 185.

³²² Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlili*, s. 510.

³²³ Hâfız-1 Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız*, (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 115.

اگر چه در طلبت همعنان باد شمالم   بگرد سرو خرامان قامتت نرسیدم

*Seni aramakta şimal rüzgârına eş oldum, onunla at başı bir koştuktayım ama o salına salına yürüyen selvi boyunun tozuna bile erişemedim!*³²⁶

Bâd-ı bahar da Hâfız'ın gazellerinde geçer.

گلبن عیش میدمد ساقی گلغذار کو   باد بهار میوزد بادهء خوشگوار کو

*İşretin gül fidanı yeşerip yetişmekte, gül yanaklı sâki hani? Bahar yeli esmekte, lezzetli, zevkli şarap nerde?*³²⁷

Şairin gazellerinde yer alan diğer rüzgâr çeşidi de bâd-ı hazandır.

حافظ از بادخزان در چمن دهر مرنج   فکر معقول بفرما، گل بی خار کجاست؟

*Hâfız, dünya yeşilliğinde güz rüzgârından incinme... Makul düşün, dikensiz gül nerde ki?*³²⁸

2.17. BÂR-İ EMANET

“Emanet yükü.” Emanet-i Rabbânî ve Emanet-i Rubûbiyyet: Tanrısal emanet adlarıyla da bilinen bâr-i emanet, *Kur'ân* yorumcularının çoğuna göre “din ve dinin kuralları, insanların yapmakla yükümlü oldukları görevler, Allah'ın emirleri ve yasakları”dır.³²⁹ *Kur'ân* tefsirlerinde emanet, din ve onun hac, namaz, zekat gibi adetlerine tabir edilmiş olan emaneti, arifler ve mutasavvıfların bir kısmı din ve ibadeti kapsayan Ahd-i Elest'ten ayrı bilmezler. Hâfız da Âdem'in ilahi emaneti kabul etmedeki ilk adımını marifet ve ezel şarabının sarhoşluğundan ve aşktan kaynaklanan delilik kabul eder.³³⁰ Şairin aşağıdaki beyitinden bu düşüncelerini anlayabiliriz.

آسمان بار امانت نتوانست کشید   قرعءء فال به نام من دیوانه زدند

*Çekemedi gökler emanet yükünü, kur'a çektiler ben deliye çıktı.*³³¹

Beyitin tamamının manası ve özellikle emanet yükü Ahzâb suresinin yetmiş ikinci ayetine işaret etmiştir:

³²⁴ Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, s. 452.

³²⁵ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, II, 942.

³²⁶ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız*, (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 175.

³²⁷ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 223.

³²⁸ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 14.

³²⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 137; Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 24

³³⁰ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 24; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 137.

³³¹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 78.

“Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir.”³³²

O sebeple emanet yüküne kesinlikle söz konusu ayette işaret edilmiş ve onun tefsirinde çok ihtilaf olmuştur. Sünnet ve şeriat ölçüsüyle tartınca emaneti akılla “birlik” kelimesi ve “adalet” ve “imamlık”, “velilik”, “emir ve yasaklar”, “Allah’a ve peygambere ibadet” olarak yorumlarlar. Bir grup, emaneti “oruç ve namaz”, “*Kur’ân*” ya da “alfabe harfleri” olarak düşünürler, şiirlerde ise “emanet” ile aşkı kinaye etmekten sakınırlar.³³³

O halde ayetteki “emanet”in irfani tabiri ortaya çıkar, arifler emaneti aşka tabir etmişlerdir. Bu manasıyla aşk, Allah’ın emanetidir. İlahi hakikati keşfi için kulun yanındadır. Emanet Hâfız’a göre de bu manadadır. Şair, yukarıdaki beyitinde Ahzâb suresinde ifade edildiği gibi göklerin ve yerin emanet yükünü kabul etmeyip Âdem’in bunu yüklendiğini dile getirmiştir.³³⁴

Şair, aşağıdaki beyitte de yine ariflerin tabirine göre onunla aşk kastedilen Ahzâb suresinde geçen emanete işaretir.³³⁵

عاشقان زمره ارباب امانت باشند   لا جرم چشم گهربار همانست که بود

*Aşıklar, emanete hıyanet etmezler. Kısaca inciler saçan göz, yine eskisi gibi.*³³⁶

Aşıklar Allah tarafından emanetçi seçilmişlerdir ve aşk emaneti onlara emanet edilmiştir. Kuşkusuz ağlamak, sır ve niyazdan başka çareleri yoktur, çünkü emanetçilik sorumluluk yaratır, endişelenirsin, gam ve üzüntü getirir.³³⁷

Emanetin yalnızca insana verilmesi, Allah’ın yeryüzündeki vekilliği görevinin de yalnızca insanoğluna verildiği anlamına gelir. Yine geniş anlamıyla buradaki emanet, diğer varlıklarda bulunmayan, yalnızca insana verilmiş özelliklerin tümü içinde kullanılır. Tüm bunların temelinde Allah’ın insanları ilahi ışıkla özel olarak yaratması ve ona ilahi ruhtan üfleme yatar. Âdem’i kendi suretinde yaratan Allah’ın “*ona ruhumdan üflediğim zaman...*” Hicr (15), 29 şeklinde ifadesi de insanların doğrudan Allah’la ilişki kurabildiğini ve diğer yaratıklara göre her konuda ayrıcalıklı olduğunu

³³² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 137; Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, II, 679.

³³³ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 769.

³³⁴ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 769.

³³⁵ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 896.

³³⁶ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 108.

³³⁷ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 896.

gösterir. Meleklerin ve toğrağın aşkı bilmemesi, insanın aşkı ve marifeti kavrayabilmesi Allah'ın o yetiyi ona yerleştirmesi sayesinde. Âdem tüm bu ilahi vergilerden doğrudan yararlanmaktadır. Ne dağların, ne göklerin ne de yerlerin taşımaya dayanamadıkları bu emanet yükünü küçük yapılarına rağmen insanoğlunun kabul etmesini gönül sahibi olmasına bağlayanlar da vardır. Gönülün ve kalbin taşıyacağı yükü bedenler taşıyamaz. Yaratıkların en seçkini sayılan Âdem, büyüklüklerine rağmen göklerin ve yerlerin emaneti kabul etmediklerini görünce gelip ağır yüklerin güçle değil, ideal ve azimle çekilebilir olduğunu göstermek için bu yükü kabul etmiştir.³³⁸

2.18. BEHMEN

Zerdüş inanişında “altı büyük melek” olarak kabul edilen imşaspendlerin ilki olan Behmen hepsinin önünde yer alır ve furûğan furûğ: ışıklar ışığı olarak adlandırılır.³³⁹

Avesta'ya göre derecelendirme açısından, büyük tanrı Ahura Mazda'dan hemen sonra gelen Behmen, Ahura Mazda'nın ilk yarattığı varlıktır. Onun sağında oturur. Behmen cennet âleminde Ahura Mazda'nın en iyi temsilcisidir ve dünyada yararlı bütün hayvanlar onun emrine verilmiştir. Yasnâlarda Ahura Mazda'nın oğlu olarak nitelenen Behmen, kıyamet gününde hakemlik yapacaktır. İnsanların iyi düşünmelerini sağlayan güç odur. Ölümden sonra dirildiklerinde de iyilerin ruhlarını cennetin en yüce katlarına götüreceğine inanılır.³⁴⁰

Güneş takviminde yılın on birinci ayına (yani kış mevsiminin ikinci ayı) ve her ayın ikinci gününe behmen adı verilmiştir.³⁴¹ Hâfız:

سزد ار چو ابر بهمن که برین چمن بگریم   طرب آشیان بلبل بنگر که زاغ دارد

*Yaraşan ağlamam, Behmen bulutu gibi bu çimenler üstüne, karga sahibi baksana, neşesine bülbül yuvasının.*³⁴²

Şair, şarkı söylediği için mutluluk veren bülbülün yuvası, şimdi kötü sesli karganın mekanı oldu. O halde behmen ayının bulutu gibi ağlayayım diyor. Bülbülün yerine karganın sesinin duyulması bahçenin kışlık alanını gösterir. Şüphesiz bu beyitte

³³⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 138.

³³⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 141.

³⁴⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 141.

³⁴¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 141.

³⁴² Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 75.

aslında toplumsal duruma işaret edilmiştir. Şair, layık olmayan bir hakimin gönül ehli ve layık olan birinin makamına oturduğunu dile getirmiştir.³⁴³

2.19. BEHMEN

İran hükümdarlarından İsfendiyâr'ın oğlu Behmen'in annesi ünlü tarihsel şahsiyetlerden Tâlût'un soyundandır. Tarihçilere göre ferman ve mektuplarına önce Tanrının adını yazarak başlayan ilk hükümdardır. Adaletiyle ünlü Behmen döneminde her yer onarılmış, insanlar huzur ve güven içinde yaşamıştır. Aynı zamanda İsfendiyâr oğlu Behmen ve Vehmen adlarıyla da bilinir. Yunan tarihçiler ondan Dirâzdest, Bizanslı yazarlar ise Longimanus olarak söz ederler.³⁴⁴

Şahnâme'ye göre Behmen, Zâbulistân seferinde babası İsfendiyâr'a yoldaşlık etmiştir. İlk görevi babasının mesajını Rüstem'e, Zâbulistân'a götürmekti, ki Behmen de gençliğinin verdiği heyecan ve duygusallıkla Rüstem ve Zâl'a karşı sert çıkmıştır.³⁴⁵

İsfendiyâr okla yaralandıktan sonra oğlunu (tıpkı Siyâveş gibi) savaş ve diğer dallarda eğitim vermesi amacıyla Rüstem'e teslim etmiştir. Behmen, Rüstem ile İsfendiyâr arasındaki savaşlarda İsfendiyâr'ın yanında yer almış, savaş öncesinde öldürmek için Rüstem'e dağın zirvesinden büyük bir taş yuvarlamış, ama Rüstem ayağıyla taşı durdurmuştur.³⁴⁶

İsfendiyâr'ın öldürülmesinden sonra onun vasiyeti üzerine Behmen'in büyütülüp eğitimini üstlenen Rüstem, Behmen büyüdüğünde durumunu dedesi Goştâsp'a bildirdi ve o da Behmen'in en önemli icraatı Rüstem ailesinden intikam almak olmuş; babasının intikamını almak için Zâbulistân'a asker çıkarmıştır. Rüstem o zamanlar kardeşinin hilesiyle öldürüldüğü için Behmen de Rüstem hanedanının hazinelerini yağmalamış, Rüstem'in babası Zâl'ı esir almış, oğlu Ferâmurz'u savaşta yenerek öldürmüştür. Sonunda Peşûten'in teşvikleriyle yaptıklarına pişman olup Zâl'ı serbest bırakmıştır.³⁴⁷

Hâfız, aşağıdaki beyitte ise İran'ın diğer mitolojik hükümdarları Cemşîd ve Kubâd ile birlikte İsfendiyâr'ın oğlu Behmen'den bahsetmiştir.

قدح به شرط ادب گیر زانکه ترکیبش   ز کاسهء سر جمشید و بهمنست و قباد

³⁴³ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 500.

³⁴⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 142.

³⁴⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 142.

³⁴⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 144.

³⁴⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 144.

*Edep şartıyla al eline kadehi, çünkü çamurunda Cemşîd'in, Behmen'in ve Kubâd'in kafatası var.*³⁴⁸

Şair, bu beyitte dünyanın vefasızlığını anlayıp, ömrün geri kalan günlerinden faydalanmayı bilmek gerektiğini anlatmak istemiştir.³⁴⁹

2.20. BEHRÂM-I GÛR

Behrâm Sasani soyunun on beşinci padişahıdır (ö. 420-438).³⁵⁰ I. Yazdicerd'in oğlu ve halefidir. Sürekli olarak yaban eşeği avına çıktığı için adı yaban eşeği anlamındaki gûr sözcüğüyle birlikte Behrâm-ı Gûr şeklinde bilinir.³⁵¹ Rivayete göre yine bir av esnasında yaban eşeği kovalarken bir çukura düşüp ölmüştür. Gûr aynı zamanda, "mezar, çukur" demektir.³⁵²

Arap padişahlarından Münzir'in sarayında terbiye edilmiştir. Behrâm Ermenistan'ın tamamını İran topraklarına katmış ve fethettiği ülkelerdeki halka din özgürlüğü vermiştir.³⁵³ Ülke yönetimini vezirlere bırakarak zamanını daha çok avlanmakla geçiren Behrâm içki, eğlence ve kadına da düşkündü. Erdeşîr-i Bâbekân ile Nûşîrevân'dan sonra İran halkı tarafından en sevilen hükümdardır.³⁵⁴

Şahnâme'de ve Nizâmî-yi Gencevî'nin *Heft Peyker*'inde anlatıldığı şekliyle, Behrâm ile rakibi Husrev'in hükümdarlık tahtına çıkmaları için padişahlık simgesi olan külâhı iki aslanın arasından almaları gerekmektedir. Bu zorlu yarışı Behrâm kazanmış ve tahtı, tacı ele geçirmiştir. Hayatının sonlarına doğru artık ölümün yaklaştığını anlayınca Lohrâsp ve Husrev-i Pervîz gibi ibadete yönelmiş, dünyevi hayattan elini eteğini çekmiştir.³⁵⁵

Hâfız, aşağıdaki beyitte sürekli ava çıkan Behrâm'ı hatırlatmıştır.

³⁴⁸ Hâfız-ı Şirâzî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 94.

³⁴⁹ Herevî, *Şerh-i Gâzelhâ-yi Hâfız*, I, 433-434.

³⁵⁰ Mu'în, *Ferheng*, V, 303; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 148.

³⁵¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 148; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 63; Mu'în, *Ferheng*, V, 303.

³⁵² Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 63; Mu'în, *Ferheng*, V, s. 303; Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, II, 878; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 148.

³⁵³ Mu'în, *Ferheng*, V, 303; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 148.

³⁵⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 148; Mu'în, *Ferheng*, V, 303.

³⁵⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 150; Mu'în, *Ferheng*, V, 303.

که من پیمودم این صحرا نه بهرامست نه گورش   کمند صید بهرامی بیفکن جام جم بردار

*At elinden av kemendini, al Cem'in kadehini, dolaştım ben bu sahrayı ne Behrâm var ne onun yabaneşegi!*³⁵⁶

Nizâmî'nin *Heft Peyker* eserinde anlatılana göre Behrâm bir yaban eşeginin peşine dört nala koşar, eşek bir mağaraya gider, Behrâm da onun peşine mağaraya gider ve ortadan kaybolur.³⁵⁷

Beyitte geçen gûr sadece mezarı değil elbette Behrâm'ın avladığı yaban eşegini de hatırlatır. Bu mananın delili yoktur. Fakat okuyucuya ifade edilmesi gereken ilk manaya ek olarak diğer manaya da yönelinmesine sebep olacak bir lafız getirir, bu durumda ikinci mana söz konusu değildir. Sadece bize onu hatırlatan zihinsel bir oyun türüdür. Buna bedî'de ihamı tenasüp denir. Eğer şiir her iki manasıyla anlaşılıyor olsaydı iham olacaktı.³⁵⁸

2.21. BENEŞE

“Menekşe.” Koyu mor, biraz siyaha çalan renkte bir bitki olan menekşenin İran'da on dört türü bulunur ve aralarında en ünlüsü Taberî menekşesidir. Eskiler menekşenin tıp açısından birçok özellik taşıdığına inanırlardı: Uyku getirdiği, yumuşatıcı özellik taşıdığı, baş ağrılarına iyi geldiği, koklanmasıyla beyindeki sıcaklık ve kuruluşu giderdiği söylenir, tansiyon ve akciğer zarı iltihabı ile zatürre gibi hastalıkların tedavisinde kullanılırdı.³⁵⁹

Gazelerde kokusu, koyu rengi, boyunun eğriliği ve şekil yapısıyla anılmıştır. Baharın ve çemenin en belirgin unsurlarından biridir. Sevgilinin beni menekşeye benzer. Ayva tüyü yerine kullanılabilir. Renk ve koku yönünden miske benzer. Demet demet olup pazarda satılması hâliyle saç andırır. Onun yuvarlağı ise saç bükümü gibidir.³⁶⁰

Menekşe genellikle sevgilinin zülfünün benzetilenidir. Hâfız'ın gazelerinde bazen benzetme yönünden sevgilinin zülfüne benzetilmiş bazen de onun rakibi olarak kullanılmıştır.³⁶¹

³⁵⁶ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 149.

³⁵⁷ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 1164.

³⁵⁸ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 1165.

³⁵⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 157

³⁶⁰ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 305

³⁶¹ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 172.

چون ز نسيم ميشود زلف بنفشه پر شکن   وه که دلم چه یاد آن عهد شکن نمیکند

*Menekşelerin zülfü, rüzgârların etkisiyle kıvrım kıvrım olur, menekşeler açılır, bahar gelirken ne yazık... Gönlüm, o ahdinden dönen sevgiliyi anmıyor bile!*³⁶²

ز بنفشه تاب دارم که ز زلف او زند دم   تو سیاه کم بها بین که چه در دماغ دارد

*“Menekşeden ıstıraba düştüm doğrusu... Zülfünden bahsetmekte, ona benzediğini söylemekte. Hele şu aşağılık kara köleye bak, başında ne sevdalar var!”*³⁶³

2.22. BEREHMEN (BARAHMA)

İki anlamda kullanılır. İlkinde Berehmen ya da Brahma, Hintlilerin üç tanrısından biridir. Bu inanışa göre herşeyi yaratan odur, her varlığın ruhu odur, her yerde bulunur. Bütün ırmakların okyanustan kaynaklanıp tekrar ona dönmesi gibi herşey canlılığını ondan alıp sonuçta tekrar ona döner. Dört başı ve dört eliyle yaşlı bir insan şeklinde beyaz gür sakalıyla görüntülenir.³⁶⁴

Fars dilinde resmi telaffuzu Brehmen'dir ve çoğulu Arapça üslupta: Brahma ve Farsça da Brahmanan. Brahma: Tekili Berehmen Hint toplumsal düzeninde ve Hint törenlerinde en yüksek tabakaya verilen addır. Berehmen'in asıl görevi *Vedalar*'ı okumak, öğretmek ve dini törenleri düzenlemektir. Berehmen de *Kelile ve Dimne*'nin kahramanlarından biri olan Ray gibidir. Berehmen Fars şiirinde bazen zorunlu olarak Berhemen şeklinde de kullanılır. Nitekim bizzat Hâfız'ın şiirinde de görülür.³⁶⁵ Fars edebiyatında Berehmen daha çok ikinci anlamıyla, yani Hint dinsel inanışlarında din adamları sınıfı olarak ele alınır, bazen de putperest ve inanmayan genel anlamıyla işlenir.³⁶⁶ Hâfız:

مزاج دهر تبه شد دراین بلا حافظ   کجاست فکر حکیمی و رای برهمنی

*Hâfız, bu belâ yüzünden zamanın mizacı bozuldu. Nerde bir hâkîmin fikri, nerde bir berehmenin tedbiri!*³⁶⁷

³⁶² Hâfız-1 Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 91.

³⁶³ Hâfız-1 Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 75.

³⁶⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 159.

³⁶⁵ Hurremşâhi, *Hâfıznâme*, II, 1219; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 159; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 68; Mu'in, *Ferheng*, I, 159.

³⁶⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 159.

³⁶⁷ Hâfız-1 Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 248.

Berehmen: putperest. Berehmenler Hintli din önderleri oldukları için bilginler ve akıllıları temsil eder. Öyleki *Kelile ve Dimne* hikâyelerinin başlangıcında geçer: “Ray Berehmen; dedi...” İkinci mısradaki Ray ve Berehmen kelimeleri *Kelile ve Dimne*’yi hatırlatır ve bu kitabın akıllı ve ibret verici öykülerine işaret eder.³⁶⁸

Kısaca yukarıdaki beyitten şu anlam çıkarılır: Zaman akımı kendi asıl gidişinden dönmüştür, bilginlerin ve akıllıların yaşam için kural ve kaideleri belirlemesi gerekir.³⁶⁹

2.23. BEYT-İ EHZÂN

“Hüzünler evi.” Beytü’l-ehzân ve beytü’l-hüzn olarak da bilinen; üzüntüler evi, içinde mutluluğun ve sevincin olmadığı ev anlamlarına gelen deyim, Yakub Peygamberin oğlu Yusuf’un kaybolmasından dolayı çoğu zaman oturup üzüntülere boğularak ağladığı evi belirtir.³⁷⁰

بدین شکستهء بیت الحزن که می آرد   نشان یوسف دل از چه زرخدانش

*Bu beytülhazen hastasına sevgilinin çene çukuruna düşmüş olan gönül Yusuf’unun namını, nişanını kim getirir acaba?*³⁷¹

Hâfız, yukarıdaki beyitte Yakub Peygamber’in hikâyesine işaret etmiştir. Kardeşleri Yusuf’u kuyuya atıp babaları Yakub’a onu kurt yediğini söylemişler, Yakub bir ev yapmış ve beytü’l ehzân diye adlandırdığı o eve yerleşip iki gözü de kör olana kadar ağlamıştır.³⁷²

Şair, gönlünü Yusuf’a, çene çukurunu da Yusuf’u attıkları kuyuya benzetir. Gönlünün kuyudaki Yusuf gibi sevgilinin zindanına düştüğünü ve onun güzelliğinin esiri olduğunu kendisinin de Yakub gibi gönlünün ayrılığında üzüntülü olduğunu söyler.³⁷³

Mecazi olarak her âşığın yaşadığı bu ev de bu nitelemeyle bilinir. Hâfız-ı Şirâzî’nin dizelerinde bu bileşiğin eşanlamlısı olarak kulbe-yi ehzân: üzüntüler kulübesi ve kulbe-yi gem: keder kulübesini de kullanmıştır.³⁷⁴

³⁶⁸ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1965.

³⁶⁹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1965.

³⁷⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 164; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 70.

³⁷¹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 146.

³⁷² Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 1172; Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, II, 828.

³⁷³ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 1172.

³⁷⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 164.

یوسف گمگشته باز آید بکنعان غم مخور کلبهء اخزان شود روزی گلستان غم مخور

*Döner bir gün kaybolan Yusuf Kenan'a üzülme, döner bir gün gül bahçesine üzüntüler kulübesi üzülme.*³⁷⁵

2.24. BİHİŞT

En güzel yer, anlamındaki bihişt: cennet, *Avesta*'da vahestu ahu: en iyi varlık, en iyi hayat, Pehlevice wehistig, veheşt olarak geçer. Bihişt ve wehist sözcükleri en büyük üstünlük sıfatı anlamına gelir. Weh Farsçadaki bihîn: en iyi, seçkin sözcüğünün karşılığıdır. *Avesta*'da sonsuza kadar içinde yaşanacak saray, iyilerin yaptıkları iyiliklerinin karşılığını alacakları yer, en güzel hayat ya da en güzel dünya olarak nitelenir.³⁷⁶ Hâfız:

میوزد از چمن نسیم بهشت هان بنوشید دم بدم می ناب

*Çayırılıktan cennet yeli esiyor. Haydi her an şarap için!*³⁷⁷

بهشت عدن اگر خواهی بیا بامابه میخانه که از پای خمت یکسر بحوض کوثراندازیم

*Ebedî cenneti istiyorsan bizimle meyhaneye gel, seni bir gün küp dibinden Kevser havuzuna atıverelim.*³⁷⁸

Yukarıdaki beyitte geçen Bihişt-i adn *Kur'ân'ı Kerîm*'de on bir defa geçer. Adn kelimesinin sözlük manası ikamet etme veya ikamet edilen yerdir. Ebu'l Futûh-i Razî'ye göre Resulumüz şöyle demiş: Adn cenneti Allah'ın cennetlerinin en özeldir. Hiçbir göz onu görmemiştir ve hiçbir beşerin aklına gelmemiştir. Orada peygamberler, çok doğru olanlar ve şehitlerden başkası bulunmaz.³⁷⁹

Şair, cennetin diğer adlarından huld: ebedilik kelimesini de gazellerinde kullanmıştır. Aşağıdaki beyit bunun bir örneğidir.

به خلدم زاهدا دعوت ای مفرمای که این سبب زرخ زان بوستان به

*Zahit, beni cennete çağırma, bu elma gibi çene topağı, o bahçeden daha güzel bence!*³⁸⁰

³⁷⁵ Hâfız-1 Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s.133.

³⁷⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 166.

³⁷⁷ Hâfız-1 Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 9.

³⁷⁸ Hâfız-1 Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 170.

³⁷⁹ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, II, 1054.

³⁸⁰ Hâfız-1 Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 231.

Hâfız, yukarıdaki beyitte kısaca şöyle demek istemiştir: Ey zahit beni cennete çağırma, çünkü sevgilinin bu elma gibi çenesi cennet bahçesinden daha iyidir.³⁸¹

حافظا خلد برین خانهء موروث منست اندراین منزل ویرانه نشیمن چکنم

*Hâfız, güzelim cennet, babamdan miras kalan yurdum. Bu viran yuvamda oturup ne yapacağım?*³⁸²

Yukarıdaki beyitte geçen huld-ı berîn: ulu cennet demektir. Şair beyitte Mû'minûn suresinin onuncu ve on birinci ayetlerine işaret etmiştir:

“İşte onlardır o vârisler” Mû'minûn ,10³⁸³

“ki, Firdevs'e vâris olacak, onda ebedi kalacaklardır.” Mû'minûn ,11³⁸⁴

Şair, babam diyerek insanlığın babası Âdem Peygamberi kastetmiştir, bu sebeple bu bahçe miras yoluyla ona ulaşır. Sözü geçen ayete işaret ederek ben Allah'ın cennetinin miras yoluyla kaldığı iyilerden, temizlerdenim demektir. Bu mazmun bir nevi sözü edilen ayetin açıklaması ve tefsiridir.³⁸⁵

Huld: cennet, dâru's-selâm: esenlik yurdu, dâru'l-karâr: kıyametten sonra kalınacak yer, cennet-i adn: ikamet edilecek cennet, cennetu'l me'vâ: barınılacak cennet, cennetu'n- naîm: nimetler cenneti, illiyyûn: yüce burçlar ve sekizincisi firdevs: cennet den ibaret sekiz cennete heşt huld denir.³⁸⁶ Şair, aşağıdaki beyitte bu sekiz cennetten bahsetmiştir.

گدای کوی تو از هست خلد مستغنی است اسیر عشق تو از هر دو عالم آزادست

*Civarındaki yoksul, sekiz cennetten de müstağnidir. Aşkının tutsağı, iki cihandan da hürdür.*³⁸⁷

Beyitin arifane tabiri şu şekildedir. Aşk yolunda giden ve muradını bu yolda arayanın cennete gitmeye ümidi olmaz. Arif cezbolmuştur, cennet sözüne ve cehennem korkusuna amel etmez.³⁸⁸

³⁸¹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1420.

³⁸² Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 170.

³⁸³ Yazır, *Kur'ân-ı Kerim Ve Açıklamalı Meâli* (Sad. M. Sadi Çöğenli, Tkd. Orhan Okay), s. 341.

³⁸⁴ Yazır, *Kur'ân-ı Kerim Ve Açıklamalı Meâli* (Sad. M. Sadi Çöğenli, Tkd. Orhan Okay), s. 341.

³⁸⁵ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1420.

³⁸⁶ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 243-244; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 169.

³⁸⁷ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 17.

³⁸⁸ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 297.

Hâfız, gazellerinde cennet anlamına gelen ravza-yi dâru's-selam: güvenli bahçe, ravza-yi huld-ı berîn: ulu cennet bahçesi, ravza-yi rıdvan: rıdvan'ın bahçesi kelimelerini de kullanmıştır. Aşağıda örnek beyitler bulunmaktadır.

در عیش نقد کوش که چون آبخورد نماند آدم بهشتت روضهء دارالسلام را

*Eldeki fırsatı ganimet bilmeye çalış. Âdem bile nasibi tükenince cenneti terk etti.*³⁸⁹

Dâru's-selam *Kur'ân-ı Kerîm*'de En'âm suresi yüz yirmi yedinci ayette geçer.

“Rablerinin indinde selâm yurdu/dârüsselâm onlarıdır, bütün yapacak oldukları işlerde kendilerinin velisi de O'dur.” En'âm (6), 127

Bu beyitte Hâfız'ın anlatmak istediği şudur: Şu andaki mevcut olan hayatımızdan zevk almaya çalışalım çünkü herkesin bu dünyadan nasibi var ama nasibi tükendiği zaman bu dünyayı terkedecek tıpkı Hz. Âdem'in nasibi tükendiğinde cennet bağını terketmesi gibi.³⁹⁰

روضهء خلدبرین خلوت درویشان است مایهء محتشمی، خدمت درویشان است

*Yüce, güzel ve ebedî cennet bahçesi dervişlerin halvetidir; ululuğun, saadetin sermayesi onlara hizmet etmektir.*³⁹¹

Cennetin temizliğini tarif ederken “yüce alem” demişlerdir ve bu dervişlerin halvetlerinde mevcuttur. Dervişlere hizmet etmek insanın ululuğuna ve izzetine sebep olur. Hâfız, dervişliği bu ve sonraki beyitlerde hatırlatıyor, bu beyitin yer aldığı gazelde dervişlerin toplantı yerinin özelliklerini anlatmıştır. Kolaylıkla şairin sadece sufıyane anlamda derviş ve kalenteri değil toplumun talihsiz aydınlarını da kastetmiş olduğu anlaşılır.³⁹²

Rıdvan adıyla ise cenneti şu şekilde dile getirmiştir;

چنین قفس نه سزای چو من خوش الحانیست روم به گلشن رضوان که مرغ آن چمنم

*Bu çeşit kafes, benim gibi güzel bir kuşa lâyıık değil. Rıdvan gülşenine gideyim, ben o yeşillığe lâyıığım.*³⁹³

³⁸⁹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 8.

³⁹⁰ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 31.

³⁹¹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 30.

³⁹² Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 166.

³⁹³ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 174.

Hâfız, yukarıdaki beyitte insanlığın babası Âdem'e işaret ederek kendisini de onun evladı olarak cennet bağının bir kuşu olarak görüyor ve dünyadaki bu yaşamın onun bedeninin kafesi olarak nitelendiriyor. Ruh kuşunun cennet bağına gitmek istediğini söylüyor, çünkü bu dünyaya gelmeden önce o bağdaydı ve o çimene alışmıştı.³⁹⁴

Âdem Peygambere işaretle;

هشدار که گر وسوسهء عقل کنی گوش   آدم صفت از روضهء رضوان بدر آئی

*Aklını başına al. Eğer nefis vesvesine kulak asarsan Âdem gibi cennet bahçesini terketmek mecburiyetinde kalırsın.*³⁹⁵

Cennet ve onun nimetleri ebedidir. Cennetin büyüklüğü varolan dünya ölçüsüyledir ve *Kur'ân*'ın açık tabiriyle göklerle yeryüzünün birleşiminin genişliği kadardır. Cennetlikler ipekten elbiseler giyerler, gümüş ve altın kemerler takarlar. Hepsini için onlara hizmet eden bakire, temiz eşleri (huri) ve güzel erkekler (gılmân, vildan) vardır. Cennet ehli her türlü sıkıntı ve kederden uzaktır. Yer de en güzel taht ve örtülerle kaplıdır, bu tahtlara yaslanıp birbirleriyle sohbet ederler, birbirlerine selam verirler, Allah'a şükreder ve dua ederler.³⁹⁶

Allah, Cennet hakkında “*Takva sahipleri için Rablerinin önünde nimet cennetleri vardır* (Kalem/34)” buyurmaktadır. *Kur'ân*'ın çeşitli yerlerindeki “cennet, dâru'n-naîm, cennetü'l-me'va, dâru'l-hayevân, makâmu'l-emîn, cennetü'l-firdevs” gibi sıfat ve isimler, cennetin dereceleri gibi, adlarını da gösterirler. İnanışa göre cennet Arşın sağ yanındadır. Sekiz kapısı bulunmaktadır. “Cennet, Huld, Me'va, Naîm, Âliye, Adn, Firdevs, Dâru's-selâm ve Hayevân” şeklinde sekiz cennet sıralanmıştır. Bazılarına göre sekiz cennet birbirini kuşatmış vaziyette ve içiçedir. Her cennet birbirinden farklıdır. Oraya girecek olanlar da derece bakımından kendilerine uygun olan yere girerler.³⁹⁷

Hâfız, beyitlerinde birde cennet kelimesini kullanmıştır.

بده ساقی می باقی، که در جنت نخواهی یافت   کنار آب رکناباد و گلگشت مصلا را

³⁹⁴ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1434-1435.

³⁹⁵ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 237.

³⁹⁶ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 114.

³⁹⁷ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 88.

*Sâki o kalan şarabı sun. Çünkü cennette ne Rükûnâbâd suyunun kıyısını bulabilirsin, ne de Gülgeşti Musallâ'yi.*³⁹⁸

Beyitte geçen, bütün dinsel inanışlara göre inananların, ölümden sonra sonsuz mutluluk içinde yaşayacakları yer olan cennet, Arapça cenn: örtmek, gizlemek kökünden gelir; bitki ve ağaçlarıyla toprağı örten bahçe demektir. Ahirette müminlerin sonsuz mutluluk yurdunun bu şekilde adlandırılması, genel görünümüyle dünya bahçelerine benzemesi veya eşsiz nimetlerinin insan idrakinden gizlenmiş olmasıyla açıklanmıştır.³⁹⁹

2.25. BÛY

“Koku.” Avesta’da insana tanrı tarafından verilmiş beş ilahi duyu ya da güçten biridir. *Yasnâ*’lara göre bu yetinin görevi insan belleği, akli ve ayırt etme gücünü korumaktır. İnsanın dünyaya gelişinden itibaren onunla beraber varlığını sürdürür. Ölümüyle yok olmaz, ölüm sonrası hayatta da ruhuyla birlikte bulunur.⁴⁰⁰

Bundeşišn’de Mezdiyesnâ inanışında insanlara cennetten beş önemli özellik bağışlandığı ve bunlardan birinin de koklama yetisi olduğu söylenir.⁴⁰¹

Hâfız’ın gazellerinde sıkça yer alan “bûy” kelimesi daha çok ilk anlamı koku ve koklamak anlamlarında kullanılmıştır.

با صبا همراہ بفرست از رخت گلدسته ئی   بو کہ بوئی بشنویم از خاک بستان شما

*Yanağından sabah rüzgârına bir deste gül yoldaş et de gönder... Belki ayağını bastığın gül bahçesinin toprağından bir koku duyarız.*⁴⁰²

Şair, yukarıdaki beyitte maşuğu güle benzetmiştir ve bostan onun araştırma ve rüşd çevresidir. Hâfız, maşuğun yüzünü gül destesine benzetmiştir. Sabah rüzgârı maşuğun yüzüne eser ve bu deste gülden kokular getirir. Sonrasında ise şair diyor ki; sabah rüzgârıyla birlikte gül yüzlüden bizim için bir deste gül göndersin. Sizin yaşadığınız çevreden burnumuza bir koku getirirse böylece nasıl bir çevrede yaşadığı

³⁹⁸ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 2.

³⁹⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 167.

⁴⁰⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 185.

⁴⁰¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 185.

⁴⁰² Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 2.

olgunlaştığı ve büyüdüğünü anlarız. Belki sizin ülkeniz ve şehrinizin toprağında böyle güllerin nasıl yetiştiğini öğreniriz.⁴⁰³

Gazellerde daha çok saçtan gelen kokudan bahsedilir. Misk ve anber gibi kokmak, saçın sanki tabîi hali gibidir. Bu ona, dışarıdan verilmez saçın kendinde vardır zaten. Rüzgârda sevgilinin zülfünün kokusunu maşuğa getiren unsur olarak koku ile birlikte mütalaa edilir. Şairin aşağıdaki beyitinde bu rüzgâr-koku birlikteliği bulunmaktadır.

صبا وقت سحر بوئی ز زلف یار می آورد   دل شوریدهء ما را به بو در کار می آورد

*Seher çağında sabah rüzgârı, sevgilinin zülfünden bir koku getirmekte: Getirdiği o koku ile divane gönlümüzü yeniden aşka salmaktaydı.*⁴⁰⁴

Hâfız, özellikle sabah ve seher vakitlerinde olan rüzgârlarda, rüzgâr-koku-sevgilinin saç münasebetini kurmaktadır.

Rüzgâr sevgilinin saç ile içli dışlıdır, onu çözer dağıtır. O bir ulak, postacı vazifesi görmektedir. Sevgiliden aşğa koku getirir, aşkıtan sevgiliye ah u feryadlar, özdeyişler ve türlü türlü niyazlar götürür.⁴⁰⁵ Şair aşağıdaki beyitte sevgilinin kokusunu getiren seher yeline seslenir.

صبا تو نکهت آن زلف مشکبو داری   بیاد گار بمانی که بوی او داری

*Ey seher yeli, sende o misk kokulu saçların kokusu var, o sevgilinin kokusunu getiriyorsun. Dilerim bir armağan olarak ebedî ol, zeval bulma!*⁴⁰⁶

Şair, sevgilinin kokusunu bazen misk ve anbere benzetse de aşağıdaki beyitte de olduğu gibi çoğunlukla ondan üstün tutmuştur.

نسیم مشک تاتاری خجل کرد   شمیم زلف عنبر بوی فرخ

*Anber kokulu zülfü, Tatar diyarındaki misk'in kokusunu utandırdı.*⁴⁰⁷

Koku sadece sevgili ve sevgilinin saçları ile kullanılmamıştır. Kimi beyitlerde şarap, gül, menekşe, kan, riya, can vb. kokusu olarak yer almıştır. Aşağıda şairin kokuyla birlikte kullandığı sevgili ve sevgilinin saç dışındaki diğer örnekler bulunmaktadır.

⁴⁰³ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 21.

⁴⁰⁴ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 95.

⁴⁰⁵ Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, s. 449.

⁴⁰⁶ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 261.

⁴⁰⁷ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 46.

لاله بوی می نوشین بشنید از دم صبح   داغ دل بود، به امید دوا باز آمد

*Lale, bülbülden tatlı şarap kokusu aldı, gönlü dağıldı, deva ümidiyle gelip şaraba sarıldı.*⁴⁰⁸

نام من رفتست روزی بر لب جانان به سهو   اهل دل را بوی جان می آید از نامم هنوز

*Birgün sevgili, nasılsa yanılmışda adımı anmış. O günden beri adımdan gönül ehlince can kokusu geliyor.*⁴⁰⁹

چو غنچه بر سرم از کوی او گذشت نسیمی   که پرده بر دل خونین بوی او بدریدم

*Ey seher yeli, sevgilinin civarından bir toz getir bana... Yaralı gönlümden gelen kan kokusunu o toprakta duydum.*⁴¹⁰

بر خاست بوی گل، ز در آشتی در آی   ای نو بهار مارخ فرخنده فال تو

*Gül kokusu yayıldı, bahar geldi... Sen de artık barış kapısından gir! Bizim baharımız, senin kutlu yüzün!*⁴¹¹

Şair, yukarıdaki beyitte gül kokusunu baharın gelişinin müjdeleyicisi olarak görmüştür.

بوی بنفشه بشنو و زلف نگار گیر   بنگر برنگ لاله و عزم شراب کن

*Menekşenin kokusunu duy, sevgilinin saçlarına sarıl... Lalenin rengine bak, şarap içmeye koyul!*⁴¹²

Hâfız, yukarıdaki beyitte menekşenin kokusu ile sevgilinin saçları, lâlenin rengi ile şarap arasındaki benzerliği dile getirmiştir.

2.26. BÜLBÜL

Serçelerin koyu renkli olanlarından bir kuş türünün ismi. Beğenilen ötüşünün aksine kanadının ve tüyünün kendine has bir güzelliği yoktur. Bülbül eskiden beri beğenilen ötüşü ve uyumlu nağmeleri edebiyatta özellikle doğu edebiyatlarında ve özellikle Fars edebiyatında yüksek bir makama sahip olmuştur. Aristo zamanından

⁴⁰⁸ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 110.

⁴⁰⁹ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 134.

⁴¹⁰ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 176.

⁴¹¹ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 219.

⁴¹² Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 216.

şimdiye kadar bülbülün nağmelerini tahlil etmede birçok çalışma yapılmıştır, fakat başarılı olunamamıştır.⁴¹³

Bülbül daima Fars gazelinin özellikle Sa'dî ve Hâfız'ın gazellerinin kahramanlarındandır. Bülbül çeşitli adlarla anılır: Hezâr (hezâr destan: binlerce hikâye okuyan, hezâr âvâ: bin seslinin kısaltılmış hali), morğ-i çemen: çimen kuşu, morğ-i seher: seher kuşu, morğ-i hoşhân: güzel okuyan kuş, andelib: bülbül.⁴¹⁴

Bülbül üç sıfatla tanınır. Biri aşıklık ve perişanlıktır. Maşuğu güldür. O şakıyılarıyla ağlayıp inleyen, durmadan sevgilisinin güzelliklerini anlatan ve ona aşk sözleri arzeden bir âşığın timsâlidir. Bazen âşığın kendisi, bazen canı, bazen de gönlü olur. Bülbül güle âşık kabûl edilir. Bu durumuyla âşığa çok benzer. Üstelik güzel sesi de âşığın güzel sözleri, şiirleridir. Nasıl bülbül gülsüz olamazsa, âşık da mâşuksuz olmaz. Gülün dikenleri nasıl bülbülün ciğerini delerse, sevgilinin eziyetleri de âşığın bağırı deler. Kısaca bülbülün her özelliği âşıkta mevcuttur.⁴¹⁵

Hâfız, aşağıdaki dizelerinde bülbül ile gülün bu umutsuz aşkını dile getirmiştir.

فکر بلبل همه آنست که گل شد یارش   گل در اندیشه که چون عشوه کند در کارش

*Bülbülün daima düşüncesi, gülün kendisine yâr olmasında... Fakat gül de ona nasıl işvelenir, nasıl cefa ederim acaba diye düşüncede.*⁴¹⁶

Bülbülün tanındığı ikinci sıfat ise fesâhat ve şairliktir. Sa'dî-yi Şîrâzî (Bülbül-i Hezârdestân, Andelib-i Şîrâz) ve Tâlib-i Âmulî (Bülbül-i Âmulî) gibi bazı şairlerin dizelerinde de bülbül, şairlik anlamına gelir.⁴¹⁷ Hâfız da şiirinde bülbüle bu anlamı yüklemiştir.

بلبل از فیض گل آموخت سخن ورنه نبود   اینهمه قول و غزل تعبیه در منقارش

*Bülbül, gülün feyziyle söz öğrendi. Yoksa bütün bu sözler, bu gazeller, gagasında hazır değildi ya!*⁴¹⁸

زبور عشق نوازی نه کار هر مرغ است   بیا و نوگل این بلبل غزلخوان باش

⁴¹³ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 149.

⁴¹⁴ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 149.

⁴¹⁵ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 77.

⁴¹⁶ Hâfız-ı Şîrâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 150.

⁴¹⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 185.

⁴¹⁸ Hâfız-ı Şîrâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 150.

*Aşk Zebur'unu terennüm etmek, her kuşun harcı değil... Sen gel de bu gazel okuyan bülbülün yeni açılmış gülü ol.*⁴¹⁹

Bülbülün tanındığı bir diğer özelliği ise güzel sözlülük, bazen eğlence ve neşeye davettir.⁴²⁰ Bülbülün bu özelliği şairin aşağıdaki beyitinde görülür.

در حلقهء گل و مل و خوش خواند دوش بلبل   هات الصبوح هبوايا ايها السكارا

*Bülbül dün gece şarap ve gül meclisinde “sarhoşlar, uyanın... sabah şarabını getirin” diye ne güzel de şakıdı!*⁴²¹

بصوت بلبل وقمرى اگر نوشى مى   علاج كى كنمت آخرالدواءكى

*Bülbül ve kumru sesiyle şarap içmezsen seni nasıl tedavi edebilirim ki? İlâcın sonu dağlamadır, en son ilâç budur!*⁴²²

Bülbül daima Fars gazelinin özellikle Sa'dî ve Hâfız'ın gazellerinin daimi kahramanlarından. Bülbül çeşitli adlarla anılır: Hezâr (hezâr destan: binlerce hikâye okuyan, hezâr âvâ: bin seslinin kısaltılmış hali), morğ-i çemen: çimen kuşu, morğ-i seher: seher kuşu, morğ-i hoşhân: güzel okuyan kuş, andelib: bülbül.⁴²³ Hâfız, gazellerinde bülbülün anıldığı diğer adları da kullanmıştır. Bunlar: morğ-i çemen, morğ-i şebhân, morğ-i seher, morğ-i nağme sera sâz, morğ-i hoşhân, morğ-i sobh, morğ-i sobh hân.

صبحدم مرغ چمن با گل نوحاسته گفت   ناز، کم کن که درین باغ بسى چون تو شکفت

*Sabah çağı bülbül, yeni açılmış güle “Az nazlan, bu bağda senin gibi nice güller açtı” dedi.*⁴²⁴

morğ-i şebhân:

مرغ شبخوان را بشارت باد کاندرا راه عشق   دوست را بانالهء شبهای بيداران خوشت

*Güzel sesli ve geceleri uyumayan bülbüle müjdelere olsun. Sevgili, aşk yolunda uyanık olan âşıkların feryatlarından hoşlanmakta.*⁴²⁵

morğ-i seher:

⁴¹⁹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 143.

⁴²⁰ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 149.

⁴²¹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 3.

⁴²² Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 243.

⁴²³ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 149.

⁴²⁴ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 37.

⁴²⁵ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 37.

شرح مجموعهء گل، مرغ سحر داند و بس   که نه هر کوورقی خواند، معانی دانست

*Gül mecmuasının kadrini bülbül bilir. Her kitap okuyan, manasını anlamaz ki.*⁴²⁶

morğ-i nağme:

تو نیز باده بچنگ آر و راه صحرا گیر   که مرغ نغمه سرا ساز خوش نوا آورد

*Sen de şarabı al, sahra yolunu tut; bülbül ne güzel çilemekte, şakımakta.*⁴²⁷

morğ-i hoşhân:

غنچهء گلبن و سلم ز نسیمش بشکفت   مرغ خوشخوان طرب از برگ گل سوری کرد

*Vuslat gülümün koncası, sevgiliden esip gelen rüzgârla açıldı; güzel sesli bülbül de okka gülünün açılması yüzünden neşelendi.*⁴²⁸

morğ-i seher:

ز مرغ صبح ندانم که سوسن آزاد   چه گوش کرد که باده زبان خموش آمد

*Hür süsen, bülbülden bilmem ne duydu da bunca dili olduğu halde sükûta vardı.*⁴²⁹

ز پرده نالهء حافظ برون کی افتادی   اگر نه همدم مرغان صبح خوان بودی

*Seher çağında şakıyan bülbüllere hemdem olmasaydı Hâfız'ın feryadı perdeden dışarı mı çıkar, âleme mi yayılırdı?*⁴³⁰

Şair, bazen de aşağıdaki beyitte olduğu gibi kendisini bülbüle benzetmiş ve bülbül diye adlandırmıştır.

حیف است بلبللی چو من اکنون درین قفس   با این لسان عذب که خامش چو سوسنم

*Benim gibi bir bülbülün, şu tatlı dille bu kafeste süsen gibi susup durması yazıktır!*⁴³¹

Süsen çiçeği şaire göre suskunluğun temsilcisidir, çünkü yapraklarının şekli insanoğlunun diline benzer. O halde dile sahiptir ama konuşamaz. Şair bu kafeste esir

⁴²⁶ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 37.

⁴²⁷ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 64.

⁴²⁸ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 76.

⁴²⁹ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 95.

⁴³⁰ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 242.

⁴³¹ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 172.

olmuş bülbül gibi güzel sözlü, ben ne yazık ki bülbül gibi tatlı dile sahip olmama rağmen süsen gibi susup kalmışım diyerek sitem eder.⁴³²

حافظ این حال عجب با که توان که ما بلبلانیم که در موسم گل خاموشیم

*Hâfız, bu şaşılacak hal kime söylenebilir? Öyle bülbülleriz ki gül mevsimi susmaktayız!*⁴³³

Şair, yukarıdaki beyitte Kendi üzüntüsünü açıklayamadığı toplumsal durum ve hallere işaret etmiştir. Aslında bülbül gül mevsiminde şakır. Güzel konuşan bülbül toplumu simgeler. Fakat bütün heyecan, şevk ve iç kışkırtmalarla konuşamazlar. Şair şaşkınlık verici bu durum kime söylenebilir diyerek o zamanki içinde bulunduğu toplumsal durumla ilgili görüşünü dile getirmiştir.⁴³⁴

2.27. CÂM

“Kadeh.” Gümüş, altın, cam vb. maddelerden yapılmış içki kadehi anlamındaki câm, Fars edebiyatı ve Türk divan şiirinde en çok kullanılan sözcüklerdendir. Kadeh, ritl, peymâne, piyâle, sâğher sözcükleri de aynı anlamda kullanılır.⁴³⁵ Bir çok eşanlamlıları vardır. Ayrıca kelime birçok tamlamalar kurarak kullanılır. Kadehi bulan kişi Cem (Cemşîd)’dir. Bu bakımdan Câm-ı Cem şeklinde veya ayrı olarak aynı beyitte çok kullanılır.⁴³⁶ Aşağıdaki beyit buna bir örnektir.

عمرتان باد و مراد ای ساقیان بزم جم گرچه جام ما نشد پر می بدوران شما

*Ey Cem meclisinin sâkileri, zamanınızda kadehiniz şarapla dolmadı ama yine ömrünüz uzun olsun, muradınıza erişin!*⁴³⁷

Şair, bazen de “câm” kelimesi ile “mecâz-ı mürsel” sanatını kullanarak kadehin içindekini, yani şarabı kastetmiştir.

سرشتهء جان بجام بگذار کاین رشته از او نظام دارد

*Şaraba canını bile değış. Ömrün düzeni, ancak şaraplardır.*⁴³⁸

⁴³² Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1456.

⁴³³ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 180.

⁴³⁴ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1559.

⁴³⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 188.

⁴³⁶ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 82.

⁴³⁷ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 2.

⁴³⁸ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 46.

Câm, sevgilinin dudağıdır, ağzıdır. Çünkü içi dolu olan bir sırça (cam) kadeh tıpkı dudak renginde görünür. Ayrıca bûse, en az bir şarap kadar insanı kendinden geçirir, sarhoş eder. Böylece âşık dertlerini unuttur. Üstelik sevgilinin ağzı acı sözlerle doludur. Nitekim şarap da acıdır.⁴³⁹ Şair, aşağıdaki beyitte sevgilinin ağzını şarap kadehine benzetmiştir.

سر زمستی بر نگیرد تا بصبح روز حشر هر که چون من در ازل یک جرعه خورد از جام دوست

*Kim, benim gibi, sevgilinin kadehinden bir yudumcuk şarap içerse öyle sarhoş olur ki başını mahşer sabahına kadar kaldıramaz.*⁴⁴⁰

Şair, edebiyatta önemli bir yer tutan “câm”dan sık sık bahseder. Gazellerinde bu kelimeyi kullanarak çeşitli sanatlar yapar.

İçi şarap (şerbet) dolu olan kadeh, kâmil insanın marifetle dolu gönlüne benzetilir. Meyhaneden gaye de, kâmil mürşidin gönlü olmaktadır. Aşık, bu meyhanede ilâhî şarap (ilâhî aşk) la sarhoş olur.⁴⁴¹

بر آستانهء میخانه هر که یافت رهی ز فیض جام می اسرار خانقه دانست

*Meyhane mahallesine yol bulan yolcu, başka bir kapı çalmanın beyhude ve abes bir düşünce olduğunu anlamıştır.*⁴⁴²

Yapıldığı maddeyi ve rengini ifade eden sözcüklerle câm-ı zerrîn: altın kadeh; câm-ı zernigâr: yaldızlı kadeh; câm-ı la’lîn: lal renkli kadeh; câm-ı yakûtî: yakut rengi kadeh; câm-ı billûr: kristal kadeh; câm-ı mînâ: şarap kadehi; câm-ı musaffa: berrak kadeh; câm-ı rûşen: parlak kadeh; câm-ı gülğün, câm-ı ateşreng: ateş renkli kadeh gibi bileşikler içinde yer alır.⁴⁴³ Şair, aşağıdaki beyitte câmın yapıldığı madde olması dolayısıyla câm-ı zerrîn: altın kadeh bileşiğini kullanmıştır.

ایا پر لعل کرده جام زرین ببخشا بر کسی کش زر نباشد

*Ey altınlarla bezenmiş kadehi lâl şarapla dolduran, onu altını olmayana sun!*⁴⁴⁴

⁴³⁹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 82.

⁴⁴⁰ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 42.

⁴⁴¹ Mustafa Tatcı, *Yûnus Emre Dîvân-ı İnceleme*, H Yayınları, İstanbul 2008, s. 301.

⁴⁴² Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 17.

⁴⁴³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 188.

⁴⁴⁴ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 67.

2.28. CÂM-I CEM

“Cem’in kadehi.” İran hükümdarlarından Cemşîd ile Keyhusrev’e aynı zamanda Süleyman Peygamber ve Büyük İskender’e ait olduğu kabul edilen sihirli kadeh. Şarabın Cemşîd döneminde ortaya çıkmasına bakılarak câm-ı Cem gizlilikleri keşfetmenin yanı sıra “şarap kadehi” için de kullanılır. Dünyadaki gelişmeleri câm-ı Cem’den izleyen Cemşîd’den sonra bu kadeh Keyhusrev’e, ondan da Dârâ’ya miras kalmıştır.⁴⁴⁵

Câm-ı Cem: Bütün evrendeki durumu, yedi feleğin sırrını açık ve ayrıntılı bir biçimde gösteren bir kadeh sayılır. *Hudâyname*’lerde astronomik şekiller, yıldızlar ve gezegenlerin resimleri, yeryüzünün yedi kıtasının şekilleri onun üzerine işlenmiştir. Gizemli özellikler taşıyan câm-ı Cem’de yerkürenin en uzak noktalarında gerçekleşen olaylar bile yansır. Bazıları onu Cemşîd’in şarabın ilk üretildiği günlerde içtiği kadeh olarak tanıtır. Bazı araştırmacılar da iki kadehten söz eder: İlki Cemşîd’e ait olan ve ikincisi de dünya olaylarını yansıtan kadeh. Bu iki kadeh arasındaki ilişki eski İran rivayetlerinde şarabın Cemşîd tarafından keşfedilmesi ve kadehin de şarap içmek için yapılmasından kaynaklanır.⁴⁴⁶

Şahnâme’de Bîjen ile Menîje’nin hikâyesinde dünyayı gösteren bir kadehe işaret edilmiştir. Bîjen, Efrâsiyâb’ın emriyle bir kuyuda hapsedilince, Bîjen’in babası Gîv onu bulma ümidini kaybetmiş, Keyhusrev Bîjen’in yerini dünyayı gösteren kadehte görmüş. Bu zamanlarda bu kadeh altıncı yüzyıla kadar câm-ı Keyhusrev olarak tanınmıştır. *Şahnâme*’de kadehin Cemşîd’e ait olduğundan bahsedilmez. Fakat Cem’in şöhreti Keyhusrev’inkinden fazla olmuş, diğer taraftan müslümanlar onu İsrailoğullarının peygamberi Süleyman ile aynı kişi olarak kabul etmişler. Böylece ortaya çıkan rivayetlerde şarap Cemşîd’e ait olmuştur. Câm-ı Keyhusrev’e câm-ı Cem ya da câm-ı Cemşîd demişlerdir. Hâfız, câm-ı Cemşîd’e Cem ile Cemşîd kelimesinin arasında boşluk bırakarak arayla işaret etmiştir.⁴⁴⁷ Aşağıdaki beyit bu duruma bir örnektir:

سرود مجلس جمشید گفته اند این بود   که جام باده بیاور که جم نخواهد ماند

⁴⁴⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 190; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 83; Mu’în, *Ferheng*, I, 1207; Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 159-160; Hurremşâhî, *Hâfızname*, I, 564.

⁴⁴⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 190.

⁴⁴⁷ Hurremşâhî, *Hâfızname*, I, 564; Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 164.

*Rivayet ettiler, Cemşîd meclisinin nağmesi buymuş: Mademki Cemşîd de baki değil, getir şarap kadehini!*⁴⁴⁸

Tasavvuf edebiyatında şarap kadehi ve şarap içmek tüm varlık sırlarını gösteren câm-ı cihannümâ gibi bütün sırları insana açıklayan bir iksir olarak kabul edilir. Mutasavvıflar câm-ı Cem yada câm-ı cihannümâyı genellikle gönüle benzetirler. Gönül, ruh, can, gönül aynası, bilge ve nefis gibi anlamlarda da kullanılan câm-ı Cem'in tasavvuf terminolojisinde gerçek anlamı "arifin ya da müridin temiz ve saf, herşeyden bağlantısını kesmiş, özgür, içerisi ayna gibi parıldayan, şeffaf gönlüdür." Câm-ı hakikatnümâ: gerçeği gösteren kadeh olarak da bilinen bu kadehin en kutsal ve en yüce görevi, ilahi tecellileri kavrama, sevgilinin güzelliklerinin yansımalarını gösterme, onun peçesiz, hicapsız yüzünü seyretmedir.⁴⁴⁹

Bu noktadan hareketle Hâfız herşeyi şarap kadehinde bulmuş, sevgilinin yanağının yansımalarının kadehte, ezeli mabudun cemalini sarhoşluk ve heyecan aynasında seyretmiştir.⁴⁵⁰

Hâfız gazellerinde câm-ı Cem iki manaya gelir; biri şarap kadehi diğeri de arifin gönlüdür. Hâfız-ı Şîrâzî'nin divanında "câm-ı cihanbîn: dünyayı gösteren kadeh" ile "cam-ı mey: şarap kadehi" yakınlık ve karışıklık içindedir. Büyük arif saf şarap kadehinde zamanın sırrını açık şekilde görür, ilk ve son gerçekleri kadehin aynasında gözlemler.⁴⁵¹ Şair, aşağıdaki beyitte her şeyi gösteren İskender'in aynasını şarap kadehi olarak nitelendirmiştir.

آئینهء سکندر جام میست، بنگر   تا بر تو عرضه دارد، احوال ملک دارد

*İskender'in aynası şarap kadehidir. Bir bak da sana Dârâ saltanatının akibetini göstereyin.*⁴⁵²

Câm-ı Cem ile arifin sırrı açığa vuran ve gaybı gösteren gönlü kinaye edilir. Câm-ı Cem arifin eğitilmiş, aydınlık ve temiz gönlüdür. Ezeli maşuğun tecelli ettiği ve gerçek cemalinin bulunduğu yer ve belirsiz, açıklanmamış yaratılış sırlarının hepsini gösteren bir ayna kabul edilir.⁴⁵³

⁴⁴⁸ Hâfız-ı Şîrâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 82.

⁴⁴⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 191.

⁴⁵⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 191-192.

⁴⁵¹ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 564; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 192.

⁴⁵² Hâfız-ı Şîrâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 4.

⁴⁵³ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 565; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 192.

Hâfız, aşağıdaki beyitte bizim zihnimizi ve kendi niyetini aydınlatmıştır. Ona göre Câm-ı Cem ile diğer kadehler arasında hiçbir benzerlik yoktur. O halde onu testicilerin çamuru kadehle kıyaslamamak gerekir.⁴⁵⁴

گوهر جام جم از کان جهانی دگرست تو تمنّا ز گل کوزه گران میداری

*Cem'in kadehinin madeni, başka bir âlemin ocağındandır. Sen testicinin çamurundan temenni ediyorsun onu!*⁴⁵⁵

Şaire göre Cem kadehi yıllardır onu arayan gönüldedir.

سالها دل طلب جام جم از ما می کرد آنچه خود داشت ز بیگانه تمنّا می کرد

*Yıllarca gönül bizden Cem'in kadehini isterdi, kendisinde olanı yabancından isterdi.*⁴⁵⁶

Hâfız'a göre herkes bu kadehten içebilir. Çünkü câm-ı Cem letafet ve hassasiyete ayna az üzüntüyle kederlenir. O halde bu kadehten içmek ve onun feyzinden faydalanmak için her türlü pislikten arınmış bir gönüle sahip olmak gerekir, yoksa bu kadehin aynasında en ufak kir belli olur.⁴⁵⁷

Gönlün temizliği câm-ı Cem'den içmek için tek şart değildir, hazır olmak da diğer önemli şarttır. Çünkü basiretsiz bulunduğu ve hazır olunmadığı zaman câm-ı Cem'den bir fayda gelmez.⁴⁵⁸ Hâfız:

چو مستعد نظر نیستی وصال مجوی که جام جم نکند سود وقت بی بصری

*Nazara istidadın yoksa vuslat arama. Çünkü körlük zamanında Cem kadehi bir fayda vermez!*⁴⁵⁹

Cem kadehinin sırrını anlamamanın bir diğer şartı ise meykenenin toprağını göze sürme yapmaktır. Meykede sırların ve bilgilerin hepsinin onda vücut bulduğu bir yerdir.⁴⁶⁰ Hâfız:

به سر جام جم آنکه نظر توانی کرد که خاک میکده کحل بصر توانی کرد

*Meykenenin toprağını gözüne sürme yaptığın zaman ancak câm-ı Cem sırrını anlayabilirsin.*⁴⁶¹

⁴⁵⁴ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 161.

⁴⁵⁵ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 250.

⁴⁵⁶ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 87.

⁴⁵⁷ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 161-162.

⁴⁵⁸ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 162.

⁴⁵⁹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 263.

⁴⁶⁰ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 162.

Şair, aşağıdaki beyitinde bu kadehe hizmet eden herkesin mülk ve büyüklük örtülerinin gönül gözünden kalkacağını dile getirir. Şaire göre böyle olunca bir kimsenin dünyalık birşeyini kaybetmesi üzülmeye neden olmaz kadeh yada gönül kaybetmemek gerekir.⁴⁶²

ز ملک تا ملکوتش حجاب بردارند هر آنکه خدمت جام جهان نما بکند

*Dünyayı gösteren kadehe hizmet eden herkes mülk ve büyüklük örtülerini gönül gözünün önünden kaldırır.*⁴⁶³

دلی که غیب نمایست و جام جم دارد ز خاتمی که دمی گم شود چه غم دارد

*Gaybı gören ve Cem kadehine malik olan gönülden Süleyman'ın yüzüğü bir müddet kaybolursa ne gam!*⁴⁶⁴

Hâfiz, her zaman dünyanın vefasızlığını, ebedi olmadığını açıklamak isterken, padişahların hikâyeleri ve efsanelerden faydalanır ve maddi görkem ve büyüklüğü yani sadece insanın ölümden başka herşeyi satın alabileceği bir aracılığıyla dünyanın kalıcı olmaması ve vefasızlığı karşısında yerleştirir ve Cemşîd o padişahlardan biridir.⁴⁶⁵ Şair, Cem ile kadehi ardarda değil aynı beyitin içinde birbirinden ayrı olarak yazıp yine câm-ı Cem'e işaret etmiştir.

سرود مجلس جمشید گفته اند این بود که جام باده بیار که جم نخواهد ماند

*Derler ki, Cemşîd'in meclisinde söylenen şarkı şuydu: Getir şarap kadehini, kalmayacak çünkü Cem.*⁴⁶⁶

Câm-ı Cem: Cem'in kadehi Hâfiz'ın gazellerinde birkaç değişik şekilde geçer. Câm-ı cihanbîn: cihanı gösteren kadeh, câm-ı cihannümâ: cihanı gösteren kadeh, câm-ı Keyhusrev: Keyhusrev'in kadehi, câm-ı gîtnümâ: dünyayı gösteren kadeh, câm-ı âlembîn: alemi gösteren kadeh.⁴⁶⁷

Câm-ı cihanbîn:

گفتم ای مسند جم جام جهان بینت کو گفت افسوس که آن دولت بیدار بخت

⁴⁶¹ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfiz*, s. 162.

⁴⁶² Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfiz*, s. 163.

⁴⁶³ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfiz*, s. 162.

⁴⁶⁴ Hâfiz-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 75.

⁴⁶⁵ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfiz*, s. 163.

⁴⁶⁶ Hâfiz-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 82.

⁴⁶⁷ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 565.

*Dedim ki: Ey Cem'in makamı, cihanı gösteren kadehin nerde kaldı? Eyvah, o uyanık devlet uyudu, o devir gelip geçti, diye cevap verdi.*⁴⁶⁸

Câm-ı cihannümâ:

جام جهان نمانست ضمير منير دوست اظهار احتياج، خود آنجا چه حاجتست؟

*Sevgilinin aydın gönlü Câm-ı cihannüma'dır. İhtiyacını söylemenin lüzumu varmı?*⁴⁶⁹

Câm-ı Keyhusrev:

گوى خوبى بردى از خوبان خلخ شاد باش جام كيخسرو طلب كافرسياب انداختى

*Hâlluh güzellerinden güzellik topunu çeldin, şad ol! Keyhusrev kadehini iste gayrı. Efrâsiyâb'ı alt ettin!*⁴⁷⁰

Başka bir dizede;

خيال آب خضر بست و جام كيخسرو به جرعه نوشى سلطان ابوالقوارس شد

*Hâfiz, sultan Ebülfevâris'in meclisinde bir yudum şarap içti de Hızır'ın Âb-ı hayatına da nail oldu, İskender'in kadehine de!*⁴⁷¹

Câm-ı âlebîn:

باده نوش از جام عالم بين كه بر اورنگ جم شاهد مقصود را از رخ نقاب انداختى

*Süleyman tahtına kurulmuş, maksat güzelinin yüzündeki nikabı açmış, ona erişmişsin; gayrı âlemleri gören kadehle şarap içmene bak!*⁴⁷²

Sırları arayan gönlümün benden onun yardımıyla yaratılış sırlarını çözmek için Cem'in dünyayı gösteren kadehi istediği bir sıradaydı. Bu arayışın özel bir eğitim olduğundan habersiz, onun gönlü dünyayı gösteren bir kadehtir.⁴⁷³

2.29. CEBRAİL

İlahi emirleri meleklere ve peygamberlere ulaştıran, Farsçada ferişte-yi vahy: vahy meleği adıyla da bilinen Cebrail, Yahudi ve Hristiyan kaynaklarında Gabriel

⁴⁶⁸ Hâfiz-1 Şirazî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 37.

⁴⁶⁹ Hâfiz-1 Şirazî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 23.

⁴⁷⁰ Hâfiz-1 Şirazî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 239.

⁴⁷¹ Hâfiz-1 Şirazî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 89.

⁴⁷² Hâfiz-1 Şirazî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 239.

⁴⁷³ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 567.

şeklinde geçer. Geber: güçlü insan ile el: Tanrı sözcüklerinden oluşan Gabriel'in Keldani veya Süryani kökenli olduğu kabul edilir. Yunanca ve Latinceye de aynı biçimde geçmişti. Cebrail Yahudilik ve Hristiyanlıkta büyük meleklerdendir ve *Kitabı Mukaddes*'te ismi geçen üç melekten biridir. *Eski Ahit*'te verilen bilgilere göre Cebrail altı melekle birlikte Tanrı'nın huzurunda sol tarafta durur, azizlerin duasını ona iletir, cennette vekalet eder, birinci göğün hâkimi ve en önemli şefaattir. Kötüleri yok eder, şeytanları ateş fırınına atar ve doğa güçlerini yönetir.⁴⁷⁴

Cebra'il'in isimleri, nitelikleri, görevleri, insan şeklinde görünüşü ve üstünlüğü gibi konularda geniş bir İslami külliyat oluşmuştur. *Kur'ân*'da “karşısında durulamayacak üstün güce ve bilgilere sahip olduğu” için Cebrail, “insanların manevi açıdan temizlenmesini sağlayan vahyi getirdiği veya hiç günah işlemeyen tertemiz bir kul olduğu” için Ruhu'l-kudüs, “Allah'ın kendisiyle gönderdiği ilahi buyrukları hiç değişiklik yapmaksızın Peygamber'e ulaştırdığı için Ruhu'l-emîn, “getirdiği vahiylerle insanları diriltmesi ve onlara bir bakıma can vermesi” veya “latif olduğu” için Ruh ve “saygı duyulması gereken üstün bir konumda bulunduğu veya dinsel hayatın gerçekleşmesinde önemli rol oynadığı” için Resûl şeklinde beş değişik isimle geçer. Allah'ın sonsuz güven duymasından dolayı emin: güvenilir diye anılır.⁴⁷⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de Ruhu'l-Kudüs'un aracılığıyla Allah'ın İsa'yı güçlendirmesi üç defa yer alır.

...*Hele Meryem'in oğlu İsa'ya açık delil (ve mucize)ler verdik ve onu Ruhu'l-kudüs (Cebrail) ile teyit ettik.* Bakara (2), 87⁴⁷⁶

...*Meryem'in oğlu İsa'ya da o açık delil (ve mucize)leri verdik ve kendisini Ruhu'l-kudüs (Cebrail) ile destekledik.* Bakara (2), 253⁴⁷⁷

Allah (şöyle) buyurduğu vakit: “Ey Meryem oğlu İsa! Sana ve annene olan nimetimi düşün; hani seni Ruhu'l-kudüs (Cebrail) ile destekledim... Maide (5), 110⁴⁷⁸

İsa doğduktan sonra Allah'ın emriyle ona destek olmuştur. Peygamber'e *Kur'ân*'ı vahyedip öğretmiştir, inkârcılara karşı Peygamber'in dostu, müminlerin destekleyicisi olmuştur. Kadir gecesinde meleklerle birlikte yeryüzüne iner, ahirette insanlar hesaba çekilirken mahşerde saf saf dizilen meleklerin yanında bulunur. Miraç

⁴⁷⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 199-200.

⁴⁷⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 200.

⁴⁷⁶ Yazır, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* (Sad. M. Sadi Çöğenli, Tkd. Orhan Okay), s. 12.

⁴⁷⁷ Yazır, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* (Sad. M. Sadi Çöğenli, Tkd. Orhan Okay), s. 41.

⁴⁷⁸ Yazır, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* (Sad. M. Sadi Çöğenli, Tkd. Orhan Okay), s. 125.

gecesinde Hz. Muhammed'le birlikte Kâb-ı Kavseyn'e kadar yürütmüş, izin verilmediği için oradan daha ileriye geçememiştir.⁴⁷⁹

فیض روح القدس ار باز مدد فرماید   دیگران هم بکنند آنچه مسیحا می کرد

*Gelirse yardımına eğer Ruhü'l-kudüs'ün feyzi, Mesih'in yaptığını yapar, başkaları da.*⁴⁸⁰

Şair, yukarıdaki beyitte ilhamın gaipteki kaynaktan gelmesi gerektiğini, İsa'nın makamını çalışarak kazanmadığını aksine doğuştan bu makam için seçildiğini söylüyor. Ona göre böyle makamlar ve ilhamlar herkes için var olsaydı, herkes de İsa'nın işlerini yapardı.⁴⁸¹

با چنین گنج که شد خازن او روح امین   به گدائی به در خانه شاه آمده ایم

*Hazinedarı Ruhü'l-emîn olan bu kadar hazineye sahip olduğumuz halde padişah sarayının kapısına yoksullukla gelmişiz.*⁴⁸²

Hazine, Ruhü'l-Emîn'inin hazinesiyle Peygamber'e vahiy getiren Cebrail'in adı Ruhü'l-Emîn'e işaret etmiştir. Ruh Cebrail'in ismi Emin ise sıfatıdır. Peygambere Allah'ın sözünü aynen iletmesinden dolayı Emin diye anılır. *Kur'ân-ı Kerîm*'de yüz doksan üçüncü ayette onun adı geçer.

2.30. CEMŞİD

Cem: ikiz, aynı anda doğan, şîd: parlak, aydınlık, nur; Cemşîd ise parlaklık demektir. Bu ismin birinci kısmı Pehlevicede yam (jam), yamak, camak, *Avesta*'da yîma olarak geçer.⁴⁸³ Cem İran ve Hint mitolojik kahramanlarından biri olan Veyvengehân (Veyencehân)ın oğludur. *Vendidâd*'da Ahura Mazda'nın yeryüzünde peygamber olmasını istediği ama onun kabul etmediği ve Ahura Mazda'nın onu yeryüzünün hükümdarı yaptığı anlatılır. *Şahnâme*'de de ilk insan Keyûmers, ilk hükümdar Cemşîd olarak geçer. Ahura Mazda yüzük ve altın asadan oluşan iki önemli simgeyi ona vererek onu iktidar sahibi yapmıştır. Bu nitelikleriyle de Süleyman Peygamber'in özelliklerini hatırlatır.⁴⁸⁴

⁴⁷⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 140-147.

⁴⁸⁰ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 88.

⁴⁸¹ Herevî, *Şerh-i Gâzelhâ-yi Hâfız*, I, 690.

⁴⁸² Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 198.

⁴⁸³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 204.

⁴⁸⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 205-206.

Güneşin hareketi esasına dayanan güneş yılını o kabul etmiş ve nevrûz'u yılbaşı kabul etmiştir. Efsâneye göre Cem dünyayı dolaşırken Azerbaycân'a gelince burayı çok beğenip gündeğusunda yüksek bir yere mücevherlerle süslü bir taht koydurmuş. Güneşin doğuşuna yakın kendisi de mücevher işlemeli kaftanlarını giyip bu tahta oturmuş. Güneş doğunca taht, tâc ve kaftan parlamaya başlamış. Halk bunu görünce o güne nevrûz (yeni gün) Cem'e de Cemşîd (ışık şahı) demişler.⁴⁸⁵

Cem'in döneminde üç yüz yıl boyunca yıl boyunca o kaybolup, dünya karışana, hastalık ve ölüm geri gelene kadar hiç hastalık ve ölüm olmamıştır.⁴⁸⁶ Hükümdarlığı zamanında dünya huzur ve refahla dolmuştur. Hem hükümdar hem de bir mübed olarak tanrısal güçde taşımaktadır.⁴⁸⁷ Cem ya da Cemşîd İran mitolojisinde çeşitli yönlerden meşhurdur ve çok az kimse bu açıdan onunla kıyaslanabilir. Ahura Mazda tarafından seçilmiş ve yeryüzüne gönderilmiştir. Hem padişah, hem mübed hem de savaşçıdır.⁴⁸⁸

Önceleri İdrîs Peygamberin şerîatına göre amel eden Cemşîd, ululuğuna güvenip tanrılık iddiasında bulununca halk bundan yüz çevirmiş. Dahhâk onun yerine şâh olunca da önce Hind'e, sonra Çin'e kaçmış ve orada ölmüştür.⁴⁸⁹

Efsanevi edebiyatta ona ait olan büyüklük, görkem ve azamet Fars edebiyatında yerini bulmuştur. Çoğunlukla onun hikâyeleri ile Hz. Süleyman'ın hikâyeleri birbirine karıştırılır. Her ikisinin de dev, kuş, peri ve insana hükmetmesi; rüzgâr aracılığıyla ya da devlerin omzunda taşınan bir tahta sahip olmaları; uzun müddet saltanat sahibi olmaları gibi özellikleri ikisinin birbirine karıştırılmasına sebep olmuştur. Bu durum Hâfız-ı Şirazî'nin de dizelerine yansımıştır.⁴⁹⁰

حافظ كه هوس می كندش جام جهان بین   گو در نظر آصف جمشید مكان باش

*Hâfız, cihanı gösteren kadehe heves ediyorsa söyle ona: Cemşîd'e benzeyen vezirin huzurundan ayrılmasın!*⁴⁹¹

Nitekim defalarca şair gazellerinde Cemşîd ile Süleyman'ı birbirine karıştırmıştır. Burada da Cemşîd makamının vezir ile kastedilen Süleyman'ın veziri Âsaf'tır. Âsaf Süleyman'ın veziridir Cemşîd ile bir alakası yoktur.⁴⁹²

⁴⁸⁵ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 86-87.

⁴⁸⁶ Mu'în, *Ferheng*, V, 433.

⁴⁸⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 204.

⁴⁸⁸ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 158-159.

⁴⁸⁹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 87; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 208.

⁴⁹⁰ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 158-159; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 204.

⁴⁹¹ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 144.

Hâfız-ı Şirazî'nin gazellerinde yer alan padişahlardan en çok Cemşîd'in adı geçer. Gazelerde, büyüklük ve görkem sahibi Cemşîd ile ilgili iki yönden bahsedilir. Biri Cemşîd isminin kalıcılığının nedeni yani câm-ı Cem diğeri ise tahtının rüzgâr üstünde gitmesidir.⁴⁹³

Şair, çok defa dünyanın vefasız olduğunu, ona gönül vermemek gerektiğini ifade ederken Cemşîd'den bahsetmiştir. Aşağıdaki beyitte de onun gibi bir padişahın bile bu fani dünyadan bir kadeh hikâyesinden başka bir şey götürmediğini söyleyerek insanların dünyalık geçici heveslere kanıp bu varlığı birgün son bulacak dünyaya bağlanmamak gerektiğine dair güzel bir mesaj vermiştir.

جمشید جز حکایت جام از جهان نبرد   زنهار دل میند بر اسباب دنیوی

*Cemşîd bile dünyadan bir kadeh hikâyesinden başka bir şey götürmedi sakın; sakın dünyaya gönül verme.*⁴⁹⁴

Cemşîd bu kadehin feyzinden haberdar olarak ve bilerek dünyayı görme ve gaybı bilmeyi elde etmişti. Bu insanoğlunun her zaman istediği birşeydi, kadehten ve Hâfız'ın gazellerindeki diğer eşanlımlıları; sağır, piyâleden kasıt haberdar olma, ilim, bilgidir. Cemşîd'in diğerlerinden en önemli farkı bu kadehe sahip olması ve ondan faydalanmasıdır. Cemşîd kadehsiz bir hiçtir.⁴⁹⁵

گرت هواست که چون جم به سرغیب رسی   بیا و همدم جام جهان نما میباش

*Cem gibi gayb sırrına ulaşmak istersen gel de dünyayı gösteren kadehle hemdemlik et.*⁴⁹⁶

Şairin Cemşîd ile ilgili bahsettiği hususlardan bir diğeri de onun tahtıdır. Aslında tahtı yel üstünde giden Süleyman Peygamber'dir, ama Hâfız diğer birçok şairin yaptığı gibi aşağıdaki beyitlerde Cem (Cemşîd) ile Süleyman'ı birbirine karıştırmış ve yel üstünde giden tahtı Cemşîd'e nispet etmiştir.

که آگه ست که کاووس و کی کجا رفتند   که واقف است که چون رفت تخت جم بر باد

*Kim bilir ki Kâvûs'la Key nereye gittiler? Kim vakıftır ki Cem'in tahtı yel üstünde nasıl yürüdü nasıl geçip gitti?*⁴⁹⁷

⁴⁹² Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 1145.

⁴⁹³ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 158-159.

⁴⁹⁴ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 244.

⁴⁹⁵ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 160.

⁴⁹⁶ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 145.

جائی کہ تخت و مسند جم می رود به باد   گر غم خوریم خوش نبود به که می خوریم

*Cem'in tahtının yele gittiği bir yerde üzülmeğe şarap içmek yeğdir.*⁴⁹⁸

Şair, rüzgârın üzerinde gitmek ve yele gitmek yani yok olmak kelimeleri arasında ustalık ve incelikle iham yapmıştır. Ve bu efsaneden faydalanarak dünyanın vefasızlığını ve ebedi olmadığını hatırlatmıştır.⁴⁹⁹

Şarabı ve şarap kadehini ilk yapan da Cemşîd'tir. Bu yüzden bezm-i Cem veya meclis-i Cem bileşikleri kullanıldığında anlatılmak istenen eğlence meclisi ve şarap içip eğlenmektir. Rivayetlere göre Cemşîd, dört mevsimde de üzümünden yararlanmak için suyunun çıkartılarak saklanması emretmiş, ancak bir süre sonra bu su acılaştı. Cemşîd zehirlenebileceğini düşünüp içmemiş ve bir küpe doldurarak ağzını kapattırılmış. Günün birinde şiddetli bir hastalığa yakalanıp çaresiz kalan cariyelerinden biri kendini öldürmek için o küpten bir bardak içtiğinde harika bir lezzet alıp iyileştiğini hissetmiş. Olanları duyan Cemşîd de bu üzüm suyundan içmiş ve onu birçok hastalığın tedavisinde ilaç olarak kullanmış. Böylece şarabın özellikleri ortaya çıkmış.⁵⁰⁰

ای جرعه نوش مجلس جم سینه پاک دار   کائینه ایست جام جهان بین که آه ازو

*Ey Cem meclisinde şarap içen, gönlünü temiz tut... Çünkü o kadeh, cihanı gösteren öyle bir ayna ki ah onun elinden!*⁵⁰¹

عمرتان باد و مراد ای ساقیان بزم جم   گرچه جام ما نشد پر می بدوران شما

*Ey Cem meclisinin sâkileri, zamanınızda kadehiniz şarapla dolmadı ama yine ömrünüz uzun, muradınıza erişin!*⁵⁰²

Şairin aşağıdaki beyitte kullandığı Cemşîd felek astronomik bir tabirdir, onunla gökyüzünün şahı olan güneş kastedilir.⁵⁰³ Hâfız, kimi zaman Cemşîd kimi zamanda Cem'i kullanmıştır. Bu beyitte Cemşîd olarak geçer.

در زوایای طربخانهء جمشید فلک   ارغنون ساز کند زهره به آهنگ سماع

⁴⁹⁷ Hâfız-1 Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 94.

⁴⁹⁸ Hâfız-1 Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 168.

⁴⁹⁹ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 166.

⁵⁰⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 208.

⁵⁰¹ Hâfız-1 Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 223.

⁵⁰² Hâfız-1 Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 2.

⁵⁰³ Herevî, *Şerh-i Ğâzelhâ-yi Hâfız*, II, 1217.

*Zühre; felek Cemşîd'inin çalgı odasının köşelerinde erguvana düzen verir, çalmaya başlar.*⁵⁰⁴

Terebhane (çalgi odası) Cemşîd ile kastedilen gökyüzüdür. Çalgı odasının Cemşîd ile münasebeti Cemşîd'in neşe ve eğlence ehli bir padişah olması ve gökyüzünün de açık ve ferahlık veren bir alan olması sebebiyledir. Buna ilave olarak feleğin çalgıcısı diye adlandırılan ve ikinci mısradaki adı geçen Zühre yıldızının makamıdır. O halde “felek Cemşîd'inin çalgı odası” yani çalgıcı ve dansçı olarak tanınmış Zühre'nin bulunduğu gökyüzü Cemşîd'in çalgı odasının niteliğidir.⁵⁰⁵

Zühre genellikle geceleri, gecenin sonunda doğar ve ona sabah ya da seher yıldızı derler. Şair etrafa yayılmış bulutların üzerine güneşin ilk ışıklarının doğduğu havadaki bulut parçalarının gösteriş yaptığı yerlerde hâlâ Zühre yıldızının bulunduğu anları tasvir etmiştir. Ve Hâfız güneşin gökyüzünde doğmasıyla ortaya çıkmış olan sabah vakti neşe verici bu alanı Şah Cemşîd'in içki meclisine benzeterek bu gökyüzünde birçok bulut parçasının meydana geldiği alanlarda Zühre raksetme niyetiyle erganun (org) çalmaya başlar demiştir.⁵⁰⁶

شکوه سلطنت و حکم، کی ثباتی داشت   ز تخت جم سخی مانده است و افسر کی

*Saltanat ve güzellik azametinin sebatı ne zaman görülmüş ki? Süleyman tahtıyla Key'in tacından kalan ancak bir sözden ibarettir!*⁵⁰⁷

Hâfız, taht-ı Cem ile Süleyman Peygamber'i tahtını kastetmiştir. Yaşadıkları dönemlerde büyük güç sahibi olan Süleyman ile Key'den geriye bir şey kalmadığını söyleyerek diğer birçok beyitinde olduğu gibi yukarıdaki beyitte de dünyanın kalıcı olmadığını vurgulamıştır.

Aslında tahtı yel üstünde giden Süleyman Peygamber'dir ama Hâfız yine aşağıdaki beyitlerde de Cem (Cemşîd) ile Süleyman'ı birbirine karıştırmış ve yel üstünde giden tahtı Cemşîd'e nispet etmiştir.

که آگه ست که کاووس و کی کجا رفتند   که واقفست که چون رفت تخت جم بر باد

*Kim bilir ki Kāvûs'la Key nereye gittiler? Kim vakıftır ki Cem'in tahtı yel üstünde nasıl yürüdü nasıl geçip gitti?*⁵⁰⁸

⁵⁰⁴ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 154.

⁵⁰⁵ Herevî, *Şerh-i Ğâzelhâ-yi Hâfız*, II, 1217-1218.

⁵⁰⁶ Herevî, *Şerh-i Ğâzelhâ-yi Hâfız*, II, 1217-1218.

⁵⁰⁷ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 244.

جائی کہ تخت و مسند جم می رود به باد   گر غم خوریم خوش نبود به که می خوریم

*Cem'in tahtının yele gittiği bir yerde üzülmeğe şarap içmek yeğdir.*⁵⁰⁹

Şair, yukarıdaki beyitte rüzgârın üzerinde gitmek ve yele gitmek yani yok olmak kelimeleri arasında ustalık ve incelikle iham yapmıştır. Ve bu efsanden faydalanarak dünyanın vefasızlığını ve ebedi olmadığını hatırlatmış olduğu görülür.⁵¹⁰

2.31. ÇÂH-I BABİL

“Babil Kuyusu.” Hârût ve Mârût adlı meleklerin, işledikleri suçun cezasını çekmek üzere kıyamet gününe kadar saçlarından asılı kalacakları kuyu.⁵¹¹ *Ku'rân*'da ve asıl kaynaklarda Sahn adlı çukurun etkisiyle Babil Kulesi'nden türetilmiş olması güçlü bir olasılıktır. Ayrıca Babil Kuyusu terimine, Babil'in bir ahlaksızlık merkezi olarak tanınması yüzünden “Babil batağı, günah çukuru, gayya kuyusu” anlamında mecazi bir değer eklemek de mümkündür.⁵¹²

Fırat kıyılarında bulunan ve eski Mezopotamya'nın en büyük kenti olan Babil şehrinin rivayetlere göre Keyûmers, Hûşeng ya da Nemrud tarafından kurulduğu belirtilir.⁵¹³ Tarihi boyunca Mezopotamya'nın en önemli astronomi ve astroloji merkezlerinden biri olan Babil'in özellikle Keldaniler ve Âhemenişler döneminde büyücülüğün de merkezi haline geldiği bilinmektedir. *Kur'ân*'da, kötü amaçlı kullanılmaları şartıyla halka büyü öğreten Hârût ve Mârût'tan söz edilerek Babil'deki büyücülük çalışmaları anlatılmıştır.⁵¹⁴

*Süleyman'ın hükümranlığı hakkında onlar, şeytanların uydurup söylediklerine tabi oldular. Halbuki Süleyman büyü yapıp kâfir olmadı. Lakin şeytanlar kâfir oldular. Çünkü insanlara sihri ve Babil'de Hârût ile Mârût isimli iki meleğe indireleni öğretiyorlardı. Halbuki o iki melek, herkese “Biz ancak imtihan için gönderildik, sakın yanlış inanıp da kâfir olmayasınız” demeden hiç kimseye (sihir ilmini) öğretmezlerdi... Bakara (2), 102*⁵¹⁵

⁵⁰⁸ Hâfız-1 Şirazi, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 94.

⁵⁰⁹ Hâfız-1 Şirazi, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 168.

⁵¹⁰ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 166.

⁵¹¹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 96; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 221.

⁵¹² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 221.

⁵¹³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 129.

⁵¹⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 221.

⁵¹⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 221.

Kur'ân'da bu iki meleğin cezalandırıldıklarına dair bir açıklama olmamasına rağmen, rivayetlerin etkisinde kalan pek çok tefsirci ve tarihçi, bu iki meleğin cinsel arzulara kapılarak suç işlediklerini ve bu nedenle de Babil Kuyusu'na baş aşağı asıldıklarını kabul eder.⁵¹⁶

Hâfız'da aşağıdaki beyitinde bu olaya telmih yapar.

گر بایدم شدن سوی هاروت بابلی صد گونه ساحری بکنم تا بیارمت

*Sana ulaşmak için Babil kuyusundaki Hârût'un yanına bile gitmem lâzımsa yüz türlü sihirler yapar, seni elde eder, yine sana ulaşırim.*⁵¹⁷

2.32. ÇELÎPÂ

“Haç.” Aramice kökenli bir sözcük olan salîb veya çelîpâ: haç Hristiyanlığın simgelerinden biridir. Hristiyan ülkelerde kiliselerin, manastırların en önemli süslerindedir ve keşişler bu dinin öğretileri arasında onu dünya hayatının tükenmez mutluluk kaynaklarından biri olarak kabul ederler.⁵¹⁸

Kilise çevrelerinin iddialarına göre haç ilk kez Mesih'in kurban edilişiyle, insanların günahlarının affedilmesi için Hristiyanlığın bir simgesi olarak kabul edilmiş ve haç İsa'nın kendini farketmesinin simgesi olarak görülmüştür. Bu fedakârlığın amacı insanlığın kurtuluşu olduğu için haç bir yandan da kurtuluşun simgesidir.⁵¹⁹

Şiirde kadınların zülfü için de kullanılır. Sevgililerin birer kâfir olduğu düşünülürse saçlarından da çelîpâ olması gerekir.⁵²⁰ Hâfız da aşağıdaki beyitte çelîpâyı sevgilinin zülfüne benzetmiştir ve eğer zülûflerini dağıtırsa nice müslümanı kâfir edeceğini söylemiştir.

گر چلیپای سر زلف ز هم بگشاید بس مسلمان که شود کشته آن کافر کیش

*Sevgili, haça benzeyen zülûflerini dağıtırsa nice müslümanlar şaraba düşer, kâfir olur!*⁵²¹

⁵¹⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 221.

⁵¹⁷ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 13.

⁵¹⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 600; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 99; Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, s. 58; Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlili*, s. 92; Sefercioğlu, *Nev'î Divânı'nın Tahlili*, s. 39; Mu'in, *Ferheng*, I, s. 1310.

⁵¹⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 600.

⁵²⁰ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 99.

⁵²¹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 153.

2.33. DÂRÂ

Erdeşîr-i Dîrâzdest'in oğlu ve on dört yıl boyunca İran'a hükmeden Ahâmeniş kralı.⁵²² Bu padişah bizzat kameri üç yüz otuz yılında İskender'in eline geçip öldürülmüş olan ve sonradan onu III. Dârâyûş olarak tanıdığımız büyük Dârâ'dır. Nizâmî'nin *İskendernâme* ve Firdevsî'nin *Şahnâme*'sinde onun macerası ve yenilgisi beğenilen bir tarzda nazım şeklinde anlatılmıştır.⁵²³

Dârâ döneminde II. Philippos ölmüş, Makedonya tahtına İskender çıkmıştır. Aralarında Dârâ'nın İskender'den istediği haraçtan dolayı sorun çıkar ve ard arda yapılan üç savaşın sonunda İskender'e yenilen Dârâ kaçarak Kirmân'a sığınır. İskender gönderdiği bir mektupla barış teklif eder, ancak tam o günlerde Dârâ, İskenderle Dârâ'yı öldürmek üzere işbirliği yapan hizmetkârları Cânusyâr ve Mâhyâr'ın suikastına uğramıştır. Suikastın ardından, ölümünden önce ziyarete gelen İskender'e nasihatlerde bulunmuş, kendisini öldürenlerden intikamını almasını vasiyet etmiş ve kızı Rûşenek'i de eş olarak vermiştir. İskender Cânusyâr ve Mâhyâr'a vadettiği herşeyi vermiş sonrada Dârâ'ya verdiği sözü tutarak ikisini de öldürtmüştür. Dârâ'nın ölümünün ardından İskender, İsfahân'da İran büyüklerine yazdığı bir mektupla hükümdarlığını ilan etmiştir.⁵²⁴

Hâfız, aşağıdaki beyitte Dârâ'nın başına gelenlere işaret etmiş, dünyada hiçbir gücün hiçbir saltanatın baki olmadığını bize hatırlatmıştır.

آئینهء سکندر جام میست، بنگر   تا بر تو عرضه دارد، احوال ملک دارا

*İskender'in aynası şarap kadehidir. Bir bak da sana Dârâ saltanatının akıbetini göstereyim.*⁵²⁵

Görünüşte Dârâ saltanatının akıbetinin İskender'in aynası ile bir alakası yoktur. Fakat söz konusu Dârâ'ların saltanatının sonundan haberdar olma aslında en belirgin özelliği vefasız ve geçici olması olan dünya hallerinden haberdar olma kastedilmiştir. Bu yüzden şarap kadehi de İskender'in aynasıdır, ama bir farkla İskender'in aynasında görülemeyen haller kadehin aynasında görülebilir.⁵²⁶

⁵²² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 233; Mu'ın, *Ferheng*, V, 499-500; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 106; Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 205

⁵²³ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 134-134.

⁵²⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 233; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 106; Mu'ın, *Ferheng*, V, 499-500; Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 205-206-207-208.

⁵²⁵ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 4.

⁵²⁶ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 209.

Hâfız da şiirinde Cânusyâr ve Mâhyâr'ın yaptığı hainliğe işaretler:

ما قصه سکندر و دارا نخوانده ایم از ما بجز حکایت مهر و وفا می پرس

*Biz ne İskender'in hikâyesini okuduk, ne Dârâ'nın bizden sevgi ve vefa hikâyesinden başka bir şey sorma!*⁵²⁷

Doğrusu şair İskender ve Dârâ'nın hikâyesini okumamış değildir, aslında bu beyit Hâfız'ın bizzat okumuş olduğu İskender ve Dârâ'nın hikâyesinden esinlenilmiştir. Bu hikâye vefasızlık ve hıyanet hikâyesidir ve Hâfız'a göre bu bağışlanmayacak bir şeydir. Bu yüzden onun İskender ve Dârâ hikâyesini okumamakla kastettiği her türlü vefasızlık ve hıyanet lekesinin kendi dergâhından temizlenmiş olmasıdır.⁵²⁸

2.34. DAVUD

Yahûda kabilesi ile İsrailoğullarının peygamberi. Peygamberlik ile sultanlığı şahsında toplamıştı. Kudüs'ü fethedip ilk defa başşehir yapan odur. Dört semavî kitaptan biri olan *Zebûr* (mezâmîr) ona indirilmiştir. *Zebûr* nasihat ve ilâhî şiirlerden ibaret olup din hükümleri ile ilgili değildir. Bu yüzden o, Musâ peygamberin şerîfatı ile hüküm sürdü. *Kur'ân*'da adı on dört yerde anılan Hz. Davud, sesinin güzelliği ile meşhurdur. O *Zebûr*'u okurken herkes susup onu dinlermiş. Hatta o derece etkili olurmuş ki onu dinlerken kendinden geçip ruhunu teslim edenler bile varmış. Gür ve kalın sese, davudi ses denilmesinin nedeni budur. Kendisinin şâir ve musıkîşinâs olduğu hakkında rivayetler vardır. Mizmâr adlı çalgıyı çok güzel çaldığı söylenir. Edebiyatta çok zaman güzel ses ve bazen de *Zebûr* ile birlikte anılan Davud, aynı zamanda demiri yumuşatma mûcizesine sahipmiş. Eliyle demir plakalardan zırh yaparak geçinir ve devlet hazinesinden yemezmiş. Davud peygamber yetmiş yaşındayken kırk yıllık sultan olarak vefat edince yerine yine sultan ve peygamber olan oğlu Hz. Süleyman geçmiştir.⁵²⁹

Fars edebiyatında Davud Peygambere yoğun ilgi gösterilir, hayatı ve üstün özelliklerine değinilir. Özellikle güzel sesli oluşu Fars şiirinde olağanüstü bir yankı bulmuştur. Hançere-yi Davud, Lehçe-yi Davud, Nağme-yi Davudî vb. ifadeler hep

⁵²⁷ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 140.

⁵²⁸ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 205.

⁵²⁹ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 108; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 233-234; Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 107-108.

sesinin güzelliğine işaret eder.⁵³⁰ Hâfız da gazellerinde iki defa Davud nağmesine işaret etmiştir.

بر کش ای مرغ سحر نغمهء داودی باز   که سلیمان گل از طرف هوا باز آمد

*Ey bülbül, yine Davud nağmelerine başla... Süleyman'a benzeyen gül yine havadan gelip yetişti.*⁵³¹

Hâfız, Davud bülbülün nağmesi ile sesi çok güzel olan Davud Peygamberinki gibi güzel nağmelere başlamasını istiyor. Şaire göre sultan kırmızı gül gibi güllerdir ve onu Süleyman gibi bir şahlıkla mukayese eder ve der ki rüzgâr Süleyman'ın sarayını getirdiği gibi şimdi kırmızı gülün sarayını çimene getirmiş, o halde ey bülbül güllerin sultanının gelmesinin mutluluğuyla güzel sesinle nağmelere başla. Yani bülbül nağme oku, rüzgârın esmesiyle kırmızı gül açmıştır.⁵³²

2.35. DEY

*Yeşt'*lerde “yaratana ve bağışlayan” anlamında geçen bu sözcük, Zerdüştdininde Ahura Mazda'nın sıfatlarından biri ve yılın onuncu ayı ile her ayın sekizinci, onbeşinci ve yirmi üçüncü günlerinin bütün sorumluluğunun verildiği meleğin adıdır.⁵³³

Dey be âzerruz (sekizinci gün), dey be mihrrûz (on beşinci gün) olarak adlandırılan bugünlerin bütün sorumluluğu Dey adlı meleğe aittir ve yaratıcının seçtiği özel günler olarak bilindiği için bu günler özel törenlerle kutlanır. Yine aynı meleğin sorumluluğunda olarak bilinen dey ayı (yılın onuncu ayı) aynı zamanda kış mevsiminin ilk ayıdır.⁵³⁴ Hâfız da aşağıdaki beyitte dey kış mevsiminin ilk ayı olması sebebiyle kullanmıştır.

شکر ایزد که به اقبال کله گوشهء گل   نخوت باد و شوکت خار آخر شد

*Şükürler olsun Tanrı'ya gül, ikbâl külâhını gösterdi. Kış rüzgârının kibiri, dikenin ululuğu bitti.*⁵³⁵

⁵³⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 235.

⁵³¹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 110.

⁵³² Herevî, *Şerh-i Gâzelhâ-yi Hâfız*, II, 728; Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 107-108-109-110.

⁵³³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 241.

⁵³⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 241-242.

⁵³⁵ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 83.

Hâfız'ın ikbâl külâhıyla kastettiği gülün yapraklarıdır. Gülün yapraklarının açılmaya başladığının yani artık bahar mevsiminin geldiğinin ve kış mevsiminin sona erdiğinin müjdesi olduğunu söylemiş ve Tanrı'ya şükretmiştir.⁵³⁶

2.36. DEYR-İ MUĞÂN

Şaraba susamışların saf ve katıksız şaraba doyup kandıkları yerlerdir. Fars şiirinde, özellikle de Hâfız'ın dizelerinde savmee: manastır, mabet tekke anlamlarında kullanılan sözcüktür. Deyr-i muğân rintler, âşıklar ve içki tutkunlarının yeridir. Adından da anlaşıldığı gibi İslam sonrası dönemde gayri müslimler arasında sayılan Mecusiler ve Zerdüşt inanılarının kutsal yapıları anlamında kullanılır.⁵³⁷

Deyr-i muğân ve Zerdüşt ateşkedelerinde her zaman kutsal ateş yakılır. Fars edebiyatında bu kavram, bu ve başka gerekçelerle simgesel bir anlam kazanmış, dindarlık konularıyla mücadele içerisinde olan Melâmetîler, Rintler ve Kalenderîlerle ilişkilendirilmiştir. Zahit, şeyh, pir, muhtesip, sûfi, halk tarafından İslam ve Müslümanlık simgeleri olan mescit, savmee, hângâh ile özdeşleştirildiği gibi, dine aykırı yerlerde bulunup dince yasak sayılan davranışlar sergileyen kişiler de yine halk tarafından küfür ve gayri Müslimliğin simgesi sayılan harâbât, meyhane ve deyr-i muğân gibi yerlerle ilişkilendirildi.⁵³⁸

Deyr-i muğân tamlaması Hâfız-ı Şirazî'den önce Feridüddîn-i Attâr tarafından da kullanılmış, şarap ve içki tutkunluğuyla bağlantıları da işlenmiştir. Mevlânâ da deyr-i muğân'ın yanı sıra defalarca pîr-i bâdefuruş: şarap satan pîr, pîr-i harâbât: meyhanenin piri ve pîr-i meyhâne: meyhanenin piri gibi mazmunları kullanmıştır. Ama bu tamlamalar Hâfız'ın dizelerinde daha yoğundur.⁵³⁹

Deyr-i muğân, pîr-i muğân, harâbât efsanevi varlıklardır. Tarihsel delilleri yoktur. Eğer pîr-i muğân mürşid ve tarikat piri ise, deyr-i muğân da hankâhtır. Hâfız pîr-i meyfuruş: şarap satan pir ve pîr-i tarikat: tarikat piri ile de pîr-i muğânı, hankâh ve meyhane terkipleri ile de harâbât ya da deyr-i muğânı kastetmiştir.⁵⁴⁰

كجاست دیر مغان و شراب ناب كجا؟

دلم ز صومعه بگرفت و خرقةءالسوس

⁵³⁶ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 299.

⁵³⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 242.

⁵³⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 243.

⁵³⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 243.

⁵⁴⁰ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 105.

*Usandı gönlüm manastırdan ve riya hırkasından, nerede deyr-i muğân? Nerede saf şarap?*⁵⁴¹

İbadet yerinin riyaya bulanmış hırkayla bağlantısı olduğu gibi, deyr-i muğânın da şarapla bağlantısı vardır. Çünkü mabedlerinde şarap dökmek ve içmek Zerdüştlerin adetidir ve muğlar mabedlerde onların başıdır.⁵⁴²

Şair, gazellerinde bazen deyr-i muğânın yerine onunla eşanlamlı serây-ı muğân: muğların sarayı ve deyr-i rindsûz: rintleri yakan ibadet yurdu bileşiklerini kullanmıştır.

Deyr-i rindsûz:

نه من سبو کش این دیر رند سوزم و بس   بسا سرا که در این آستانه سنگ و سبوست

*Bu rintleri yakıp yandıran ibadet yurduna yalnız ben testi getirmiyorum. Bu yurtta nice başlar var ki eşiğine taş, toprak olmuş!*⁵⁴³

Seray-ı muğân:

در سرای مغان رفته بود و آب زده   نشسته پیر و صلائی به شیخ و شاب زده

*Muğlarının sarayının kapısı silinmiş, süpürülmüş, sulanmış... Oraya bir pîr oturmuş; ihtiyarı, genci çağırmaktaydı.*⁵⁴⁴

2.37. DIREHT

“Ağaç.” Hayatın, canlılığın ve büyüyüp gelişmenin simgesi olarak direht, hemen tüm inanışlarda ve mitolojilerde özgün bir yere sahiptir. Bu yüzden yaratılış mitlerinde yaratılış ağacı, yasaklanmış ağaç, bilgi ağacı, Zerdüşt inanışında direht-i heme tahme: bütün bitkilerin tohumunu barındıran ağaç, hûm-i sepîd: yaşlılığı durduran ağaç olarak yer alır. Mezopotamya ve Çin mitolojilerinde benzeri aktarımlar hep var olagelmiştir. Birçok dinde ağacı kutsayan yaygın inanışlar yer alır. *Tevrat*'ta cennette ya da Aden bağları'nda yetişen hayat ağacından söz edilir. Yine Âdem ile Havva, iyi ve kötüyü ayıran direht-i ma'rifet: marifet ağacı'nın meyvesinden yedikleri için cennetten kovulmuşlardır. İslamda Tûbâ ve Sidre ağaçları inanışıyla kutsanan ağaç unsurunun önemsenişi de dikkat çeker.⁵⁴⁵

⁵⁴¹ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 7.

⁵⁴² Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 7.

⁵⁴³ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 35

⁵⁴⁴ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 228.

⁵⁴⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 245.

Hint inanışlarına göre Buddha otuz altı yaşında bir incir ağacının altında otururken gerçeğin bilgisine erişmiş ve bu ağaç sonradan “bilgi ağacı” olarak anılmıştır.⁵⁴⁶

Yine *Kur’ân*’da da yer aldığı gibi Hz. Musa, Allah’ın tecellisini Tûr dağında bir ağacın üzerinde ateş şeklinde görmüştür.⁵⁴⁷

Meryem, İsa’yı babasız olarak dünyaya getirdiğinde, Cebrail’in ona söylediği “*Hurma dalını kendine doğru silkele, ki üzerine taze, olgun hurma dökülsün*” Meryem (19), 25 ifadesiyle anlatılan ağacın direht-i Meryem: Meryem ağacı olarak adlandırılması vb. birçok rivayet ağacın aslında ne denli önemsenip kutsandığını gösterir.⁵⁴⁸

Hâfız, ağacı aşağıdaki beyitte dostluk ağacı ifadesini kullanmıştır.

درخت دوستی بنشان که کام دل به بار آرد   نهال دشمنی بر کن رنج بی شمار آرد

*Dostluk ağacını dik de gönlündeki maksat, meyvalansın, düşmanlık fidanını sök. O fidan, sayısız zahmetler meydana getirir.*⁵⁴⁹

2.38. DÎV

Avesta’da daeva, klasik Hint dilinde deva, Pehlevicede dev olarak geçen dîv sözcüğü Tanrı anlamına gelir. Eski İran’da (Aryan kökenli) kimi tanrılar için bu isim kullanılmıştır. Ancak Zerdüşt’ün ortaya çıkması ve Ahura Mazda’nın tanınmasının ardından eski dönem tanrıları (dîvler), insanları ve diğer yaratıkları yoldan çıkararak kötü yaratıklar, devler olarak kabul edilmişlerdir.⁵⁵⁰

İri yarı, korkunç, kuvvetli ve bazen insanı andıran biçimlerde düşünülür. İnsan gibi yaşadıklarına ve dişili erkekli olduklarına inanılır. Zerdüşt dininde kötülük ruhlarına bu ad verilir. Başkanlarına da Ehrimen denilir. Bu dinde devlerin sayısı belli değildir.⁵⁵¹

Div sözcüğü “cin, cinlerin bir türü ve şeytan” anlamlarında da kullanılır. Devlerin de peri, cin ve şeytan gibi ateşten yaratıldığına inanılır. Besmele, demir ve

⁵⁴⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 245.

⁵⁴⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 245.

⁵⁴⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 245.

⁵⁴⁹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 70.

⁵⁵⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 249.

⁵⁵¹ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 118; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 249.

Kur'ân ayetlerinden korkup kaçtığı söylenen devlerin asıl görevleri insanları aldatarak yoldan çıkarmaktır.⁵⁵²

Bu kelime Hâfız'ın gazellerinde şeytan anlamında yer almıştır. Şair, aşağıdaki beyitinde güzellik ve iyilik sembolü peri ile kötülük ve çirkinlik sembolü Dîv/şeytanı bir arada kullanır.

پری نهفته رخ و دیو در کرشمهء حسن   بسوخت دیده ز حیرت که این چه بوالعجیبست

*Peri yüzünü gizlemiş, şeytan güzellik satmakta. Gözüm hayretten yandı, bu ne şaşılacak şey!*⁵⁵³

Hâfız, kimi zamanda rakiplerini, düşmanlarını ifade ederken bu kelimedden faydalanır.

زاهد ار رندی حافظ نکند فهم چه باک   دیو بنگریزد از آن قرآن خوانند

*Zahit, Hâfız'ın rintliğini anlamazsa ne var? Şeytan, Kur'ân okuyanlardan kaçır elbette.*⁵⁵⁴

Şair, aynı zamanda devlerin *Kur'ân* ayetlerinden kaçmasına da atıfta bulunmuştur.

2.39. DÛZEH

“Cehennem.” Avesta'da duzanhu, Pehlevice dusax, dusox, Farsça dûzeh “kötü yaşantı, kötülerin yeri yalancıların, din ve adaletin gerçekleri yerine getirmeyenlerin yaşadığı yer, kötü dünya” anlamlarındadır. Zerdüşt inanışında öteki dünyada bulunup günahkârların yaptıklarının cezasını çekecekleri yer olduğuna inanılan cehennem çok derin, karanlık, korkunç, soğuk, dumanlı, sisli, kötü kokulu, zararlı yaratıklarla dolu, açlığın, susuzluğun, her türlü azap ve işkencenin kol gezdiği bir yer olarak bilinir.⁵⁵⁵

Tüm dinlerde öteki dünyada bulunan ve kötülerin çeşitli şekillerde cezalandırılacağı yer olarak bilinen cehennemin yer altında olduğuna inanılır. *Avesta*'da ve Pehlevice kaynaklarda cennet gibi cehennemin de tabakalarından söz edilir.⁵⁵⁶

⁵⁵² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 252.

⁵⁵³ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 11.

⁵⁵⁴ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 71.

⁵⁵⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 258.

⁵⁵⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 258.

Yunanlar, Asurlar ve Babilliler gibi diğer halklar bazı farklılıkları olsa da cehennem varlığına inanırlar. Asurlularca cehennem yedi kapılı büyük bir yapıdır. *Kur'ân*'daki ifadelerde de cehennem yedi kapısı vardır.⁵⁵⁷

Muhakkak cehennem, onların hepsine vadolunan yerdir. Cehennem yedi kapısı vardır. Onlardan her kapı için birer grup ayrılmıştır. Hicr (15), 43, 44⁵⁵⁸

Hâfız:

چو دوزخی چه بهشتی چه آدمی چه پری به مذهب همه کفر طریقت است امساک

*İster cehennemlik olsun, ister cennetlik... İster insan olsun, ister peri... Yol ehlinin hasislik etmesi, hepsinin mezhebinde küfürdür.*⁵⁵⁹

2.40. EBED

Sözlüklerde “her zaman, sürekli, sonsuz, zaman, devamlılık, eski, sonu olmayan, çok uzak, sonu olmayan gelecek” anlamlarıyla verilen ebed “sonu ya da bitişi akıl ve düşünceyle belirlenemeyen, sonsuz ve sürekli zaman, sonu olmayan zaman, son bulması düşünülemeyen süre” yi gösteren bir terimdir. Ezel ve ebed sözcükleri Allah için kullanıldığında da aynı anlama gelir, her ikisi de onun varlığının zamanüstü oluşunu, sonsuzluğunu ve devamlılığını gösterir. Ebed ve ebediyet, “kıdem, ezel ve ezeliyet”le birlikte konu edilmiş ve terim haline gelmiştir.⁵⁶⁰

Tasavvufi yoruma göre de bir varlığın belli zaman ölçüsüyle ancak bir süre devam edebileceği kabul olduğuna göre, ileriye, sonsuza doğru süren zamana ebed denilir. Ebed için bir son düşünülemez.⁵⁶¹

Kelâm ve felsefeye dair eserlerde, ekseriya ebediye ve ezeliye soyut şekilde kullanılır. Ehli sünnete göre, Tanrı'nın ne başlangıcı, ne sonu vardır. Âhiretin bir başlangıcı varsa da sonu yoktur. Bir şeyin başlangıcı olmaması ve sonu olabilmesi şeklinde dördüncü bir imkân düşünülemez.⁵⁶²

⁵⁵⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 260.

⁵⁵⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 260.

⁵⁵⁹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncü-yi Şîrâzî), s. 159.

⁵⁶⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 264.

⁵⁶¹ *Meydan Larousse*, Sabah, VI, 45.

⁵⁶² *Meydan Larousse*, Sabah, VI, 45.

Ezel öncesizlik (yani onun yaratılışı başlangıçtan önce) ebed ise sonsuzluk. “Ezelden ebede kadar” tabiri Hâfız’ın gazellerinde defalarca kullanılmıştır.⁵⁶³ Aşağıdaki beyit bunun bir örneğidir.

از کران تا بکران لشکر ظلمست ولی از ازل تا بابد فرصت درویشانست

*Âlemi bir uçtan bir uca zulüm askeri kaplamıştır. Fakat ezelden ebede kadar fırsat dervişlerin elindedir.*⁵⁶⁴

Ezel *Kur’ân-ı Kerîm*’de geçmez, fakat ebede işaret edilmiştir. Ebed kelimesi *Kur’ân*’da yirmi sekiz defa ebedan şeklinde kullanılmıştır.⁵⁶⁵

Hâfız, aşağıdaki beyitte ebedi cennet ifadesini kullanmıştır.

نه من از پردهء تقوی بدر افتادم و بس پدرم نیز بهشت ابد از دست بهشت

*Takva perdesinden çıkan, o perdeyi yırtan sade ben değilim ya. Atam da ebedî cenneti elinden çıkarmıştı.*⁵⁶⁶

Hâfız’ın atam dediği insanlığın babası Hz. Âdem’dir. Beyit A’râf suresinin on dokuzuncu ayetinden yirmi dördüncü ayetine kadar hepsinde özellikle yirmi dördüncü ayetinde anlatılan Hz. Âdem’in yasak meyveyi yiyip cennetten kovulmasına işaret etmiştir.⁵⁶⁷

Şairin beyitte anlatmak istediği şu şekilde özetlenebilir: Sadece halvetgahtan sürülmesine günahkârlık sebep olan ben değilim. Bu bana ilk babam (Hz. Âdem)dan kalmıştır, ben gibi o da günah sebebiyle cennetten kovulmuştur.⁵⁶⁸

2.41. EFRÂSİYÂB

İran destanlarında uzun süre İranla savaş yapan Turan padişahının ismidir. Keyhusrev zamanında yakalanmış ve öldürülmüştür.⁵⁶⁹ Adı “korkak kişi” anlamına gelir. Ferîdûn’un üç oğlundan biri olan Tûr’un soyundan gelen Efrâsiyâb’ın babasının adı Peşeng’dir. *Dînkerd*’in yedinci kitabında büyücü sıfatıyla anılır. *Avesta*’da Efrâsiyâb’la ilgili kısımlarda verilen bilgiler *Şahnâme*’dekilerle uyum içindedir.⁵⁷⁰ Mâveraünnehir’de hüküm sürmüş olup Turan’ın en büyük hakanlarından. İran

⁵⁶³ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 297.

⁵⁶⁴ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 31.

⁵⁶⁵ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 298.

⁵⁶⁶ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 38.

⁵⁶⁷ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, I, 366.

⁵⁶⁸ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, I, 366.

⁵⁶⁹ Mu’în, *Ferheng*, V, 158.

⁵⁷⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 268.

topraklarının tamamını Pişdâdiyân sülalesinin elinden alması ve İran ile yaptığı savaşlar, *Şahnâme*'de geniş şekilde ele alınmıştır.⁵⁷¹ Efrâsiyâb, Dahhâk ve İskender gibi Ehrimen aracılığıyla ölümsüz olarak yaratılmış, ancak Ahura Mazda ölümsüzlük özelliklerini her üçünden geri almıştır.⁵⁷²

Şah-ı Turka ve Şah-ı Turkan (Türklerin şahı) kelimeleriyle Efrâsiyâb kastedilir. Rüstem'in rakibi Efrâsiyâb, Turanlıların kötü huylu, büyücü, zalim ve kahraman padişahıdır. Efrâsiyâb damadı Siyâveş'i öldürmüştür, daha sonra Siyâveş'in oğlu Keyhusrev onu öldürerek babasının intikamını almıştır.⁵⁷³

شاه ترکان سخن مدعیان می شنود شرمی از مظلّمهء خون سیاوشش باد

*Türklerin padişahı, yabancıların sözünü dinliyor, Siyâveş'in kanına girdi, Bu zulümden utansın!*⁵⁷⁴

Görünüşte Türklerin padişahının kinayeli bir anlamı vardır ve Hâfız özel bir konuyu dile getirmiştir. Türlerin şahı ile kastettiği Şah Şücâ, Siyâveş ise kendisidir. Zamanın şahı Şah Şücâ'nın kötü niyetlilerin sözlerini duymasından korktuğunu dile getirmiştir.⁵⁷⁵ Şah Şücâ anne tarafından Kirman Karahatayyanlılara mensuptur, ordusunun bir kısmı da Türk'tür ve onun soyu da Fars Atabeklerinin veliahtıydı.⁵⁷⁶ Hâfız aynı zamanda bunu da dikkate alarak bu beyiti dile getirmiştir.

Şair, bir başka beyitte de Keyhusrev'in Efrâsiyâb'dan Siyâveş'in intikamını alması olayını hatırlatmıştır.

گوی خوبی بردی از خوبان خلخ شاد باش جام کیخسرو طلب کافر سیاب انداختی

*Hallûh güzellerinden güzellik topunu çeldin, şad ol! Keyhusrev kadehini iste gayri. Efrâsiyâb'ı alt ettin!*⁵⁷⁷

Hallûh Türkistan'da halkı güzelliği ile meşhur olan bir şehirdir. *Şahnâme*'de de geçer. Hallûh şehrinde Türklerin güzelliği üzerine yapılan yarışmada Keyhusrev'in Türk Efrâsiyâb'ı yendiği gibi galip oldun, şimdi bu galibiyetin şerefine Keyhusrev gibi kadeh

⁵⁷¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 268; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 135.

⁵⁷² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 268.

⁵⁷³ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 478; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 270.

⁵⁷⁴ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 96.

⁵⁷⁵ Herevî, *Şerh-i Gâzelhâ-yi Hâfiz*, I, 449; Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfiz*, s. 180-181-182-183.

⁵⁷⁶ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 478.

⁵⁷⁷ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 239.

isteyip kutla diyerek sevgilinin güzelliğini meşhur Türk güzelleriyle kıyaslamıştır.⁵⁷⁸ Ve bunda mitolojik bir olaya hatırlatma yaparak bu durumu Keyhusrev ile Efrâsiyâb'ın yaşadıklarına benzetmiştir.

2.42. EHRİMEN

Zerdüşt inancında, kötülük ve karanlık, cahillik ve zulüm kaynağıdır. İslam inancında onun dengi şeytan ve iblistir.⁵⁷⁹ *Avesta*'da iyilik tanrısı Ahura Mazda'dır ve buradan hareketle bu inanışta düalizm ya da iki tanrılık söz konusudur. *Gatalar*'da açık bir şekilde Mezdiyesnâ inanışının iki tanrılı bir din olduğu söylenir. Ahura Mazda'nın karşısında Ehrimen vardır. Ancak çok sayıda değerlendirme, Ahura Mazda'nın bu iki gücün arkasında tek bir kaynak olarak bulunduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁸⁰

Mezdiyesnâ inanışının temel özellikleri arasındaki bir inanışa göre Ahura Mazda ile Ehrimen on iki bin yıl boyunca savaş halinde bulunacaklardır. Bu mücadelenin sonunda Ehrimen'in yenileceği, ardından da kıyametin kopacağı kabul edilir.⁵⁸¹

Edebiyatta daha çok ilk anlamıyla Süleyman peygamber ile birlikte anılır. Şeytanlar ordusunu yönettiğine inanılan Ehrimen aynı zamanda bir çirkinlik sembolüdür. Kelimenin "Ehremen" şeklinde de kullanıldığı görülür.⁵⁸²

Hâfız'a göre Ehrimen Allah'ın karşısında yer almıştır. Farsçada, Ehrimen, Ehrâmen, Ahrimen, Ehren, Ehrime, Ahramen, Ahrime, Herîme şekillerinde geçer. Şadırvan Muayyen'e göreyse Ehrimen *Avesta*'da angra mainyava olarak yer almıştır, angra ve mainyava da kötü ve pis anlamındadır.⁵⁸³

Mezdiyasnâ'da Ehrimen İslam inancındaki şeytanla aynıdır. Yalnız şeytan başlangıçta kötü değildir ama Ehrimen başlangıçta kötüdür. Ehrimen şairin gazellerinde özel bir anlamda kullanılmıştır. Hâfız, bazı beyitlerde dîv kelimesini Ehrimen'in benzeri olarak ya da onun yerine kullanmıştır.⁵⁸⁴

Fars edebiyatında kötülük simgesi olarak "tanrıların karşısında"bazen de Sâmi rivayetlerden etkilenerek "iblis"olarak "meleklerin karşısında"bir güç olarak yer alır.

⁵⁷⁸ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1762.

⁵⁷⁹ Mu'în, *Ferheng*, V, 203.

⁵⁸⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 272.

⁵⁸¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 272.

⁵⁸² Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 136.

⁵⁸³ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 622.

⁵⁸⁴ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 622.

Çok sayıda şairin dizelerinde yer alan ifadelerden de anlaşıldığı gibi İslam kültüründe Ehrimen “şeytan” ve “iblis” sözcüklerinin karşılığı olarak kabul edilmiştir.⁵⁸⁵ Hâfız da aşağıdaki beyitinde Ehrimen’i şeytan anlamında kullanmıştır.

بر اهرمن نتا بد انوار اسم اعظم   ملک آن تست و خاتم فرمای هرچه خواهی

*İsm-i âzamin nurları Şeytan’da zuhur etmez. Ülke de senindir, hâtem de dilediğini buyur!*⁵⁸⁶

Şair, yukarıdaki beyitte Hz. Süleyman’ın hâteminin (yüzüğünün) çalınması hikâyesine işaret etmiştir. Buradan yola çıkarak memduhuna “senin düşmanın ism-i âzamin sırrını bilmeyen şeytandır; gerçek Süleyman sensin, ülke ve yüzük senin her ne istersen buyur” diyerek seslenir.⁵⁸⁷

به صبر کوش توای دل که حق رها نکند   چنین غریز نگینی به دست اهرمنی

*Gönül, sabret... Tanrı böyle değerli bir yüzüğü Şeytan elinde bırakamaz elbette!*⁵⁸⁸

Hâfız, kendi ülkesini Süleyman’ın yüzüğüne, hücum eden düşmanı da dibe benzetmiş. Tıpkı Süleyman’ın yüzüğünün hilekar şeytanda kalmadığı gibi ülkesinin de işgalci düşman elinde kalmayacağını hatırlatıyor.⁵⁸⁹

2.43. ELEST

A’râf suresinde bir ayette geçen ve “Ben değil miyim?” anlamındaki elestu sözcüğü Farsçada elest şeklinde telaffuz edilir. İnsanların yaratılmasından önce ruhlar aleminde, Allah kıyamete dek gelecek bütün insanların ruhlarına hitap ederek “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” demiş ve onlar da “Evet!” cevabını vermişlerdir. Bu gerekçeyle rûz-i elest: elest günü, bir bakıma söz verme günü yemin etme günüdür. Bu olay rivayetlere göre Arafat vadisi, Arafat yakınlarındaki Vadi-yi Na’man Hindistan’da gerçekleşmiş, ruhlar Allah’a söz verdikten sonra cennetlikler ve cehennemlikler diye ikiye ayrılmıştır.⁵⁹⁰

⁵⁸⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 272-273.

⁵⁸⁶ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 235.

⁵⁸⁷ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1998.

⁵⁸⁸ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 248.

⁵⁸⁹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1964.

⁵⁹⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 281; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 137.

Kıyamet günü, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: “Ben sizin Rabbiniz değil miyim ?” (Onlarda) “Evet (buna) şahit oldu” dediler. A’râf (7), 172⁵⁹¹

Böylece insanın söz verişiyle başlayan hikâye, olgunluğa erişene ve ölümüne kadar devam eder. İnsan dünyada büyük bir emaneti taşımaktadır; ama o gün verdiği sözü dünyaya indiğinde unutmuştur. Sûfilere göre yalnızca arifler, o ilk yaratılıştan verdikleri sözü tutabilir ve olgun insan makamına erişebilir.⁵⁹²

Hâfız-ı Şirazî elest günü yakut dudaklı sâki tarafından kendisine verilen kadehteki şarabın bir yudumundan ömür boyu sarhoş olduğunu, ezelde verilen badeden kendisi gibi sarhoş olanların asla kendine gelemeyeceğini, ezel sultanının aşk üzüntüsüyle dolu hazineyi bizlere teslim ettiğini, bu yüzden dünyaya ve “harabe” olarak nitelediği bu âleme geldiğimizi söyler.⁵⁹³

شود مست و وحدت ز جام الست هر آنکو چو حافظ می صاف خورد

*Hâfız gibi saf şarab içen herkes Elest şarabından vahdet sarhoşu olur.*⁵⁹⁴

مطلب طاعت و پیمان و صلاح از من مست که به پیمانہ کش شهرہ شدم روز الست

*Bekleme ben sarhoştan itaat ve sözümde durmamı, kadeh çekmekle ün saldım çünkü ben elest günü.*⁵⁹⁵

Ahd-i elest, alemin anlaşması ya da meybedi sözüyle misak-ı evvel: ilk anlaşma Abdülcelil-i Kazvîn’in tabiri ile zerre-i evvel: ilk zerre; yani *Kur’ân-ı Ker’îm*’de işaret edilmiş olan Allah’ın kendi birliğine dair Âdem ya da insanoğlundan aldığı anlaşmanın ilk zerresi.⁵⁹⁶

Müfessirler bu ayetin tefsirinde iki gruba ayrılırlar. Hadis ve kıssaları temel alan bir grup Tâberî ve Etîg-i Nişâbûrî onun zahiri bir mana taşıdığı görüşündedirler. Yani gerçek alemde böyle bir çeşit mucizevi emir olduğu konusunda hem fikirdirler. Ama mutezile ve şia müfessirler bu ayetin zahiri bir anlam taşımadığı mecazi bir açıklaması olduğunu kabul ederler. Nitekim Kadı Abdülcabbâr-i Hemedânî Âdem’in evlatlarıyla

⁵⁹¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 281.

⁵⁹² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 281.

⁵⁹³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 281.

⁵⁹⁴ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 110.

⁵⁹⁵ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 42.

⁵⁹⁶ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 207.

bir bir anlaşma yapıldığını söylemenin saçma olduğunu, huzura çağrılmış Âdem'in sabrının eleştirildiğini söyler. Yine İmamiye şialarından Seyyid Murteza Elmehdî (k. 436), Kadı Abdülcabbar'a benzer bir yorum getirir. “yahut ancak önceden atalarımız şirk koştu, biz ise onlardan sonra (gelen) bir zürriyet idik; şimdi o bâtılı tesis edenlerin yaptıklarıyla bizi helâk mı ediceksin? demeyesiniz (dedi)” ayetini kanıt gösterir.⁵⁹⁷

Hâfız:

مقام عیش میسر نمی شود بی رنج   بلی به حکم بی بسته اند عهد الست

*Dünyada zahmetsiz aşk müyesser olmuyor. Evet, Elest ahdini Belâ'ya bağlamışlar.*⁵⁹⁸

Ahd-i Elestle kastedilen Ezel gününde Âdem'in neslinin Allah'a “*Rabbimiz miyim* sorusuna evet cevabını verip” O'nun rablığını tanıdıkları söz kastedilmiştir. Nitekim A'râf suresinin yüz yetmiş ikinci ayetinde anlatılmıştır.⁵⁹⁹

Özetle beyitte anlatılmak istenen şudur: Dünyada zahmetsiz mutluluk yoktur. Çünkü insanın kulluk sözüyle Allah'a bağlandığı gün “belanın” hükmü başlamıştır ve onunla bağlılığı vardır.⁶⁰⁰

Burada sözü edilen elest ile yine *Kur'ân*'da geçen bâr-i emanet: emanet yükü kavramı arasında da çok yakın bir ilişki vardır. Her ikisi de Allah ile insanlar arasındaki yakın ilişki ve sevgiyi simgeler.⁶⁰¹

2.44. ENGÛR

“Üzüm, üzüm çekirdeği (tohumu).” *Nevrûznâme*'deki rivayetlere göre ilk olarak Cemşîd'ten sonra onun tahtına oturan Şemîrân tarafından ekilmiştir. İran mitolojisinde üzüm, insan hayatının temel kaynağı olan kanı simgeler. Medlerin son kralı rüyasında, Kûrûş'un annesi olan kızının göbeğinden bir asmanın çıkarak başta başa bütün Asya'yı kapladığını görmüştür. Klasik metinlerde asma çınarla birlikte anılır; çünkü çınar kralı asma da eşini simgeler. Asma ve çınar ağacının sarmaş dolaş büyümeleri, saltanatın ve egmenliğin kan yoluyla devamlılığına işaret eder.⁶⁰²

⁵⁹⁷ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 207-208.

⁵⁹⁸ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 36.

⁵⁹⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 283-284.

⁶⁰⁰ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 240-241.

⁶⁰¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 283.

⁶⁰² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 286.

Fars edebiyatında üzüm, özellikle şarapla olan ilişkisi sayesinde özel bir önem kazanıp şairlerin zihninde çok yönlü, ilginç mazmunlar yaratmıştır. Bazı şairler, üzümü tasvir eden uzun kasideler yazmışlar ve bu şiirler Fars edebiyatında “Hamriyye” olarak özgün bir şiir türünü oluşturmuştur.⁶⁰³

نه به هفت آب که رنگش به صد آتش نرود آنچه با خرقهء زاهد می انگوری کرد

*Üzüm şarabı, zahidin hırkasını öyle bir kirletti ki değil yedi kere suyla yıkamakla, hatta yüz kere ateşle yakmakla bile temizlenmez!*⁶⁰⁴

Yani, sen sadece üzüm şarabından şarhoş olmuşsun aşk şarabından değil, aşk sarhoşlarıyla arkadaşlık kurma, ona layık değilsin.⁶⁰⁵

Duhter-i rez: üzümün kızı tamlaması da beyitlerde şarabı ifade ederken kullanılır. Duhter-i rez Arapça bintü’l-ineb tamlamasının Farsça karşılığıdır.⁶⁰⁶ Hâfız da duhter-i rez tamlamasını gazellerinde defalarca kullanmıştır.

جمال دختر رز نور چشم ماست مگر که در نقاب زجاجی و پردهء عنیبست

*Üzüm kızının güzelliği, galiba gözümüzün nuru. Çünkü o da gözümüzün nuru gibi sırça bir nikap içinde ve üzüm perdesi altında.*⁶⁰⁷

Bu beyitte duhter-i rez hem üzüm hem de şarap manasındadır. “Sırça bir nikap içinde” dediğinde şaraptır. Çünkü şarap cam şişede bulunur. “Üzüm perdesi altında” dediğinde ise üzüm anlamındadır.⁶⁰⁸

Şair, üzümü insanoğlunun gözüne benzetmiştir, çünkü göz nurumuz gibi sırça bir nikap içinde ve üzüm perdesi altındadır. Başlangıçta üzüm şeklindedir ve üzüm perdesi altındadır daha sonra şarap haline gelir ve cam (sırça) bir nikap içinde olur.⁶⁰⁹ Hâfız’ın çok sayıdaki ihamlarının en güzellerinden biri bu beyittir. Duhter-i rez iki manaya sahiptir. Biri şarap biri de kızdır. Yani kız çocukları ailesi için göz nurudur, kıymetlidir. Şair, bunu da göz önünde bulundurarak kelime oyunu yapmıştır. Göz nuru hem gözümüzün görebilme yeteneğini sağlayandır hem de kız çocuğu gibi kıymetli olan şeylere göz nuru denir.⁶¹⁰

⁶⁰³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 287.

⁶⁰⁴ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 76.

⁶⁰⁵ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1839.

⁶⁰⁶ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 125.

⁶⁰⁷ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 12.

⁶⁰⁸ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 294.

⁶⁰⁹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 294.

⁶¹⁰ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 342.

عروسى بس خوشى اى دختر رز ولى گه گه سزاوار طلاقى

*Ey üzüm kızı, sen pek güzel bir gelinsin; fakat arada bir de boşanmaya lâyıksın.*⁶¹¹

Şarap içmede aşırıya gidildiğinde hastalığa neden olur. Şair, bu yüzden bazen içmemek şarabı terk etmek gerektiğini dile getirmiştir.⁶¹²

Hâfız, duhter-i rez dışında âb-ı engûr: üzüm suyu tamlamasını da gazellerinde kullanmıştır.

مستى عشق نیست در سر تو روکمه تو مست آب انگورى

*Sen de aşk sarhoşluğu yok; şarap sarhoşusun sen!*⁶¹³

Şair, sen sadece üzüm şarabından sarhoş olmuşsun aşk şarabından değil, aşk sarhoşlarıyla arkadaşlık kurma, ona layık değilsin demektedir.⁶¹⁴

2.45. ESB

“At.” En eski dönemlerden beri tüm halkların tarihi, hayatı ve uygarlığında en önem verilen varlıklardan olup çok yönlü kullanılabilen, insan hayatını fazlasıyla kolaylaştıran hızlı, çevik, kahraman ve pehlivan gibi nitelikleriyle öne çıkan bu yararlı hayvanın beslenmesine ve bakımına çok önem verilmiştir. İran kültürü ve uygarlığında at, sezgi, zekâ, keskin görüşlülük, keskin koku duyusu ve başka üstün özellikleriyle öne çıkarılır. İranlıların sosyal hayatlarında ve genel olarak tarih boyunca Fars kültüründe atın önemi o kadar büyük ve sosyal yönü o kadar ağırdır ki çeşitli dönemlerde Feresnâme (at kitabı) adlı eserler bile kaleme alınmıştır. At ve at arabası İran kültürü ve uygarlığında en eski dönemlerden beri çok önemli unsurlar olarak yerlerini almışlardır. Savaşçı İranlılara göre at ve at arabası sahibi olmak ayrıcalık sahibi ve eşraftan sayılabilme göstergeleri olarak kabul edilir.⁶¹⁵

Özellikle eski İran uygarlığında ünlü kişiler, sultan ve kralların isimleri esb sözcüğüyle bileşik isim oluşturmaktadır. Gerşâsp: zayıf at sahibi; Ercâsp: değerli at sahibi; Lahrâsp: hızlı at sahibi; Goştâsp: işe yaramayan at sahibi; Tâhmâsp: iri, şişman,

⁶¹¹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1869.

⁶¹² Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1869.

⁶¹³ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 239.

⁶¹⁴ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1839.

⁶¹⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 295.

güçlü at sahibi; Bîveresb: onbin at sahibi... Başka çok sayıda bileşikte de yine esb sözcüğü geçer.⁶¹⁶

شکوه آصفی و اسب باد و منطق طیر به باد رفت و ازو خواجه هیچ طرف نسبت

*Âsaf'ın azameti, yel at, kuş dili... Hepsi yele gitti, sahibine hiçbir fayda vermedi.*⁶¹⁷

Âsaf: Âsaf Berhiya, Süleyman'ın büyük ve yüce veziri Bad: Süleyman'ın eşeği olup, onun askerlerini bir yerden başka bir yere götürürdü. Mantıku't-tayr: Şair bununla Süleyman'ın kuşların dilini bilmesine işaret etmiştir. Hâfız, Süleyman'ın adını söylemeden ona ait olanlardan bahsederek onu hatırlatmıştır ve bu hikâyeyi “her kemalin sonu yokluktur” dediği önceki beyite tanıklık etmesi için Süleyman'ın saltanat makamında yok olduğunu anlatmak istemiştir.⁶¹⁸

خوش برانیم جهان در نظر راه روان فکر اسب سیه و زین مغرق نکنیم

*Yoldaşların huzuruna atımızı sıçrata sıçrata bir hoş koşar, yağız atla sırmalı eyeri düşünmeyiz bile!*⁶¹⁹

Şairin anlatmak istediği aslında şudur: Tarikat yolunun yoldaşlarının gözündeki dünyayı iyilikle geçirmek kabul söz konusudur, diğerleri istedilerse yargılasınlar. Tarikat yolundakilerden başka kimselerin meyilli olduğu ezilmiş gümüş eyer ve siyah at gibi gibi süsleri düşünmeyiz bile.⁶²⁰

2.46. EVRENG VE GULÇEHR

Evreng ve Gulçehr adlı aşk hikâyesinin kahramanları. Evreng, Gulçehr'in âşığı olmuş ve bu ikilinin yaşadıkları diğer âşık çiftlerin hikâyeleri gibi şairlerin ilgisini çekmiştir.⁶²¹

Bu iki âşığın hikâyesi ünlü İranlı şair Hâcû-yi Kirmânî'den önce hiç kimse tarafından konu edilmemiştir. Hâcû-yi Kirmânî'nin divanındaki bazı dizelerden anlaşıldığı kadarıyla hükümdar Evreng ile Gulçehr arasında yaşanan bu aşk yüzünden Evreng tahtını ve tacını bırakmıştır.⁶²²

⁶¹⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 298.

⁶¹⁷ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 36.

⁶¹⁸ Herevî, *Şerh-i Gâzelhâ-yi Hâfız*, I, 242.

⁶¹⁹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 199.

⁶²⁰ Herevî, *Şerh-i Gâzelhâ-yi Hâfız*, III, 1567.

⁶²¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 299.

⁶²² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 299.

اورنگ کو گلچهر کو نقش وفا و مهر کو   حالی من اندر عاشقی داو تمامی می ز نم

Evreng nerde, Gulçehr nerde? Vefa'nın aşkı nerde, sevgilisi Mihr ne yanda?
*Şimdi âşıklıkta nöbet benim, aşk davasında bulunan yalnız benim, ben!*⁶²³

Hâfız, Evreng ve Gulçehr, Mihr ve Vefa aşk kahramanlarını hatırlatıyor. Onların aşk oyununu terk ettiğini şimdi aşk oyununun son aşamasını onun devam ettirdiğini söylüyor.⁶²⁴

Bu hikâye Hâfız'ın tanınmış memduhlarından Şah Ebu İshâk İncû adına nazmettiği *Uşşaknâme*: âşıkların mektubu adlı mesnevide aşığın maşuğa mesaj gönderdiği bölümde bu iki âşıktan bahsedilmiştir. Başka hiçbir açıklama ya da anlatım yoktur.⁶²⁵

2.47. EZEL

Başlangıcı olmayan zaman, yok olması imkânsız varlık. Ezel olanın varlığı için bir başlangıç düşünülemez, çünkü sürekli olarak vardır ve varlığı başkasına bağlı değildir. Ezelinin eksik varlık olması da mümkün değildir, çünkü o kendisini daha yetkin kılacak bir duruma doğru değişime uğramaz. İslam inancına göre Allah için bir başlangıç ve son düşünülemez. O, hep vardır ve daima var olacaktır: yokluğu düşünülmeyen vâcibu'l-vucûd'dur (varlığı gerekli olan, Allah).⁶²⁶

Ezelin evveli tasavvur edilemez. Zaman gibi mücerret ve zihnî bir mevhumdur. Eskiler zamanı bir daire gibi tasavvur ederler. Yani öncesi ve sonrası yoktur. Dairenin her noktası ezel, yine her noktası ebed olarak tasavvur edilebilir. Yani başlangıç ve son mefhumu, zaman için sözkonusu değildir.⁶²⁷

Şairin gazellerinde ezelden ebede kadar ifadesine rastlarız. Aşağıda bunun örneklerinden biri bulunmaktadır.

از کران تا بکران لشکر ظلمست ولی   از ازل تا بابد فرصت درویشانست

*Âlemi bir uçtan bir uca zulüm askeri kaplamıştır. Fakat ezelden ebede kadar fırsat yine dervişlerin elindedir.*⁶²⁸

⁶²³ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 190.

⁶²⁴ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1415.

⁶²⁵ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1414.

⁶²⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 301.

⁶²⁷ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 144.

⁶²⁸ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 31.

Hâfız'ın gazellerinde birde rûz-i ezel: ezel günü kavramını kullanmıştır.

مرا روز ازل کاری بجز رندی نفرمودند هرآن قسمت که آنجا شد کم و افزون نخواهد شد

*Ezel günü, bize rintlikten başka bir şey takdir etmediler. O zaman takdir edilenden fazla bir şey olacak değil ya!*⁶²⁹

Şair, bu dizelerde yarattıkları gün pervasızlıktan ve özgürlükten başka bir amelin kendisi için izin vermediğini; ezel gününde nasip ve kısmet adında her ne belirlenirse, hayatta ondan fazlasını bize verecek değil diyerek şikayetlerini dile getiriyor.⁶³⁰

2.48. FERHAD

Şirin'in âşığı ve Husrev Pervîz'in rakibidir. Klasik tarih ve edebiyat kaynaklarında onunla ilgili bilgilere rastlanmaz. Bazı kaynaklarda adı Ferhad Hekim olarak geçer. Husrev Pervîz dönemine ait yapılarıdaki süslemelerin onun tarafından yapıldığı söylenir. VI./XII. yüzyıldan itibaren onun Şirin'le olan aşkı dizelere aktarılmaya başlanmış, bu işi ilk olarak Nizâmî-yi Gencevî yapmıştır. Ferhad'ın ünü zamanla Husrev-i Pervîz'i gerilerde bırakmış ve alabildiğine yayılmıştır.⁶³¹

Ferhad kûhken: dağ delen diye tanınmıştır. Bu lakabı almasıyla ilgili iki rivayet vardır: Ya başlangıçta heykeltraş olup sonrasında Şirin' (Husrev-i Pervîz'in sevgilisi ve eşine) e aşık olur, ya da önce aşık olur sonra Husrev onu çalıştırır ve onu Bîsütûn dağına delmekle görevlendirir. Her iki durumda da Şirin'in ölümüyle ilgili yalan haber ulaştırdığı ve Ferhad'ın intihar ederek ölümüne sebep olduğu için Ferhad'ın kanı Husrev'in boynunadır. Ferhad'ın intiharı ile ilgili de iki rivayet vardır: Ya kendini dağdan dereye yuvarlamış, ya da dağı delerken kullandığı aletle başına vurmıştır. Bu sevgi dolu ve acılı aşk, şimdiye kadar anlatılmış olan en güzel hikâyedir.⁶³²

Hâfız, gazellerinde defalarca Ferhad'dan bahsetmiştir. Şirin kelimesinin tatlılıkla ilgili anlamlarından faydalanılarak daha çok “dehân: ağız” kelimesiyle birlikte kullanımı hayli yaygındır. Sevgilisinin Şirin ağızlı oluşu onun başlıca özelliklerindedir. Bu meşhur aşk hikâyesinin kahramanları da şiirlerde çeşitli yönleriyle anılırlar. Husrev'in Şirin'e kavuşması, Ferhad ile Husrev arasındaki rekabet, Ferhad'ın ızdırapları içinde ölüşü ve Mecnûn gibi gerçek bir âşığı temsil etmesi vs. olaylar da söz konusu

⁶²⁹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 109.

⁶³⁰ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 696.

⁶³¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 305.

⁶³² Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 315.

edilir.⁶³³ Edebiyatta, kavuşmak için zorlu, gerçekleşmesi güç işleri göze alan âşığı sembolize eder. Daha çok Şirin ve Husrev ile birlikte anılır. Bazen Mecnûn ile karşılaştırılır. Önemli başka bir husus da bu hikâyede geçen isimlerin daha çok tevriye oluşturmasıdır. Husrev “padişah, hükümdâr” anlamlarıyla sevgiliyi ve kudreti; Şirin, “tatlı” anlamıyla sevgilinin dudağı, ağzı ve sözü ile bazen âşığın canını; şebdîz, “gece renkli” anlamıyla sevgilinin yanağının ve âşığın gözyaşları karşılar. Telmîh, tenâsüp, tevriye ve irsâl-i mesel sanatlarına zemin hazırlaması bakımından da Ferhad ile Şirin hikâyesi önem kazanır.⁶³⁴

Hâfız, aşağıdaki beyitte husrev ve şirin kelimeleriyle tevriye yapmıştır. Husrev’i padişah anlamıyla şirini de tatlı anlamıyla kullanmış. Aynı zamanda Husrev ve Şirin aşk hikâyesinin kahramanlarını kastetmiştir.

یارب اندر دل آن خسرو و شیرین انداز   که به رحمت گذری بر سر فرهاد کند

*Yarabbi, o şirin padişahın gönlüne bir ilham ver de merhamet etsin, Ferhad’a bir uğrasın.*⁶³⁵

Ferhad ile beraber ele alınan bir diğer unsur da lâledir. O, Bîsütûn’da Ferhad’ın kanı veya tutuşmuş ateşi şeklinde düşünülür.⁶³⁶

ز حسرت لب شیرین هنوز می بینم   که لاله میدمد از خاک تربت فرهاد

*Görüyorum, hâlâ lâleler, Ferhad’ın Şirin’e çektiği hasret yüzünden döktüğü kanlı gözyaşlarından bitiyor.*⁶³⁷

2.49. FERÎDÛN

İran rivayetlerinde İran ve Hint ortak kavimlerinin destansı büyüklerinden biri olan Âtbîn’in oğludur.⁶³⁸ Pişdâdî hanedanının altıncı hükümdarı olan Ferîdûn beş yüzyıl saltanat sürmüştür.⁶³⁹ Cemşîd’in sülalesinden olup Dahhâk’ın öldürülmesinden sonra tahta geçmiştir. *Avesta*, *Şahnâme* ve İran dinsel metinleriyle, İslam sonrası Farsça ve Arapça kaynaklarda geçen en eski mitolojik çehrelere aittir.⁶⁴⁰

⁶³³ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 153.

⁶³⁴ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 152-153.

⁶³⁵ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 102.

⁶³⁶ Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı’nın Tahlili*, s. 143.

⁶³⁷ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 94.

⁶³⁸ Mu’in, *Ferheng*, VI, 1360.

⁶³⁹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 153.

⁶⁴⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 307; Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı’nın Tahlili*, s. 131.

İran tarihinde aydınlık, özgürlük, kalkınma ve adaletin öncüsü olan bir padişahtır öyle ki uzun yıllar bu ülkeye musallat olan Dahhâk'ın zulüm ve haksızlığının karanlığı Ferîdûn'un çabasıyla ve demirci Gâve'nin yardımıyla temizlenmiştir.⁶⁴¹

Ferîdûn, Cemşîd'in soyundan geriye kalan tek kişidir ve Dahhâk onu yok etmek için sürekli arar. Sonunda ikisi karşı karşıya gelirler ve İranlı gençlerin beyinleri omzundaki yılanların yiyeceği olan Dahhâk, Ferîdûn'un eliyle ortadan kalkar.⁶⁴²

Daha süt içtiği dönemde babası Dahhâk tarafından öldürülür. Annesi Ferânek Ferîdûn'u alır ve Merğezari'ye kaçar. Onu Bermâyûn adlı öküzün sütüyle büyütür. Dahhâk münecimlerinden Ferîdûn'un eliyle yok olacağını duyunca onu aramaya koyulur. Ferîdûn'un annesi Ferânek Dahhâk'ın korkusuyla çocuğunu alır ve Elburz dağına saklar. Ferîdûn on altı yaşına gelince soyunu annesinden sorar. Ferânek ona babası Cemşîd ve Dahhâk'ın hikâyesini anlatır.⁶⁴³ Ferîdûn büyüyüp güçlendiğinde babasının intikamını almak için harekete geçer; tam o sırada Kâve-yi Âhenger de Dahhâk'a karşı ayaklanır ve Ferîdûn'u hükümdar olarak seçip tahta çıkmasına destek olur. Ferîdûn, Dahhâk'a saldırır, Dicle'den gemisiz geçip Dahhâk'ın eşleri olan Şehrîz ve Ernevâz adlı Cemşîd'in iki kız kardeşini (ya da kızını) elinden kurtarak ikisiyle evlenir. Dahhâk'ı Hindistan'dan döndüğünde öldürmek ister, ancak Surûş'un telkinleriyle öldürmekten vazgeçerek Demâvend dağında bir mağaraya hapseder.⁶⁴⁴

Ferîdûn ihtiyarlayınca ülkeyi üç oğlu arasında pay etmiş, Turan'ı Tur'a, Arap ülkesini Selm'e, İran'ı da İrec'e vermiştir. Tur ile Selm İrec'i kıskanıp onu öldürünce Ferîdûn da İrec'in torunu Menûçehr'i kendisine velîahd tayin etmiştir.⁶⁴⁵ Menûçehr amcalarıyla çatışınca, İran-Turan savaşları başlar. Fars edebiyatında güç, zafer ve başarı simgesi olarak bilinen Ferîdûn, torunu hükümdar olduktan sonra ölür.⁶⁴⁶

Hâfız:

تاج شاهی طلبی گوهر ذاتی بنمای   ور خود از گوهر جمشید و فریدون باشی

*Padişahlık tacını istiyorsan içindeki cevheri göster! Yoksa ister Cemşîd'in soyundan ol, ister Ferîdûn'un... Para etmez.*⁶⁴⁷

⁶⁴¹ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 167.

⁶⁴² Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 167.

⁶⁴³ Mu'în, *Ferheng*, VI, 1360; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 308.

⁶⁴⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 308.

⁶⁴⁵ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 153; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 308.

⁶⁴⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 308.

⁶⁴⁷ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 236.

Hâfız, kişinin neslinin ve soyunun büyük olmasının padişahlık tacına layık olması için yeterli olmadığını, şahsi değer ve liyakatın gerektiğini hatta kişi Cemşîd ve Ferîdûn'un soyundan bile olsa bile kişisel huy ve cevherini göstermesi gerektiğini dile getirmiştir.⁶⁴⁸ Hâfız'a göre Ferîdûn'un Dahhâk'a karşı galibiyetinin sebebi kişisel cevheriydi onun Cemşîd'e olan yakınlığı değildi.⁶⁴⁹

2.50. FERİŞTE

“Melek.” Klasik İran dillerinde Surûş, Arapçada melek ve hâtif: gizliden haber veren isimleriyle bilinen bu varlıklar gözle görülmezler. Zerdüş inanişında Îzed sözcüğü tanrı anlamının yanı sıra melekler için de kullanılırdı. Mazdeist inanişta melekler imşâspendân: kutsal ölümsüzler diye bilinir. Bütün inanişlarda meleklerin yeri olarak göklerin yüce katmanları düşünülür ve buradan esinlenerek Zerdüş inanişında da onların yerleri “sonsuz aydınlık” olarak anılır. Fars edebiyatında melek ve şeytan, hayır ve şer güçlerini simgeler.⁶⁵⁰ *Kur'ân-ı Kerîm*'in birçok yerinde meleklerden bahsedilir.⁶⁵¹

Melekler Allah'ı tesbih etmek ve O'nun emirlerini yerine getirmekle meşgul olan ve gözle görülmeyen ilahi ve ruhani varlıklardır.⁶⁵² Nurdan yaratılmış olan melekler dişi ve erkek değildirlen, yemezler, içmezler, uyumazlar. Hâlleri başka yaratılmışlara benzemez. İlâhî emirlerin gerçekleştirilmesinden sorumludurlar. Allah bunlara kudret vermiştir. Daima tesbîh ve zikir içindedirlen. Allah'ın emrettiği hususlarda asla asî olmazlar.⁶⁵³

İslamda Allah'ın eşiğinin yakınındaki en önemli ve büyük melekler dört tanedir ve bunlar Cebrail, İsrâfil, Mikail ve Azrail'dir. Zerdüş dininde ise yedi tanedir ve bunlara İmşâspend denir. Yahudilerde de bu meleklerin sayısı yedidir.⁶⁵⁴ Kirâmen kâtibîn, Münker-Nekir, Rıdvân da diğer meleklerden ayrı ve üstündürler.⁶⁵⁵

Hâfız:

⁶⁴⁸ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1861.

⁶⁴⁹ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 167.

⁶⁵⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 311.

⁶⁵¹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 303.

⁶⁵² Mu'în, *Ferheng*, II, 2518.

⁶⁵³ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 303.

⁶⁵⁴ Mu'în, *Ferheng*, IV, 4346.

⁶⁵⁵ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 303.

گرفته ساغر عشرت فرشتهء رحمت ز جرعه بر رخ حور و پری گلاب زده

*Rahmet meleği, işret kadehi eline almış, hurilerle perilerin yüzlerine şarap katralarından gülsuyu serpmiştir.*⁶⁵⁶

Rahmet meleği, Allah'ın rahmet ve lütfunu kullarına ulaştırmakla görevli melektir. Yağmur meleğine de aynı münasebetle rahmet meleği derler. Burada kastedilen şarap vermesi yağmur meleğinin su ulaştırma işini yapan sakiye benzemesidir.⁶⁵⁷

İkinci mısra iki şekilde yorumlanabilir. Biri: Huri ve peri gibi güzel olan meclisteki güzel yüzlülerin yüzüne; yüzleri güzel kokulu, kırmızı ve taze olsun diye o şaraptan bir damla serpmiştir, ikincisi ise: Şaraptan bir yudum içmeleri meclisteki güzel yüzlülerin heyecanlanmalarına ve gülsuyu damlaları gibi yüzlerinde ter oluşmasına neden olmuştur.⁶⁵⁸

Başka bir dizede ise;

دانم که بگذرد ز سرجرم من که او گرچه پری و شست ولیکن فرشته خوست

*Bilirim ki suçundan geçer, peri gibi güzel ama melek huyludur.*⁶⁵⁹

Şair, feriştenin dışında bir de melek kelimesini kullanmıştır.

ملک در سجدهء آدم زمین بوس تو نیت کرد که در حسن تو چیزی یافت بیش از طور

*Melek, Âdem'e secde ederek senin tapını öpmeyi, sana saygıda bulunmayı niyet etti.*⁶⁶⁰

Şair, beyitte A'râf suresi on birinci ayetinde meleklerin Âdem'e secde etmesine işaret etmiştir.⁶⁶¹

“Hakikat (şu ki): Sizi evvela yarattık, sonra size şekil verdik, sonra da meleklerle dedik ki: Âdem'e secde edin! “Hemen secde ettiler, iblis secde edenlerden olmadı.”

A'râf (7), 11⁶⁶²

⁶⁵⁶ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 228.

⁶⁵⁷ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1723.

⁶⁵⁸ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1723.

⁶⁵⁹ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 26.

⁶⁶⁰ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 272.

⁶⁶¹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1944.

⁶⁶² Yazır, *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, (Sad. M. Sadi Çöğenli, Tkd. Orhan Okay).

Hâfız, memduhuna melek Âdem'e secde ettiği sırada sana baktı -aslında sana secde etti, çünkü senin varlığında bir insanın ulaşabileceğinden çok cazibe ve lütuf olduğunu gördü demiştir.⁶⁶³

Şair, gazellerinde gizliden haber getiren anlamındaki hâtifi de kullanmıştır.

بیا که هاتف میخانه دوش با من گفت   کهدر مقام رضا باش و قضا مگریز

*Gel gel... Dün akşam meyhane hatifi bana dedi ki: Rıza makamında ol, kazadan kaçma!*⁶⁶⁴

Tasavvufta rıza, kaza ve kader hükümlerine tahammül ve kabullenme anlamına gelir. Rıza makamı tevekkül makamından sonradır. Şair, meyhanenin haber meleğinin akşam ona alın yazısıyla mutlu ve kanaatkâr olmasını, kaza ve kaderin hükümlerinden kaçmamasını söylediğini aktarmıştır.⁶⁶⁵

سحر ز هاتف غییم رسید مژده به گوش   که دور شاه شجاع است می دلیر بنوش

*Seher vakti gayb hatifinden kulağıma şu müjde çalındı: Zaman Şah Şuca'nın zamanı... Şarabı pervasızca iç!*⁶⁶⁶

Şair, diğer beyitte meyhane hatifi diye nitelerken burada gayb hatifi şeklinde kullanmıştır. İki beyitte de onun gayb aleminden mesaj getiren melek olduğuna işaret etmiştir.

2.51. FERVERDÎN

Şemsi yılın ilk ayı. O ayda güneş hamel (koç) burcunda bulunur ve o ay otuz bir gün sürer. Ferverdîn aynı zamanda her ayın on dokuzuncu gününün adıdır.⁶⁶⁷ Aynı zamanda Ferverdîn Zerdüş geleneğinde her (şemsi) yılın ilk ayı ve her ayın on dokuzuncu gününden sorumlu olan melektir. Bu güne ferverdîn rûz denir.⁶⁶⁸

Eski çağlardan beri İran halkları tarafından bazı eski inanış ve ayinler nedeniyle saygın zaman dilimlerinden biri olarak kabul edilen ferverdîn ayının kutsanma

⁶⁶³ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1944.

⁶⁶⁴ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 137.

⁶⁶⁵ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 1113.

⁶⁶⁶ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 148.

⁶⁶⁷ Mu'în, *Ferheng*, II, 2532.

⁶⁶⁸ Mu'în, *Ferheng*, VI, 1349.

gerekçelerinden biri de İranlıların inanışlarında bu ayın ilk gününün varlık âleminin başlangıcının ilk günü olarak sayılması, hayatın bugün başlamasıdır.⁶⁶⁹

Hâfız, ferverdîni ilkbahar mevsiminin bir ayı olmasından dolayı kullanmıştır.

بعد ازین دست من و دامن سرو و لب جوی   خاصه اکنون که صبا مژدهء فروردین داد

*Bundan böyle elim selvinin eteğinde, ırmağın dudağındadır. Hele şimdi, sabah yeli, ilkbahar müjdesini de vermekte.*⁶⁷⁰

Şairin anlatmak istediği şudur: Bundan sonra mutluluğumu özellikle ırmak kenarındaki serviden isteyeceğim ve hayatın diğer işlerini terk edeceğim; özellikle de hoş rüzgârın ferverdîn ayının gediğinin müjdesini verdiği şimdi.⁶⁷¹

Hâfız, ilkbaharın doğadaki yansımalarını tasvir etmiştir. Şair, selvinin eteği, ırmağın dudağı ifadeleriyle selvi ve ırmağa insana ait özellikler yükleyerek kişileştirme yapmıştır.

2.52. FİRAVUN

“Azamet ve ceberût sahibi olmak” anlamına gelen Firavun, eski Mısır kavimlerinden Amalika hükümdarlarına lâkap olarak verilmiştir. Birçok Firavunlar olmasına rağmen içlerinden en meşhuru Hz. Musa zamanında yaşamış olan dördüncü Ra’dır.⁶⁷²

Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Musa ile kavmine zulmeden bu Mısır kralının hikâyesi Yusuf sûresinde anlatılır. Buna göre Hz. Musa’nın imana davetini reddeden Firavun, tanrılık iddiasında bulunur ve kavmini de buna inandırır. Hz. Musa’nın gösterdiği mucizelere de inanmaz. Kendisine inananları onun zulmünden kurtarmak için Mısır’dan ayrılan Musa’yı takip ederken Kızıldeniz’de boğularak ölür. Son anda iman ettiğine dair rivayetler varsa da kendisi ve kavminin cehenneme gidecekleri görüşü daha kuvvetlidir.⁶⁷³ Bu olay *Kur’ân-ı Kerîm*’de şu şekilde geçer:

Ant olsun ki biz Musa’ya: “Kullarımla birlikte geceleyin yola çık da (size) yetişilmesinden korkmaksızın ve (boğulmaktan) endişe etmeksizin onlara denizde kuru

⁶⁶⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 321.

⁶⁷⁰ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 47.

⁶⁷¹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 478.

⁶⁷² Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 157; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 322.

⁶⁷³ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 157; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 322-323.

bir yol aç” diye vahy etmiştik. Bunun üzerine Firavun, askerleri ile birlikte onların peşine düştü. Deniz onları gömüp boğuverdi. Tâhâ (20), 77, 78⁶⁷⁴

Hâfız, aşağıdaki beyitle *Kur’ân-ı Kerîm*’de de geçen bu olaya hatırlatma yapmıştır.

در نیل غم فتاد سپهرش به طنز گفت   الان قد ندمت و ما ینفع الندم

*Düşman, Firavun gibi gam Nil’ine düştü. Felek de onu kınadı da dedi ki: Şimdi pişman oldun ama pişmanlığın faydası yok artık!*⁶⁷⁵

Şair, Firavun ve askerlerinin Hz. Musa’nın peşinden ortadan ikiye ayrılan Kızıldeniz’den geçmek isterken denizin birden birleşmesi ve Firavun’un tam son anda iman etmek istemesi olayına işaret etmiştir. Firavun tam tövbe edecekken Cebrail ağzına denizin dibindeki çamurdan doldurmuş ve Firavun tövbe edemediği için ölmüştür. Bu olay *Kur’ân*’da da anlatılır.⁶⁷⁶

“Yâ!... Şimdi (inanyorsun) ha! Halbuki bundan evvel isyan etmiştin, fesatçı (karan) lardan idin. Yûnus (10), 91⁶⁷⁷

Kazvînî’ye göre olayın geçtiği yer beyitte geçen Nil nehri değil Bahr-u ahmâr: Kızıldeniz’dir. Ama Fars edebiyatında bu ikisi birbirine benzetilmiştir. Kazvînî sözü edilen beyitte Firavun ile Musa’nın da adının geçmediğini ama müslümanlar arasında Nil nehrinde boğulmuş olan ister efsanevi ister tarihi başka kimse olmadığını, bu yüzden şiirde *Kur’ân*’da da geçen bu olaya işaret edildiğini söylemiştir.⁶⁷⁸

2.53. FİRDEVS

“Cennet.” Eski İran dillerinde firdevs “büyük ve geniş bahçe, ferah yer, etrafi duvarlarla çevrili, içinde çok çeşitli ağaç türleri, rengârenk bitkiler ve yararlı hayvan türlerinin bulunduğu yer” anlamına gelir.⁶⁷⁹ Farsça bir kelimedir. Bu kelimenin aslı Avesta’da pairi daeza olarak geçer. Pairi çevre anlamındadır. Daeza da biriktirmek anlamına gelir. Hahamenişler zamanında parklara ya da bahçelere pairi daeza denirdi. Bu kelime Yunanca paradeisos’dur. Bunun dışında Aramice, Süryanice, Ermenice ve Arapçaya da geçmiştir ve Arapçada firdevs haline dönüşmüştür. Günümüzde bütün

⁶⁷⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 552.

⁶⁷⁵ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız*, (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 167.

⁶⁷⁶ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1411.

⁶⁷⁷ Yazır, *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî* (Sad. M. Sadi Çöğenli, Tkd. Orhan Okay), s. 218.

⁶⁷⁸ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1411.

⁶⁷⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 324.

Avrupa dillerinde vardır. Fransızca paradis, İngilizce paradise, Almanca paradies. Bu kelime paliz (bahçe) kelimesiyle aynı anlamdadır. Firdevs iki defa *Kur'ân*'da geçmiştir. Firdevs bihiştin bütünü değildir, bihiştin bir bölümüdür. Arapçada firdevs müennes (dişil) sayılır ve çoğulu da feradistir.⁶⁸⁰

Hâfız:

دارم از لطف ازل جنت فردوس طمع   گرچه دربنانی میخانه فراوان کردم

*Sonsuz lütfu olandan, isterim ben firdevs cennetini, uzun süre kapıcılık yapsam da meyhanede.*⁶⁸¹

زلف مشگین تو در گلشن فردوس عذار   چیست طاووس که در باغ نعیم افتادست

*Cennet gibi yanağında misk gibi siyah ve güzel kokulu zülfün nedir? Cennet bahçesindeki tavus!*⁶⁸²

Hâfız, sevgilinin yanağını cennete, yüzüne düşmüş olan zülfünü de cennet bahçesinde salınan tavusa benzetmiştir. Beyitte geçen naîm kelimesinin anlamı nimet, refah ve rahattır. Cennetin isimlerinden biridir.⁶⁸³

2.54. GENDUM

“Buğday.” Âdem’in yaklaşmasının yasaklandığı ve yediğinde de cennetten kovulduğu nesnenin buğday olduğu rivayetlerin çoğunda yer alır.⁶⁸⁴

Allah, Âdem’i Cennet’e -Havva ile birlikte- koyduğunda, “Yeyiniz, içiniz, lâkin şu ağaca yaklaşmayınız” der. Bir yolunu bulup Cennet’e giren Şeytan, yasaklanan buğdayı Âdem’le Havvâ’ya yedirir. Bu olay üzerine Âdem ile Havvâ cennetten çıkarılıp yeryüzüne indirilir.⁶⁸⁵

Hâfız da bu olaya işaret etmiştir.

پدرم روضهء رضوان به دو گندم بفروخت   نا خلف با شم اگر من به جوی نفروشم

*Rıdvan bahçesini babam iki buğday danesine sattı. Neden satmayayım dünya mülkünü bir arpaya ben?*⁶⁸⁶

⁶⁸⁰ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, II, 1236-1237; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 324.

⁶⁸¹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 186.

⁶⁸² Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 20.

⁶⁸³ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 224.

⁶⁸⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 331.

⁶⁸⁵ Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı İnceleme*, s. 144; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 331.

⁶⁸⁶ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 194.

Hâfız'ın yukarıdaki beyitte babam dediği insanlığın babası Âdem Peygamberdir. Şair burada *Kur'ân*'da A'râf suresinde geçen Âdem'in yediği buğday yüzünden cennetten kovulması olayına hatırlatma yapmıştır. Şair, eğer insanlığın babası Âdem bir anlık heves için iki buğday tanesine cennetten vazgeçtiyse ben neden sonumu düşünüyüm, neden dünyayı bir arpaya satmayayım diyor.⁶⁸⁷

خال مشكين كه بر عارض گندم گونست   سر آن دانه كه شد رهزن آدم با اوست

*O buğday renkli benizdeki misk gibi kara ben yok mu? Âdem'in yoluna vuran tanenin sırrı tamamıyla o bende!*⁶⁸⁸

Görünürde bilinen buğday tanesi ile maşuğun arasında mukayese amacı vardır. Şair, aynı cazibe Âdem'i buğday tanesine çekti ve günaha soktu, bize de vesvese yaptırdı. Maşuğa, aşka ve günaha çekti demektedir. Yani o tanenin sırrı şeytani vesvese ve Âdem'in günaha meylidir.⁶⁸⁹

Ariflere göre o tanenin tasavvufî bir manası da vardır. Bu manaya göre o tane Allah'ın Âdem'e verdiği, gerekli gördüğü ve onun yüzündeki aşkın önsözü olan irfandır. Bu tabire göre Âdem'in yediği o tanenin sırrının maşuğun güzel beni olduğu anlaşılır. Yani burdaki irfan güzelliği bilmedir.⁶⁹⁰

Buğdayı yedikten sonra yeryüzüne indirilen Âdem, iyice açıklığı bir sırada büyük meleklerden Mikail ya da Cebrail ona bir avuç buğday getirmiş, "Bu senin ve çocuklarının rızkıdır, kalk, toprağı işle, tohum ek" demiş; tohum ekip ürün elde etmeyi ve ondan ekmek yapmayı öğretmiş, böylece Âdem'in cennetten çıkmasına neden olan buğday, insanların dünya hayatında rahat ve huzur bulması için bir araç haline gelmiştir.⁶⁹¹

2.55. GULGÛN

"Gül renkli." Husrev'in Şirin'e hediye ettiği atın ismidir. Bu at Husrev'in diğer atı Şebdîz ile aynı kısraktan gelmeymiş. Bu kısrak bir aygır heykeline sürtünmek yoluyla iki defa gebe kalmıştır. Birinde Şebdîz'i, diğerinde Gulgûn'u doğurmuştur.⁶⁹²

Hâfız, Gulgûn kelimesini ifade ettiği renk dolayısıyla kullanmıştır.

⁶⁸⁷ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1399.

⁶⁸⁸ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 10.

⁶⁸⁹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 260.

⁶⁹⁰ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 260.

⁶⁹¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 331.

⁶⁹² Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 173; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 338.

گر کمیت اشک گلگونم نبودی گرم رو کی شدی پیدا به گیتی راز پنہانم چو شمع

*Kızıl gözyaşları atım bu kadar hızlı koşmasaydı gizli sırrım, âleme mum gibi apaydın yayılır mıydı?*⁶⁹³

Şairin anlatmak istediği şudur: Eğer gözyaşım hızlı bir at gibi yüzümde koşmasa, gizli sırrım mum gibi her yeri aydınlatmazdı. Mumda aşığa gözyaşı dökmesiyle bilinir. Ben aşk sırrımı saklamak istiyordum ama gözyaşım ortaya çıkardı. Gulgûn aynı zamanda Husrev'in sevgilisi Şirin'in atıdır. Bu yönüyle ele aldığımızda Hâfız, Gulgûn kelimesini Şirin'in Husrev'in üzüntüsünde gözyaşı dökmesine de işaret etmiştir.⁶⁹⁴

زان پشیتر که عام فانی شود خراب ما را، ز جام بادء گلگون خراب کن

*Fâni âlem harap olmadan bizi gül renkli şarap kadehi ile harap et.*⁶⁹⁵

Şair, bu fani âlem harap olmadan önce gül renkli şarapla sarhoş et ki dünyanın harap olmasından gafil olalım diyor.⁶⁹⁶

2.56. HALLAC-I MANSUR

Ebû Muğîs ve Ebu'l-Gays ile EbûAbdullah: Abdullah'ın babası künyeleriyle bilinen Huseyn bin Mansur-i Beyzâvî, III./IX. yüzyılın en büyük sûfisi olarak bilinir. Asıl adı Hüseyin olmasına rağmen daha çok Hallac-ı Mansur diye tanınmıştır.⁶⁹⁷

Hallac sözlükte pamuk atan manasındadır. Tezkiretü'l evliya da Hüseyin Mansur'un bir defasında pamuk deposuna gittiği, bir işaret yaptığı ve derhal tanenin pamuktan ayrıldığı ve halkı şaşırttığı için Hüseyin Mansur'a Hallac denildiği anlatılmıştır. Hallac yaklaşık h.k. 299 senesinde özel bir mezheb ve tarikat kurmuştur ve birçok kişi onu takip etmiştir.⁶⁹⁸

İran'ın Tûr kasabasında doğmuş (244/858), Basra'ya yerleşmiş ve evlenmiştir. Tasavvuf yoluna genç yaşta girmiştir. Zühd ve itikâf ile çabucak ilerlemeler kaydetmiştir. Hind ve Türk memleketlerinde dolaşarak İslâm'ı yaymaya çalışmıştır.⁶⁹⁹

⁶⁹³ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 155.

⁶⁹⁴ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 1221-1222.

⁶⁹⁵ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 215.

⁶⁹⁶ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1615.

⁶⁹⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 347.

⁶⁹⁸ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 1279.

⁶⁹⁹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 185.

Tasavvufun önde gelen isimlerinden Cüneyd Bağdâdî, Ebu'l- Hasan-i Nûrî, Sehl-i Tusterî ile Amr bin Osmân Mekkî'nin öğrencisi olmuştur.⁷⁰⁰ Tasavvufta üstadı Ebû Amr Osmân-ı Mekkî'dir. Cüneyd-i Bağdâdî ile sohbetleri olmuştur.⁷⁰¹

Tasavvuf yolunda ilerleyince fenâfillâha ulaşmış ve “Ene'l Hakk (Ben Hakkım)” demiştir. Bağdat'ın meşhur sîmaları ve seçkinleri arasında dostları olduğu gibi muhâlifleri de vardır. Bu sözün bâtinî mânâsını değil de zâhirî mânâsını ele alanlar onu münkir kabul ettiler. Bunun üzerine Hallac'ı hapse attılar. Sekiz yıl hapiste kalır ve bu sırada *Tavâsî* adlı tasavvufî bir eser yazar. O sırada Karmatîler Kâbe'yi tahrip etmişler. Mahkemede bu olaya Hallac'ın sözü sebep gösterilir. Kadı Ebû Ömer-i Hammâdî ısrarlar karşısında teslim olur ve katline hüküm verir. Halîfenin de onayıyla Bağdat'ta önce kamçılanır, sonra elleri ve ayakları kesilir, darağacına asılır, ardından kafası kesilerek cesedi yakılır ve külleri Dicle nehrine atılır.⁷⁰²

Hallac o derece tevhid inancına boğulmuştur ki Allah'tan başka bir varlığa inanmıyordu. Şöyle söylediği nakledilir: Allah'ı ondan başka kimse layıkıyla birlememiştir. Tevhidin gerçeğini peygamberden başkası kavrayamamıştır.⁷⁰³

Bu düşüncelerini şu sözlerle de dile getirmiştir: “Kul Allah'ın birliğini dile getirdiğinde, kendi varlığını ispat etmiştir ve kendi varlığını ispat eden de gizli şirk koşturmuş. “Ve sanki sanırsın hepsinin dilinde kendinin birliğinin dile getirilmesini isteyen Allah'ü Teala'dır. Ve eğer benim dilimle kendi birliğini dile getirirse, kendi bilir, yoksa ey kardeş benim tevhidle ne işim var?”⁷⁰⁴

Hallac'a göre Allah'ın birliğini dil ile söylemek gerekli değildir, sevap ta kabul etmez, ona göre evrende birliğe dönüşecek bir ikilik yoktur. Onun Ene'l Hak demesi de Hakkı ispat amacıyladır, nefsi ispat amacıyla değildir. Fakat o Allah'lık iddiasında bulunmakla suçlanır. Haccın, hatta namaz ve orucun değiştirilmesi gerektiğine inandığı söylenir. Tezkirelerin hepsinde hac ziyaretini iki defa yerine getirdiği açıkça anlatılır. Namaz kılmakta olgun bir gayreti vardır. Hatta öyleki Hacı Abdullah Ensari'nin aktardığına göre; sürekli gece gündüz bin rekât namaz kılmış. Onu öldürmeden önceki son gecede beş yüz rekât namaz kıldığı da söylenir. Hallac'ın yakınlarından yirmi yıl onun hizmetinde bulunmuş olan İbrahim Helvanî Hallac'ın hiçbir namazı

⁷⁰⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 348.

⁷⁰¹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 185.

⁷⁰² Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 185-186.

⁷⁰³ Hurremşâhî, *Hâfîznâme*, I, 570.

⁷⁰⁴ Hurremşâhî, *Hâfîznâme*, I, 570.

gusül abdesti almadan kılmadığını ve elli yıl boyunca bin yıllık miktarda namaz kıldığını ve o namazların herbirinin bir öncekinin kazası olduğunu aktarır. Bunlarla birlikte bir fitne uyandırmıştı ki zamanın halifesi Elmuktedir, ısrarlar karşısında teslim olup onu cezalandırmaya razı olur. Hatta onun hocaları, Amr ve Mekki de onu kâfir olarak nitelediler. Cüneyd ve Şiblî de onu savunmadılar ya da savunamadılar. Yıllarca işkence, zindan ve defalarca kırbaçlandıktan, elleri ve ayakları kesildikten sonra idam edilmiş. Daha sonra cesedini yaktıkları ve küllerini Dicle nehrine döktüler.⁷⁰⁵

Hallac eğer zahiri görenlerin taassubundan kurtulabilseydi ariflerin ve mana ehlinin, hatta halkın genelinin gözünde değerli bir makam sahibi olurdu. Tanıdık mutasavvıflar Ebû Nasr-i Sarrâc, Senâî, Attâr, Mevlânâ, Rûzbehân Beglî -yi Şîrâzî gibi ariflerden çoğu ondan iyilikle sözederler. Attâr onu Katîlu'lah fî sebîlillâh: Allah yolunda öldürülen, Şîr-i bîşe-yi tahkîk: hakikat ormanının aslanı gibi nitelemelerle anar. Attâr onu savunurken şu cümleleri sarfeder. “ortalıkta görünmeyen bir ağaçtan “Ben Allah’ım!” diye ses gelmesini kabul edip, Hüseyin’den “Ene’l-Hak” sözünü duymayı kabul etmeyen kimseye şaşarım.” Mevlânâ, Hallac’ın bu sözlerle ne demek istediğini şu sözlerle ifade eder: “Ene’l-hak” demek çok büyük bir iddiadır. Aslında “Ene’l-hak” büyük alçakgönüllülüktür. Çünkü ben Allah’ın kuluyum diyen kişi iki varlığı ispat eder. Biri kendisi biri de Allah. Ama “Ene’l-hak” diyen kişi kendini yok sayar ve Ben Allah’ım der. Yani ben yokum hepsi O’dur. Allah’tan başka varlık yoktur, ben yokluğun hepsiyim hiçim der.”⁷⁰⁶

İdam edilmişin gerekçeleri arasında birtakım sırları ifşa etmesi olduğu da söylenir. Hallac hep doğruları söylerdi, ama her doğrunun ehil olmayana söylenmemesi gerekirdi. Abdullâh-i Ensârî, “Ben de söyledim Hallac’ın söylediklerini. O açıktan söyledi ben gizliden” der.⁷⁰⁷

Ayrıca aralarında Hallac-ı Mansur’un acı kaderini paylaşanlarında yer aldığı Aynu’l Kuzât-i Hemedânî, Şihâbuddîn-i Sohreverdi, Şems-i Tebrîzî, Muhammed İkbâl gibi çok ünlü bazı mutasavvıflar da Hallac’ı övüp ona hayranlıklarını dile getirmişlerdir.⁷⁰⁸

⁷⁰⁵ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 570.

⁷⁰⁶ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 571.

⁷⁰⁷ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 571.

⁷⁰⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 351.

Hâfız, Hallac'a "yar" diye hitap eder ve dar ağacının onunla yüceldiğini bilir. Aşağıdaki beyitte onu ne kadar iyi ne kadar büyük övmüştür.⁷⁰⁹

گفت آن یار کزو گشت سردار بلند جرمش آن بود که اسرار هویدا می کند

*Derler ki darın üstünde olunca yücelen sevgilinin suçu belli etmek sırları.*⁷¹⁰

Şaire beyitte Hallac'ın suçunu sırları ehil olmayana ifşa etmek olduğunu dile getirmiştir. Hallac ile İmam Şafiyi karşılaştırarak aslında batın ile zahiri kıyaslamıştır. Hallac'ın görüntüsü olan çamur da hep gönülle doludur ve gönül ehilinin önderidir. Şafi ise zahiri düşünenlerin önderidir. Hallac aşkın kölesi, her iki dünyadan da özgür olan ve mezhepleri su ile çamuru kullanmaya yönelik değil gönlün eğitildiği mezhep olan, Hakk'ın gerçeklerinin ve ilahi sırların tecelli ve başlangıç yeri aşkı taşıyan biridir.⁷¹¹

حلاج بر سردار این نکته خوش سراید از شافی میرسید امثال این مسایل

*Hallac, bu nükteyi darın üstünde ne hoş da terennüm etti: Bu çeşit meseleleri Şafi'den sormayın!*⁷¹²

Onun öldürülmesi aslında irfani suçlarıyla alakalı değildir. Aksine onun fikirlerindeki siyasi tat, özgürlük istemesi, Abbasilerin alçak ve zalim makamı ve İranlılara yaptıkları zulüm ve işkenceler karşısında direnmesidir. İslami kaynaklarda ondan daha az söz edilmiştir. Hallac hakkında Lui Masinyon'un yeni araştırmaları ve nükteleri vardır. Onun aktardığı bilgilere göre Hallac Şiaların birçoğunun içinde bulunduğu inkılâba dahil olur. Bu inkılâbın hedefi fakir halka ve kölelere özellikle de çiftçiler ve sanatkârlara yapılan zulüm ve baskı karşısında adaleti yerine getirmektir. Hallac adalet istemedi onlara yol gösterir. Bundan yola çıkarak Hallac'ın sadece bir inanca ihtilaf etmediği halifelerin mektebi dini hükümetle de mücadele ettiğini söyleyebiliriz. Bu çeşit halifelerin makamının zulüm ve baskısına muhalefet ve özgürlük isteyen fikirler Hallac'dan sonraki ariflerde de az çok gözlenmiştir. Hâfız'ın da Senâî, Attar gibi bu yöne tam bir meyli vardır.⁷¹³

⁷⁰⁹ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 268.

⁷¹⁰ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 268.

⁷¹¹ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 268.

⁷¹² Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 164.

⁷¹³ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 1279-1280.

چو منصور از مراد آنان که بردارند بردارند بدین درگاه حافظ را چو می خوانند می رانند

*Mansur gibi dara çekilenleri yüceltirler. Hâfiz'ı da bu dergâha davet ettiler mi ederler.*⁷¹⁴

Kendi kararından memnun olan kimseler darağacına giderler, yani bu yolda mutluluk sırrı söylemeyi terk etmektedir.⁷¹⁵

رموز سر انالالحق چه داند آن غافل که منجذب نشد از جذبہ های سبحانی

*Ne bilir gizlilik şifrelerini "Ene'l-Hak"ın o gaflettekiler, kapılmışlardır onlar, Subhân'ın cezbelerine.*⁷¹⁶

Hallâc-ı Mansûr'un tek eseri *Kitâbu'l Tavâsîn* L. Massignon tarafından *La Passion d'al-Hallaç* (Paris 1922) adıyla bir inceleme ile birlikte yayınlanmıştır.⁷¹⁷

Bu söz bâtinî anlamda Tanrılık iddiasında bulunmak değildir. Çünkü Mansur, kendisini Tanrı'dan bir parça olarak görmüştür. Nitekim onun düşüncesinde Allah'tan başka gerçek hiçbir varlık yoktur. Bir vecd anında söylenmiş olan "Ene'l-Hak" sözü bir varlık iddiası değil, tam tersine bir hiçlik ifadesidir.⁷¹⁸ Hallâc-ı Mansûr'un öldürülme nedeni hakkında, Abbasilere karşı ayaklanan Karmatiler'le gizlice mektuplaştığı, Ene'l-Hak sözüyle Tanrı olma iddiasında bulunduğu, haccın farz oluşunu inkâr edip yeni bir anlayışı ortaya koyduğu şeklinde çeşitli iddialar ileri sürülmüştür. Ama idamın esas nedeninin bu tür iddialar olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim III./IX. yüzyılda yaşayıp Hallac'ınkine benzer sözleriyle tanınan Bâyezîd-i Bestâmî gibi sûfilere dokunulmaması bunu onaylar. Dinsel olmaktan daha çok siyasal bir karar olan Hallac'ın idam fetvası, yine ancak siyasal baskı ve entrikalar sonucunda gerçekleştirilmiştir.⁷¹⁹

2.57. HÂRÛT VE MÂRÛT

Yeryüzünde gönderilen ve orada işledikleri günah yüzünden Babil kuyusuna baş aşağı asılarak cezalandırılan efsanevi iki melektir. Hârût ve Mârût hikayesi çok eski

⁷¹⁴ Hâfiz-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 91.

⁷¹⁵ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, II, 711.

⁷¹⁶ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, II, 1041.

⁷¹⁷ *İslâm Ansiklopedisi* (Haz. İsmail Özcan), s. 84.

⁷¹⁸ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 139.

⁷¹⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 348.

hikayelerindedir.⁷²⁰ Babil’de büyü ve büyücülüğün simgeleri olan Hârût ve Mârût, büyücülerin her zaman başvurduğu iki melektir. Bu yüzden Babil büyücülüğün merkezi, Hârût ve Mârût da iki büyücü olarak bilinir.⁷²¹

Hâfız, *Kur’ân-ı Kerîm*’de Bakara suresinde sadece bir defa anlatılan Hârût ve Mârût’la birlikte onun sihir öğreticiliği hikayesine işaret etmiştir. Müfessirlerin rivayetlerine göre meleklerden bazıları kendi günahsızlıklarıyla gururlanmış ve insanın günahkârlığıyla alay etmişler. Allah onlardan üç tanesine şehvet ve insan tabiatını vermiş ve onları yeryüzüne göndermiş. Onlardan ikisi bazılarına göre kesinlikle İranlı Hordâd ve Mordâd olan Hârût ve Mârût. Zühre (Nahid, Venüs, Saba yıldızı) isminde, kocası olan ve güzel bir kadına rastladılar ve onun aşkının aldatmasıyla hem şarap içme, hem cinayet, hem zina hemde şirk günahına girdiler ve sonuç olarak Allah’ın azabına uğradılar. Onların cezası Babil kuyusunda asılmak ve suyun yakınında daima susuz olmaktır.⁷²²

Rivayetlere göre büyü yapmayı öğrenmek isteyen kuyunun sırrını bilen kişi onlara büyücülüğü sormuş ve büyücülüğü onlardan öğrenmiştir. Büyücülüğü öğrendiğinde imanı beyaz bir kuş gibi bedeninden uçup gitmiş ve yerine siyah bir kuş onun bedenine gelmiştir.⁷²³

Hâfız, Babil ve Hârût’un ismini anarak bu hikâyeye sadece bir beyitte hatırlatma yapmıştır.

گر بایدم شدن سوی هاروت بابلی صد گونه ساحری بکنم تا بیارمت

*Sana ulaşmak için Babil kuyusundaki Hârût’un yanına bile gitmem lâzımsa yüz türlü sihirler yapar, seni elde eder, yine sana ulaşıyorum.*⁷²⁴

Hâfız, Hârût’un başına gelen bu olayla ilgili yaptığı telmih ile maşuğa olan aşıklığının ve isteğinin şiddetini ortaya koymak istemiştir.⁷²⁵

⁷²⁰ Mu’in, *Ferheng*, VI, 2244; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 356; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 194; Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 436; Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 414; Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 321-322-323.

⁷²¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 356; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 194; Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 436; Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 414; Mu’in, *Ferheng*, VI, 2244; Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 321-322-323.

⁷²² Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 436; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 356-357-357-358; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 194; Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 414; Mu’in, *Ferheng*, VI, 2244; Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 321-322-323.

⁷²³ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 323; Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 436.

⁷²⁴ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 13.

⁷²⁵ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 321.

2.58. HAVVA

Hız. Âdem'in eşi olup Âdem cennette uykuda iken sol kaburgasındaki bir ege kemiğinden yaratılmıştır.⁷²⁶ Havva adı kendisine canlı bir vücuddan yaratıldığı için verilmiştir.⁷²⁷ “Ümmü'l-beşer (İnsanlığın annesi)” lâkabıyla anılır.⁷²⁸ *Kur'ân*'da Hız. Havva'nın yaratılmasına işaret vardır. Şöyle buyurulmuştur: “Ey insanlar, Allah kudret sahibidir ki hepinizi bir nefisten (Adem'den yarattı, bu bir şahıstan da Havva'yı yarattı.”⁷²⁹

Hız. Âdem ve Havva önce cennette idiler Allah'ın emrine karşı geldikleri için cennetten çıkarılmışlar ve dünya hayatları başlamıştır.⁷³⁰ Hâfız aşağıdaki beyitle işledikleri bu günaha hatırlatma yapmıştır.

از دل تنگ گنهكار بر آرم آهـی كآتش اندر گنه آدم و حوا فكنم

*Günahkâr ve daralmış gönlümden bir ah edeyimde Âdem'le Havva'nın bile günahını ateşe yakayım!*⁷³¹

Âdem ile Havva'nın meşhur günahı, buğdayı yemeleri ve bunun sonucunda cennetten kovulmalarıdır. Bu, Âdem'in günah işlemesi nedeniyle onun asi olarak tanınmasına neden olan ilk günahdır; ama şair benim gönlüm öyle itaatsiz günahkârdır ki Âdem ve Havva'nın ilk günahı onun yanında bir hiçtir bu yüzden tutulmuş ve kederli gönlümden yakıcı bir ah edeyim ki Âdem ve Havva'nın günahını yaksın, yani insanların hepsini bana yöneltsin ve ilk günahın şöhretini ortadan kaldırsın demek istemiştir.⁷³²

Ama Âdem ve Havva'nın diğer günahı aşk oyunu olur, ki onun sonucu dünya halkı ortaya çıkmıştır. Sa'dî'nin aşağıdaki beyiti de aynı manaya işaret ediyor.⁷³³

حدیث عشق اگر گوئی گناه است گناه اول ز حوا بود و آدم

*Günahsa eğer aşk hediyesi, Âdem ve Havva'dandı ilk günah.*⁷³⁴

Ve bu kıyasla yeni bir anlam elde ederiz. Elde ettiğimiz anlam şudur: Günahkârlık sebebiyle, kederli olmuş gönlümden ateşli ve yakıcı bir ah çekeyim ki

⁷²⁶ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 199.

⁷²⁷ *İslâm Ansiklopedisi* (Haz. İsmail Özcan), s. 90.

⁷²⁸ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 199.

⁷²⁹ *İslâm Ansiklopedisi*, (Haz. İsmail Özcan), s. 90.

⁷³⁰ *İslâm Ansiklopedisi* (Haz. İsmail Özcan), s. 90; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 199.

⁷³¹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 182.

⁷³² Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1429-1430.

⁷³³ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1429-1430.

⁷³⁴ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1430.

Âdem ile Havva'nın günahı olan aşk oyunu adetini yaksın ve ortadan kaldırsın. Eğer benim gönlüm hevesli ve günahkâr ise bu miras bana atalarımından ulaşmıştır, hala bu günahın illetiyle insanlar serzeniş ediyor, kadın ile erkek arasındaki günahkârlık adetini yaksın ve ortadan kaldırsın diye gönülden yakıcı bir ah çekiyorlar.⁷³⁵

2.59. HEFT

“Yedi.” Yedi sayısı çok eski devirlerden beri neredeyse tüm halkların dikkatini çekmiş ve tanrısal içerikler ile fizikötesi anlamlar yüklenerek daha çok iyi, bazen de kötü anlamlarda kullanılmıştır. Çeşitli halklar tarafından birtakım sayıların kutsallığına inanılsa da, yedi ve kırk başta olmak üzere, üç, dört, altı ve on iki sayıları özellikle çok önemsenmiştir. Öte yandan yedi sayısı çeşitli dinlerde, dünya tarihinde, tasavvufta, gelenek ve göreneklerde önem kazanmış, bir çok olay ve yerin sayısı yedi olmuştur.⁷³⁶

İran kültüründe bu sayının önemi çok belirgindir. Kutsallığı, Mihr ayininde, İslamî dönemlerin tasavvufu ve İsmailiyye mezhebinde olduğu gibi olgunluğa erişmekte en üst makamın pîr ya da peder olarak kabul edildiği basamakların yedi olmasında temel oluşturur. Bu yedi makam câm-ı cihanbîn: Dünyayı gösteren ayna ve Fars edebiyatından kaynaklanır. Pîr-i heft hat ya da pîr-i muğân, deyr-i muğân'da en üst makama sahiptir.⁷³⁷

Farsçada heft sözcüğüyle çok sayıda kavram oluşturulmuştur: heft ahter: yedi yıldız, heft âsumân: yedi gök, heft ateşkede: yedi ateşkede, heft dünya: yedi deniz, heft dûzeh: yedi cehennem, heft evreng: yedi yıldız, heft gunbed: yedi kümbet, heft iklim: yedi ülke, heft kişver: yedi ülke, heft perde: yedi perde, heft ruz: yedi gün, heft sâl: yedi yıl...⁷³⁸ Bu kavramlardan bazılarına Hâfız'ın gazellerinde rastlamak mümkündür.

بیَا که پردهء گلریز هفت خانهء چشم کشیده ایم به تحریر کارگاه خیال

*Gel, gözün güller seçen yedi perdesini de bu hayalî iş yurdunu bezemek için yaydık, döşedik.*⁷³⁹

Heft hane karinesiyle gözün yedi odacığı, göz perdesi kastedilmiştir. Eğer biraz çabalarsak bu tabloyu uzaktan baktığımızda az görebiliriz. Gözleri kapalı, gözyaşı

⁷³⁵ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1430.

⁷³⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 360.

⁷³⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 360.

⁷³⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 360; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 201.

⁷³⁹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 164.

döken ve o durumda maşuğun yüzünü hayalinde şekillendirmeye çalışan birini görürüz.⁷⁴⁰

اشک حرم نشین نهنانخانهء مرا زان سوی هفت پرده به بازار می کشی

*Gizli bir köşede sakladığım gözyaşımı o yedi perdenin tarafından pazara çekiyorsun, aşikar, rüsva ediyorsun.*⁷⁴¹

Yine bu beyitte de heft perde karinesiyle gözün yedi perdesi ya da yedi ışıklı oda nuru kastedilmiştir. Beyitteki mazmun maşuğun yüzünün güzelliğinin etkilerini anlatmak için kullanılmıştır. Şair, beni öyle cezbettin öyle etkiledin ki haremde oturan kadın gibi yedi perde arkasında saklanmış olan gözyaşım ortaya çıkıyor, pazarda halkın içinde de kendini gösteriyor ve beni rezil ediyor demiştir.⁷⁴²

2.60. HEFT ÂB ŞOSTEN

“Yedi suyla yıkamak, yedi kez yıkamak, dikkatle, titizlikle yıkamak, kirlere temizlemek” anlamlarında kullanılan bir terim. Özellikle dinsel inanışa göre kirlenmiş kabul edilen eşyanın yedi kez yıkanması.⁷⁴³

Örneğin köpeğin temas ettiği bir kabın önce bir kez toprak ve suyla, sonra da altı kez suyla yıkanmasının gerekmesi gibi.⁷⁴⁴ Buradaki “heft âb” yedi deniz (heft bahr: heft derya) ile kinaye edilen çok ve çeşit çeşit suyla yıkamaktır. Mesela Şafi mezhebinde bir elbise ya da kap kirlendiği zaman bir defa toprak sürdükten sonra yedi defa suyla yıkamak gerekir.⁷⁴⁵ Hâfız da şu şekilde geçer:

نه به هفت آب که رنگش به صد آتش نرود آنچه با حرقهء زاهد می انگوری کرد

*Üzüm şarabı, zahidin hırkasını öyle bir kirletti ki değil yedi kere suyla yıkamakla, hatta yüz kere ateşle yakmakla bile temizlenmez.*⁷⁴⁶

Şair, zahidin hırkası şarap lekesiyle kirlendiğinde değil yedi kere suyla yıkamakla yüz kere de ateşte yakmakla bile o leke temizlenmez diyerek, zahidin kötü şöhretinin hırkası yakılsa da temizlenmeyeceğini anlatmak istemiştir.⁷⁴⁷

⁷⁴⁰ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 1264.

⁷⁴¹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 253.

⁷⁴² Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1862-1863.

⁷⁴³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 363.

⁷⁴⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 363.

⁷⁴⁵ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 602-603.

⁷⁴⁶ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 76.

⁷⁴⁷ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 602-603.

2.61. HEFT AHTER

Mâh (Ay), Tîr (Utarit/Merkür), Nâhid (Zühre/Venüs), Behrâm (Merih/Mars), Bercîs (Müşteri/Jüpiter), Keyvân (Zühal/Satürn), Hûrşîd (Şems/Güneş) gezegenlerini kapsayan yedi gezegene denilir.⁷⁴⁸ Bu gezegenlerin heft felek: yedi felek ya da heft âsumân: yedi gökyüzünde bulduklarına inanılır. Evrende ve yaratılıştaki etkili oldukları kabul edildiği ve güçlü olduklarına inanıldığı için bu gezegenlere heft âbâ: yedi babalar/atalar da denilmiştir. Ayrıca heft ahter heft ecrâm: yedi gezegen, heft sâlâr: yedi kumandan, heft seyyâre: yedi gezegen, heft sîtâre: yedi yıldız, heft peder: yedi baba vb. isimlerle de bilinir.⁷⁴⁹

Hâfız:

خشت زیر سرو بر تارک هفت اختر پای دست قدرت نگر و منصب صاحب جاهی!

*Başlarının altında kerpiç var ama ayakları, yedi yıldızın da üstünde... Kudret elini gör, rütbe ve makamı seyret!*⁷⁵⁰

Hâfız, meyhane makamının önemini anlatırken bizim başımız meyhane kapısının toprağı olsun, görünüşte onun duvarları kısa ve o bina görünüşte küçük olsa da manevi olarak öyle bir büyüklüğü var ki onun başı arşın şerefesine ulaşır demiştir.⁷⁵¹ Hâfıza göre bu dervişlerin makamı öyle yüksek ki gökyüzünün bu yedi yıldızı onların ayağının altındadır. Meyhanenin kapısının dervişleri, alçakta otursalar başları üstünde kerpiç olsa da öyle bir manevi güce sahipler ki yüce alemde bakarlar yedi gezegeni ayaklarının altında görürler. Bakta gör nasıl bir güce ve makama sahipler.⁷⁵²

2.62. HEFT ÂSUMÂN

“Yedi gök.” Gökyüzünün ve yeryüzünün yedi tabakadan oluştuğuna inanan Babilliler bu sebeple gezegenlerden her birine yedi felek veya yedi gökyüzü derlerdi.⁷⁵³ Onlara göre güneş, ay ve beş yıldız dünyadan uzaklıkları ölçüsüne göre bu tabakaların her birinde bulunuyorlardı. Bu düşünce Yunanlılar, Süryaniler ve cahiliye dönemlerinde Arap adalarında da yayılmıştır.⁷⁵⁴ Eski dünyada ve eski bilimlerde bilinen bu gezegenler kendilerine özgü bir gök (felek) te bulunurlardı. Bu yüzden yeryüzünün yedi tabaka

⁷⁴⁸ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, II, 1235.

⁷⁴⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 363.

⁷⁵⁰ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız*, (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncü-yi Şirâzî), s. 257.

⁷⁵¹ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, II, 1325; Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, III, 1993-1994.

⁷⁵² Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, III, 1993-1994.

⁷⁵³ Mu'în, *Ferheng*, VI, s. 2281.

⁷⁵⁴ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, I, 838.

oluşu gibi gök katmanları da yedi taneydi: Ay, Utarit (Merkür), Zühre (Venüs), Güneş, Merih (Mars), Müşteri (Jüpiter) ve Zühal (Satürn).⁷⁵⁵

İran mitolojik inanışlarındaki yedi gök, yedi felek inancı yedi sayısının kutsanmasından ve Babil astronomisinden önemli ölçüde etkilenmesinden kaynaklanır.⁷⁵⁶

Hâfız heft âsumânı sadece iki beyitte kullanılmıştır:

گفتم دعای دولت او ورد حافظ است   گفت این دعا ملایک هفت آسمان کنند

*Dedim ki: Senin devletine dua etmek Hâfız'ın virdi. Dedi ki: Bu duayı yedi kat gökteki melekler de edip dururlar!*⁷⁵⁷

Yedi gök (heft âsumân) Hâfız'ın beyitinde mübalağa yapmak için kullanılmıştır. Yüce alemde bulunanlara da işaret ederek devletin kalıcılığı için sadece dünya halkının değil gökyüzündekilerin de dua ettiklerini söylemiştir.⁷⁵⁸

Heft âsyâ: yedi değirmen/felek, heft bâm: yedi çatı, heft binâ: yedi yapı, heft çarh: yedi felek/gökyüzü, heft çetr: yedi şemsiye, heft eyvân: yedi çardak, heft felek: yedi felek, heft gerdûn: yedi felek, heft gunbed: yedi kümbet, heft hazrâ: yedi felek/gökyüzü, heft pergâr: yedi felek, heft peyker: yedi ten, heft sakf: yedi çatı vb. isimleriyle de anılmıştır.⁷⁵⁹ Hâfız da bu adlarında heft gunbed: yedi kumbeti gazellerinde kullanmıştır.

زین قصه هفت گنبد افلاک پر صد است   کوه نظر بین که سخن مختصر گرفت

*Yedi gök, aşk hikâyesinin sedasıyla dolu. Öyle olduğu halde kısa görüşlü, bu husustaki sözü kısa kesti, aşka ehemmiyet vermedi!*⁷⁶⁰

Şairin anlatmak istediği şudur: Yani bu aşk o kadar önemli ki onun sesi yedi gökte yankılanmıştır, ama dar görüşlüler bu hikâyeye önem vermedi. Hâfız heft gunbedi sadece bir beyitte kullanmıştır. Heft gunbed görünüşte Nuh suresinin on beşinci ayetinden bir alıntı gibidir. “Acaba görmezler mi ki Allah yedi gökyüzünü nasıl tabakalar halinde (çok düzenli ve sağlam) yarattı.”⁷⁶¹

⁷⁵⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 364.

⁷⁵⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 364.

⁷⁵⁷ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 107.

⁷⁵⁸ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 838.

⁷⁵⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 364.

⁷⁶⁰ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 35.

⁷⁶¹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 381.

2.63. HEFT DERYA

“Yedi deniz.” Eski dünyada tüm yeryüzünde yedi deniz olduğu kabul edilirdi. İslam öncesi ve sonrası dönemlerde Araplar yedi denizin varlığına inanırlardı. Hintliler de aynı inanıştaydılar.⁷⁶²

Fars edebiyatında heft âb: yedi su ve heft bahr: yedi deniz adlarıyla da bilinip çokça kullanılan heft derya sırasıyla Derya-yi Ahder, Ummân Denizi, Kulzüm Denizi (Kızıldeniz), Berber Denizi, Okyanus Denizi, Kostantiniyye Denizi (Rum Denizi), Derya-yı Esved (Karadeniz) dir.⁷⁶³

Bazı kaynaklarda bu denizler farklı adlarla yer alırlar: Çin Denizi, Mağrib Denizi, Rum Denizi, Nitusi Denizi, Taberiye Denizi, Curcân Denizi ve Hârizm Denizi.⁷⁶⁴

گرچه حافظ چه سنجد پیش استغناى عشق   کاندین دریا نماید هفت دریا شبنمی

*Aşk istiğnasına karşı Hâfız'ın tövbesinin ne değeri var ki? Bu deniz, öyle bir deniz ki burada yedi derya bile çiğ tanesi gibi ehemmiyetsiz görünmekte!*⁷⁶⁵

2.64. HEFT İKLİM (HEFT KIŞVER)

“Yedi iklim, yedi ülke.” Abdülhuseyn yedi ülke hakkında özenli bir araştırma yapmıştır. O araştırmaya göre eski Hintliler ve İranlılar dünyayı yedi parçaya böldüler. Bu yedi parça *Gata*'larda (yasna 34, bend 3) heft bûm: yedi diyar olarak geçer. Daha sonra bûm kişver (ülke) olarak değiştirilmiştir. *Avesta*'nın beş bölümünden biri olan *Visparad*'da yedi ülkenin adı yer alır. *Avesta* ve Pehlevi mektuplarına ilaveten yedi ülke (heft kişver) Ebû Mansurî'nin mukaddimesinde (*Şahnâme*'nin eski mukaddimesi) de geçer. İslâmî dönemdeki kitaplarda yedi ülke ya da yedi iklim ve burada yaşayan halklara şu adlar verilmiştir: 1) Hintliler, 2) Araplar ve Habeşîler, 3) Mısır ve Şam, 4) İrañşehr (yedi ülkenin merkezidir), 5) Rum, 6) Türk ve Ye'cûc, 7) Çin ve Maçin.

⁷⁶² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 365; Mu'în, *Ferheng*, VI, 2283; Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, II, 1206.

⁷⁶³ Mu'în, *Ferheng*, VI, 2283; Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, II, 1206; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 365.

⁷⁶⁴ Mu'în, *Ferheng*, VI, 2283; Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, II, 1206; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 365.

⁷⁶⁵ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 260.

Gıyasu'l lugat'ta ise şöyle geçer; Çin, Türkistan, Hindistan, Turan, İran, Rum ve Şam.⁷⁶⁶

Eski İranlılar İran'ın yedi ülkeye ayırdıkları dünyanın ortasındaki ülke olduğu ve diğer ülkelerin de onun etrafında bulunduğu inancındaydılar. Şair de beyitinde sevgilinin yüzünün güzelliğine sebep olan ben gibi Şiraz'ın da bu yedi ülkenin en güzel noktasında olduğunu dile getirmiştir.⁷⁶⁷

شیراز و آب رکنی و آب باد خوش نسیم عیش مکن که خال رخ هفت کشورست

*Şîraz, Rûknâbâd ırmağı, bu hoş rüzgâr... Kusura bakma, yedi iklimin yanağında bir ben!*⁷⁶⁸

2.65. HIZIR

Kur'ân'da adı geçmeyen, ama İslam din bilginlerinin çoğu tarafından peygamber, bilge veya veli sayılan, kurtarıcılığı ağır basan, ölümsüzlüğe kavuştuğuna inanılan kutsal kişi.⁷⁶⁹ Müslümanlara göre Musa'ya yol göstermiş, seçkin makam sahibi peygamberlerden biridir.⁷⁷⁰ Rivayetlerin çoğuna göre adı Hızır, künyesi de Ebu'l Abbas'tır; geçtiği ya da namaz kıldığı her yerin yeşerdiği söylenir. Arapça kaynaklarda hadr, hıdr şeklinde yer alıp Arapça kaynaklı olduğu kabul edilen sözcük Türkçe de Hızır ve Hıdır biçiminde kullanılır. "Yeşil, yeşilliği çok olan yer anlamındaki ahdar ile eşanlamlı olan hadır sözcüğünün özel isimden çok lakap ve sıfat olduğu söylenebilir. Nitekim bazı kaynaklarda Hızır'a bu ismin, kuru yerde oturduğunda altından otların yeşerip dalgalanması, cennet pınarından içtiği için ayak bastığı her yerin yeşile bürünmesi nedeniyle verildiği kaydedilir. Bazı doğubilimcilere göreyse Hızır sözcüğü Arapça kökenli değildir ve Gilgamiş destanındaki Gilgamiş'in atası Hasistra'nın Araplaşmış şeklidir.⁷⁷¹

Efsâneye göre, Hızır, arkadaşı İlyâs ile birlikte İskender-i Zülkarneyn'in maiyetinde bulunmuş ve ona kılavuzluk ederek zulumât ülkesinde âb-ı hayâtı aramaya çıkmışlar. Uzun maceralardan sonra Hızır ile İlyas bir pınar kenarında oturmuşlar ve yanlarında bulunan pişmiş balıkları yerken Hızır'ın elinden bir damla su balığa

⁷⁶⁶ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 262-263; Mu'în, *Ferheng*, VI, 2287; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 369; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 201.

⁷⁶⁷ Herevî, *Şerh-i Gâzelhâ-yi Hâfiz*, I, 131.

⁷⁶⁸ Hâfiz-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 15.

⁷⁶⁹ *Dictionnaire Larousse (Ansiklopedik Sözlük)*, III, 1063.

⁷⁷⁰ Mu'în, *Ferheng*, V, 481.

⁷⁷¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 375-376.

damlamış. Balık o sırada canlanıp suya atlatmış. Onlar da suyun âb-ı hayât olduğunu anlayarak kana kana içmişler. Sonra İskender'e haber vermişlerse de tekrar bu suyu bulamamışlar. İskender âb-ı hayâtтан mahrum olmuş. Böylece ölümsüzleşen Hızır ile İlyasa giderlermiş Allah'ın emri ile dünyada sıkıntıya düşenlerin yardımına Hızır denizde, İlyas ise karada yaparmış. Her ikisi de senede bir gün buluşup beraberce Kâ'be'ye hacca giderlermiş.⁷⁷²

Hızır Fars şiirinde üç şekilde telaffuz edilir; birincisi sıdr vezininde Hızır (Hâfız'ın beyitinde kullanıldığı gibi), ikincisi hesen vezininde Hezir, üçüncüsü zerer vezininde Hezer'dir.⁷⁷³

Hızır, İslâm inancında evliya veya peygamlardan biridir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de Musa'nın mürşidi ve dostu unvanıyla ona işaret edilmiş ve onun gizli gidişi hatırlatılmıştır. *Kur'ân*'da Hızır'ın bir gemiye delik açması, günahsız bir köleyi öldürmesi, bir duvarı boş yere tamir etmesi, Musa'nın bu olaylardaki sırrı bilmedeki sabırsızlığı, daha sonra onların açıklamasının yapılması anlatılmıştır. Hızır'ın peygamberliği konusunda *Kur'ân* müfessirleri ve kıssacıları arasında farklı görüşler vardır. Bazıları onun İlyas'la bir olduğunu düşünür. Hızır'ın hikâyesinin benzeri İskender'in hikâyesinde ve *Gilgamiş Destanı*'nda da vardır.⁷⁷⁴

Kur'ân'da anlatılan Hızır kıssası başlangıçtan beri en çok tasavvuf çevrelerinin ilgisini çekmiştir. Bunun nedeni de kıssanın tasavvufun iki ana ilkesi olan irşad ve ilm-i ledün kavramlarını simgelemesidir. Çünkü Allah'ın kendisine Musa'nın bilemediği bir ilim (ilm-i ledün) verdiği kul (Hızır) Musa'ya kılavuzluk (irşad) etmektedir. Kıssa bundan dolayı daha IX. yüzyıldan itibaren tasavvuf çevrelerinde özel bir ilgi görmüş ve buna tasavvufun ruhuna uygun bir yorum getirilmiştir. Bu yorumda Hızır mürşidi, Musa müridi temsil eder. Hızır'ın abdalların başkanı en yüksek mürşid konumuna oturtulması tasavvufun gelişiminde önemli bir dönüm noktası olmuş, birçok sûfi Hızır tarafından irşad edildiğini ve onunla görüşüp sohbet ettiğini söylemiştir.⁷⁷⁵

Hızır sufilere göre çok saygı duyulan biridir, onu velinin ve tarikat pirinin örneği sayarlar. Nitekim Hâfız da defalarca onun bu yol gösterme ve mürşid sıfatına işaret etmiştir. Ariflere göre Musa aklın mazharı, Hızır da aşkın mazharıdır.⁷⁷⁶

⁷⁷² Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 205-206.

⁷⁷³ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, II, 532.

⁷⁷⁴ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 532.

⁷⁷⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 379-380.

⁷⁷⁶ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 533.

قطع این مرحله بی هم‌رهی خضر مکن   ظلماتست بت‌رس از خطر گمراهی

*Gitme bu yolu Hızır'ı arkadaş almadan, karanlıklar buralar, kaybolmaktan kork.*⁷⁷⁷

Şair, Hızır'ın âb-ı hayat'ı aramak için karanlıklar ülkesine gitmesine, sonrasında bulup ondan içerek ebedi bir ömüre kavuşması ve ondan sonra Allah'ın emri ile çöllerde kaybolanlara yol gösterdiği hikâyeye işaret etmiştir.⁷⁷⁸

Hâfız, kendi kendine şunları söylemiştir: Meyhane hatifinin davetiyle teslim oldun ve aşk ehlinin meyhanesine gittin. Tarikatın aşamalarını pir'in yol göstermesi olmadan yol alma, çünkü bu yer baştan başa karanlıktır ve o yolda gizli sırlar çoktur; sâliğin kaybolma korkusu gider. Hızır'a yani yol gösteren pir'e ihtiyacın var. Şair, tarikat yolunun kendinden geçmiş, sarhoşlarının yeri olan meyhaneyi karanlıklar diyarına benzetmiştir.⁷⁷⁹

Musa ve Hızır'ın ismi iki tür ilmin simgesi olarak kullanılır. Musa, peygamberlere ümmetleri için verilen zahiri ilmin temsilcisidir. Hızır ise Allah'ın evliyalara verdiği batınî ya da hakikat ilminin simgesidir. Abdülrezzak Kaşanî *Fusus*'un şerhinde şu bilgiler aktarılır: Hızır aleyhisselâm batınî ilmin ilahi isminin simgesidir ve ruhla bir makamdadır. İlahi ilimler, varlık ve kimliğin ilmi, kaderin sırları, gayb ve hükümet etme onundur. Musa aleyhisselam ise zahirî ilmin ilahi ismin simgesidir. Din getirmek, peygamberlik ve haber getirme ilimleri onundur. Musa ve Hızır arasındaki konuşma o ikisine özel değildir ve o ikisiyle sınırlı değildir. Aksine bütün peygamber ve veliler için geçerlidir.⁷⁸⁰

Hızır, birtakım rivayetlere göre denizde kaybolanların ve gemisi zarar görenlerin yol göstericisi ve onların yardımcısıdır. Hâfız bu rivayetteki bilgileri de beyitlerine yansıtmıştır.⁷⁸¹

دریاوکوه در ره و من خسته و ضعیف   ای خضر پی خجسته مدد کن به همتم

*Yolda deniz var, dağ var... Ben de hem hastayım, hem zayıf. Ey kademi kutlu Hızır, sen himmet et, sen yardımına eriş!*⁷⁸²

⁷⁷⁷ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 257.

⁷⁷⁸ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1994.

⁷⁷⁹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1994.

⁷⁸⁰ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 533.

⁷⁸¹ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 533.

⁷⁸² Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 166.

Hızır isminin huzretü (yeşillik) ile aynı kökten olduğu söylenir. Hızır kuru bir yere oturduğu ya da oradan geçtiği zaman orası yeşillenirmiş. Hâfız, Hızır'ın bu mübarek sıfatını hatırlatır. Hızır hikâyesinin beğenilmiş konularından biri Hızır ile İlyas'ın bazılarına göre bazen Zülkarneyn olarak adlandırılan İskender'le birlikte karanlıklar diyarının derinliklerine gitmeleri ve orada âb-ı hayat çeşmesini bulup onun suyundan içmeleri ve ebedi bir ömüre kavuşmalarıdır. Şair de aşağıdaki beyitiyle Hızır'ın karanlıklar diyarına gidişini hatırlatmıştır.⁷⁸³

گذار بر ظلماتست، خضر راهی کو؟ مباد کاتش محرومی آب ما ببرد

*Yolumuz karanlıklar diyarına düştü... Nerde bir yol gösteren Hızır? Mahrumiyet ateşi, soyumuzu, selimizi kurutacak.*⁷⁸⁴

Burada şairin asıl anlatmak istediği nokta şudur: Seyr-u sulûk yolunda bizim geçişimiz İskender'in karanlıklar diyarına düşmesi gibidir. Hızır gibi bilgin bir yol gösterene ihtiyacımız var, yoksa âb-ı hayat çeşmesine ulaşmaktan ve maksat menziline yol bulmaktan -sevgiliye kavuşma ya da hakikaten keşfi- mahrum kalma korkusu taşırız. Ve bu ümitsizlik ve hasret ateşi bizim şerefimizi ortadan kaldırır.⁷⁸⁵

Hâfız, aşağıdaki beyitinde Rûknâbâd ırmağını övüp onun suyunu Hızır'a ebedi hayat bağışlayan âb-ı hayata benzetmiştir. Hızır ömrü bağışlamakla kastettiği budur. Rûknâbâd, Şîraz'a yaklaşık on kilometre ötede Bernev dağı eteğinden doğar.⁷⁸⁶

Şair, Hızır ve âb-ı hayat ikilisine defalarca hatırlatma yapmıştır.

زر کتاباد ما صد لوحش الله که عمر خضر می بخشد ز لالش

*Rûknâbâd'ımız daima şen olsun... Arı duru suyu, Hızır ömrünü bağışlamakta.*⁷⁸⁷

گرت هواست که با خضر همنشین باشی نهان ز چشم سکندر چو آب حیوان باش

*Hızır'la düşüp kalkma hevesindeysen âb-ı hayat gibi İskender'in gözünden gizlen!*⁷⁸⁸

Yine aynı hikâyeye işaretle; “Eğer sende Hızır Peygamber'le oturup kalkma arzusundaysan karanlıklardaki âb-ı hayat gibi gizlen” diyerek Hızır'ın bulduğu âb-ı

⁷⁸³ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 533-534.

⁷⁸⁴ Hâfız-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 51.

⁷⁸⁵ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 534.

⁷⁸⁶ Herevî, *Şerh-i Gâzelhâ-yi Hâfız*, II, 1167.

⁷⁸⁷ Hâfız-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 146.

⁷⁸⁸ Hâfız-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 143.

hayat çeşmesini İskender'in bulamaması hatırlatılmıştır. Bu beyitle asıl kastedilmek istenen şudur: Eğer manevi makamlara ulaşmak istiyorsan tarikat ehlinin büyükleriyle dost ol, âb-ı hayat çeşmesi gibi şahların ve İskender gibi büyüklerin gözünden gizlen. Çünkü şahların hizmetine ve zorunlu olarak divanın makamının hizmetini yapmakla zamanın şartlarına uygun olarak davranırsın ve manevi köklerinden sapmış olursun.⁷⁸⁹

Şair, aşağıdaki beyitinde sevgilinin bal gibi tatlı ağzını Hızır'ın âb-ı hayatıyla mukayese etmiştir. Şaire göre sevgilinin ağzı Hızır'ın âb-ı hayatına kıyasla daha can bağışlayıcıdır ve ona revaç sağlar.

دهان تنگ تو داده بآب خضر بقا لب چو قند تو برد از نبات مصر رواج

*Ballı ağzın Hızır'ın âb-ı hayat'ına revaç veriyor... Şeker gibi dudağın Mısır'da yetişen şeker kamışını andırmaz olmuş.*⁷⁹⁰

2.66. HUMÂ

Simurg gibi efsanevi bir kuş olan humâ, Fars edebiyatında varlığına kesinlikle inanılan yaratıklardandır ve mutluluğun, devletin, hükümdarlığın simgesidir. Eskiler humâ kuşunun gölgesi altına girenlerin kutlu ve talihli insanlar olduklarına inanırlardı. Humâ kuşunun ferri ve kanatları kimi gölgelerse onun hükümdar olacağına inanılır, onun başına devlet kuşu konmuş sayılırdı. Humâ kuşunun öldürülmesi eski İran dinsel kaynaklarında günah sayılıp yasaklanmıştır. Uğur getirdiğine inanılıp, mutluluğun habercisi olarak da kabul edilen humâ, eskilerin inanışına göre kemik yedi. Yerlerden aldığı kemikleri çok yükseklerden kayalara fırlatarak parçalayıp yiyen bu kuş yırtıcı olsa bile kimseye hiçbir zararı dokunmaz, başına konduğu kişi geleneklere göre hükümdar yapılırdı.⁷⁹¹

همای گو مفکن سایه شرف هرگز در آن دیار که طوطی کم از زغن باشد

*Devlet kuşuna söyle: Dudunun çaylaktan değersiz sayıldığı bir ülkeye asla yücelik gölgesi salmasın!*⁷⁹²

Şair, bazen de humâ ile kendisi arasında bir benzerlik kurmuştur.

عدو که منطق حافظ طمع کند در شعر همان حدیپ همای و طریق خطافست

⁷⁸⁹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, II, 1140.

⁷⁹⁰ Hâfiz-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 45.

⁷⁹¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 388; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 216.

⁷⁹² Hâfiz-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 68.

*Hâfız'ın şiirdeki sözüne tamah eden düşman tıpkı Humâ ve kurlangıcın rivayetinde olduğu gibi.*⁷⁹³

Hâfızın gazellerinde bir de morğ-i humâyûn: kutlu, talihli kuş bileşiğine rastlanır.

دولت از مرغ همایون طلب و سایه‌ء او زانکه با زاغ و زغن شهپر دولت نبود

*Humâyûn kuşundan iste devleti ve gölgesini onun, ne gezer kargada çaylakta devlet kanadı.*⁷⁹⁴

Morğ-i humâyûn: gölgesi mübarek kabul edilen humâ. Anlatılan efsanelere göre vârisi olmadan bir şah öldüğü zaman ondan sonra tahta geçecek olan şahı belirlemek için humâ kuşunu uçururlarmış ve o kimin başının üstüne konarsa ona şahlık makamı verirlermiş. Şair de bu olaya telmih yapmıştır.⁷⁹⁵

Humâ kuşundan onun baht ve ikbal gölgesini iste çünkü gölgesinin insanı saadete ulaştırdığı kanat humâ kuşuna aittir kuzgunla çaylağa değil. Anlatılmak istenen aslında şudur: Yüksek görüşlü ve soylu kimselerden yardım iste alçak insanlardan değil.⁷⁹⁶

2.67. HÛR (HÛRİ)

Arapçada kara gözlü, güzel kadın anlamına gelen ehver ve havrâ sözcüklerinin çoğulu olan hûr, Farsçada tekil kabul edilerek “beyaz tenli, gözlerinin siyahlığıyla dikkat çeken kadın” anlamında kullanılır, hurân şeklinde çoğul yapılır ve hûr şeklinin sonuna bazen bir “î” eklenerek hûri şeklinde kullanılır. Hûru'l-în bileşiği de Farsçada “beyaz tenli, iri gözlü kadın” anlamında tekil olarak kullanılır.⁷⁹⁷

Huri *Kur'ân*'da geçen bir kelimedir ve dört defa kullanılmıştır. Huri, Firdevsî'nin *Şahnâme*'sinde de iki defa bizzat bu anlamda kullanılmıştır.⁷⁹⁸

Kur'ân'a göre huriler temiz yaratılışlı, perdeler arkasında korunan kadınlardır; yalnızca kendi kocalarına bakarlar. Allah onları cennette, inanan ve iyi işler yapan erkek kullarına ödül olarak sunmak üzere hazırlamıştır.⁷⁹⁹

⁷⁹³ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 11.

⁷⁹⁴ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 66.

⁷⁹⁵ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 879.

⁷⁹⁶ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 879.

⁷⁹⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 391; Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, II, 925 ; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 212.

⁷⁹⁸ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, II, 925.

⁷⁹⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 391.

İnanıp iyi işler yapanları da, içinde ebediyen kalmak üzere girecekleri, zemininden ırmaklar akan cennetlere sokacağız. Orada onlar için tertemiz eşler vardır ve onları koyu (tatlı) bir gölgeye koyarız. Nisa (4), 57⁸⁰⁰

Otağlar içinde sahiplerine tahsis edilmiş huriler vardır. Rahman (55), 72⁸⁰¹

İşte böyle ! Bunun yanısıra biz onları iri gözlü hurilerle evlendiririz. Duhân (44), 54⁸⁰²

Hâfız, aşağıdaki beyitinde sevgiliyi güzelliği sebebiyle huri yaratılışlı diye nitelendirmiştir. Sevgiliyi güzellik yönünden bir nevi güzelliğin sembolü olan huriye benzetmiştir.

چشم حافظ زیر بام قصر آن حوری سرشت شیوه جنات تجری تحتها الا نهار داشت

*O huri yaratılışlı sevgilinin köşkünün damı altında Hafız'ın göz yaşları cennette akan ırmaklara döndü.*⁸⁰³

Hâfız:

کتر از ذره نبی پست مشو مهر بورز تا به خلوتگه خورشید رسی چرخ زنان

*Zerreden de aşağı değilsin ya... Alçalma, sevgiyle uğraş da çarh vurarak güneşin halvet yurduna eriş!*⁸⁰⁴

Şair, aşkın cazibesinden dolayı güneşe ulaşan zerrelere daha aşağı değilsin, mutluluk ve neşeyle dünyanın bütün ruhuna yapışmak için aşkın yolundan kendi ruhunun olgunlaşmasını sağla diye telkinde bulunmuştur.⁸⁰⁵

Zerre ile değersiz söz, aynı zamanda salık ya da insan kinaye edilmiştir. Hûrşîd hem gökyüzündeki güneş anlamında hem de onunla yüce Tanrı'ya kinaye edilmiştir. Fars şiirinde zerre ve hûrşîdin eski bir geçmişi vardır.⁸⁰⁶ Beyitte ki zerre ve hûrşîdin irfani bir yorumu vardır. Arifler insanın bir parçası olan ruhunun kâinatın bütün ruhuna bağlılığını zerre ve hûrşîdin bağlılığı olarak ifade ederler ve havada yayılmış zerrelere güneşe doğru çekildiğini, insanın bir parçası olan ruhunun da dünyanın bütün ruhuyla birleştiğini düşünürler.⁸⁰⁷

⁸⁰⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 391.

⁸⁰¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 391.

⁸⁰² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 391.

⁸⁰³ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 18.

⁸⁰⁴ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 214.

⁸⁰⁵ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1597.

⁸⁰⁶ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, II, 1083-1084.

⁸⁰⁷ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1597.

Uykuda olmak ve gün doğmasıyla kastedilen namaz vaktidir. Hernekadar ibadetten gafil olsan da, günaha girsen de ve bu sebeple azaba layık olsan da Allah'ın rahmeti öfkesinden ve cezalandırmasından çoktur.⁸⁰⁸

Aşağıdaki dizelerde ise, hûrşid-i mey terkibiyle şiirinde getirmiştir.

خورشید می ز مشرق ساغر طلوع کرد   گر برگ عیش می طلبی ترک خواب کن

*Şarap güneşi, kadeh meşrıkından doğdu. Eğer biraz zevk ve huzur diliyorsan uykuyu bırak.*⁸⁰⁹

Şair, “hûrşid-i mey” ile güneş gibi parlayan şarabı kasteder. Hâfız, güneşi parlak olması yönüyle şarabın benzetilene olarak kullanmıştır.⁸¹⁰

2.68. HUSREV VE ŞİRİN

Sasanî hükümdarı Husrev Pervîz ile Ermeni melîkesi Şirin'in Efsanevî aşklarını konu alan mesnevî türü.⁸¹¹ Gerçek hayattan alınma bir hikâye olmasına rağmen daha sonraları efsaneleştirilmiş olan Husrev u Şirin hikâyesi ilk defa Firdevsî'nin (öl. 1021) *Şahnâmesi*'nde Husrev Pervîz nedeniyle anlatılmıştır. Hikâye, mesnevî formuna girdikten sonra değişik yazarların kaleminde genişlemiş ve farklı detaylar kazanmıştır. Senaî'nin (öl. 1150) ilk defa edebî bir şekil verdiği Husrev u Şirin, Nizâmî'nin (öl. 1203) kaleminde ise en olgun şeklini bulmuştur.⁸¹²

VI./XII. yüzyılın şairlerinden Nizâmî-yi Gencevî'nin mesnevi tarzında ölümsüzleştirdiği bu hikâye yüzyıllar boyunca çok sayıda şair tarafından çoğaltılmıştır. Bazı farklı ayrıntılarla kaleme alınmış olsalarda bu manzumeler hep Nizâmî'den ilham alınarak yazılmıştır. Bazı şairler de bu hikâyeden etkilenerek yeni aşk hikâyeleri yazmıştır.⁸¹³ Hikâye şu şekilde gelişmiştir:

İran hükümdarı Hürmüz'ün Tanrı'ya yakarıları sonucunda bir erkek çocuğu olur. Adını Husrev Pervîz koyarlar. Özenle büyütülüp yetiştirilen Husrev on beş yaşlarında rüyasında dedesi Nûşîrevân'ı görür. Nûşîrevân ona Allah tarafından kendisine Şebdîz adlı bir at, Barbed adlı bir mugannî, taht ve Şirin adlı bir sevgili bağışladığını söyler. Husrev, nedimi Şâpur'dan Ermeni melikesi Mehin Bânû ve onun

⁸⁰⁸ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1691.

⁸⁰⁹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 215.

⁸¹⁰ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1615.

⁸¹¹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 220; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 393.

⁸¹² Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 221; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 393.

⁸¹³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 393.

güzel yeğeni Şirin ve Şebdîz adlı at hakkında bilgi edinir. Anlatılanlardan dolayı Şirin'e aşık olur ve Şâpûr'u Şirin'i istemeye gönderir. Şâpûr, Husrev'in bir resmini yapıp Şirin'e gösterir. Şirin resmi görünce Husrev'e aşık olur. Gulgûn adlı atına binip av bahanesiyle Husrev'i aramaya çıkar. Bu sırada Husrev de aynı bahane ile Şirin'in ülkesine doğru yola çıkar. Bir pınar başında karşılaşırlarsa da birbirlerinin kimliklerini öğrenmeden yollarına devam ederler. Şirin, Husrev'in kasrı önüne gelince macerâyı öğrenir ve çok üzülür. Medâin'de kendisi için bir kasr yapılmasını ister. İsteği yerine getirilir ve orada kâh avlanarak, kâh eğlenceler düzenleyerek vakit geçirir. Husrev ise Ermen ülkesinde Mihîn Bânû tarafından karşılanır ve içki âlemleriyle ızdırabını dindirmeye çalışır. Ancak yine de Şâpûr'u, Şirin'i getirmesi için Medâin'e gönderir. Bu sırada babasının gözlerine mil çektirilerek tahttan indirildiğini öğrenir ve hemen Medâin'e döner. Ülkesine gelince Behrâm-ı Çûbîn adlı kumandanın entrikaları yüzünden tahta çıkamayıp geri döner. Şirin ise Şâpûr ile Ermen'e gelmektedir. Yolda yine karşılaşırlar ve birbirlerinin yanında mutlu olurlar. Bir müddet sonra Husrev, Şirin'de vuslat istese de Şirin buna karşı çıkar ve onun gururunu kırıcı sözler söyler. Husrev de Şebdîz adlı atına binip Rum'a doğru yola çıkar. Rum Kayser'i İran şahının kendi ülkesine gelişine sevinir ve onu kızı Meryem ile evlendirir. Sonra da elli bin kişilik bir ordu ile Behrâm'ın tahtını ele geçirmek üzere Medâin'e gönderir. Husrev Medâin'de Behrâm'ı yener ve tahta çıkar. Bu arada Mihîn Bânû ölmüş ve Şirin, Ermen melikesi olmuştur. Şirin, Husrev'i bulmak için Medâin'e gelir. Husrev'in Meryem ile mutlu olduğunu görüp sessizce kasrına yerleşir. Şirin'in çocukluğundan beri taze süt içme âdeti vardır. Kasrında ise taze süt bulamamaktadır. Şâpûr'dan buna bir çare ister. Ferhad adlı bir mimar mühendis bulunur. Ferhad Şirin için bir su yolu, çeşme ve havuz yapar. Bunlara süt doldurulacaktır. Ancak Ferhad Şirin'e aşık olmuştur. Şirin'in verdiği hediyeleri ayaklarına saçarak aşkından söz eder. Bunu duyan Husrev, Şirin'i kıskanır ve Ferhad'ı oyalamak için ordunun geçmesine yarayacak bir tünel yapılmasını emreder. Tünel, Bîsutûn adlı dağdan geçecektir. Ferhad aşk ile bu dağı delmeye başlar. Şirin ise Ferhad'ın yaptığı bu işi görmeye gider. Husrev bunu hazmedemez ve bir kocakarı vasıtasıyla Ferhad'a Şirin'in öldüğü haberini gönderir. Şirin'in öldüğüne inanan Ferhad kendini dağdan atıp canına kıyar. Bu günlerde Meryem de ölür.⁸¹⁴

⁸¹⁴ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 220-221; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 394-396; Mu'în, *Ferheng*, V, 478; Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Divân-i Hâfiz*, s. 226-227-228-230.

Nice kaprisli maceralardan sonra Husrev ile Şirin birbirlerine kavuşurlar. Böylece Husrev'in gördüğü rüya gerçekleşir ve bu mutluluk uzun sürmez. Meryem'in oğlu Şîrûye, Şirin'e göz koymuştur. Bir adam gönderip Husrev'i hançerletir. Şirin'e de bir hafta yas tutmasını, sonra da kendisiyle evlenmesini emreden bir mektup gönderir. Bu haber üzerine Şirin Husrev'in mezarı başında intihar eder.⁸¹⁵

Hâfız'ın bu hikâyede yöneldiği konulardan biri Ferhad'ın mutsuzluğu ve Ferhad'a benzeyen ve pîrin ibadeti olan, Şirin'e aşkıdır. Bir de Husrev ile Şirin'in aşk metnini bir bütün olarak ele alır.⁸¹⁶

Şair, defalarca Husrev Pervîz'i de Şirin'i de ihamlı olarak kullanmıştır.

حافظ از حشمت پرویز دگر قصه مخوان   که لبش جرعه کش خسرو شیرین منست

*Hâfız, gayri Pervîz hikâyesini söyleme. Çünkü onun dudağı, benim Şirin Husrevimin içtiği şarabın ancak bir yudumunu içmekte, Pervîz, ancak sevgilimin artığıyla feyizlenmekte.*⁸¹⁷

Hâfız, “artık Husrev Pervîz'in büyüklüğü hakkında hikâye yazma, o güzel Şah Husrev kendi büyüklüğü ve görkemiyle daha eğlence meclisiyle azamet sahibi o tatlı Husrev'in meclisinden Pervîz ancak bir yudum içebilir. O da onun meclisinden arta kalan şarabı” diyerek şair, Husrev'le memduhunu kinaye etmiştir.⁸¹⁸ Aynı zamanda da şirin Husrev diyerek Husrev ile Şirin hikâyesini hatırlatmış ve şirinin tatlı husrevin de padişah anlamını kullanarak memduhunu nitelemiştir. Bu beyitte iham sanatını en güzel şekilde kullanmıştır.

Şair, aşağıdaki beyitlerde de husrev ve şirin kelimeleri ile iham sanatını kullanmıştır.

جرها با ای خسرو شیرین دهنان   گر نگاهی سوی فرهاد دل افتاده کنی

*Ey şirin ağızların Husrev'i, bu sana gönül veren Ferhad'a bir baksan sevaba girersin.*⁸¹⁹

Husrev, padişah, şah manasına gelir. Şirin ağızlı adı da güzel maşuğun göstergesidir, Ferhad ise aşkı için herşeyini feda eden (zahid) bir aşığın sembolüdür.

⁸¹⁵ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 221; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 396-397; Mu'in, *Ferheng*, V, 478; Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 226-227-228-230.

⁸¹⁶ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 226.

⁸¹⁷ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 29.

⁸¹⁸ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 182.

⁸¹⁹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 243.

Aynı zamanda Husrev, Şirin ve Ferhad hepsi birlikte Husrev ve Şirin hikâyesine işaret eder ve beyit bu özel isimlerle şu şekilde yorumlanır: “Ey Husrev Pervîz âşık Ferhad’a cömert davran, çok sevap elde edeceksin.”⁸²⁰

شیرین تراز آنی بشکر خنده گویم ای خسرو خوبان که تو شیرین زمانی

*Ey güzeller Husrevi, sana zamanın Şirin’i diyorlar ya... O tatlı gülümsemeyle, ne diyeyim? Ondan da şirinsin sen!*⁸²¹

Şirin ilk mısradaki hoş ve tatlı davranışlar, ikinci mısradaki ise özel isim olarak geçer ve Ermen kraliçesi ve Husrev Pervîz’in maşuğunun ismidir. “Zamanın şirini” ifadesi görkem, makam ve güzellik sembolüdür, bu mazmun; Şirin kendi çağında güzel bir kraliçe olarak tanındığı için ortaya çıkmıştır. Güzeller Husrev’i ile de Husrev Pervîz’i hatırlatır. Kısaca beyitin manası şöyledir: “Ey güzellerin Husrev’i gülümsediğin zaman kendi zamanının Şirin’inden daha güzelsin.”⁸²²

جهان پیرست و بی بنیاد از این کش فریاد که کرد افسون نیرنگش ملول از جان شیرینم

*Âlem ihtiyardır, temelsizdir. Ferhad’ı bile öldüren bu zalimden feryat! Beni de hileleriyle şirin canımdan usandırdı!*⁸²³

Bîsutûn dağını Şirin’in aşkıyla delen Ferhad’ı kıskanan Husrev’in bir kocakarıyı ona göndererek Şirin’in yalan ölüm haberini verdirir; bunun üzerine Ferhad üzüntüsünden canına kıyar. Şair, bu olaya işaret ederek; dünyayı Ferhad’ı ölmesine sebep olan hilekâra benzetmiş ve “yaşlı dünyanın sihiri ve hilesi beni de Ferhad gibi şirin canımdan usandırdı” diyerek şikayetlerini dile getirir.⁸²⁴

من همان روز ز فرهاد طمع بیریدم که عنان دل شیدا بکف شیرین داد

*Ben daha gönlünün iradesini Şirin’in eline verdiği gün Ferhad’dan ümidi kesmiştim.*⁸²⁵

Şair, Ferhad ile Şirin’in hikâyesini temsili olarak kullanarak kinaye yoluyla vezir Kıvâmüddin’in Şah Şücâ’nın sözlerine itimat ettiği, iradesini ona teslim ettiği bir gün onun canından endişe ettiğinden bahsetmektedir.⁸²⁶

⁸²⁰ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, III, 1954.

⁸²¹ Hâfiz-1 Şirazî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 265.

⁸²² Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, III, 1934-1935.

⁸²³ Hâfiz-1 Şirazî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 169.

⁸²⁴ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, III, 1466.

⁸²⁵ Hâfiz-1 Şirazî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 47.

⁸²⁶ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, I, 477.

Şirin kelimesinin sözlük anlamının tatlı olması sebebiyle çoğunlukla dudak ve söz, bazen de can unsurlarıyla birlikte bulunur. Aşağıdaki beyitlerde bu unsurlardan bazılarıyla bir arada kullanılmıştır.

بهوای لب شیرین دهنان چند کنی؟ جو هر روح به یاقوت مذاب آلوده!

*Ne zamana kadar dudakları tatlı dilberlerin havasına uyacaksınız; ne zamana kadar ruh cevherini erimiş yakuta bulayacaksınız?*⁸²⁷

سرود مجلس است اکنون فلک برقص آرد شعر حافظ شیرین سخن ترانه است تست

*Meclisindeki musiki, şimdi feleği bile raksa getirdi. Çünkü nağmelerin, tatlı sözlü Hâfız'ın şiirleri!*⁸²⁸

2.69. HÜDHÜD

Taç şeklindeki taraklı tepeliğiyle tanınan hüdhüd güzel görünümlü bir kuş türüdür, ama kokusu güzel değildir. Kanatları ve kuyruğu siyah beyaz alacalı, öbür bölümleri pembeye çalan açık kahverengi, tepeliğinin uçları siyahtır. Yuvasını genellikle ağaç kovukları, duvar delikleri ve kaya oyuklarına yapar. Filistin ve Mısır'da bulunur, kışın Afrika'ya göç eder. Eski Mısırlılar hüdhüde saygı gösterirlerdi. Süleyman Peygamber'in mektubunu Belkîs'a götürmesiyle de bilinir. Hüdhüd *Talmud*'da yabancı horozu olarak adlandırılırken, *Tevrat*'ta eti yenilmeyecek kuşlar arasında sayılır.⁸²⁹

Kur'ân, Hz. Süleyman'dan söz ederken ona kuş dilinin öğretildiğini, cinlere, insanlara ve kuşlara egemen olduğunu ve onlardan oluşan orduları bulunduğunu bildirir. Süleyman, Beytül-Mukaddes'in yapımını tamamladıktan sonra insan, cin, şeytan, kuş ve vahşi hayvanlardan bir ordu toplayarak önce Mescid-i Harâm'a, oradan da Yemen'e gitmek üzere yola çıkar. Yemen'in başkenti San'â'ya vardığında bir yerde konaklar. Bu arada su sıkıntısı baş gösterir. Toprağın altındaki suyu görebilen, bu nedenle de Süleyman'a su bulmakta rehberlik eden hüdhüd aranır, fakat bulunmaz. Olanlar *Kur'ân*'da şöyle anlatılır.⁸³⁰

(Süleyman) kuşları gözden geçirdi ve şöyle dedi: "Hüdhüd'ü niçin göremiyorum? Yoksa kayıplara mı karıştı? Ya bana (mazeretini gösteren) apaçık bir

⁸²⁷ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 229.

⁸²⁸ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 29.

⁸²⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 401.

⁸³⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 401; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 216.

delil getirecek ya da onun canını iyice yakacağım yahut onu boğazlayacağım!” Çok geçmeden (hüdhüd) gelip: “Ben” dedi, “ senin bilmediğin birşeyi öğrendim. Sebe’den sana çok doğru (ve önemli) bir haber getirdim. Gerçekten, onlara (Sebe’lilere) hükümdarlık eden, kendisine her şey verilmiş ve büyük bir tahtı olan bir kadınla karşılaştım.” Neml (27), 20, 23⁸³¹

Şair, Hüdhüd’ün taç şeklindeki tepeliği bulunması sebebiyle “hüdhüdün tacı” ifadesini kullanmıştır.

به تاج هدهدم از ره مبر که باز سفید چو باشد در پی هر صید مختصر نرود

*Hüdhüd tacıyla beni aldatmaya kalkışma, yoldan çıkarmaya uğraşma. Akdoğan, padişaha benzer, her bayağı avın peşine düşmez.*⁸³²

Tasavvufi metinlerde hüdhüd şeyh ve mürşidi simgeler. Hüdhüdle ilgili eserlerin ilki Feriddüdîn-i Attâr’ın *Mantıku’t-tayr* adlı tasavvufi mesnevisidir. Tasavvufî anlamı dışında hüdhüd, İran edebiyatında daha çok sevgiliden haber getiren bir kuş olarak yer alır.⁸³³

2.70. İBRAHİM

Halil, Halilullah ve Halilulrahman lakaplı, İsrailoğullarının, Araplaşmış Arapların ve Yahudi peygamberlerinin en büyük atası olan peygamber.⁸³⁴ Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dinlerince “en büyük ata” ve “temel referans” olarak kabul edilir. *Kur’ân*’da en çok söz edilen büyük peygamberlerdendir.⁸³⁵ *Kur’ân*’da altmış dokuz yerde geçen İbrahim’in ismi *Tevrat*’a göre önce Abram (Avram): ulu ata iken sonradan Abraham (Avraham): halkların babası şekline dönüşmüştür. Halilullah: Allah’ın dostu olarak bilinen İbrahim, İbn Târeh: Târeh’in oğlu diye de anılır.⁸³⁶

En’âm suresinde müşrik olan babasının ismi Âzer olarak geçmektedir. Ancak bazı İslam tarihçileri babasının isminin Tarih olduğunu, topal manasına gelen Âzer’in ise Tarih’in bir sıfatı olduğunu belirtmektedirler.⁸³⁷ Yahudi kutsal metinlerinde ise

⁸³¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 401.

⁸³² Hâfiz-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 67.

⁸³³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 402-403.

⁸³⁴ Mu’în, *Ferheng*, V, 75.

⁸³⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 407.

⁸³⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 407.

⁸³⁷ *İslâm Ansiklopedisi* (Haz. İsmail Özcan), s. 108.

Târeh olarak geçer.⁸³⁸ Babası mesabesinde olan Âzer, put yapıp satmakla geçinen, bir rivayete göre de Nemrud'un veziri bir kişiymiş.⁸³⁹

Babası bir putperest olan İbrahim milattan önce yaklaşık iki bin yılında Babil'in doğusunda Keldanilerin Ur şehrinde doğmuştur.⁸⁴⁰ *Kur'ân*'da "Allah'ın dostu (Halîlullah)" diye tanıtılan ve devrinin putperestliğini kabul etmeyen İbrahim, daha genç yaşta iken önce yıldızı, o kaybolunca Ay'ı, o da batınca Güneş'i Rabb'i zannetmiş, ancak bütün bunların zeval bulduğunu, halbuki Allah'ın kaybolup gitmekten münezzehe olduğunu düşünerek gerçek imana ulaşmış ve kavmini de ikaz etmiştir.⁸⁴¹

Kavminin putlarının hakkından geleceğine yemin eden Hz. İbrahim, onların bir bayram şenliğine gitmelerinden yararlanarak bütün putları kırar; baltayı da, sağlam bıraktığı büyük putun boynuna asar. Şehire dönen kavmi, bunu kimin yaptığını öğrenirler. İbrahim "belki bu işi şu büyükleri yapmıştır; ona sorun!" diye cevap verir.⁸⁴² Bunun üzerine Nemrud Hz. İbrahim'i cezalandırmak ve öldürmek için büyük bir ateş yaktırır. Bir mancınık ile onu ateşe atarlar. Ateşe atılmadan önce Cebrail gelerek kendisine yardım etmek istemiş, ancak İbrahim kabul etmemiş ve Cebrail'e "Benim sana ihtiyacım yok. Benim ve ateşin yaratıcısı olan Allah'tan yardım isterim" diye cevap vermiş, bunun üzerine Allah onu dost (halillullah) ilan edip ateşi gül bahçesine çevirmiştir.⁸⁴³

İbrahim'in iki oğlu vardır. Sare'den olan oğlu İshak'tan İsrailoğulları, Hacer'den olan oğlu İsmail'den Arapların ilk ataları çoğalmıştır.⁸⁴⁴ Allah, İbrahim'in (Müslüman rivayetlerine göre) İsmail'i (Yahudi rivayetlerine göre) İshak'ı kendisine kurban etmesini ister. İbrahim tam bu emri yerine getirirken Allah, Cebrail ile oğlu yerine kesmesi için bir koyun gönderir.⁸⁴⁵

Hâfız'ın gazellerinde Hz. İbrahim'le ilgili hikâye ve kıssalardan sadece ateşe atılmasıyla ilgili olan kısmına yer vermiştir.

⁸³⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 407.

⁸³⁹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 224.

⁸⁴⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 407.

⁸⁴¹ *İslâm Ansiklopedisi* (Haz. İsmail Özcan), s. 108; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 225; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 408; Mu'in, *Ferheng*, V, 75; Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Divân-i Hâfız*, s. 46-47.

⁸⁴² *İslâm Ansiklopedisi* (Haz. İsmail Özcan), s. 108; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 225.

⁸⁴³ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 225; *İslâm Ansiklopedisi* (Haz. İsmail Özcan), s. 109; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 408; Mu'in, *Ferheng*, V, s. 75; Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Divân-i Hâfız*, s. 50-51-52.

⁸⁴⁴ Mu'in, *Ferheng*, V, 75.

⁸⁴⁵ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 225.

یارب این آتش که در جان منست   سرد کن زآنسان که کردی بر خلیل

*Canıma düşen bu ateşi Ey Rabbim, soğut Halil'e soğuttuğun gibi.*⁸⁴⁶

Şair'in bu beyiti *Kur'ân-ı Kerîm*'in Enbiyâ suresinin altmış dokuzuncu ayetini hatırlatır. “*Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol! dedik*” Hâfız aşk ateşinin de tıpkı ateşin İbrahim'i yakmadığı gibi kendisini yakmamasını yaratandan dilemiştir.⁸⁴⁷

2.71. İREM

Bir kabile, bir kişi, bölge ya da bir şehir adı olduğuna inanılmaktadır. Bazılarına göre İrem, Âd Kabilesi'nin ileri gelenlerinden biriyken bazılarına göre Âd kabilelerinden birinin ismidir; ama çoğunluğun birleştiği görüşe göre İrem bir şehirdir. Dımaşk, İskenderiye ya da Güney Arabistan'da San'â ile Hadramut arasında olduğu düşünülmektedir.⁸⁴⁸

Kur'ân'da bir kabilenin veya yerleşim merkezinin adı olarak sözü edilen İrem, azgınlıkları nedeniyle helak edilen Âd ve Semûd kavimleriyle birlikte, yalnızca bir yerde geçer.⁸⁴⁹

*Görmedin mi, Rabbin ne yaptı Âd kavmine; sütunlarla dolu İrem'e ki beldeler içinde benzeri yaratılmamıştı, o vadide kayaları yontan Semûd kavmine, kazıklar (çadırlar,ordular) sahibi Firavun'a! Fecr (89), 6, 10*⁸⁵⁰

Âd kavminin kralı olan Şeddâd tarafından Tanrılık iddiasıyla cennet bahçelerinin özelliklerine benzetilerek yaptırılan bahçeye bağ-i irem: irem bağı denilmektedir. Bu bahçe Allah'ın gönderdiği bir tufan ile yok olup, yıkılıp gitmiştir. Şairler güzel bahçeyi ve sevgilinin güzel yüzü ile güzelliklerini bu bahçeye benzetirler.⁸⁵¹

Genellikle Bihişt-i Şeddâd: Şeddâd'ın cenneti olarak bilinen irem bağının yukarıda da belirtildiği gibi Güney Arabistan'da yer aldığına inanılır. Hûd Peygamber zamanında yaşamış olan Şeddâd cenneti öğrenince bu dünyada cennet gibi bir yer

⁸⁴⁶ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 162.

⁸⁴⁷ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 1285; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 410; Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 44-45.

⁸⁴⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 418; Mu'in, *Ferheng*, V, s. 124; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 225; Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 297.

⁸⁴⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 418.

⁸⁵⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 418.

⁸⁵¹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 54; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 418; *İslâm Ansiklopedisi*, s. 125; Mu'in, *Ferheng*, V, 124; Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, II, 1160; Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 297.

yapmak ister. Bu sebeple Aden’de beğenilen taşlarla işlenmiş duvarları altın ve gümüş taşlardan yapılmış bir şehir inşa eder. Şehrin inşası tamamlandıktan sonra onu görmek ister. Hûd Peygamber’in davetini kabul etmediği için yaptırdığı bahçeye girdiği anda helâk olur ve İrem şehri yerin altına gömülür.⁸⁵²

Hâfız, Şeddâd’ın öteki dünyadaki cennetin benzeri olarak yapmış olduğu bu bağın yok olup kaybolmasından sonra onu nehir kıyısından başka bir şey olarak görmüyor.

معنی آب زندگی و روضهء ارم جز طرف جویبار و می خوشگوار چیست؟

*Anlamı hayat suyunun ve İrem bahçesinin nedir ki? Irmak kıyısından, tatlı şaraptan başka.*⁸⁵³

Şaire göre bağ-ı irem ve Şeddâd’ın gururu, kolay bulunan bir şişe şarap, tatlı dudak ve gemi güvertesinin hepsinden daha aşağıdadır.

مفروش به باغ ارم و نخوت شداد یک شیشه می و نوش لبی و لب کشتی

*Bir şişe şarapla tatlı dudaklı bir sevgiliyi ve çayır, çimeni İrem bağıyla Şeddâd’ın gururuna bile satma!*⁸⁵⁴

Şaire göre bir şişe şarapla tatlı dudaklı bir sevgiliyi, çayır ve çimen ile Şeddâd’ın yaptığı İrem bağından daha iyidir. Hâfız, “sakın bunları Şeddâd’ın belasının ve kibrinin birlikte olduğu Bağ-ı İrem’e değiştirme” diyor. Bu dizelerde Bağ-ı İrem ile ahiretle ilgili olan gerçek cennet de kastedilme ihtimali olasıdır. Ama bu durumda Şeddâd’ın kibiri ile anlatmak istediği nedir belli değildir.⁸⁵⁵

Hâfız bir de gülistan-i İrem: İrem Gülistanı ifadesini kullanmıştır.

در گلستان ارم دوش چون از لطف هوا زلف سنبل به نسیم سحری می آشفت

*Dün gece İrem gülistanında havanın letafetiyle seher rüzgârı esmiş, sümbülün zülfü perişan bir hale gelmişti.*⁸⁵⁶

Şadırvan-i Ğanî, Hâfız zamanında Gülistan-ı İrem diye bir yerin Şîraz’da gerçekte var olma olasılığını ve bu beyitte geçen İrem’in esâtiri olmama ihtimalini ileri sürer.⁸⁵⁷

⁸⁵² Mu’în, Ferheng, V, 124; *İslâm Ansiklopedisi* (Haz. İsmail Özcan), s. 125.

⁸⁵³ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 25.

⁸⁵⁴ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 232.

⁸⁵⁵ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, II, 1160-1161.

⁸⁵⁶ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 37.

2.72. İSA

İsrailoğullarının son peygamberi Nâsıralı Meryem'in oğlu. Rûmî 749 (hö. 622) doğmuş, MS 30'da çarınca gerilmiştir. Hristiyanlar ona Christ lakabıyla hitap ederler ve genellikle onu Allah'ın oğlu kabul ederler. Müslümanlara göreyse o Peygamber Efendimizden önce gelmiş büyük peygamberlerden biridir.⁸⁵⁸ İncil'e göre imparator Herodius zamanında Ruhü'l-kudüs tarafından Beyt-i Lehem'de hamile bırakılan bakire Meryem'den dünyaya gelmiştir. İmparator tahtını ve saltanatını tehlikede gördüğü için İsa'nın doğumundan önce dünyaya gelecek tüm erkek çocukları öldürülmesini emretmiş, İsa'nın annesi bu tehlikelerden Allah tarafından koruma altına alınıp Yusuf-u Neccâr tarafından Filistin'den Mısır'a götürülmüştür.⁸⁵⁹ İsa geri döndükten sonra Nasıra'ya yerleşmişlerdir ve gençliğini orada geçirmiştir. Yusuf-ı Neccâr'ın yanında çalışmaya başlamıştır. Otuz yaşında Celil'de kendi inancını tebliğe başlamış ve daha sonra Orşelim'de tebliğe devam etmiştir.⁸⁶⁰

Kendisine *İncil* indirilmiştir. İsa Peygamber bir mucize olarak Meryem'den babasız olarak doğmuştur. Bu olaylar *Kur'ân-ı Kerîm*'de teferruatıyla anlatılır. Yine İsa Peygamber hakkında *Kur'ân-ı Kerîm*'de yirmi iki yerde geniş bilgi vardır. İsa, Cebrail'in Meryem'e üflediği ruhtur. Bu nedenle neye dokunsa ona can verir, ölüleleri diriltir. Körlerin gözünü açmak, çamurdan kuşlar yapıp can vererek uçurmak, bebekken konuşmak, su üstüne yürümek gibi mucizeler göstermiştir. Otuz yaşında kendisine peygamberlik verilmiştir. Üç yıl müddetle halkı Allah yoluna çağırırsa da sadece on iki kişi kendisine inanmıştır. Bu on iki kişiye havâri denir.⁸⁶¹

San şehrinde her geçen gün ona karşı düşmanlıkları artan kişiler ortaya çıkmıştır. Havâriyelerinden biri olan Yehuda, otuz gümüş sikke karşılığında ona ihanet eder. Sonra yargılanma sonucu onu çarınca gererler. Hristiyanlar kutsal kadınlardan birkaçının onu gömdüğü ve üç gün sonra hayata döndüğü, kırk gün sonra da gökyüzüne yükseldiğine ve havâriyelerin Hristiyanlığı sırayla dünyaya yaydıklarına inanırlar. *Kur'ân*'da ise şöyle anlatılır: *Onu öldürmediler ve onu (dar ağacına) asmadılar ama onlara bir benzetme yapıldı.*⁸⁶²

⁸⁵⁷ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 399.

⁸⁵⁸ Mu'în, *Ferheng*, V, 1222-1223.

⁸⁵⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 420.

⁸⁶⁰ Mu'în, *Ferheng*, V, 1222-1223.

⁸⁶¹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 235.

⁸⁶² Mu'în, *Ferheng*, V, 1223.

Mesih ve Ruhullah lakaplı İsa hakkındaki bilgiler Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da birbirinden farklıdır. Yahudilerden bazıları onun çağdaşlığını savunur, padişahlık, müneccimlik ve peygamberliğini yok sayar. Hristiyanlar onu sadece Allah'ın oğlu değil aksine O'nun cismani hali ve gayb alemdeki ruhunun maddi alemdeki görüntüsü kabul ederler. *Kur'ân* ve müslümanlar onu Allah'ın peygamberi olarak adlandırırlar.⁸⁶³

Mesih'in hayatıyla ilgili olaylarda ihtilaf çoktur. Hâfız da o olayların bir kısmına işaret etmiştir. Bunlardan biri *Kur'ân*'da da geçen ve İncil'de de yer alan ölüyü diriltmesi mucizesidir. Hâfız, İsa'nın bu mucizesine çeşitli sıfatlar ve terkiplerle telmih yapmıştır.⁸⁶⁴

جان رفت در سرمی و حافظ به عشق سوخت عیسی دمی کجاست که احیای ما کند

*Can, şarap sevdasıyla geçip gitti, Hâfız da aşktan öldü. Nerde bir İsa nefesli ki bizi diriltsin?*⁸⁶⁵

İsa, Hâfız'ın gazellerinde ismi en çok zikredilen peygamberlerdendir. Mesih adı altında da geçmekte ve çoğunlukla işlenen yönü ölüleri diriltme yani hayat verme mucizesi olmaktadır. Onunla birlikte, daima hayat emaresi veya hayat hassa'sı olması düşüncesiyle nefes unsuru, başta "dem" olmak üzere çeşitli kelimeler altında zikredilir. İsa'nın bu özelliği, şairin, sevgilisini ve memduhunu övmesi babında başvurduğu bir yoldur. Sevgili bilhassa dudaklarıyla can veren bir varlıktır. Sevgili bazen de İsa nefesli diye anılır.⁸⁶⁶

یاد باد آنکه چو چشمت بعتابم میکشت معجز عیسویت در لب شکرخا بود

*Anulsın o demler ki gözlerin azarla beni öldürürken İsa mucizesine mazhar olan şeker dudakların diriltirdi!*⁸⁶⁷

این قصهء عجب شنو: از بخت واژگون ما را بکشت یار با نفاس عیسوی

*Bu tersine dönmüş bahttan şu acayip hikâyeyi duyan sevgili, bizi İsa nefesleriyle öldürdü!*⁸⁶⁸

⁸⁶³ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 326-327.

⁸⁶⁴ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 326-327.

⁸⁶⁵ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 106.

⁸⁶⁶ Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, s. 43.

⁸⁶⁷ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 123.

⁸⁶⁸ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 245.

Hatta şair bazen mübalağa yaparak sevgiliyi öyle yüceltmiş ki can bağışlayan İsa'nın sevgilinin dudakları yanında hatıra bile gelmiyeceğini söylemiştir.

از روان بخشی عیسی نزنم پیش تو دم زانکه در روح فزائی چو لبست ماهر نیست

*İsa'nın ruh bağışlamasını anmam bile. Çünkü can arttırmada dudağın kadar mahareti yok!*⁸⁶⁹

Hız. İsa'nın hikâyesinden gökyüzüne yükselmesi kısmı Fars şiirinde ve edebiyatında yaygındır. Peygamberlerin hayatları ve gezilerini konu alan kitaplarda Hız. İsa'nın dervişliği ve temizliği anlatılmış, irfani metinlerde de onun gökyüzünde kaybolmasını kanıt göstererek onu dünyaya ait bilmişlerdir. Onun cebinde bir iğne bulunmasından dolayı göğün sadece dördüncü katına kadar yükselebildiği bilinir. Hâfız da onun göğe yükselmesine işaret etmiş, göğe yükselmesine sebep olarak onun temizliği ve saflığını göstermiştir.⁸⁷⁰

گر روی پاک و مجرد چو مسیحا به فلک از فروغ تو بخورشید رسد صد پرتو

*Gök gecesi Mesih gibi pak ve mücerret olarak dünyadan gidersen çırağından güneşe bile yüzlerce ışık erişir.*⁸⁷¹

مسیحای مجررد را ————— رازد که با خورشید سازد هم و ثاقی

*Güneşle aynı yerde oturmak, her şeyden mücerret olan Mesih'e yaraşır.*⁸⁷²

Hâfız, üstteki beyitte olduğu gibi başka birkaç beyitte İsa'nın gökyüzünde, güneş feleğinde (dördüncü felekte) bulunduğu işaret etmiştir.

در آسمان نه عجب گر بگفتهء حافظ سرود زهره برقص آورد مسیحا را

*Gökyüzünde Zühre, Hâfız'ın şiirlerini terennüm ederek İsa'yı bile oynatsa şaşılmaz doğrusu.*⁸⁷³

Hız. İsa'nın göğe yükselmesi *Kur'ân-ı Kerîm*'de şöyle anlatılır:

“Halbuki onlar İsa'yı öldürmediler ve asmadılar. Fakat kendilerine bir benzetme yapıldı. Ayrılığa düştükleri şeyde, doğrusu şüphededirler. Onların bu öldürme olayına ait bir bilgileri yoktur. Ancak kuru bir zan peşindedirler. Kesin olarak onu

⁸⁶⁹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 42.

⁸⁷⁰ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 139-140.

⁸⁷¹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 224.

⁸⁷² Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 260.

⁸⁷³ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 7.

öldürmediler, bilakis Allah onu kendi katına yükseltti. Allah güçlüdür, hâkîmdir.” Nisâ (4), 156, 158⁸⁷⁴

Şair, kimi zaman İsa'dan bahsederken onun lakaplarından olan Mesih ve Mesiha ile hitap etmiştir.

فیض روح القدس ار باز مدد فرماید   دیگران هم بکنند آنچه مسیحا میکند

*Ruhu'l-kuds'ün feyzi yardım etse Mesiha'nın yaptığıni başkaları da yapar.*⁸⁷⁵

Beyitte anlatılmak istenen şudur: İlhamın gaypteki bir kaynaktan gelmesi gerekir. İsa makamını kendi çaba ve çalışmasıyla elde etmemiştir. Aksine doğumundan bu iş için seçilmiştir. Eğer böyle ilhamlar ve ilk bilgiler herkes için hazır olsaydı İsa'nın işini herkes yapardı.⁸⁷⁶

Burada geçen Ruhu'l kuds: Cebrail, Hristiyanlardaki üçlemenden biridir (yani baba, oğul, kutsal ruh üçlemesindeki üçüncüsüdür). Ruhu'l kudüsün feyzinin İsa'ya yardım etmesi Bakara suresinin seksen yedinci ve iki yüz elli üçüncü ayetlerinden öğrenilir.⁸⁷⁷

“Yemin olsun ki, Mûsa'ya kitabı (Tevrât'ı) verdik ve ondan sonra birbiri ardınca peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya mucizeler verdik ve kendisini Cebrâil (a.s)'le takviye ettik...” Bakara (2), 87⁸⁷⁸

“... Biz Meryem'in oğlu İsa'ya açık mucizeler verdik ve kendisini Cebrâil ile teyid ettik...” Bakara (2), 253⁸⁷⁹

Şair, İsa'nın nefesin işaretle:

طیب عشق مسیحادم است و مشفق لیک   چو درد، در تو نبیند کرا دوا بکنند؟

*Aşk doktoru, İsa nefeslidir, esirgeyicidir. Fakat sende dert görmezse kimi tedavi etsin?*⁸⁸⁰

Başka bir dizede de şöyle der:

هوا مسیح نفس گشت و باد نافه گشای   درخت سبز شد و مرغ در خروش آمد

*Hava Mesih nefesini kazandı; rüzgâr miskler saçtı, ağaç yeşerdi, kuşlar coştular.*⁸⁸¹

⁸⁷⁴ *İslâm Ansiklopedisi* (Haz. İsmail Özcan), s. 126.

⁸⁷⁵ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 88.

⁸⁷⁶ Herevî, *Şerh-i Gâzelhâ-yi Hâfız*, II, 609.

⁸⁷⁷ Herevî, *Şerh-i Gâzelhâ-yi Hâfız*, II, 609.

⁸⁷⁸ Davudoğlu, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meâli*, s. 14.

⁸⁷⁹ Davudoğlu, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meâli*, s. 43.

⁸⁸⁰ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 73.

Şair, “hava için mesih nefesini kazandı” diyerek baharın gelişini ve onunla birlikte ağaçların yeşermesi yani bir nevi tabiatın yeniden can bulup dirilmesini İsa’nın ölümlere can vermesine benzeterek bu güzel teşbihle baharın ilk geldiği zamanı tasvir etmiştir.

2.73. İSKENDER

İskender-i Kebîr: Büyük İskender diye tanınan meşhur büyük Makedonya padişahı, Akdeniz sahillerinin, Şam, Mısır, İran, Hindistan ve diğer bölgelerin fatihi. İslam ve İran tarihçileri onu İskender-i Zülkarneyn: İki boynuzlu İskender ve İskender-i Rumî, İskender-i Gocestek: Lanetli İskender diye adlandırmışlardır.⁸⁸² Makedonya kralı II. Philippos (Filip) ile epiros Prensesi Olympias’ın oğlu. Yunan tarihçiler onun soyunu baba tarafından yarı tanrı kabul edilen Herkül’e anne tarafından milli kahraman Akhilleus’a dayandırırılar. Bazı İranlılar İskender’i İranlı kabul etmekte ve onun Dârâ’nın soyundan geldiğini, Dârâ’nın ardından tahta çıkan Ahâmenişler dönemi İran hükümdarı olduğunu düşünmektedir.⁸⁸³

Babası Philippos öldürünce küçük yaşta tahta çıktı. Philippos’a boyun eğmiş ülkelerin ayaklanma denemelerini, Tuna boylarında bir seferle ve Yunanistan’da etkili bir harekâtla bastırarak, Balkan Yarımadası’nda Makedonya üstünlüğünü sağlamlaştırdı. MÖ. 334 başlarında Doğu Seferi’ne başladı. Çanakkale boğazı’nı ordusuyla aşarak, Granikos Irmağı (Biga Çayı) kıyılarında bekleyen II. Dârâ komutasındaki sayıca çok üstün Pers ordusuna karşı, Asya’da ilk zaferini kazandı (MÖ. 334 ilkbaharı). Ağır bir yenilgiye uğrayıp kaçmak zorunda kalan Dârâ’nın barış önerisini kabul etmemekle birlikte, Pers İmparatorluğu’nun iç kesimine ilerlemek yerine, düşmanın deniz gücünü etkisiz duruma getirmek amacıyla, Suriye kıyılarını ele geçirmeye karar verdi. Sur ve Gazze’yi aldı. Daha sonra Pers boyunduruğundan çok çekmiş olan Mısır’a girerek savaşmasına gerek kalmadan işgal etti. İskenderiye’yi kurdu. MÖ 331 ilkbaharında Mısır’dan ayrıldı. Önce Fırat’ı sonra Dicle’yi aşarak, Gaugamela ile Arbela (Erbil) arasında Dârâ’nın ordusuyla bir kez daha karşılaştı ve kazandığı bu savaş sonunda kendini Asya kralı ilan etti. Birbiri ardına Sus’u, Persepolis’i, Pasargadai’yi ve Dârâ’nın küçük bir orduyla sığındığı Ekbatana’yi ele

⁸⁸¹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 95.

⁸⁸² Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, II, 863; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 428-430-431; Mu’in, *Ferheng*, V, 144.

⁸⁸³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 427.

geçirdi. Pers kralı, bir kez daha kaçmayı başardıysa da, Hazar Denizi kıyılarında, kendi adamlarından biri tarafından öldürüldü.⁸⁸⁴

Hâfız şiirinde İskender ile Dârâ'nın hikâyesine yer vermiştir. Şairin bu hikâyede daha çok üzerinde durduğu yön Dârâ'nın en yakınındaki kimseler olan Cânûsyâr ve Mâhyâr'ın ihanetine ve vefasızlığına uğramasıdır. Nitekim tarih kitaplarındaki rivayetlere göre bu iki kişi Dârâ'nın özel odacılarıydı, onun adaletini tanımadılar ve Dârâ'yı İskender'e sattılar. Dârâ savaş olmadan İskender'e esir düşer ve öldürülür. O iki nankör Dârâ'yı mağlup eder ve İskender İran'a musallat olur. Tarihi rivayetlere göre Cânûsyâr ve Mâhyâr'ın vefasızlığının mükafatı bizzat İskender'in eliyle o ikisine ulaşmıştır.⁸⁸⁵

ما قصه سکندر دارا نخونده ایم از ما بجز حکایت مهر و وفا میسر

*Biz ne İskender'in hikâyesini okuduk, ne Dârâ'nın... Bizden sevgi ve vefa hikâyesinden başka bir şey sorma!*⁸⁸⁶

Şaire göre İskender ile Dârâ'nın hikâyesi vefasızlık ve ihanetin hikâyesidir. Ona göre bu bağışlanamaz bir olaydır. Bununla beraber İskender ile Dârâ hikâyesini okumamaktan kastı kendi dergâhından her çeşit ihanet, nankörlük ve vefasızlık kusurlarının temizlenmiş olmasıdır ve ikinci mısradaki kendini bu davanın tanığı göstermiştir.⁸⁸⁷

Tarih kitaplarında İskender'in bütün dünyayı fethettiği ve uzun bir yaşamdan başka hiçbir şeye ihtiyacı olmadığı anlatılır. Bu uzun hayatı elde etmenin tek yolu âb-ı hayattır. İskender bu suyun zulumât: karanlıklar diyarında olduğunu öğrenir ve karanlıklar diyarına âb-ı hayatı bulmak için yola çıkar. Fakat bu suyu bulmak maddi şeylere sahip İskender'e değil Hızır'a nasip olur. Çünkü bu işte altın ve gücün hiçbir değeri yoktur.⁸⁸⁸ Şair bu olayı beyitlerinde belirtmiştir.

سکندر ز را نمی بخشند آبی به زور و زر میسر نیست این کار

*Âb-ı hayatı İskender'e vermezler... Bu, zorla, parayla olacak iş değil ki.*⁸⁸⁹

⁸⁸⁴ Dictionnaire Larousse Ansiklopedik Sözlük, III, 1169; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 428-430-431.

⁸⁸⁵ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 204-205.

⁸⁸⁶ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 140.

⁸⁸⁷ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 205.

⁸⁸⁸ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 205.

⁸⁸⁹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 126.

فیض ازل به زور و زر ار آمدی بدست   آب خضر نصیبهء اسکندر آمدی

*Ezelî feyiz ele geçseydi ele güçle malla, hayat suyu İskender'e nasip olurdu.*⁸⁹⁰

گرت هواست که با خضر همنشین باشی   نهان ز چشم سکندر چو آب حیوان باش

*Hızır'la düşüp kalkma hevesindeysen Âb-ı hayat gibi İskender'in gözünden gizlen!*⁸⁹¹

Hâfız, bu hikâyeyi başka beyitlerde de hatırlatmış ve çıkardığı sonucu dile getirmiştir. Ezelî nasip dışında Hızır ile İskender arasındaki belirgin fark Hızır'ın bu dünyaya ait bir hırsının olmayışı İskender'in ise kalıcılık ve dünyayı fethetme hırsına sahip olmasıdır. O halde Hızır'ın âb-ı hayat çeşmesine ulaşması ve o çeşmenin İskender'in tamah ve hırsıyla yaralanmış gözünden gizlenmesi garip değildir.⁸⁹²

گرت هواست که با خضر همنشین باشی   نهان ز چشم سکندر چو آب حیوان باش

*Hızır'la düşüp kalkma hevesindeysen Âb-ı hayat gibi İskender'in gözünden gizlen!*⁸⁹³

نه عمر خضر بماند نه ملک اسکندر   نزاع بر سر دنیای دون مکن درویش

*Ne Hızır'ın ömrü kaldı, ne İskender'in mülkü, çekişme bu alçak dünya için derviş.*⁸⁹⁴

Eğer söylenmiş olan herşeye gözümüzü kaparsak sadece bir nokta kalıyor, o da bu alçak dünyanın hakkında marifet ve ilim sahibi olmaktır. Derviş (ilim ve marifet sahibi) o sırra düşmanlık yapmaz.⁸⁹⁵

Şunu da belirtmek gerekir Zülkarneyn ve Yunanlı İskender'i birbirinden ayırmak zor olduğu için *Kur'ân* tefsirlerinde ve tarih kitaplarında birbirine çok karıştırılır. Bu karışıklık Fars şiiri ve edebiyatına da yansımıştır. Hızır ve âb-ı hayatı ele aldığı hikâyede Hâfız da özel bir zarafetle ona işaret etmiştir. Bir ordu toplayan, karanlıklar diyarının uzun ve zor yolculuğu için araç gereçler toplayan İskender'in,

⁸⁹⁰ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 249.

⁸⁹¹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 147.

⁸⁹² Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 210-211.

⁸⁹³ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 147.

⁸⁹⁴ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 147.

⁸⁹⁵ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 211.

Peygamber Zülkarneyn değil de aksine güç ve kudret sahibi Yunanlı İskender olduğu daha muhtemeldir.⁸⁹⁶

Şair, Hızır ile İskender'in hikâyesi dışında İskenderle ilgili olarak onun aynasından da bahsetmiştir. İskender'in aynası hakkında *İkbâlnâme* ya da *İskendernâme*'de Nizâmî'nin anlattığından fazlasını bilmiyoruz. Hakkında çok az bilgi olmasına rağmen Fars edebiyatında bu ayna şöhrete layık olmuştur.⁸⁹⁷

Nizâmî'nin anlattığına göre İskender düşmanın her çeşit hareketinden önceden haberdar olmak için yüksek bir milin başına parlak bir ayna koymalarını emretmiş. Bu ayna bir aylık mesafeden beyaz renkle siyah rengi ayırt edebilecek hassasiyette yapılmıştır. Böylelikle her çeşit saldırıya karşı önceden hazır olmuştur.⁸⁹⁸

Başka bir efsanede ise; İskender ilk defa kılıcının parlamasından ilham alarak bir ayna yapımına karar vermiştir. Nizâmî de *Şerefnâme*'sinde İskender ayna yapması kısmında bu esinlemeyi anlatır.⁸⁹⁹ Hâfız, birkaç defa gazellerinde bu aynaya işaret etmiştir.

نه هر که چهره بر افروخت دلبری داند   نه هر که آینه سازد سکندری داند

*Yüzünü parlatan, kendisine çeki düzen veren herkes, dilberlik nedir bilmez...
Her ayna yapan İskenderlikten anlamaz.*⁹⁰⁰

Şair, bu beyitle yüzünü süsleyen ve dilberlik adetini bilen herkesin dilber olmadığını, ayna yapmasını bilen herkesin de dünyayı fetheden İskender gibi olmadığını dile getirmiştir. Ona göre şehirde parlak yüzlü olan çoktur ama bu çekicilik için yeterli değildir, zarafet adaplarına ve dilberliğe vakıf olmak gerekir. Yine şehirde ayna yapan da bulunur ama her ayna yapan Makedonyalı İskender'in güç ve kuvvetine sahip olmaz.⁹⁰¹

Rivayetlerde İskender'in zindanının onun karanlıklar ülkesine seyahatini simgelediğinden ve Yezd şehrinin bu isimle anıldığından söz edilir. İskender İran'ı ele geçirerek egemenlik kurduktan sonra şehzadelerini Yezd'e götürmüş, şehrin yetkililerinden birini kendi emretmediği sürece onların eğlenmelerine engel olmakla görevlendirilmiş, dolayısıyla bu şehir "İskender'in zindanı" olarak nitelenmiştir. Yaygın

⁸⁹⁶ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 211.

⁸⁹⁷ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 208.

⁸⁹⁸ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 209.

⁸⁹⁹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 738.

⁹⁰⁰ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 117.

⁹⁰¹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 738-739.

rivayete göre, Yezd'de vefat eden İskender'in mezarı da burada bir mahzendedir. Günümüzde de bu mahzenin var olduğu ve aynı adla anıldığı söylenir.⁹⁰² Hâfız şiirinde buna şöyle bir hatırlatma yapmıştır.

دلم از وحشت زندان سکندر بگرفت رخت بر بندم و تا ملک سلیمان بروم

*Sıkıldı gönlüm vahşetinden İskender zindanının, tuttum yükümü, gideyim diye ülkesine Süleyman'ın.*⁹⁰³

2.74. İSM-İ AZAM

“En büyük isim” demektir. Bununla Allah Teâlâ'nın en büyük en seçkin ismi kastedilir.⁹⁰⁴ Allah'ın isimlerinden hangisinin ism-i azam olduğuna ilişkin bir kesinlik yoktur. İsm-i azam bazılarına göre Allah, bazılarına göre Samed, bazılarına göre de el-Hayyu'l-kayyûm veya Muheymin isimleridir. Bu ismin Allah'ın bütün isimlerini kapsadığı ve bunun kanısı yaygındır. Kimi bilginlere göre de Allah'ın tüm isimleri en büyük olarak nitelenir.⁹⁰⁵

Rivayetlere göre Süleyman Peygamber'in yüzüğünde ism-i azam yazılıdır, bu ismin yardımıyla mucize gibi istekleri yerine getirilir. İnsan, cin, kuş ve balıkları itaatkâr yapar. Kısa bir süre bu yüzük div (şeytan) ve Hâfız'ın tabiriyle Ehrimen'in eline düşer, Ehrimen kendini Süleyman olarak gösterir fakat sonunda yüzük Süleyman'ın avucuna geri gelir ve Süleyman tekrar mührünü ve hükümdarlığını geri alır.⁹⁰⁶

Kur'ân'da Neml suresinde Süleyman ve Belkîs'in hikâyesinde ism-i azam'a işaret edilmiştir:

(Daha sonra Süleyman): “Ey heyet!” dedi “kendileri teslim olarak bana gelmezden evvel, o kadının tahtını bana kim getirir?” Cinden bir ifrit “Ben dedi” onu sana, sen makamından kalkmazdan evvel getiririm ve her halde ben buna karşı (güçlü ve) kuvvetli (hem de) bir güvenilir (biriy)im! Yanında kitaptan bir ilim bulunan zat ise “Ben” dedi” onu sana gözünü kırpmadan evvel getiririm!... Neml (27), 38, 39, 40⁹⁰⁷

Bu ayetle ilgili yorum yapan müfessirlerden bazıları Süleyman'ı bunu söyleyen ve o ilme sahip olan olarak bilirler. Bir çoğu ise bu ilme sahip olan kişinin Süleyman'ın

⁹⁰² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 435.

⁹⁰³ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 174.

⁹⁰⁴ *İslâm Ansiklopedisi* (Haz. İsmail Özcan), s. 126.

⁹⁰⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 437.

⁹⁰⁶ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, II, 946-947.

⁹⁰⁷ Yazır, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* (Sad. M. Sadi Çöğenli, Tkd. Orhan Okay), s. 379.

veziri Âsaf bin Berahyâ olduğunu ileri sürerler. Ve kitap ilmini ism-i azam olduğunu kabul ederler.⁹⁰⁸

Abdürrezak Kaşânî ism-i azamı tarif ederken ism-i azamın ilahi isimlerin hepsinin toplamı olduğu ve isimlerin ve sıfatların hepsini niteleyen O'nun asıl ismi Allah olduğunu ileri sürmüştür.⁹⁰⁹

Bazı rivayetlerde ise bu ismi üç kişinin bildiği aktarılır. Bunlar Bel'âm-i Bâ'ûrâ, Âsaf bin Berahyâ ve Süleyman peygamberdir. Bel'âm, Allah'ın en büyük ismi olan ism-i azamı biliyordu. Belka şehrinin zalim hükümdarı Bel'âm'a bildiği bu yüce ismi aracı yaparak Allah'tan İsrailoğullarını şehrin etrafından uzaklaştırmasını dilemesini söylemiş, ancak Bel'âm bunu kabul etmemiştir. Fakat hükümdar onu tehdit ederek dua etmesini istemiş, o da bunu yapmak zorunda kalınca Allah o ismi kendisinden almıştır.⁹¹⁰

Hâfız, birçok beyitinde div, yüzük, Süleyman ve ism-i azam unsurlarını birarada kullanmıştır. Kimi zaman karine yoluyla onlardan birini çıkarır. Aşağıdaki beyitte olduğu gibi.⁹¹¹

بر اهرمن نتابد انوار اسم اعظم   ملک آن تست و خاتم، فرمای هرچه خواهی

*Aydınlatamaz Ehrimen'i ism-i âzam nurları, mülk senindir, mühür senin, istediğini emret.*⁹¹²

Yine bu beyitte de Hz. Süleyman'ın yüzüğünün Ehrimen (şeytan) tarafından çalınmasına işaret eder. Ama ism-i azam'dan haberdar olan Süleyman hileyi anlar ve şeytanı rezil ederek, yüzüğünü geri alır. Şair beyitte memduhuna “senin düşmanın ism-i azamı bilmediği için Süleyman'ın tahtına oturamayan Ehrimen'dir, gerçek Süleyman sensin ülke ve yüzük sana ait istediğini buyur” diye sesleniyor.⁹¹³

2.75. ÎZED

Farsçada Tanrı anlamındaki isimlerden Îzed ya da *Avesta*'daki şekliyle Yazata sözcüğü yeze kökünden gelip “tapınmak” anlamını taşır. Bu kelime Zerdüşt dininde İmşaspendlerden daha aşağı rütbede olan melekleri ifade ederken kullanılır. Îzedlerin

⁹⁰⁸ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, II, 947.

⁹⁰⁹ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, II, 948.

⁹¹⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 437.

⁹¹¹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, II, 952.

⁹¹² Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, II, 952.

⁹¹³ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, II, 952.

sayısı çoktur ve cennetlik ve dünyalık diye ikiye ayrılırlar. Ahura Mazda onların başında bulunur. *Avesta*'da çoğu yerde bu sözcük tüm tanrıları ifade etmek için kullanılır. Pehlevice büyük tanrı Yezd ve Yezdân (Yazatan) olarak bilinir. Yezdan kelimesi “Yezd” in çoğuludur ve Pehlevice ve Farsçada tekil olarak ve Tanrı anlamında kullanılır.⁹¹⁴

Tanrıların bir grubu daha büyük tanrıların meslektaşları ve yardımcıları olarak görev yapar. Büyük tanrılar bizzat İmşaspendlerin yardımcılarıdır. En ünlüleri Mihr, Âzer, Surûş, Behrâm, Nîrân vb isimleriyle bilinen bu tanrıların adları genellikle eski İranlıların kullandıkları gün isimleriyle aynıdır.⁹¹⁵

Hâfız:

گر میفروش حاجت رندان روا کند ایزد گنه بخشد و دفع بلا کند

*Şarap satan rintlerin ihtiyaçlarını karşılarsa, İzed günah bağışlar ve belaları uzaklaştırır.*⁹¹⁶

Hâfız, bu beyitinde İzed kelimesini Tanrı anlamında kullanmıştır.

2.76. KAFDAĞI

Dünyanın etrafını çevrelediğine ve aşılmasının imkansızlığına inanılan dağlar zinciri. Efsaneye göre Ye'cûc ile Me'cûc, Anka, cinler, şeytanlar bu dağın arkasındadır. Masallarda çok anılır. Ejdehâ melekler tarafından bu dağların arkasına atılır. Bu dağın yüksekliği 500 fersahtır. Birçok yerleri su içindedir. Güneşin ışıkları bu dağa çarptıkça yeşile boyanır ve oradan aksedince de maviye bürünür. Gökyüzündeki mavilik de bu ışıkların okyanuslardan yansısıyla ortaya çıkarmış. Yüksekliğin, uzaklığın, ihtişamın ve kâinatın sembolü olarak şiirlerde Ankâ ile birlikte anılır. *Kur'an-ı Kerîm*'de geçen Kaf sûresi “Kaf” harfi başlar. Bazı müfessirler bu harfi “Kaf dağı” olarak tefsir ederler ki yeşil zebercetten olduğunu ve semanın onun üzerinde bulunduğu söylerler. İsrailiyâttan olmak üzere bu dağın ucu, dünyanın altında bulunan kayaya değdiği için zelzelelerin kaynağı burasıymış. Tasavvufta Kaf dağı mürşid-i kâmilin vücûdudur.⁹¹⁷

Dağların gizemli ve kutsal makamlar, kutsallığın merkezleri olarak algılandığı Fars edebiyatında Kafdağı, mitolojik bütün geçmişi ve içeriğiyle ankâ ve simurgun

⁹¹⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 440.

⁹¹⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 440.

⁹¹⁶ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 105.

⁹¹⁷ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 248; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 444-445.

ülkesi olarak algılanır. Özellikle *Şahnâme*'de ve Nizâmî-yi Gencevî'nin dizelerinde Kafdağı son derece dikkat çekici özellikleriyle anlatılır.⁹¹⁸

باز، ار چه گاهگاهی بر سر نهد کلاهی   مرغان قاف دانند آیین پادشاهی

*Doğan, arada bir, başına bir külahtır koyar ama padişahlık usulünü yine Kafdağındaki kuşlar bilir!*⁹¹⁹

Morğ-i Kaf: Kafdağındaki kuşlar ile kastedilen, yeri Kafdağı olan Ankâ'dır. Eğer doğan da bazen başına külah koyup, (padişahlık) saltanat isteği olsa da bu külah onu kuşların şahı simurg gibi yapmaz. Çünkü sadece yeri Kafdağının yüksekleri olan Simurg padişahlık adetini bilir. Mazmun muhtemelen şairin memdahunun karşısında saltanatı bulunan bir kişiye kinaye etmiştir.⁹²⁰

بیر ز خلق وز عنقا قیاس کار بگیر   که صیت گوشه نشینان ز قاف تا قافست

*Halkı bir yana bırak, yalnızlığı seç. Ankâ'dan ibret al, bir köşeye sığınıp gizlenenlerin şöhreti Kaf'an Kaf'a bütün âlemi kaplar.*⁹²¹

Şair, Kaf'tan Kaf'a ifadesi ile "bütün âlemi baştan sona" ifadesini kastetmiştir. Ankâ halkın gözü önünden saklanmıştır ve Kaf dağında inzivaya çekilmiştir. Bu nedenle bütün âlemde baştan sona büyük bir şöhrete ulaşmıştır. Sende ankâ gibi halktan uzaklaşıp kenara çekilsen bile tanınmazsın" diyerek muhatabını uyarmaktadır.⁹²²

2.77. KALEM

İslam kültüründe kalemin çok özel ve saygın bir yeri vardır. Bazılarına göre kalem Allah'ın yarattığı ilk varlıktır ve nurdan var edilmiştir; yine rivayete göre bu kalem yaratıldığında kıyamete dek olacak her şeyi yazmıştır. Kalemin yazıyı simgelediği de rivayet edilir. Kalem bazen de Allah'ın yaratması ve gücüyle eşanlamlıdır. Kalem aynı zamanda bir melektir. Yine tüm rivayetler kalemi bir totem olarak yaratılışın başlangıcıyla ilişkilendirir.⁹²³

⁹¹⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 445.

⁹¹⁹ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 235.

⁹²⁰ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1999.

⁹²¹ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 39.

⁹²² Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 152.

⁹²³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 447; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 253.

Vahiy meleği Cebrail'in Peygambere getirdiği ilk mesaj şöyledir:⁹²⁴

*Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı bir aşılansmış yumurtadan yarattı. Oku! İnsana bilmediklerini belleten, kalemle (yazmayı) öğreten Rabbin, en büyük kerem sahibidir. Alak (96), 1*⁹²⁵

Yine *Kur'ân*'ın bir başka suresinde de kaleme yemin edilir.⁹²⁶

*Nûn! Kaleme ve (kalem tutanların) yazdıklarına ant olsun ki. Kalem (68), 1*⁹²⁷

Levh-i mahfuzda olacakları yazacak bir ilâhî kalem vardır. Allah her şeyden önce Levh ile Kalem'i yarattı. Tasavvufa göre Levh, Tanrı'nın bilgisi; Kalem de irâdesidir. Bu yüzden kaleme “akl-ı kül” veya “akl-ı evvel” diyenler de vardır.⁹²⁸

Fars edebiyatında kalem İslam düşüncesinden ve milli rivayetlerden de etkilenilerek eskiçağlardan beri saygın bir nesne olarak kabul edilmiş, her zaman kalemin üstün geldiği, kılıcın yenilgiye uğradığı kılıç-kalem münazaraları da kaleme alınmıştır.⁹²⁹

حافظ سخن بگوی که بر صفحهءجهان این نقش ماند از قلمت یادگار عمر

*Hâfız, şiir söyle... Cihan sayfasında ömründen yadigâr olarak ancak kaleminden çıkan bu yazılar kalır.*⁹³⁰

Allah'ın kudretini göstermesi yönüyle;

هزار نقش بر آید ز کلک صنع ویکى بد پذیرى نقش نگار ما نرسد

*Kudret kaleminden binlerce para, pul gelir. Fakat bir tanesi bile bizim ayyar dostumuzun parası gibi değil!*⁹³¹

Kudret kalemi yani Allah'ın kudreti. Allah hiçbir yaratılmışı bizim sevgili memduhumuz gibi sevilen ve sevgiye yaraşır şekilde yaratmamıştır.

در ره او چو قلم گر بسرم باید رفت بادل درد کش و دیدهء گریان بروم

*Yolunda kalem gibi başımın kesilmesi bile icabetse yaralı gönülle, ağlar gözle yola düşeceğim.*⁹³²

⁹²⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 447.

⁹²⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 447.

⁹²⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 447.

⁹²⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 447.

⁹²⁸ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 253.

⁹²⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 448.

⁹³⁰ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 126.

⁹³¹ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 53.

⁹³² Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 174.

Şair kalemi, başıyla hareket eden bir yolcu, kalemıraş yarasına sahip ve yüzünden göz yaşı gibi mürekkep dökülür şekilde hayal etmiştir. Bu tasvirler göre şair eğer başına buyruk kalem gibi ona gidersem aynı şekilde yaralı bir gönlüm ve ağlayan gözüm olacaktır demektir⁹³³

2.78. KÂRÛN

Kur'ân yorumcularının çoğuna göre Kârûn, İsrailoğulları halkından olup Musa Peygamberin amcasının ya da teyzesinin oğludur. Firavun tarafından İsrailoğulları arasında önemli bir makamda görevlendirilen Kârûn, güzelliği yüzünden “nurlu” nitelemesiyle bilinirdi. Tarihçilerin bir kısmı onun İsrailoğulları bilginlerinden olup *Tevrat*'ı en iyi okuyanlardan biri olduğuna inanır. Azgınlar güruhu arasına girmesine neden olarak da aşırı mal varlığı ve çok zengin oluşu gösterilir. İslam kültürü ve Fars edebiyatında Kârûn, çok fazla mal ve servet biriktiren, ama biriktirdiğinin yararını değil hep zararını görenler için kullanılan bir simgedir. Altın ve mal biriktirme simgesidir.⁹³⁴

Şadırvan Hezaali, İbn-i Nedim ve Mesud-i, Kârûn'un ilk kimyagerler olarak tanındığını yazar. Kârûn Kevruh'un arapçalaşmış halidir ve onun hikâyesi *Tevrat*'ta ve diğer kitaplarında ve *Kur'ân*'da kapalı bir şekilde birçok bölümde anlatılmıştır.⁹³⁵

Musa Peygamber Tûr'dan döndüğünde kavminin Sâmirî tarafından saptırılarak buzağıya taptırıldığını gördüğünde İsrailoğulları Mısır'a gönderildi. Bu arada önemli miktarda mal biriktirip zenginliğine aldanarak dinden çıkmış olan Kârûn, Tûr'a giden Musa'nın yerine vekil olarak bıraktığı Harun'dan mucize istemiş, o da Allah'ın dilemesiyle badem ağacından yapılmış asasının birden canlanıp yeşil yapraklarla donanmasını göstermiş, ama bu da Musa'nın büyülerinden biri, diyen Kârûn inanmıştı. Musa'dan kimya konusunda bilgiler alan Kârûn, Sâmirî'nin yaptığı buzağıyı eriterek ilaçlar ve çok sayıda altın elde etti. Fazlasıyla zenginleşti. Ondan daha zengin kimse yoktu. Musa, Kârûn'dan zekât vermesini istemiş, ama o çok varlıklı olması zekât miktarını da fazlasıyla arttırdığı için zekât vermek istememiştir. Bununla kalmayıp fahişe bir kadını Musa'ya iftira atması için görevlendirilir. Fakat kadın bunu Kârûn'un

⁹³³ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, III, 1480.

⁹³⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 449-450; Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, I, 30; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 258.

⁹³⁵ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 133.

planladığını itiraf eder. Yaptığı tüm bu yanlışlar yüzünden Allah'ın dilemesi ve Musa'nın da isteğiyle yer yarılıp Kârûn'un bütün hazineleri yerin dibine geçer.⁹³⁶

Hâfız, Kârûn'un hikâyesi ve hazinesinden defalarca söz etmiştir.

چو گل گر خورده ئی داری خدا را صرف عشرت کن   که قارون را غلظها داد سودای زراندوزی

*Gül gibi sen de altın kırıntılarına maliksen hiç durma, Allah için olsun işrete harcet... çünkü altın kazanma sevdası Kârûn'u yanılttı, perişan etti!*⁹³⁷

ای دل آن دم که خراب از می گلگون باشی   بی زر و گنج، بصد حشمت قارون باشی

*Gönül, gül renkli şaraptan harap oldun mu paran, pulun, malın, hazinen olmadığı halde Kârûn'dan yüzlerce mertebe daha ulu bir makama erersin!*⁹³⁸

Şair, bazı beyitlerde Kârûn'u "zengin olmak" anlamında kullanılmıştır. Aşağıdaki beyit bunun bir örneğidir.

من که ره بردم به گنج حسن بی پایان دوست   صد گدای همچو خود را بعد ازین قارون کنم

*Sevgilinin sonsuz güzelliğinin hazinesine nail olduktan sonra artık kendim gibi yüzlerce yoksulu Kârûn ederim.*⁹³⁹

Hâfız, beyitlerinde genc-i kârûn tamlamasına yer vermiştir.

گنج قارون که فرو می رود از قهر هنوز   خوانده باشی که هم از غیرت درویشان است

*Hâlâ başaşağı batıp gitmekte olan Kârûn hazinesi, belki okumuşsundur, dervişlerin kahrı yüzünden battı ve hâlâ da batıp gider.*⁹⁴⁰

2.79. KEBÛTER

"Güvercin." Birçok türü olan kebûter boynunun kısalığı, küçük kafası ve tüylerinin sıklığıyla bilinir. Kahverengi, beyaz ve sarı renklileri vardır. Kebter, Kefter, selsele, hemâme, hemâm adlarıyla da bilinir.⁹⁴¹

Uçuşuyla ve sevimli görünümüyle beğenilen, insanların özel olarak besledikleri bu kuş daha çok postacı olarak kullanılmasıyla ünlüdür. Onun mesaj iletmesinin geçmişi Nuh Peygamber zamanına kadar gider. Nuh'un gemisi tufanın bitişiyle Cudi dağına yaklaştığında yerde ne kadar su kaldığını öğrenerek gelmesi için önce kargayı

⁹³⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 450.

⁹³⁷ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 252.

⁹³⁸ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 236.

⁹³⁹ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 181.

⁹⁴⁰ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 31.

⁹⁴¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 455.

gönderdi. Ancak karga bakmaya gittiğinde orada leşleri görünce dönüp haber vermeyi unuttu. Bunun üzerine Nuh aynı amaçla güvercini gönderdi. Güvercin gitti ve (yeryüzünde bir zeytin ağacından dal kopararak Nuh Peygamber'e getirdi. Bazı rivayetlere göre ise gagasında bir incir yaprağı, ayağında yosunla döndüğü aktarılır) yeryüzünü kaplayan suya ayaklarını soktu. Suyun tuzluluğundan dolayı ayaklarındaki tüyler döküldü ve ayakları tüysüz kırmızı rengiyle kalıverdi. Dönüp Nuh Peygamber'e giderek yeryüzünde bir miktar su kaldığını söyledi. Nuh'da emrini yerine getirmesinden dolayı güvercine dua etti.⁹⁴²

Hâfız:

رواست در بر اگر می تپد کبوتر دل   که دید در ره خود پیچ و تاب دام و نشد

*Gönül güvercini çırpınıp dursa lâyıktır. Yolunda sevgilinin büklüm büklüm saçlarının tuzağını gördü de gidip tutulmadı!*⁹⁴³

Şair, gönlü güvercine ve gönlün sürekli atışını da ıstıraptan dolayı güvercin kalbinin atışına benzeterek diyor ki gönül güvercini maşuğun zülfünün tuzağını gördü ve aşk tuzağına düşme korkusundan uçmadı ve bu yüzden daima atıyor ve güçsüzdür.⁹⁴⁴

یارب مگیرش ارچه دل چون کبوترم   افکند و کشت و حرمت صید حرم نداشت

*Güvercine benzeyen gönlümü vurdu, öldürdü, haremde avlanmanın haram olduğuna aldırış bile etmedi. Fakat Yarabbi, yine sen suçuna bakma!*⁹⁴⁵

Kâbe gibi kutsal mekânlar ve saygı duyulan makamlarda gerek insan gerek de hayvanların öldürülmesi yasak olduğu için özellikle güvercinler bu gibi yerlerde çekinmeden uçuşurlar. Harem çevresinde yaşayan güvercinlere kebûter-i harem: harem güvercini denir ve asla avlanmazlar.⁹⁴⁶

Şair, kendi gönlünü böyle bir güvercine benzetmiş ve diyor ki Allah'ın harem güvercini gibi aziz ve evcil olan gönlümü yere attı, öldürdü onun saygı ve değerine riayet etmediyse de maşuğa günah yazma.⁹⁴⁷

⁹⁴² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 455.

⁹⁴³ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 104.

⁹⁴⁴ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 708.

⁹⁴⁵ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 28.

⁹⁴⁶ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 307-308.

⁹⁴⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 456; Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 307-308.

2.80. KEVSER

Cennette bulunan bir suyun adı. *Kur'ân-ı Kerîm*'de Kevser suresi vardır. Bazı müfessirler kevserin iki anlamda olduğuna inanıyorlar; biri hayrın bolluğun sembolü diğeri cennetteki bir nehir. Ve şunu delil gösterirler: “Hz. Muhammed Kevser suresi indikten sonra soruldu: “Kevser’in ne olduğunu biliyor musunuz? Allah’ın bana vaddettiği onda hayrın çok olduğu cennette bir nehirdir” dedi. Kevser’in özellikleri şöyle rivayet edilmiştir.” Baldan daha tatlı süttten daha beyaz, kardan daha serin, kaymaktan daha yumuşak ve lezzetli, ve onun kıyısı kırmızı incidendir ve etrafında onu içmek gökyüzündeki yıldızlardan daha çok kadeh var ve ondan içen bir daha asla susamaz...” (Keşşaf, Kevser suresinin tefsiri)⁹⁴⁸

Fahreddin-i Razi Kevser’in hayrın çokluğu cennetteki bir havuz ya da nehir olan Kevser manası arasındaki bağlantıyı veriyor ve şöyle diyor: Belki bu nehir’e, onun suyu cennetteki bütün sulardan daha çok ve daha iyi olduğu için Kevser denilmiştir ya da onu içenler ve onun faydalarının çok olmasından dolayı bu adı almıştır.” (Eltefsirul Kebir, Kevser suresi’nin Tefsiri)⁹⁴⁹

Şii rivayetlerine göre Kevser suyunu insanlara sunacak olan yüce kişi (sâki) Hz. Ali’dir. Hz. Ali, iyi insanları o suya doyurarak cennete gönderirken düşmanları da o sudan yoksun bırakarak cehenneme doğru yollar.⁹⁵⁰

Kur’ân’da aynı adı taşıyan surede Allah, Kevser’i verdiği için dolayı Peygamber’den ibadet etmesini, kurban kesmesini istemektedir.⁹⁵¹

Kuşkusuz biz sana Kevser’i verdik. Şimdi sen Rabbine kulluk et ve kurban kes. Asıl sonu kesik olan şüphesiz sana hınc besleyendir. Kevser (108), 1, 3⁹⁵²

Hâfız:

فردا شراب کوثر و حور از برای ماست و امروز نیز ساقی مهروی و جام می

*Yarın Kevser şarabı ve huriler bizim için, bugün de ay yüzlü sâki ve şarap kadehi.*⁹⁵³

⁹⁴⁸ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 342; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 461; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 368.

⁹⁴⁹ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, s. 342.

⁹⁵⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 462.

⁹⁵¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 462.

⁹⁵² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 462.

⁹⁵³ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 254.

Şairin anlatmak istediği şudur: Öldükten sonra Allah'ın rahmeti ve bağışlayıcılığı bizimle olur, Kevser çeşmesinin suyunu ve cennet hurisini bize verirler, bugün de yani dünyada şarap ve güzel sâki bizimdir. Yani kısacası Kevser çeşmesinden ve cennet hurisinden faydalanmak bu dünyanın şarabı ve güzel sâkiden faydalanmak birbirine aykırı değildir, her ikisindende faydalanırız.⁹⁵⁴

Farsça metinlerde ayn-i Kevser: Kevser pınarı, havz-ı Kevser: Kevser havuzu, çeşme-i Kevser: Kevser çeşmesi, nehr-i Kevser: Kevser nehri adıyla da geçer.⁹⁵⁵ Hâfız'ın şiirinde de çeşme-i Kevser'e rastlanır.

عاشقان را گر در آتش می پسندد لطف دوست   تنگ چشم گر نظر بر چشمهء کوثر کنم

Sevgili, âşıkların ateş içinde kalmalarını istiyorsa kevser çeşmesine bile bakarsam gözüm kör olsun!⁹⁵⁶

2.81. KEYHUSREV

İran'ın millî ve hamasi destanlarında Efrâsiyâb'ın kızı Ferngîs ile Siyâveş'in oğlu, Keyâniler soyundan gelen üçüncü padişaktır.⁹⁵⁷

Ferngîs kocası olan Siyâveş'in Efrâsiyâb'ın emriyle öldürülmesinden sonra Keyhusrev adında bir çocuk dünyaya getirir. Pîrân (Efrâsiyâb'ın oldukça zeki ve akıllı komutanlarından olan Vîse'nin oğlu) Efrâsiyâb'ın emriyle ırkından haberdar olmaması için onu önce bir dağa gönderir, daha sonra onu bir adadaki kaleye gönderir.⁹⁵⁸

Sonunda Guderz'in oğlu Gîv onu bulmak için uğraşır ve bulur annesi Ferngîsle beraber İran'a getirir. Keyhusrev İran'a dönünce Onla Kâvus'un oğlu Feriburz'dan kimin tahta geçeceği konusunda Pehleviler arasında ihtilaf çıkar. Sonunda Dij-i Behmen: Behmen kalesi kim ele geçirirse onun padişahlığa layık olduğuna karar verirler. Keyan'ın ferr'i kendisiyle olan Keyhusrev Dij-i Behmen'i ele geçirir ve babasının kanının intikamını almak için Efrâsiyâb'la savaşa gider ve onu öldürür. O zaman Kâvus padişahlığı ona verir.⁹⁵⁹

Hayatının sonlarına doğru dünyadan iyice soğuyan Keyhusrev, tanrıyla başbaşa olup ibadete çekilme amacıyla bir hafta kapısını kilitleyip insanlardan uzak kalmış, bir

⁹⁵⁴ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1877.

⁹⁵⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 461.

⁹⁵⁶ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 205.

⁹⁵⁷ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, II, 1122; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 464; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 268; Mu'in, *Ferheng*, VI, 1639.

⁹⁵⁸ Mu'in, *Ferheng*, VI, 1639; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 464-466.

⁹⁵⁹ Mu'in, *Ferheng*, VI, 1639; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 464-466.

gece rüyasında gördüğü Surûş cennet âlemlerinde seyahat müjdesi vererek yerine Lohrâsp'ı atmasını söylemiştir. Bunun üzerine çıkmış, ondan sonra da bir daha görülmemiştir.⁹⁶⁰ Keyhusrev sonunda Tus, Guderz ve Feriburzla birlikte dağa gider ve ortadan kaybolur.⁹⁶¹

Padişahlık süresi yüz altmış yıl olarak geçer. Keyanilerin ferr'ine sahip olması sebebiyle ismi *Avesta*'da birkaç defa geçmiştir. Pehlevi edebiyatında babası Keykavus'un oğlu Siyâveş ve annesi Vispan Feryel (Fergîs), onun doğum yeri olan adadaki kale hatırlanır, onun en önemli işlerinden birisi Çiçest gölü kenarındaki Dij-i Behmeni yıkmasıdır.⁹⁶² Fars şiirinde daha çok hikâyelerine iham yapılarak ismi geçer:

بیفشان جرعه ئی بر خاک و حال اهل شوکت بین   که از جمشید و کیخسرو هزاران داستان دارد

*Dök bir yudum toprağa da dinle olan o an gönül ehlini, Cemşid'ten Keyhusrev'den anlatacak çok hikâyesi var onun.*⁹⁶³

Cemşid ve Keyhusrev yaşadıkları dönemlerin en güçlü kişileridir. Onlar sonunda toprak altında uyumaktalar. Bir yudum toprağın üstüne saç ki toprak sarhoş olup neşelensin onların hikâyelerini sana anlatsın.⁹⁶⁴

تکیه بر اختر شبگرد مکن کاین عیار   تاج کاووس ربود و کمر کیخسرو

*Oğru gece yıldızına dayanma ki bu ayyar, Kâvus'un tacını da çaldı, Keyhusrev'in kemerini de!*⁹⁶⁵

Taç ve kimeri saltanatın göstergesi olarak eğer birkaç gün senin ikbal yıldızın parlarsa mağrur olma, çünkü Kâvûs ve Keyhusrev de bir süre mutluydular ve sonunda bizzat gökyüzünün değişimi onları yokluğa çekti.⁹⁶⁶

2.82. KEYKÂVÛS

Key+kâvûs kava+usan kelimelerinin birleşmesi ile oluşmuştur.⁹⁶⁷ Kâvûs sözü *Avesta* kökenli olup, “hükümdar” anlamındaki kavi (key) sözcüğüyle “arzulayan” ve

⁹⁶⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 466.

⁹⁶¹ Mu'in, *Ferheng*, VI, 1639.

⁹⁶² Mu'in, *Ferheng*, VI, 1639.

⁹⁶³ Hâfiz-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 53.

⁹⁶⁴ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, I, 515.

⁹⁶⁵ Hâfiz-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 224.

⁹⁶⁶ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, III, 1692.

⁹⁶⁷ Mu'in, *Ferheng*, VI, 1641.

“güçlü” anlamlarına gelen usan sözcüğünden oluşmuştur. Buradan hareketle başına key sözcüğünün eklenmesiyle oluşan Keykâvûs şekli de kullanılır.⁹⁶⁸

İran milli rivayetlerinin en önemli, en zengin devresi Keyaniler dönemi, bu dönemin en ünlü hükümdarları da Keykâvûs ve Keyhusrev’dir.⁹⁶⁹ Keyaniler soyundan gelen ikinci padişah’tır.⁹⁷⁰ İran rivayetlerine göre Aipivanghu’nun oğlu ve Keykubâd’ın torunu olarak bilinir. *Şahnâme*’de ise Keykubâd’ın oğlu olarak geçer.⁹⁷¹ Keykâvûs’un padişahlığı yüz elli yıl sürmüştür, bir rivayete göre de yüz altmış yıldır. Bu sürede her biri ayrı bir destan olan birçok olay yaşanmıştır. Rüstem’in heft hân’ı aşması, Siyâveş’in destanı, Rüstem ile Sohrâb’ın destanı onun zamanında gerçekleşmiştir.⁹⁷²

İlk önce Belh’te oturur ve Mâzenderân’a gider ve orada geçen birçok olaydan sonra Rüstem tek başına gidip Sepid Div: Beyaz Dev’i ve Mâzenderân Şah’ını öldürüp onu geri getirene kadar Acem’de İranlı büyüklerle birlikte esir kalır.⁹⁷³

Zerdüş kökenli rivayetlere göre, Cemşîd ve Kâvûs ölümsüz olarak yaratılmışlardır. Ancak şeytanın da saptırmalarıyla günahlara dalmış ve bu nedenle de bu özellik onlardan alınmıştır. *Dînkerd*’e göre, sahip olduğu yedi ülke ile yetinmeyen Kâvûs, Nemrud gibi göklere yöneldi, tahtının ayaklarına kartallar bağlayarak göğe yükseldi, başka bir anlatıma göre de devlerden oluşan bir orduyla Elburz’un zirvesine çıktı. Karanlığın ve aydınlığın keşime çizgisine kadar yükseldi. Orada yanındakilerden ayrı düştü, ama inadı bırakmadı ve bu yüzden ferr kendisinden alındı.⁹⁷⁴

Hâfız, Keykâvûs, İran’ın diğer büyük hükümdarlarından ve onların destanları ve maceralarından dünyanın hilekârlığını ve vefasızlığını anlatmak için faydalanmıştır.⁹⁷⁵ Şair, sahip olduğu bütün gücüne rağmen onun da bu dünyadan gitmesi, dünya karşısında acizliği ve faniliği dolayısıyla beyitlerinde Keykâvûs’tan söz etmiştir.

که آگه است که کاووس و کی کجا رفتند   که واقفست که چون رفت تخت جم برباد؟

⁹⁶⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 468; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 268; Hâfız-ı Şirazî, *Hâfız Divanı* (Çev. Abdülbaki Gölpınarlı), s. 691.

⁹⁶⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 468.

⁹⁷⁰ Mu’în, *Ferheng*, VI, 1641.

⁹⁷¹ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, s. 456.

⁹⁷² Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfiz*, s. 177; Mu’în, *Ferheng*, VI, 1641-1642.

⁹⁷³ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfiz*, s. 177; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 469.

⁹⁷⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 470.

⁹⁷⁵ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfiz*, s. 177.

*Bilen var mı Keykâvûs ve Keyani hükümdarları nereye gitti? Bilen var mı Cemşîd'in tahtı nereye gitti?*⁹⁷⁶

Şair, Keykâvûs'u Kâvûs Key şeklinde de kullanmıştır.

کی بود در زمانه وفا؟ جام می بیار   تا من حکایت جم و کاووس کی کنم

*Zamane ne vakit vefakâr oldu ki? Şarap kadehini getir de Cem ve Kâvûs'un maceralarını anlatayım.*⁹⁷⁷

Şair, bu beyitte de insanın itibarının ve ömrünün kalıcı olmadığına, zamanın vefası olmadığına işaret eder. Cem ve Keykâvûs gibi hükümdarların bile ebedi olmadığı bu dünyadan vefa beklememek gerektiğini dile getirir.⁹⁷⁸

2.83. KEYKUBÂD

İran'ın Pişdâdiyân sülâlesinden sonra gelen şah sülâlesi Keyâniyân'ın ilk hükümdarıdır. Key lâkabını ilk defa kullanan odur. Adaletiyle ün salmıştır.⁹⁷⁹ Yüzyıl padişahlık yaptığı söylenir.⁹⁸⁰ *Avesta*'da adı defalarca geçer. Zerdüş dinsel rivayetlerinde Keykubâd'ın babasının adı belli değildir; bazıları onu Zâb'ın oğlu, bazıları da Nevzer hanedanından olduğu kanısındadır. İslam tarihçileri, birkaç kuşak sonra onun soyunu Menûçehr'e dayandırır. *Bundehişn*'e göre daha yeni dünyaya gelen Keykubâd bir bez parçasına sarılarak sandık içerisinde suya atılmış ve Tâhmâsp'ın oğlu Zâb çocuğu boğulmak üzereyken sudan alıp kurtarmıştır. Bu yüzden *Avesta*'da adı Kavi kavata: hükümdarın sevip değer verdiği, bulunan çocuk şeklinde geçer. Keykubâd'ın bu özelliğiyle Musa Peygambere benzemesi dikkat çeker.⁹⁸¹

Firdevsî'ye göre, İran tahtı Gerşâsp'ın egemenliği sona erip de boş kalınca Zâl, mübedlerden aldığı işaretle Ferîdûn soyundan olup Elburz dağında yaşayan Keykubâd'ı bu makama layık görmüş ve Rüstem'i Keykubâd'ı bulması için göndermiştir. Bulup getirilen Keykubâd İran hükümdarlığına seçilir.⁹⁸²

Ordusunda bulunan kahramanlar ve komutanların istekleri üzerine Efrâsiyâb ile savaşmaya karar verir ve bu savaşta Efrâsiyâb yenilir. Savaş sonunda İran-Turan

⁹⁷⁶ Hâfiz-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 94.

⁹⁷⁷ Hâfiz-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 173.

⁹⁷⁸ Herevî, *Şerh-i Gâzelhâ-yi Hâfiz*, III, 1446

⁹⁷⁹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 268; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 470; Mu'în, *Ferheng*, VI, 1641; Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, s. 455-456.

⁹⁸⁰ Mu'în, *Ferheng*, VI, 1641; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 470.

⁹⁸¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 470-471.

⁹⁸² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 471.

sınırının Ceyhun ırmağı olarak belirlenmesine karar verilir. Daha sonra da Keykubâd İstahr şehrini yönetim merkezi ve başkent olarak belirler.⁹⁸³

Fars edebiyatında her yönüyle iyi ve güler yüzlü bir hükümdar olarak geçen Keykubâd zamanında halk mutluluk ve refah içerisinde yaşamıştır.⁹⁸⁴

Hâfız'ın gazellerinde bir defa “Kubâd” bir defa da “Keykubâd” şekliyle hatırlanmıştır.⁹⁸⁵

قدح بشرط ادب گیر زانکه تر کیش ز کاسهء سر جمشید و بهمن است و قباد

*Kadehi edep şartlarına riayetle ele al, çünkü Cemşîd'in, Behmen'in ve Kubâd'ın kafataslarından terkip edilmiştir.*⁹⁸⁶

پر کن ز باده جام و دمامد بگوش هوش بشنو از او حکایت جمشید و کيقباد

*Doldur şarap kadehini ve ardından akıl kulağıyla dinle hikâyesini Cemşîd ile Keykubâd'ın.*⁹⁸⁷

2.84. KİMYÂ

Çeşitli maddelerden altın elde etmenin ve bakır, gümüş vs. madenleri altına dönüştürmenin yollarını arayan bâtil bir ilimdir. Bu ilmin ana maddesi iksîrdir. İksîr eldeki bileşimin veya maddenin altın olmasını sağlayan sıvıdır. Eski kimya ilminin modern kimya ile hiçbir alakası yoktur.⁹⁸⁸

Simya (eskilere göre olağanüstü işler yapmaya yarayan bir bilim), limya (sayılar ve şekilleri belli sıralar ve biçimlerde yazarak olayları etkileme amaçlı tılsım yapma bilimi), rimya (büyü türü bir bilim) ve himya (eskilerin inanışına göre gizli bilim dallarından biri) gibi diğer dört bilim dalıyla birlikte kimya ilginç bilimler veya hamseyi mahtecibe: beş gizli bilim olarak da bilinen bilim dallarından biridir. Klasik dönemlerde kimyayla ilgili çok sayıda eser kaleme alınmıştır.⁹⁸⁹ Eski kimya'yı Câbir b. Hayya bulmuştur. Bu konuda “el-Hâsıl” ve “Kitâbul-Havâs” adlı iki eseri vardır.⁹⁹⁰

⁹⁸³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 471.

⁹⁸⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 471.

⁹⁸⁵ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 455.

⁹⁸⁶ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 94.

⁹⁸⁷ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 79.

⁹⁸⁸ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 276; Mu'în, *Ferheng*, III, 3157-3158.

⁹⁸⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 474-475.

⁹⁹⁰ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 276; Mu'în, *Ferheng*, III, 3157-3158.

Kimya, gizli bir ilimdir. Bu nedenle kitapları anlaşılmaz formül ve simgelerle doludur. Kimya'nın Allah'ın sırlarından olduğu ve ancak Allah katında yücelen kişilere nasip olacağına inanılır.⁹⁹¹

Hâfız:

هنگام تندستی، در عیش کوش و مستی   کاین کیمیای هستی، قارون کند گدا را

Elin daraldığı vakit, yoksulluğa düştüğün zaman içmeye, sarhoş olmaya çalış. Çünkü bu varlık kimyası, yoksulu Kârûn yapar.⁹⁹²

Hâfız “kimya” kelimesi ve onun eş anlamlısı “iksir” kelimesine divanında defalarca yer vermiştir. Kimyayla kastedilen bir anlamda pîr ve kâmil mürşiddir.⁹⁹³ Hâfız'ın aşağıdaki beyiti buna en güzel örnektir.

آنچه زر میشود از پر تو آن قلب سیاه   کیمیای ئیست که در صحبت درویشانست

*Parıltısıyla kapkara kalbi altın haline getiriren şey dervişlerin sohbetindeki kimyadır.*⁹⁹⁴

Şairin beyitlerinde aşk kimyası ifadesi de yer alır.

دست از مس وجه چو مردان ره بشوی   تا کیمیای عشق بیابی و زر شوی

*Yol erleri gibi varlık bakırından elini yıka, arın da aşk kimyasını bulup altın haline gel!*⁹⁹⁵

Şaire göre beyitte görünüşte kimya ve Kârûn arasında özel bir münasebet vardır. Elkeşşaf tefsirine göre Musa kimya ilmini biliyormuş ve onu kızkardeşine öğretmiş ve kızkardeşi bu ilmî Kârûn'a öğretmiştir. Bazı tefsirlere göre ise Kârûn servetini kimyagerlikle elde etmiştir. Hayatta aldığımız her nefes ve varlığımız değerli iksirlerdir. Kârûn bunlar aracılığıyla servetini elde etmiştir. Beyitte kastedilen asıl mana şudur: Fakir ve hiçbirşeysiz olduğun zaman üzölmek ve kederlenmek yerine vaktini güzel geçir, çünkü aldığın nefes, seni Kârûn'un servetine ulaştırabilecek en değerli

⁹⁹¹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 276.

⁹⁹² Hâfız-1 Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncü-yi Şîrâzî), s. 4.

⁹⁹³ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 30.

⁹⁹⁴ Hâfız-1 Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncü-yi Şîrâzî), s. 31.

⁹⁹⁵ Hâfız-1 Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncü-yi Şîrâzî), s. 234.

iksirdir. Kısacası asıl kimya zenginlik ve mutluluğu onun sayesinde elde edeceğin hayattır.⁹⁹⁶

2.85. KURBAN

Arapça kurb: yakınlık, yakın olma sözcüğünden türeyen kurban geleneği neredeyse tüm dinlerde bulunur. Batı dillerinde sacrifice sözcüğüyle karşılanan kurban, Tanrı'ya yaklaşma, onun gözüne girip değer kazanma amacıyla insan, hayvan ve bitkiler arasından canlı bir yaratığın değişik şekillerde boğazlanması, öldürülmesi, yakılması, toprağa gömülmesi ya da yenilmesi şeklinde gerçekleştirilen bir ibadettir. Kurban kesme herhangi bir halka veya dinsel inanışa özgü olmayan, birçok dinde değişik şekillerde yerine getirilen geleneksel bir ibadettir. Tek tanrı inancı taşımayan müşrik ya da putperest kabile ve halkların da tanrılarına kurban sunma geleneği vardır. Tanrıya adanan çeşitli hediyelerin kurban edilmeleriyle kutsallaştırdıkları ve tanrısal özellikler kazandıkları kabul edilir.⁹⁹⁷

Kurban sunma, canlı bir hayvanı kanını akıtma yoluyla tanrılara adama eski İran'da da yaygın ibadetlerdendir ve özellikle sığırlar törenle kurban edildikten sonra parçalanıp halka dağıtılır. Eski İran'da Zerdüşt öncesi dönemlerde tanrıya yalvarış ayinlerinden sonra kurban sunma törenleri düzenlenir ve ateş yakılarak binler, on binler, hatta yüz binlerle ifade edilen sayılarda at, sığır, koyun gibi hayvanlar tanrılara adanırdı.⁹⁹⁸

Yararlı yaratıkları korumayı her zaman inanç sisteminin bir gereği olarak kabul eden Zerdüşt, toplumun ekonomik dengesinin bozulmaması için canlıların kanının akıtılarak tanrıya kurban sunulmasını yasaklamış, dinsel törenlerde tanrıya bitkisel sunularda bulunmayı emretmiştir.⁹⁹⁹

Gerçek anlamda ilk kurban eylemi, İbrahim'in Allah'a verdiği sözü tutmak için oğlu İsmail'i yatırarak boğazına bıçağı dayaması ve İsmail'in yerine Allah'ın gönderdiği koçu kurban etmesiyle gerçekleşir. Bu gün bundan sonra İbrahim'in dinini temel alan tüm dinlerde îd-i kurban ve îd-i edhâ: kurban bayramı olarak kabul edilmiş

⁹⁹⁶ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, I, 30.

⁹⁹⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 478.

⁹⁹⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 478.

⁹⁹⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 479.

ve kurban edilmek üzere bir koç gönderilmesi Fars edebiyatında geniş yankı bulmuş simgesel olaylar arasındadır.¹⁰⁰⁰

Şiirlerde âşık, sevgilisinin yolunda binlerce kez kurban olmaya hazırdır.¹⁰⁰¹ Hâfız da aşağıdaki beyitte âşıkların maşuğun bayrama benzeyen cemali için vefa gereği canlarını kurban etmelerinden bahseder.

عید رخسار تو کو تا عاشقان در وفایت جان و دل قربان کنند

*Bayrama benzeyen cemalin nerde ki âşıklar, sana vefa göstererek canlarını kurban etsinler!*¹⁰⁰²

2.86. LALE

Kadeh şeklinde kırmızı bir çiçektir. Gul-i ateşreng: ateş rengi gül olarak bilinip kenarları koyu kırmızı, orta kısmı siyah bir çiçek olarak tanımlanan laleye Arapçada şakâyık, şakâyıku'n-nu'mân: gelincik de denilirken bazı Farsça sözlüklerde şakâyık, âzergûn ve âzeryûn adlarıyla da geçer. Lale'nin nu'mân diye isimlendirilişi değişik gerekçelere dayandırılır. Bunlardan biri nu'mân sözcüğünün Arapça da kan anlamında kullanıldığı ve laleninde kırmızı renkte olmasıdır. Bazıları nu'mân sözcüğünün Yunancadan geldiğini düşünürler.¹⁰⁰³

Yaklaşık elli türü bulunan ve üç yapraklı bir çiçek olan lale ilk başlarda, gül sözcüğü karşısında bir tür yaban gülü adı olarak kullanılır ve lale çiçeği de daha çok şehir bahçelerinde, mesire yerlerinde bir süs çiçeği olarak yetiştirilirdi.¹⁰⁰⁴

Yapraklarının kırmızı, kalbi konumundaki ortasının siyah ve yanık renkli oluşu sıkıntıyı, derdi ve yanıp yakılmayı simgeler; bu yüzden de lale-yi dağdâr: dağlanmış lale olarak bilinir. Aynı şekilde lale, Hâfız-ı Şirazî'nin şiirlerinde şehitlik, yaralanma ve kadehin simgesidir. Şairler birçok şiirde ölümlerle dolu savaş meydanlarını ve sevgilinin gözyaşları döktüğü yerleri lalezâr: lale bahçesine, şakâyık çölüne benzetirler.¹⁰⁰⁵

¹⁰⁰⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 479.

¹⁰⁰¹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 279.

¹⁰⁰² Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 93.

¹⁰⁰³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 483; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 284.

¹⁰⁰⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 483.

¹⁰⁰⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 483.

Sık sık ortasındaki siyahlığa işaret edilir ve bu siyahlık, onun, sevgilinin yanaklarına özenme ve onu kıskanma neticesi, gönlünde, kalbinde veya bağrında hasıl olan bir yanıp yakılma, bir yara (dağ) olarak değerlendirilir.¹⁰⁰⁶ Hâfız:

نه این زمان دل حافظ در آتش طلبست   که داغدار ازل همچو لالهء خود روست

*Hâfız'ın gönlü heves ateşine şimdi düşmedi. Kendi kendine biten laleler gibi ezelden dağlı!*¹⁰⁰⁷

Lale'nin beyitlerde ortaya çıkan en mühim yanı, kırmızı rengidir. Bu vasfıyla, çoğunlukla sevgilinin yanağı ve aşığın gözüne veya kanlı gözyaşlarına müşebbehün-bih (benzetilen) olur.¹⁰⁰⁸ Hâfız'ın şiirinde de bu duruma rastlanır.

ز حسرت لب شیرین هنوز می بینم   که لاله میدمد از خاک تربت فرهاد

*Şirin'in dudağının hasretiyle görüyorum henüz laleler filizleniyor kanlı gözyaşlarıyla Ferhad'ın.*¹⁰⁰⁹

Lale ile kadeh arasındaki açık şekil benzerliği, beyitlerde sık sık kadeh-lale münâsebetinin kurulmazsına sebep olur. Kadehin şarapla dolu oluşu, renk unsurunun da bu tasavvurda önem kazanmasına sebep olur.¹⁰¹⁰ Hâfız:

باد بهار می وزد از گلستان شاه   وز ژاله باده در قدح لاله می رود

*Padişahın bahçesinden bahar yeli esiyor, lale kadehine çiğ tanelerinden şarap dolmada.*¹⁰¹¹

2.87. LEYLA VE MECNUN

Fars ve arap şiirinin tanınmış aşk kahramanlarından olan Leyla, Ka'boğulları kabilesinden Mehdî bin Sa'd'ın kızıdır.¹⁰¹² Asıl adı Kays bin Mulevveh olup Kays-i Âmirî veya Mecnun-i Benî Âmir diye de bilinen Mecnun ise aynı kabileden olduğu Leyla'ya sevdalanmış ve aşkı uğruna çöllere düşmüştür. Kavuşmalarına izin verilmediği

¹⁰⁰⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 483; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 284.

¹⁰⁰⁷ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 83.

¹⁰⁰⁸ Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiiri Dünyası*, s. 476; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 284.

¹⁰⁰⁹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 94.

¹⁰¹⁰ Sefercioğlu, *Nev'i Dîvânı'nın Tahlili*, s. 409; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 284.

¹⁰¹¹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 86.

¹⁰¹² Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 315-316; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 487; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 288.

için Leyla'ya aşırı tutukunluğu Kays'ı deliye çevirmiş ve Mecnun: deli nitelemesiyle anılmaya başlanmıştır.¹⁰¹³

Bu iki sevgilinin aşk hikâyesi ilk defa İbn Kuteybe'nin *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ'* sında yer almıştır. Çok sayıda şairin dizelere aktardığı bu hikâye en iyi şekilde Nizâmî-yi Gencevî tarafından *Leyla ve Mecnun*'da işlenmiş, sonra birçok şair tarafından örnek alınarak benzeri manzumeler yazılmıştır.¹⁰¹⁴ Hikâye kısaca şöyledir:

Mecnun Arabistan'da Beni Âmir kabilesinin şefinin çocuğudur. Asıl adı Kays olan Mecnun, ilkokula gitmeye başlayınca onunla aynı okulda bulunan Leyla'ya aşık olur. Leyla da ona gönlünü kaptırır. İkisinin arasındaki bu gizli aşk sonunda dillere düşer ve herkes onlar hakkında konuşmaya başlar. Bunun üzerine babası Leyla'yı okuldan alır. Kays Leyla'nın ayrılığının derdinden çöllere düşer, Leyla'nın aşkından aklını yitirip deli olur. Mecnun'un babası bu durumdan haberdar olunca kabilenin ileri gelenleriyle birlikte Leyla'yı istemeye gider. Fakat Mecnun artık bir deli olduğu için babası Leyla'yı vermez. Kays'ın babası çaresizce geri döner ve oğluna Leyla'yı ve aşkını unutması için öğüt verir. Fakat hiçbirşey işe yaramayınca, iyileşmesi için onu Kâbe'ye dua etmeye götürür.¹⁰¹⁵ Kays, derdinin çoğalması ve aşkının artması için duada bulunur. Duası kabul edilmiştir. Babası çaresizlik içinde geri döner, onu kendi haline bırakır.¹⁰¹⁶

Fars edebiyatında bu iki âşığın hikâyeleri diğer âşıklardan daha çok yansıma bulup işlenmiş ve Leyla “şairlerin sevgililerinin” simgesi haline gelmiştir. Fars ve Türk edebiyatında çok sayıda şair tarafından dizelere aktarılmıştır.¹⁰¹⁷ Bu şairlerden biri de Hâfız'dır.

در ره منزل لیلی که خطر هاست بجان شرط اول قدم آنت که مجنون باشی

*Leyla'nın evinin yolu, can tehlikeleriyle dolu. İlk adımın şartı, Mecnun olmandır senin.*¹⁰¹⁸

Mecnun'u Leyla'nın aşığı olarak yorumlarsak Leyla'nın evine ulaşmak için ilk adımı atmanın şartı Mecnun gibi aşkı için herşeyini feda eden ve korkusuz biri olmak

¹⁰¹³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 487; Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 315-316; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 288.

¹⁰¹⁴ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 315-316.

¹⁰¹⁵ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 298-299-300; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 288; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 487-488.

¹⁰¹⁶ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 288.

¹⁰¹⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 488.

¹⁰¹⁸ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 236.

gerektiği anlamı çıkar. Ama sözlük manasını ele alırsak beyiti maşuğun evine ulaşmak için deli olman gerekir, çünkü akıllı tehlikeden korkar ve deli tehlikeyi tanımaz şeklinde yorumlanabilir.¹⁰¹⁹

دوش سودای رخس گفتم ز سر بیرون کنم   گفت کوزنجیر تاتد بیراین مجنون کنم

*Dün gece yüzünün sevdasını başımdan atayım, bu sevgiden gayri vazgeçeyim dedim; sevgili dedi ki: Nerde zinciri? Şu deliyi bağlayalım, bir çaresine bakalım bunun!*¹⁰²⁰

Mecnun burada sözlük manasıyla kullanılmıştır aynı zamanda bu kelime kullanılarak Leyla ve Mecnun hikâyesine de hatırlatma yapılmıştır.

2.88. MÂH

Işığı güneşten alan, dünyanın ve kendisi etrafında dönen küçük bir gezegen olan ay.¹⁰²¹ Meh olarak da bilinen Ay İran mitolojisinde ve eski İran inanişinde güneş gibi çok önemsenen, insan hayatında son derece etkin rolleri olan varlıklardandır. Zerdüş inanişinde hayvanların koruyucusu, soylarını devam ettirmesini sağlamakla güçtür ve 7. Yeşt ona özgüdür. İran takvimine göre, her ayın 12. gününe mâhrûz: ay günü denir.¹⁰²²

Gazellerde en çok ele alınan unsurlardan olan ay, bir ışık kaynağıdır. Işığı ise, güneş gibi ateş değil, nurdur. O nuruyla güzeldir ve geceye güzellik verir. Bu nurlu yüzüyle ay, sevgiliden başkası değildir. Ona kimsenin eli değmemiş, kimse yanına yaklaşmamıştır. Her gece görünmez, bir yerde duramaz, uzaktan seyredilir, yüksekliklerdedir, karanlığı aydınlatır. Bütün bunlar sevgilideki özelliklerdir. Hatta ayın yüzündeki kara lekeler de buna dâhildir. Sevgilinin kendisi ay olduğu gibi yanağı, yüzü ve alını da ay gibidir. Bütün bu teşbihlerde sevgilinin yüzü aydan daha üstün, güzel ve parlaktır. Ayın buluttan çıkışı sevgilinin elbisesinden soyunmasıdır. Ay tutulması ise sevgilinin saçlarının yüzünü örtmesidir.¹⁰²³ Hâfiz:

بگشا بند قبا ای مه خورشید کلاه   تا چو زلفت سر سودا زده در پا فکنم

¹⁰¹⁹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, III, 1860.

¹⁰²⁰ Hâfiz-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 181.

¹⁰²¹ Mu'în, *Ferheng*, VI, 1891.

¹⁰²² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 493.

¹⁰²³ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 42.

*Ey külâhı güneş olan ay! Elbisenin düğmelerini çöz de bu sevda çeken başımı zülfün gibi ayaklarına koyayım.*¹⁰²⁴

Hâfız, burada sevgiliye ay diye hitap etmiştir. Güneş külâhlı olmakla yüksek makam sahibi olmak kinaye edilmiştir. Yüzünü de aya benzetmiştir. Şair, yüzü ay gibi olan ve güneşin güzelliğinde külâhı olan sevgiliye sarığının bağını çöz ki zülfün özgür kalsın ve ayağının üzerine dökülsün, bu güzelliğinin meftunu ben, o zaman sabırsız olurum ve ayağının önüne düşmüş zülfün gibi başımı senin ayağının önüne koyup, bu güzellik karşısında secde edeyim der.¹⁰²⁵

ای روی ماه منظر تو نوبهار حسن   خال و خط تو مرکز لطف و مدار حسن

*Sevgili, ay gibi parlak yüzün, güzellik ilkbaharıdır. Benin güzelliğin merkezi, hattın güzelliğin medarıdır.*¹⁰²⁶

Şair, sevgilinin yüzünü rengi ve tazeliği yönüyle bahar mevsiminin başlangıcına, parlaklığı sebebiyle ise aya, benini de yüzünün yeşil hattı ve güzel dairesinin merkezinin noktasına benzetmiştir.¹⁰²⁷

Beyitte geçen merkez ve medar deyimleri Hintçedir. Şaire göre sevgilinin beni dairenin merkezinin noktası ve yanağının hattı da güzellik dairesinin çevresidir. Nevbahar ise bahar mevsiminin başlangıcı ve bir çiçeğin adıdır. Ayrıca Nevbahar büyüklüğü, süsü ve güzelliğiyle meşhur bir şehir olan Belh' te bir ateşkedenin adıdır. Belki bu beyitte bu mabedin güzelliğine işaret etmiştir. Buna göre yorumlanırsa “sevgilinin ay gibi yüzü güzel mabeddır.”¹⁰²⁸

مزرع سبز فلک دیدم و داس مه نو   یادم از کشتهء خویش آمد و هنگام درو

*Feleğin yemyeşil tarlasıyla hilal orağını gördüğüm zaman hatırıma kendi ektiğim geldi... Hasat zamanını düşündüm.*¹⁰²⁹

Gökyüzü yeşil ekilecek bir tarlaya mah-i nev: hilâl de şekli sebebiyle orağa benzetilmiştir. Gökyüzü yeşil ekilecek bir tarlaya benzediği ilk gece orağa benzeyen

¹⁰²⁴ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 183.

¹⁰²⁵ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1432-1433.

¹⁰²⁶ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 208.

¹⁰²⁷ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1612.

¹⁰²⁸ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1612.

¹⁰²⁹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 224.

hilâl, şaire geçmişte ekilenleri ve hasat zamanı onları atmasını hatırlatmıştır. Kendi ekili yeri insanın amelidir ve hasat zamanıyla da kıyamet günü kastedilir.¹⁰³⁰

شکل هلال هر سر مه می دهد نشان از افسر سیامک و طرف کلاه زر

*Her ay başında hilâlin şekli, Siyâmek'in tacından, Zev'in külâhının parçalarından nişan vermektedir.*¹⁰³¹

Şair, buradada hilâli şekil yönüyle İran'ın efsanevi şahlarının tacına ve külâhına benzetmiştir.

گفتا برون شدی به تماشای ماه نو از ماه ابروان منت شرم باد رو

*Sevgilim dedi ki: Yeni ay görmeye dışarı çıktın ha... Ay kaşlarımın utan, hadi git!*¹⁰³²

گفتا برون شدی به تماشای ماه نو از ماه ابروان منت شرم باد رو

*Sevgilim dedi ki: Yeni ay görmeye dışarı çıktın ha... Ay kaşlarımın utan, hadi git!*¹⁰³³

Hâfız, şeklindeki benzerlikten dolayı sevgilinin kaşlarını ayın hilâl haline benzetmiştir. Maşuğun kaşlarının hilâlini yeni ay ile mukayese etmiş. Yeni ayı seyretmek için dışarı çıkan aşığa sevgilinin hilâl gibi kaşlarının ayın hilâlinden daha güzel olduğunu bu nedenle artık ayı seyretmemesini söylemiştir.¹⁰³⁴

ماه کنعانی من! مسند مصر آن تو شد وقت آنست که بدرود کنی زندان را

*Benim Kenan ayına benzeyen güzelim, Mısır saltanatı eline geçti artık, zindanı terketmenin tam vakti!*¹⁰³⁵

Kenan ayı ile *Kur'an-ı Kerîm*'de anlatılan hikâyesine göre Züleyha'nın iftirasıyla zindana atılan sonunda suçsuzluğu ortaya çıkan ve Mısır saltanatına ulaşan, memleketi Kenan olan ve yüzünün güzelliğiyle meşhur Hz. Yusuf kastedilmiştir.¹⁰³⁶

Parlaklığı sebebiyle sevgilinin yüzünün dışında yanağı ve alını da aya benzetilir.

¹⁰³⁰ Herevî, Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız, III, 1690.

¹⁰³¹ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 223.

¹⁰³² Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 223.

¹⁰³³ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 223.

¹⁰³⁴ Herevî, Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız, III, 1687.

¹⁰³⁵ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 5.

¹⁰³⁶ Herevî, Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız, I, 51.

شراب لعل کش و روی مه جبینان بین   خلاف مذهب آنان جمال اینان بین

*Lâl renkli şarabı çek, ay alınlı güzellerin yüzüne bak... Şu zahitlerin mezhebene aykırı hareket et, bu güzellerin güzelliklerini seyret!*¹⁰³⁷

ولیکن کی نمائی رخ برنمدان   تو کز خورشید و مه آئینه داری

*Fakat sen rintlere nasıl olur da görünürsün ki? Ayla güneş bile senin aynaların!*¹⁰³⁸

Hâfız, sevgilinin yüzünü o derece övüyor, yüceltir ki ay ile güneşin bile onun aynaları olup aslında onun ışığını yansıttıkların söyler. Burada ay sevgiliyi temsil etmek yerine onunla kıyaslanmıştır.

شاهدی در لطف و پاکی رشک آب زندگی   دلبری در حسن و خوبی غیرت ماه تمام

*Letafette, temizlikte, saflıkta âb-ı hayatı imrendiren güzel bir sevgili... Güzellikte, alımda dolunayın bile hased ettiği bir dilber...*¹⁰³⁹

Gazellerde ayın mah-i tamam: dolunay hali için fazla bir şey söylenmez. Yine güzellik ve cemal ile birlikte mütalaa edilir. Bu beyitte güzellik ve alımda sevgili ile kıyaslanmış ve dolunayın bile sevgiliye hased ettiğini dile getirmiştir.

من پیر سال و ماه نیم یار بی وفاست   بر من چو عمر میگذرد، پیراز آن شدم

*Ben,yılların, ayların geçmesiyle ihtiyarlamadım ki. Sevgili, vefasız... Bana uğramayıp ömür gibi geçip gitmede... O yüzden ihtiyarladım ben.*¹⁰⁴⁰

Şair, bu beyitte mahı zaman dilimi olan ay anlamında kullanmıştır.

2.89. MÂHÎ

“Balık.” Arapçada nûn, hût ve semek sözcükleriyle de karşılanan balık, İslami rivayetlerde etkin olarak yer alır. Eskiden bazı insanlar balığa taparlardı. Filistin tanrılarında Dacun’un kafası insan kafasına, vücudunun geri kalanıysa balığa benzerdi.¹⁰⁴¹

¹⁰³⁷ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 214.

¹⁰³⁸ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 241.

¹⁰³⁹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 189.

¹⁰⁴⁰ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 206.

¹⁰⁴¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 495.

Eski insanlar yeryüzünü bir öküzün boynuzunda öküzünde bir balığın sırtı üzerinde bulunduğuna inanırlardı.¹⁰⁴² Kalem suresinin ilk ayetinde üzerine yemin edilen nûn harfinin “balık” anlamına geldiği ve bununla dünyayı sırtında taşıyan balığın kastedildiği kanısı yaygındır.¹⁰⁴³

اگر ت سلطنت فقر ببخشند ایدل   کمترین ملک تو از ماه بود تا ماهی

*Gönül, yokluk saltanatın başlırsa o saltanatın en ehemmiyetsiz hududu aydan balığa kadardır.*¹⁰⁴⁴

Bu beyitteki aydan balığa kadar ifadesiyle gökyüzünün en üst noktasından yerin en son noktasına kadar anlamı kastedilmektedir. Fakirlik hakkında bazıları “fenâ-fillâhtan ibarettir ve denizdeki damlaların birleşmesidir” derler. Baba Tahir ise bu konuda şöyle der: “Gerçek fakirlik eşyalarla igilenmeyi bırakıp sebeplerini yeterli bulmaktır.”¹⁰⁴⁵

Şair, beyitte fakirlik makamını dünyevi bütün makamlara muhtaç olmayan saltanata değiştirmiş. Ona göre böyle bir makama ulaşırsan saltanatının sınırları gökyüzünün en üstünden yerin derinliklerine kadar olur.¹⁰⁴⁶

در بحر فتاده ام چو ماهی   تا یار مرا به شست گیرد

*Sevgili, oltasıyla avlasın diye balık gibi denizlere düştüm.*¹⁰⁴⁷

ماهی و مرغ دوش نخفت از فغان من   وان شوخ دیده بین که سر از خواب بر نکرد

*Dün gece feryadımdan balık da uyuyamadı kuş da... Öyle olduğu halde o şuh güzele bak ki uykudan başını bile kaldırmadı.*¹⁰⁴⁸

Yani yerde gökte her canlı onun ağlamasını feryadını duyduğu halde bir tek sevgilisi duymamıştır.

2.90. MAHMUD VE AYAZ

Edebiyat konusundaki cömertliği ve şairleri korumasıyla tanınan Gazneli Sultan Mahmud’un genç bir köle olan Ayaz’a gösterdiği anlayış, akıllılık ve güzellik

¹⁰⁴² Herevî, Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız, III, 1995.

¹⁰⁴³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 495.

¹⁰⁴⁴ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 257.

¹⁰⁴⁵ Herevî, Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız, III, 1995.

¹⁰⁴⁶ Herevî, Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız, III, 1995.

¹⁰⁴⁷ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 124.

¹⁰⁴⁸ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 83.

konularına dayanan çok yakın ilgi, Fars edebiyatına da geniş ölçüde yansımış ve Zulâlî-yi Hânsârî bu konuda özel bir manzume kaleme almıştır.¹⁰⁴⁹

Sultan Mahmud, genç bir Türk köle olan Ayaz'ı çok sevip yakın ilgi duymuş ve bu ilgisi gitgide artarak aralarında çok sıkı bağlar oluşmuştur. Öyle ki Sultan Mahmud onu ömrünün sonuna kadar hiç yanından ayırmamıştır.¹⁰⁵⁰

Mahmud ve Ayaz hakkında şairler, yazarlar çok şey söylemişlerdir. Sultan Mahmud ve bu köle arasındaki aşkı anlatmak için birçok mazmun oluşturulmuştur.¹⁰⁵¹ Hâfız da bu aşka şiirlerinde yer vermiş olan şairlerden biridir.

Bir anlatıya göre; Sultan Mahmud bir gece neşe ve keyif ile kendinden geçmişken nedimlerine emrederek Ayaz'ın saçlarını kesmelerini ister. Ayaz rıza gösterir ve saçları kökünden kesilir. Ertesi sabah durumu gören padişah şaşırır ve çok pişman olur ve bir daha içki içmemeye tövbe eder. Bunun içindir ki Ayaz çok zaman zülûf ile birlikte anılır. Şairler sevgililerini Mahmud'a, kendilerini de Ayaz'a benzetirler. Böylece ihâm-ı tenâsüp yapmış olurlar.¹⁰⁵²

غرض کرشمهء حسن است ورنه حاجت نیست   جمال دولت محمود را به زلف ایاز

*Amaç güzelliğin cilvelenmesi, yoksa ne ihtiyacı var Mahmud devletinin yüzünün, Ayaz'ın zülfüne!*¹⁰⁵³

محمود بود عاقبت کار در این راه   گر سر برود در سر سودای ایازم

*Ayaz'ın sevdasıyla baştan olursam bu yolda bu işin sonu Mahmud olur.*¹⁰⁵⁴

Mahmud'un lugat manası beğenilmiş; kabul edilmiştir. Şair, Ayaz karinesi ve mahmud ihamı ile Gazne Sultanı Mahmud'un Ayaz'a olan sonu kötü biten aşkını hatırlatır.¹⁰⁵⁵

2.91. MÂR

“Yılan”. Birçok dünya efsanesinde ve çeşitli mitlerin mitolojik tarihlerinde farklı görünümde tasvir edilir. Belli ölçülerde Yahudi kültürü ve Yahudi kaynaklarının etkisinde kalmış İslam sonrası döneme ait rivayet ve kaynaklarda yılan

¹⁰⁴⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 497.

¹⁰⁵⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 497.

¹⁰⁵¹ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 242.

¹⁰⁵² Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 43-44.

¹⁰⁵³ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 139.

¹⁰⁵⁴ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 196.

¹⁰⁵⁵ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1377.

güzel, dört ayaklı deveye benzer şekillerde canlandırılmış ve cennet bekçilerinden biri olarak nitelendirilmiştir. Ancak İblis’le birlikte Âdem’i kötülüğe ve günaha düşürmeye ortaklık etmesi, sonra da onu cennete sokarak Âdem’i günaha sürüklemesi nedeniyle Allah tarafından cennetten çıkarılıp İsfahân’a sürülür. Orada toprak yeme ve yerde sürünme cezasına çarptırılır. İnsanların atasına karşı işlediği suçtan dolayı insanların her gördükleri yerde başını ezerek onu öldürmesi kararı alınır. Yılan ve tavus kuşu, Âdem’in dolayısıyla da insanoğlunun kaderini etkileyen kötülükler yaptıkları için Fars edebiyatında çoğu zaman şeytanın yordakçılığı olarak nitelendirir. Fars edebiyatında yılanla ilişkilendirilerek çok sayıda atasözü, deyim ve mazmun kurulmuştur.¹⁰⁵⁶

Uzunluğu, kıvrımlı oluşu, siyahlığı, zehiri vs. özellikleri ile ele alınır.¹⁰⁵⁷ Yılan ile saç arasındaki ilginin asıl sebebi, renk ve şekil benzerliğidir. Söz konusu edilen, kıvrımlı ve uzun saçtır.¹⁰⁵⁸

Hâfız “mâr” kelimesini kullandığı beyitte yılanın zehirli olması yönüyle saç yılanı benzetiyor. Yılanı benzeyen saçından zehirlendiğini dile getiriyor.

دل ما را که ز مار سر زلف تو بخت از لب خود به شفاخانه تریاک انداز

*Yılanı benzer zülfünden zehirlenen gönlümüzü dudağınla tedavi et, bir panzehir ver!*¹⁰⁵⁹

Maşuğun yılanı benzeyen kıvrımlı ve uzun saçı, aşığın kalbini sokmuş ve yaralamıştır; onun dudağı, ısırılan yılanın panzehiridir. Kalbimiz senin zülfünün cazibesinin etkisiyle üzüldü ve kırıldı. Şimdi senin dudağının şifa bağışlayan ilacıyla şifa ver, muhakkak bu ilaç maşuğun öpücüdür.¹⁰⁶⁰

2.92. MERİH

Mirrih, Mars gezegeni. Kötü yıldızlardan beşinci felekteki yıldızın adı. Uğursuzluğa ve zulüme, kan dökmeye, düşmanlığa ve savaşa yol gösterir. Güneş sistemindeki dünyadan daha küçük olan ve dördüncü sırada olan gezegendir (dahîli gezegenlerin sonuncusu sayılır). Onun güneşe olan uzaklığı dünyadan daha çoktur. Bu

¹⁰⁵⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 502-503.

¹⁰⁵⁷ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 297.

¹⁰⁵⁸ Sefercioğlu, *Nev’î Divânı’nın Tahlili*, s. 396.

¹⁰⁵⁹ Hâfız-ı Şirazî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 136.

¹⁰⁶⁰ Herevî, *Şerh-i Çazelhâ-yi Hâfız*, II, 1091.

bakımdan Utarit, Zühre ve Dünya'dan sonra yer alır. Merih yıldızına Farsça Behrâm denir, Yunan mitolojisinde Merih (Mars) savaş tanrısı olarak bilinir.¹⁰⁶¹

Merih nahs-ı asgar: küçük uğursuzluk olarak kabul edilir. Yıldızların burçlar üzerine etkisinden dolayı Mirrih aşırı derecede ateşli ve kurudur. Neşe, yiğitlik, kızgınlık, sefahat, kuvvet, savaş, hıyanet, gazap gibi özellikler onunla ilgili görülürdü. Feleğin başkomutanı derecesindedir. Elinde bir kılıç veya hançer ile tasvir edilir. Burçlar içinde yıldızı Merih olanlar kuvvetli, öfkeli, sert ve cüretkâr olurlar. Kararlılık ve girişkenlikle dolu, ama devamlı kavgacılarıdır. Cumartesi gecesi ve Salı gündüzlerine hakimdir. Kırmızı renklerde Merih'e aittir.¹⁰⁶²

بیاور می که نتوان شد زمکر آسمان ایمن به لعب زهره چنگی و مریخ سلحشورش

*Şarap sun... Çenk çalan Zührenin oyunuyla Mirrihin silâhşorluğuna güvenip feleğin hilesinden emin olmaya gelmez. Kimse kaderden kurtulamaz.*¹⁰⁶³

Gökyüzünde çenk çalan Zühre'nin gönül aldatan, çekici oyunları ve Behrâm yıldızının savaş gösterileri ve feleğin hilekârlığından korun, çünkü her an tuzağındayız. Şarap getir ki yaşamdan faydalanabilelim.¹⁰⁶⁴

2.93. MEY

Şarap. Bâde: şarap, bade; nebîd: hurma ya da üzüm şarabı; râh: şarap; rahîk: saf kırmızı şarap; mul: şarap; çerâğ-i muğân: saf şarap, muğların kandili; ateş-i muğân: şarap, muğların ateşi; şahdârû: ilaçların şahı; hamr: şarap; âb-ı engûr: üzüm suyu ve şârâb gibi isimlerle de bilinen mey: şarap, sarhoşluk veren bir içkidir. Eski İran'da şarap "saltanat göstergesi" üzüm suyu da "gizemli bir nesne" olarak hayat bağışlayıp öldürme gibi birbirine zıt iki özelliği birlikte taşımaktadır. Eski dünyada şarap hem günlük hayatta hem de bayramlar ve özel günlerde toplumun birçok kesimi tarafından yaygın olarak kullanılmıştır.¹⁰⁶⁵

Bazen câm, sâgar, kadeh, piyâle, peymâne, ratl gibi unsurlarla da mecâz-ı mürsel yoluyla şaraptan bahsedilir. Rengi dolayısıyla dudağa, kana, gözyaşına, yanağa benzetilir. Lezzeti ve sarhoş edici özelliği ile de teşbihlere konu olur. Bezm ve meclislerin vazgeçilmez unsurudur. Aşk'ı Allah'a ulaşma yolu kabul eden tasavvuf ehli,

¹⁰⁶¹ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, II, 877-878; Mu'in, *Ferheng*, VI, 1959-1960.

¹⁰⁶² Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 323.

¹⁰⁶³ Hâfız-ı Şirazî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 149.

¹⁰⁶⁴ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 1163-1164.

¹⁰⁶⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 514; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 52.

şarabı da ruh coşkunu için bir araç olarak görür. Gazellerde şaraptan bahsetmek bir gelenek olmuştur.¹⁰⁶⁶ Hâfız'da bu geleneğe uyan şairlerden biridir. Gazellerinde sıkça mey ve onunla eşanlamlı olan şarâb, bâde ve nebîd kelimelerine yer vermiştir. Şaraptan bahsetmek için birçok vesîle bulan şair bunu en iyi şekilde kullanmıştır.

روزه یکسو شد و عید آمد و دلها برخاست می زخمخانه بجوش آمد و میباید خواست

*Oruç geçti, bayram geldi, gönüller neşelendi. Şarap, meyhanede köpürdü, şarap istemek zamanı gelip çattı.*¹⁰⁶⁷

Hâfız, bu beyitin yer aldığı gazelde baştan sona kadar görünüşü, rengi ve kokusuyla üzüm şarabını ele almıştır. Tasavvufi ya da edebi anlamdaki şaraptan bahsetmemiştir. Araştırmacılara göre Hâfız'ın gazellerinde iki tür şarap vardır: Biri üzüm şarabı diğeri tasavvufi şarap. Divânda iki maşuktan bahseder: İnsani anlamda ve ilahî anlamda. Ancak Hâfız'da üçüncü türde bir maşuk ve şarap olduğuna inanılır. Hâfız'ın şiirlerinin çoğu da bu üçüncü türdedir. Şarap ve maşuk edebi ya da kinayelidir. Hâfız, üzüm şarabı ve cismani maşuğu kalbin varlığı ve arzusuyla över. Ama kinayeli şarap ve maşuğu görsel bir şekilde değil aksine tamamen tabii ya da tamamen akla uygun şekilde ele alır. Kalbin varlığı olmadan aklın ve hafızanın yardımıyla mazmun yapıcılığı, kariha sanatçılığı edebi tarz ve yöntemi planlar ve ortaya koyar.¹⁰⁶⁸

زاهد خام که انکار می و جام کند پخته گردد چو نظر بر می خام اندازد

*Ham zahit şarabı inkâr eder, ama ham şaraba bir düşse öyle bir pişer ki!*¹⁰⁶⁹

Ham şarap, yani yeni yapılmış şarap, olgunlaşmış şarabın zıddıdır. Ham olmasına rağmen pişmiş olgun şaraptan iyi olduğu bilinir.¹⁰⁷⁰

Ham şarap doğal kaynamayla yani ateş kullanılmadan elde edilir, tam tersi pişmiş şarap ise üzümün sıkılmış halinin kaynatılması ile elde edilir. Beyitte anlatılmak istenen şudur: Zahit bu yönüyle henüz denemediği şarabı inkâr ediyor, o halde ham ve tecrübesizdir. Eğer ona istek duyarsa meyli o yöne çekilecektir ve içtiği zaman, onun hamlığı ortadan kalkacak ve pişecektir.¹⁰⁷¹

¹⁰⁶⁶ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 52.

¹⁰⁶⁷ Hâfız-ı Şirâzî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 29.

¹⁰⁶⁸ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 193-194.

¹⁰⁶⁹ Hâfız-ı Şirâzî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 86.

¹⁰⁷⁰ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 590.

¹⁰⁷¹ Herevî, *Şerh-i Gazelhâ-yi Hâfiz*, I, 637.

مگر گشایش حافظ در این خرابی بود که قسمت از لیش در می مغان انداخت

*Hâfız'ın açılıp gelişmesi, herhalde muğların şarabından harap olmaktadır, ezeli takdir böyle.*¹⁰⁷²

Şarap ve muğların arasındaki bağlantı hakkında Zerdüşt ayininde şarabın geçmişine ve şarabı ilk keşfedenin Cemşîd olduğuna dair çok sayıda rivayeti incelemek gerekir. Şadırvan Mu'în'e göre, şarapla ilgisi olan Cemşîd'dir. Özellikle Hâfız'ın şiirinde şarap kadehi özel anlamda kullanılmıştır. Mu'în, muğların şarabıyla ilgili yaptığı araştırmada şu bilgileri aktarıyor: Belâmî tarihte şarap içmenin kendisini Zerdüşt dini ve adabından kabul eder ve “Beyan Eldiyan (Dinler Arasında)” eserinde şöyle yazar: Muğların sevindirme ve şarap içme ibadetleri vardı. Ünlü oryantalist Paul Horn “Tarih-i Edebiyat-ı İran (İran Edebiyatı Tarihi)” kitabında şöyle aktarır: Şarapla dolu olan ülke İran'da *Kur'ân*'ın açık hükmüyle şarap içmenin yasak olmasına şiddetli karşı çıkmalar olmuştur. Zerdüşt İranlıları üzüm ekiminde hakiki bir güç sarfederek çalışıyorlardı. İslam egemenliğinden sonra kabul görmüş şarabı geri almak kolay olmuyordu. Dini liderler bu günahı işlemeyi ortadan kaldırmak gerektiğini düşünüyorlardı. Elbette onlarda kendi açılarından haklıydılar, bu sebeple aşk ve şarap hakkındaki şiirleri sufiyane gösteriyorlardı. Müslüman İranlılar “muğ”, “muğkede”, “muğbeçe” kelimelerine şarap içen, meyhane ve saki manalarını vermişlerdi. Elbetteki kastedilen şarap içmede üstad olan Zerdüşt din adamları değildi. Muğ kelimesi hepsi için genel bir isim olmuştur. Ahmed Ali Recai bu konuda şunları aktarır: “Harâbât-i muğân”, “deyr-i muğân” ve onların benzeri terkipleri kullanırken diğer bir yönden Hâfız, o zamanda da bizim zamanımız gibi, Zerdüştler ve Mecûsîlerin saf şaraptan şarap yapıyor olduğunu düşünebilir. Nitekim Hâkânî'de de bu adetle ilgili çok sayıda işaret vardır, hatta muğların meyhanesinden bahseder ve onun müslümanların mescidinin karşısında olduğunu zikreder ve bu adet yani müslümanların şarap içmek için Zerdüştlerin meyhanesine gitmelerinin eskiden de var olduğunu belirtir. Halifeler, şairler ve İslam nüktedanları Hristiyan meyhanelerine ve Mecûsî meyhanelerine şarap içmek için gidiyorlardı. Bu konudan İbn-i El'mutezu Ebunevas'ın “Şiirler ve Ülkeler” kitabında da faydanılmıştır.¹⁰⁷³

¹⁰⁷² Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 25.

¹⁰⁷³ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 193-194.

آن زمان وقت می صبح فروغست که شب   گرد خرگاه افق پردهء شام اندازد

*Gece, ufuk otağının etrafına akşam perdesini saldı mı... İşte o zaman sabah gibi aydın olan şarabı içme vakti gelmiş demektir.*¹⁰⁷⁴

روز در کسب هنرکوش که می خوردن روز   دل چون آینه در زنگ ظلام اندازد

*Gündüzün hüner kazanmaya çalış... Gündüz şarap içmek, ayna gibi olan gönüle karanlıklar pası verir.*¹⁰⁷⁵

Bu iki beyitte de geceleyin ve gece şarap içme adetine işaret edilmiştir. Elbette sabahleyin şarap içmek yani sabah erkenden içmek ya da sabah şarabı içmek de eski bir gelenektir. Serb-i madan (sürekli içme) yani sürekli gece gündüz arda arda içmek de Hâfız'ın şiirinde vardır.¹⁰⁷⁶

چو لاله در قدح ریز ساقیا می و مشک   که نقش خال نگارم نمیروود ز ضمیر

*Sâki, misket şarabını lâle gibi benimde kadehime dök de, sevgin hatırımdan çıkmasın!*¹⁰⁷⁷

Muhtemelen şarabı daha güzel kokulu yapmak için şaraba misk ya da güzel kokulu başka maddeler dökmüşlerdir ve bu maddeler şarabı hem daha güzel kokulu, hem daha hoş bir tatla daha etkileyici bir şarap yapmışlardır. Hayyâm'a ait *Nevruzname*'de şaraplardan bazısının zararını önlemek için şarapla gülsuyunu karıştırdıklarına dair birkaç işaret vardır. Hâkânî de bir kasidesinde misk ve gülsuyunun şarapla karıştırılmasına işaret etmiştir. Hâfız'ın, bu olaya işaret eden başka beyitleride vardır.¹⁰⁷⁸

Hâfız, genellikle şarabı çalgıcı, rakkas ile birlikte mey ve mutrib ya da mutrib ve mey şeklinde kullanır.¹⁰⁷⁹

مباش بی می و مطرب که زیر طاق سپهر   بدین ترانه غم از دل بدر توانی کرد

*Şarapsız ve çalgıcısız kalma gökkubbenin altında, gamı gönülden bu teraneyle atabilirsin.*¹⁰⁸⁰

¹⁰⁷⁴ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 86.

¹⁰⁷⁵ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 86.

¹⁰⁷⁶ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 591.

¹⁰⁷⁷ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 132.

¹⁰⁷⁸ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, II, 833.

¹⁰⁷⁹ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, II, 574-575.

¹⁰⁸⁰ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 54.

ساقی چـراغ می بره آفتاب دار   گو بر فرورز مشعلهء صبحگاه ازو

*Sâki, şarap çırağını güneş yoluna tut da de ki: Hadi, sabah çağı şulesini bununla şenlendir.*¹⁰⁸¹

Şairin anlatmak istediği şudur: “Ey sâki ışık dolu ve parlak şarabı güneşin yoluna tut ve sabah vakti meş’aleni yani günlük ışığını şarabın parlaklığından borç al” de. Yani kendi âlemi aydınlatan ateşini şarabın ateşinden al. Şarabın aydınlık ve parlaklık niteliği çok eskiden beri Fars şiirinde yer alır. Hâfız da defalarca şarabın parlaklığına, aydınlığına işaret etmiştir.¹⁰⁸²

Hâfız’ın gazellerinde mey: şarap kelimesi en çok kullanılan unsurdur. Şarabın kokusu, tadı, rengi, şarap içme ve içtikten sonra verdiği ruh hali yönlerinden ele almış. Şarap, rengi dolayısıyla gül, lale ile birlikte kokusu dolayısıyla misk, gülsuyu ile birlikte anmıştır. Mey kelimesinin bulunduğu çoğu beyitte içinde şarap içilen cam, saġer, kadeh, peymâne, rıtl, piyâle kelimelerine ve şarap içilen yerler olan meyhane, meykede, harabat-ı muġan, harabat, deyr-i muġân kelimelerine de yer vermiştir. Birçok Fars şairlerinin özellikle gazellerinde sıkça kullandığı mey kelimesine Hâfız da çokça yer vermiştir. Meyle ilgili birçok özelliġe ve şarap satan pîrlere gazellerinde işaret etmiştir.

چون گل و می، دمی از پرده برون آی و در آی   که دگر باره ملاقات نه پیدا باشد

*Gül ve şarap gibi bir an olsun perdeden çık da gel... Çünkü bir kere daha görüşemeyeceğiz galiba.*¹⁰⁸³

خدای را به میم شست و شوی خرقة کنید   که من نمی شنوم بوی خیر ازین اوضاع

*Allah için hırkamı şarapla yıkayın. Çünkü ben bu zahitlikten bir hayır kokusu bile duymuyorum.*¹⁰⁸⁴

Yani ben zahidlik ve takvanın bu durumundan ümitli değilim, o halde bu zahitlik hırkamı şarapla yıkayın da riyadan temizlensin. Şarapla yıkamaktan kasıt içme sonucu pervasız olmak ve riyakar zahidliği kendi varlığından yok etmek demektir.¹⁰⁸⁵

Şair, bazen câm, sâġer, kadeh, piyâle, peymâne, rıtl gibi unsurlarla da mecaz-ı mürsel yoluyla şaraptan bahseder.

¹⁰⁸¹ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 223.

¹⁰⁸² Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, II, 1133-1134.

¹⁰⁸³ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 120.

¹⁰⁸⁴ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 156.

¹⁰⁸⁵ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 1214.

ساقیا جام دمام ده که در سیر طریق هرکه عاشق وش نیامد در نفاق افتاده بود

*Sâki bana durmadan şarap sun ki bu yola âşıkça gelmeyenler nifaka düşmüşler.*¹⁰⁸⁶

Şaraptan söz edildiği zaman nâb ve sâfi, safiyet sıfatlarıyla da birlikte kullanıldığı görülür.

میوزد از چمن نسیم بهشت هان بنوشید دم بدم می ناب

*Çayırılıktan cennet yeli esiyor. Haydin, her an halis şarap için!*¹⁰⁸⁷

بیاتادری صافیت راز دهر بنمایم بشرط آنکه نمائی به کج طبعان دل کورش

*Gel de saf şarapla sana zamanın sırrını göstereyim, ama bir şartla: O sırrı gönül gözleri kör olan tabiatsızlara göstermeyeceksin.*¹⁰⁸⁸

Hâfız-1 Şirazî kimi zamanda meyin yerine aynı anlamı taşıyan bâde, şarap, nebid, âb-1 engûr, دختر-i rez gibi kelimelerini kullanmıştır.

ساقی بنور باده بر افروز جام ما مطرب بگو که کار جهان شد بکام ما

*Sâki, kadehimizi şarabın nurıyla parlat. Çalgıcı, sen de çal, Çünkü âlem tam istediğimiz hale geldi, bize uydu.*¹⁰⁸⁹

Sâki kadehimize şarap dök ki onun nuruyla aydınlansın, çalgıcı sen de çal çünkü dünyanın işi bizim isteğimize uydu. “بگو (begu)” kelimesini genel anlamıyla alabiliriz. O zaman çalgıcı insanların hepsine söyle dünya işi bizim meylimize uygundur şeklinde de yorumluyabiliriz.¹⁰⁹⁰

مادر پیاله، عکس رخ یار دیده ایم ای بیخبر ز لذت شرب مدام ما

*Ey şaraptan aldığımız lezzetten haberi olmayan! Biz, kadehte sevgilinin yüzünün ateşini görmüşüz.*¹⁰⁹¹

Sevgilinin hayali ile şarap içince onun aksi şarap kadehinde görülür. Şarap kadehindeki sevgilinin yüzünün aksi şairin zihnine çeşitli şekillerde yansımıştır. Şüphesiz bu tasvirde irfani bir anlam vardır, bu manasıyla kadeh, Ona göre Cemşîd'in

¹⁰⁸⁶ Hâfız-1 Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 125.

¹⁰⁸⁷ Hâfız-1 Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 9.

¹⁰⁸⁸ Hâfız-1 Şîrâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 149.

¹⁰⁸⁹ Hâfız-1 Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 6.

¹⁰⁹⁰ Herevî, *Şerh-i Gâzelhâ-yi Hâfız*, II, 64.

¹⁰⁹¹ Hâfız-1 Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 6.

câm-ı cihannümâsı gibi yaratılış sırlarının yansıdığı bir aynadır ve kadehe düşen aksi saki ya da sevgili, tasavvufi anlamda ise bizzat Allah'ın kendisidir. Arif sarhoş olduğu ve kendinde olmadığı zaman sevgiliye kavuşur, hayatın meselelerine ve ilgilerine yenilerek değil.¹⁰⁹²

نبود چنگ و رباب و گل و نبید که بود   گل وجود من آغشتهء گلاب نبید

*Álemde daha ne çenk vardı, ne rebap, Ne gül vardı, ne şarap! Benim vücudumun balçığıysa gül suyu ile ve şarapla yoğurulmuştu.*¹⁰⁹³

İbn Manzur'un aktardığına göre nebiz atmak, fırlatmak manasındaki nebz'den gelir. Üzümü şarap yapmak için bir kaba atarlar ve bu kaba nebiz (atılmış) derlermiş. Üzümden sıkılmış içkiye nebiz denir. Mu'ın ise "nebid" kelimesinin eski Farsçada içilen manasına gelen nipita kelimesinden alındığını kelimenin aslının Arapça olmadığını ileri sürmüştür. Nebid başlangıçtan beri Fars şiirinde özellikle Menuçehr'in şiirinde çokça kullanılmıştır. Hâfiz da bu kelimeye şiirinde yer vermiştir.¹⁰⁹⁴

2.94. MİHR (MİTRA)

Aryan kavminin büyük tanrılarında biri olarak kabul edilmektedir. Aryanlar ikiye ayrılarak Hindistan ve İran'a yerleşmelerinden önce Mihr'e toplamaktaydılar. Avesta dili ve eski Farsça Mithra, Miura, Sanskritçe Mitra, Pehlevicedeyse "ahd, yemin, sevgi ve güneş" anlamlarıyla Mitr olarak bilinir. Eski Mezdiyesnâ inanırları da Mihr'i ışık tanrısı olarak kabul eder öyle inanırlardı. Mihr Ahura Mazda ile diğer yaratıklar arasında bir aracı olarak kabul edilirdi. Mihr'e çok önem veren İran'ın önde gelenleri isimlerinde onun adını kullanırlardı.¹⁰⁹⁵

Eski İran'da Mihr büyük tanrılardan biri olmasının yanı sıra "aydınlık meleği"nin adı, kutsallığın ve takvanın, sevgi ve şefkatin, dostluğun ve sözünde durmanın, aydınlık ve mutluluğun, cesaretin, hakkı ve doğruları desteklemenin, savaşlarda zafer bağışlayan iyilikler ve güzelliklerin simgesi olarak bilinir.¹⁰⁹⁶

Mitra (güneş tanrısı) İranlılar ile Hintliler arasında ortak bir dinsel inanış sayılır. Doğruluk ve kurtuluşa ümit temelinden hareketle bir tür mistik anlayış olarak da bilinen

¹⁰⁹² Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, II, 65.

¹⁰⁹³ Hâfiz-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 62.

¹⁰⁹⁴ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, II, 807.

¹⁰⁹⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 520.

¹⁰⁹⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 520.

bu inanının öğretileri dünyada mutluluğun kaynağını, ölümden sonra başlayacak yeni hayatta da sonsuz huzuru sağlayacaktır.¹⁰⁹⁷

Mihr (Mitra) inancı ve Mihr'e tapınma ayinleri, klasik dönemlerde, Eşkaniler döneminden itibaren eski İran imparatorluğunun egemenlik alanına giren çok geniş coğrafyalara ulaşmış; eski İran başkentlerinden ve İran hükümdarlarının kışlık yönetim merkezi olan Babil'den bütün Anadolu'ya ve Yunan bölgesine kadar yayılmıştır. Gittiği her bölgenin yöresel inançlarıyla yakın ilişkiler kurup iç içe giren bu inanış Bizans orduları aracılığıyla daha geniş alanlara, Avrupa ülkelerine dek ulaşmış; zamanla Mihr'e büyük bir tanrı olarak tapılmaya başlanmış ve bir süre sonra da Mitraizm inancı ortaya çıkmıştır. Bu inanın bedel, kıyamet inancı, sırat köprüsü, berzah, cennet, cehennem, mizan, sevap, günah gibi birçok temel değeri ve ayinleri de Hristianlığa geçmiştir.¹⁰⁹⁸

Fars edebiyatında mihr sözcüğü bazen ahd ve yemin tanrısı olarak “sevgi, dostluk, güneş, aydınlık” anlamlarında da geçer. Hâfız da şiirinde mihr kelimesini bu anlamlarıyla kullanmıştır.¹⁰⁹⁹

ده روزه مهر گردون افسانه است و افسون   نیکی بجای یاران، فرصت شمار یارا

*Dostum, feleğin on günlük sevgisi masaldan, hikâyeden ibarettir. Dostlara iyilik etmek için şu on günlük fırsatı ganimet bil!*¹¹⁰⁰

Bu kelime daha çok sevgi ve güneş anlamlarının çağrıştıracak şekilde sanatlı biçimde kullanılır.

بی مهر رخت روز مرا نور نمادست   وز عمر، مرا جز شب دیجور نمادست

*Güneş gibi olan yüzün gizlendi, günümün aydınlığı bitti: ömrümden kalan ancak kapkaranlık bir gece!*¹¹⁰¹

Çoğunlukla Hâfız'ın adeti olduğu üzere burada da iki manadadır mihr: Sevgi ve güneş. Beyitteki asıl manası karine yoluyla durmayan ışık, güneştir; ihamı tenasüp yoluyla da sevgi anlamına işaret etmiştir.¹¹⁰²

Şair, birkaç defa da mihr kelimesini merhamet anlamında kullanmıştır.

¹⁰⁹⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 520.

¹⁰⁹⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 520.

¹⁰⁹⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 522.

¹¹⁰⁰ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 3.

¹¹⁰¹ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 19.

¹¹⁰² Herevî, *Şerh-i Gazelhâ-yi Hâfız*, I, 235.

مجمع خوبی و لطفست عذار چو مهش لیکنش مهرو وفا نیست خدایا بدهش

*Ay gibi yüzünde bütün güzellikler, letafetler. Yalnız merhameti, vefası yok. Sen bunları da ver Yarabbi!*¹¹⁰³

جهان پیر رعنا را ترحم در جبلت نیست زمهر او چه می پرسی در او همت چه می بندی

*İki yüzlü yaşlı cihanın yaratılışında merhamet yoktur. Onu sevmekten ne istiyor, ne umuyorsun ki? Neye ona düşüyor, neye ona bağlanıyorsun ki?*¹¹⁰⁴

2.95. MİHRGİYÂH

Bazılarının yaprakları güneşe karşı duran bir bitki, bazılarının sevgili yaratılmış olan herkesle olan bir bitkiye ve araplarında bîruhu's-sanem: ruhsuz dilber dedikleri insana benzeyen bir bitkidir. Bir ot olan patlıcandan daha koyu renkli bitkidir ve genellikle Belladone bitkisinin çeşitlerinden biri sayılır. Bu bitkinin kalın ve etli bir kökü vardır ve genellikle iki dallı ve dış görünüşü insan vücuduna benzer. Bu sebeple eskiden bütün milletlerde bu bitki hakkında çeşitli efsaneler yaygındır.¹¹⁰⁵

Halk arasında daha çok merdomgiyâh (adamotu), merdomgiyâ ve güzelavratotu beladun, belladene, beladna olarak bilinen bu bitki İran'ın kuzey ve doğusunda bolca yetişir.¹¹⁰⁶ Çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılan ve etkili özellikler gösteren bir bitkidir.

Bu bitkiyi topraktan çıkaranların kısa süre sonra öleceklerine inanılır. Klasik tıp kitaplarında özellikleri anlatılan bu bitkiyi topraktan çıkarmanın özel bir yöntemi vardır. Önce etrafı boşaltılarak ortasından bir iple bağlanır. İpin diğer ucu da bir av köpeğinin beline bağlanır, Köpeğin önüne bir av hayvanı konulduğunda köpek aniden sıçrar ve mihrgiyâh topraktan çıkmış olur; doğal olarak da köpek birkaç gün sonra ölür. Bu yüzden bu bitkiye seg ken: köpeğin kökünü kazıyan, seg koş: köpek öldüren ve seg şiken: köpek kıran adları da verilir.¹¹⁰⁷

¹¹⁰³ Hâfiz-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 152.

¹¹⁰⁴ Hâfiz-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 256.

¹¹⁰⁵ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, II, 1024; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 525; Mu'în, *Ferheng*, IV, 4468; Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, III, 1707.

¹¹⁰⁶ Mu'în, *Ferheng*, IV, 4468.

¹¹⁰⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 525.

Klasik İnan mitolojisinde ölümünün ardından Keyûmers'in sperminin toprağa döküldüğü ve oradan Meşy ve Meşyâne haline gelecek olan rîvâs (rîbâs) şeklinde iki bitkinin filizlendiğinde inanılır; ki bu bitki günümüzde mihrgiyâh olarak bilinir.¹¹⁰⁸

سبزهءخط تو دیدیم و زیستان بهشت به طلبگاری این مهر گیاه آمده ایم

*Hattının yeşilliğini gördük de cennet bahçesinden kalktık, bu muhabbet otunu elde etmek için geldik!*¹¹⁰⁹

Hatt-ı sebz: yeşil hat ile yüzü yeşillige benzetmiş ve ikinci mısradaki mihrgiyâh ona eşit olarak getirilmiştir. Fars atasözlerinde “mihrgiyâhı olmak” herkesin onu sevmesi anlamına gelen “mîhr-ü mar” ‘a benzemektedir. Kısaca beyitin manası şudur: Ben Âdem'dim ve cennette bir yerim vardı, ama senin hattının yeşilliğinin aşkıyla dünyaya geldim çünkü senin hattının yeşilliği mihrgiyâh'ın çekiciliğine sahip.¹¹¹⁰

2.96. MİHR VE VEFA

Mihr ve Vefa güzel ve kısa bir hikâyedir ve aşk hikâyelerinin en güzellerindedir. Mihr ve Vefa dünyanın aşk hikâyelerinin tamamının asıl mayasıdır. Bu hikâyenin kendine özel bir çekiciliği, gösterişi ve özelliği vardır. Mihr sözlükte sadece güneş, dostluk ve sevgi manasında değildir, edebimiz anlamı da vardır, aynı zamanda eski İnan'da eski bir âdeti de hatırlatır. Böyle geniş kapsamlı bir konu Hâfız'ın güçlü elinde bir şiirin çok azında bulunabilen derin ve güzel anlamlar keşfetmesine sebep olmuştur.¹¹¹¹ Hikâye kısaca şöyledir:

Mağrib ülkesinde İbrahim adında bir padişah ve onun Hâce Hasan adında bir veziri vardır. Padişahın Vefa adında bir oğlu, vezirin de Mihr adında bir kızı vardır. Mihr ve Vefa çocukluktan beri aynı okulda okumaktadırlar. O zamanlarda birbirlerini çok severler. Bu yıllarda Mihr erkek elbiseleri giyiyordur ve Vefa onun kız olduğundan haberdar değildir.¹¹¹²

Bir gün Mihr, Vefa'ya birbirimizi hep seviyoruz mukaddes Şeyhan çeşmesine gidelim ve o mukaddes çeşmenin suyunda yıkandıktan sonra Allah'tan bizden birini

¹¹⁰⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 525-526.

¹¹⁰⁹ Hâfız-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 198.

¹¹¹⁰ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1513.

¹¹¹¹ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 295.

¹¹¹² Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 295.

kıza çevirmesini isteyelim der. Vefa da bunu kabul eder ve o çeşmeye gidip yıkanır. Bu esnada Mihr Vefa'ya Allah'ın dualarını kabul ettiğini ve onu kız yaptığını söyler.¹¹¹³

Mihr ve Vefa'nın heyecanlı aşk hikâyesi bundan sonra dillere düşer ve Vefa babasından onun Mihr ile evlenmesini kabul etmesini ister. Ama İbrahim padişah buna karşı çıkar ve Vefa'yı Mihr'den uzaklaştırarak kendisiyle birlikte Ka'be'yi ziyarete götürür.¹¹¹⁴

Hâce Hasan, Vefa ve padişahın yokluğunda Mihr'in resmini, ismini ve nişanını küçük bir sandığa koyup deniz yoluyla Mihr'i istemesi için bir padişahın eline geçsin diye gönderir. Sandık Ferengistan padişahı Şah Şücâ'yla ulaşır ve Şah çok sayıda altın ve hediye ile Mağrib'e Mihr'i istemeye gider. Ve Mihr istemesede onu kendisiyle beraber Ferengistan'a götürür.¹¹¹⁵

İbrahim padişah Mekke'den dönerken yolda vefat eder. Vefa bu yolculuktan dönünce Mihr'e olanlardan haberdar olur. Babasının yerine tahta geçer. Vefa'nın temiz huylu ve dindar bir kadın olan annesi Vefa'nın durumuna çok üzülür ve Allah'tan eğer oğlu Mihr'e ulaşırsa Vefa'nın kokusu, rengi bütün özellikleri ondan gitsin ve Mihr onu tanıyamasın diye dua eder. Vefa çölde Mihr'i aramaya koyulur. Mihr Vefa'nın kendisini aramaya geleceğini bildiği için Ferengistan'a giderken yolda yaşlı bir kadına durumunu anlatır ve ona Vefa'nın ismini, özelliklerini anlatır. Eğer onu görürse ona nereye gittiğini anlatmasını ister. Çok geçmeden Vefa o yere ulaşır ve yaşlı kadından Mihr'in nerede olduğunu öğrenir. Tanınmamak için deveci kılığına girer. Bir gün Mihr çölde dolaşmaya çıkar, gözü sürekli onun yolunda olan Vefa üstündeki deveci kıyafetleri ile onun yanına yaklaşır gönlünün halini ona anlatır. Vefa'nın tanıdık ve önceki kokusu ve rengi olmadığı için Mihr onu tanımaz, ona inanmaz ve yanından kovar. Vefa bu başına gelenlerden ümitsiz ve perişan olur. Bir gece Vefa'nın annesi korkunç bir rüya görür, o rüyada oğlunun perişan halini görür ve yüreği yanar. Allah'tan Vefa'nın rengi ve kokusunun tekrar ona dönmesini ister ve Vefa'nın rengi ve kokusu geri döner. Sabah rüzgârı Vefa'nın nefesini Mihr'in burnuna ulaştırır, Mihr bu kokunun Vefa'nın olduğunu anlar.¹¹¹⁶

¹¹¹³ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfîz*, s. 295.

¹¹¹⁴ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfîz*, s. 295.

¹¹¹⁵ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfîz*, s. 295.

¹¹¹⁶ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfîz*, s. 296-297.

Mihr ve Şah Şücâ'nın kavuşma günü yaklaşıyordur. Mihr onun huzuruna gider ve kendisini özgür bırakmasını ister ama Şücâ bunu kabul etmez. Düğün günü Mihr, padişah Şuca'yı bıçakla öldürür. Ancak Şücâ'yı öldürmek suçuyla zindana atılır. Memleketin vezirleri onu öldürmeyi kendilerine uygun görmezler ve Mihr'i beraberinde çok miktarda mal ile başka bir padişaha gönderirler. Mihr yedi padişahı da öldürür, Vefa da Mihr'in peşinden nereye gittiye gider. İslam orduları ve meleklerin ordusu onların yardımına gelir ve onları düşmanın elinden kurtarır. Mihr ve Vefa ülkelerine döner ve birbirlerine kavuşup mutlu olurlar.¹¹¹⁷ Hâfiz:

ما قصه سکندر و دارا خوانده ایم   از ما بجز حکایت مهر و وفا میسر

*Biz ne İskender'in hikâyesini okuduk, ne Dârâ'nın... Bizden sevgi ve vefa hikâyesinden başka bir şey sorma!*¹¹¹⁸

Mihr ve vefaya kendi lügat manasındaki anlamı aşk ve vefa anlamını verir. Ama *Mihr ve Vefa* manzumesine de işaret edilmiş olabilir. Muhtemelen burada şair bunu gözönünde bulundurmuştur ve bu aşk hikâyesine de hatırlatma yapmıştır. Yani savaş ve ülke fethetmek ve bunlarla ilgili hikâyelerle ilgilenmediğini ve okumadığını aşk hikâyelerinden başka bir şey bilmediğini söyler.¹¹¹⁹

تخم وفا و مهر در این کهنه کشته زار   آنگه عیان شود که رسد موسم درو

*Bu çok eski tarlada vefa ve sevgi tohumunun değeri, hasat zamanı gelince belli olur.*¹¹²⁰

2.97. MORĞ

“Kuş.” Fiziksel âlem kafesinde hapsedilmiş kabul edilen insan ruhunu simgeleyen bir yaratık olarak İbn Sînâ, Ahmed-i Gazzâlî ve Şihâbuddîn-i Sohreverdî'nin *Risâletu't-tayr* adlı eseri ile Feridüddîn-i Attâr'ın *Mantıku't-tayr*'ında yoğun olarak sözü edilen ve yine Sohreverdî'nin *Akl-i Sorh*'unda bir “kartal” olduğu söylenen, gittiği sahralarda “pîr ile karşılaşan kuş” olarak simgeselleştirilen ve gözü hep yukarılarda, yüce âlemlerde olan bir yaratıktır.¹¹²¹

¹¹¹⁷ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfiz*, s. 297.

¹¹¹⁸ Hâfiz-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 140.

¹¹¹⁹ Herevî, *Şerh-i Gazelhâ-yi Hâfiz*, III, 1126.

¹¹²⁰ Hâfiz-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 140.

¹¹²¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 530.

Kuş unsuru, herhangi bir cins belirtilmeden doğrudan ele alındığında, âşığın gönlü, canı, aşk, ecel, kılıç, âşığın veya şairin kendisi için benzetilen olmaktadır. En çok kullanılanı da murğ-i dil: gönül kuşudur.¹¹²² Hâfız:

چگونه باز کنم بال در هوای وصال   که ریخت مرغ دلم پر در آشیان فراق

*Vuslat havasında nasıl kol kanat açayım? Gönül kuşum ayrılık yuvasında tüylerini döktü!*¹¹²³

O, can ile birlikte daima yârin semtine uçar. Şahbaz gözlü sevgili tarafından avlanır, onun saçının tuzağına düşer. Bu münasebetle tuzak, dâne, darı, arpa vb. ile birlikte zikredilir.¹¹²⁴

از دام زلف و دانهء خال تو در جهان   یکمرغ دل نماند، نگشته شکار حسن

*Cihanda, saçının tuzağıyla beninin tanesi yüzünden güzelliğe avlanmayan bir tek gönül kuşu bile kalmadı.*¹¹²⁵

Bazen de yay kaşlı sevgilinin ok bakışları aşığı bir kuş gibi avlar.

اگرچه مرغ زیرک بود حافظ در هوا داری   به تیر غمزه صیدش کرد چشم آن کمان ابرو

*Hâfız, sevgide akıllı, uslu bir kuştı, ama o yay kaşlı güzelin ok bakışları, onu avladı gitti!*¹¹²⁶

چنین قفس نه سزای چو من خوش الحانیست   روم بگلشن رضوان که مرغ آن چمنم

*Bu çeşit kafes benim gibi güzel bir kuşa lâyük değil. Rıdvan gülşenine gideyim, ben o yeşilliğe lâyüküm.*¹¹²⁷

Beyitte cennette bulunmuş olan Âdem Peygamber'e işaret etmiştir. Şair Âdem'in evlatlarından olduğu için kendini cennet bahçesinin bir kuşu olarak kabul ediyor ve şair bu dünya yaşamında ten kafesinde esirim, ölümden sonra ruhumun kuşu cennet bahçesine gidecek, diyor. Çünkü bu toprak rengi dünyaya gelmeden önce o bahçedeydim ve o çimenle dost olmuştum.¹¹²⁸

¹¹²² Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlili*, s. 513.

¹¹²³ Hâfız-ı Şirâzî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 158.

¹¹²⁴ Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlili*, s. 513.

¹¹²⁵ Hâfız-ı Şirâzî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 208.

¹¹²⁶ Hâfız-ı Şirâzî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 224.

¹¹²⁷ Hâfız-ı Şirâzî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 174.

¹¹²⁸ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1435.

2.98. MUĞ (MUĞÂN)

“Ateşe tapan, Zerdüşt inanırlarından bir grup, Zerdüşt dini önderi,” anlamındaki muğ (çoğulu muğân) eski İran da bir hanedandır. Âd kavmi kabilelerinden olan bu aile hem Zerdüşt öncesi hem de Zerdüşt sonrası dönemde din adamları ve dinsel liderler yetiştirip ruhani makamın tek liderleri olarak bilinmiştir. Zerdüşt inancı İran’ın batı ve güneyinde, başka bir deyişle Med İmparatorluğunun egemen olduğu yörelerde yaygınlaşmaya başladığında muğlar yeni dinin öncüleri oldular. *Avesta*’da “din adamları veya ruhaniler sınıfı” yine o eski ahtravan sözcüğüyle belirtilirken, Eşkaniler ve Sasaniler dönemlerinde bu tabakada yer alan din adamlarına genellikle muğ (muğân) denilirdi.¹¹²⁹

İran edebiyatında putperestlik inancı daha çok muğlarla ilişkilendirilir ve muğlar puthanelerin muhafızları olarak tanınırlar. Hâfız da bazı beyitlerinde onları inanmayan gruplar arasında sayar.¹¹³⁰

در حلقهء مغانم دوش آن صنم چه خوش گفت   با کافران چه کارت گرت نمى پرستى

*Dün gece ne güzel söyledi o güzel, muğlar halkasında bana: Tapmıyorsan puta sen, ne işin var kâfirlerle?*¹¹³¹

İslami kaynaklarda muğ, gebr ve mecûs sözcükleriyle eşanlamlı olarak kabul edilip “Zerdüşt inanır, ateşe tapan” anlamına gelirken, “gayr-i müslim, kâfir, putperest” anlamlarında kullanılmıştır.¹¹³²

Muğ öte yandan şarap ve mey sözcükleriyle de yakın ilişkili olarak kullanılır. Bel’âmî’ye göre şarap içmek Zerdüşt bağlılarının geleneklerindedir. Ünlü oryantalistlerden P.Horn İranlı müslümanların muğ, muğkede ve muğbeççe sözcüklerini “şarap içen, meyhane ve sâki” anlamlarında kullandıklarını, ona bunun Zerdüşt inanırları için genel bir ad olduğu şeklinde algılanması gerektiğini söyler.¹¹³³

Mey-i Muğân bileşiği de “ Muğların ateşi, muğların şarabı, muğbeççelerin ve muğların verdikleri şarap” anlamlarında kullanılır.¹¹³⁴

مگر گشایش حافظ درین خرابی بود   که قسمت از لش در می مغان انداخت

¹¹²⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 532; Mu’in, *Ferheng*, II, 2001.

¹¹³⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 533; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 329

¹¹³¹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 241.

¹¹³² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 533.

¹¹³³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 533-534.

¹¹³⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 534.

*Hâfız'ın açılıp gelişmesi, herhalde muğların şarabından harap olmaktadır, ezeli takdir böyle.*¹¹³⁵

Hâfız'ın karşılaştığı zorlu meseleleri çözmesi onun dindarlığının ve takvasının zayi olmasındandır, bu yüzden onun günahları ezeli gününden bağışlanmış ve muğların şarabına doğru sürülmüştür.¹¹³⁶

من بخیال زاهدی گوشه نشین طرفه آنک مغیبه یی ز هر طرف میزندم بچنگ و دف

*Ben zâhitlik hayaliyle bir bucakta oturmak istiyorum ama şaşılacak şey şu ki; her yandan bir muğbeççe çenk ve defle çıkıp beni benden alıyor.*¹¹³⁷

2.99. MUSA

İsrailoğullarının Kelimullah (Allah'la konuşmuş) lakaplı MÖ. 15. yüzyıl ile 13. yüzyılları arasında yaşamış en büyük peygamberlerdendir. İsmi Arapça değildir. Onu su ile ağaç anlamındaki “ma” ve “şe” kelimelerinin birleşimi Maşe adını vermişler. *Kitab-ı Mukaddes*'e göre ise Musa Kıptice bir kelimedir. Su anlamına gelen “ma” ve kurtarılmış anlamındaki “se” ya da “şe” kelimelerin birleşiminden oluşmuştur. Onun peygamberliği ve başına gelen olaylar *Kur'ân-ı Kerîm*'de diğer peygamberlerden daha çok anlatılmıştır. İsmi yüz otuz altı defa *Kur'ân*'da geçer.¹¹³⁸

Hız. Yusuf'tan sonra Mısır'da “İsrailoğulları” pek çok üreyip çoğaldılar ve Yakub ile Yusuf'un şeriatleri üzere kaldılar. Mısır'ın eski yerlisi olan “Kıbt” kavmi yıldızlara ve putlara taparlardı ve İsrailoğullarına aşağılık gözüyle bakarlardı. Firavunlar, yani Mısır hükümdarları da “İsrailoğullarını” kendilerine teba edip, onları esir gibi ağır ve zor işlerde kullanılırlardı. Bu ağır yükten kurtulup dedelerinin eski yurtları olan Ken'an iline gitmek en büyük arzularıydı.¹¹³⁹

Firavun, İsrailoğulları'nın çokluğundan ya da diğer bir görüşe göre bir kahinin o sırada dünyaya gelecek birinin onun saltanatının ortadan kaldıracağını söylemesinden korkarak o zamanda doğan bütün erkek çocuklarının öldürülmesi için emir verir. Musa'nın annesi öldürülmesinden korktuğu Musa'yı ilahi ilhamla bir sepete koyup Nil nehrinde suya bırakır. Firavun'un eşi Âsiye Nil'in kenarında gezinirken onu görür ve

¹¹³⁵ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 25.

¹¹³⁶ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 85.

¹¹³⁷ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 157.

¹¹³⁸ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 186; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 534-535; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 334; *İslâm Ansiklopedisi* (Haz. İsmail Özcan), s. 226.

¹¹³⁹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 334.

sudan alır. Yeni doğmuş Musa ilahi ilham ve emirle hiçbir memeyi ağzına sürmez. Ablası nehre bırakılan sepeti takip eder, çocuğun Firavun'un sarayına alındığını görür. Hiçbir kadının sütünü almayan çocuğa, ablasının teklifi ile tekrar annesinin sütü verilir. Bu terbiye ile Firavun'un sarayında ya da annesinin evinde, bizzat annesinin ilgisi ve eğitimi ile yetiştirilir. Yetişkin olunca birgün bir Kıpti ile kavga eden bir İbrani'yi savunduğu sırada kazara yumruğuyla öldürür. Daha sonra Mısır'dan Hicaz ve Şam arasında bulunan Medyen'e kaçar ve orada peygamber Şuayb'ın damadı olur. Eşinin mehiri karşılığında Şuayb için on yıl çobanlık yapar.¹¹⁴⁰ Hâfiz bu durumu bir beyitinde dile getirmiştir.

شبان وادی ایمن گهی رسد به مراد   که چند سال به جان خدمت شعیب کند

*Eymen vadisinin çobanı, yıllarca Şuayb'e canla başla hizmet ederde sonra muradına kavuşur.*¹¹⁴¹

Bu süre bittikten sonra, Musa eşi Safûrâyla birlikte Mısır'a doğru yola çıkarlar. Tur vadisinde karanlık ve soğuk bir gecede ısınmak ve yollarını bulmak için ateş ararken yollarını kaybederler.¹¹⁴² Şair bu olayı aşağıdaki beyitinde dile getirmiştir.

مددی گر بچراغی نکند آتش طور   چارهء تیره شب وادی ایمن چکنم

*Tur dağının ateşi bir çirağ yakıp yardım etmezse Eymen vadisinin karanlık gecesinde ne yapabilirim ki?*¹¹⁴³

Allah Eymen vadisinde Musa'ya görünmüştü. Burada dinin pirllerinden olan şair kendisi için de böyle bir arzuda bulunuyor.¹¹⁴⁴

Ve bir dağın eteğinde parlak bir ağaç görür. Bir müddet baktıktan sonra onun parlaklığının ateş değil nur olduğunu anlar. Onu ilahi tecelli aydınlatmıştır. Ağaçtan “Ben alemlerin Rabbi'yim” diye bir ses gelir.¹¹⁴⁵ Şair aşağıdaki beyitte bu olaya değinir.

یعنی بیا که آتش موسی نمود گل   تا از درخت نکتہء توحید بشنوی

*“Gül, tevhit nüktelerini ağaçtan duyman için Musa ateşini gösterdi” demekteydi.*¹¹⁴⁶

¹¹⁴⁰ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 187.

¹¹⁴¹ Hâfiz-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 109.

¹¹⁴² Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 187.

¹¹⁴³ Hâfiz-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 170.

¹¹⁴⁴ Herevî, *Şerh-i Gâzelhâ-yi Hâfiz*, III, 1419.

¹¹⁴⁵ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 187.

¹¹⁴⁶ Hâfiz-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 244.

Gül Eymen vadisinde Allah'ın tecelli ettiği bir ağacın üzerindeki ateşin örneğidir. Şair ikinci mısradan da bu ağaçtan “Ben alemlerin Rabbi Allah'ım” sesinin gelmesine işaret etmiştir. Tevhit nüktesi ile kastedilen bu nidadır.¹¹⁴⁷

Bu senelerde Musa peygamber seçilerek Mısır'a gidip Firavun'u tevhide davet etmekle görevlendirilmiştir. Allah'tan dilinin açılmasını, Harun'un da ona peygamberlik görevini yerini getirmede yardım etmesini istedi ve Allah isteklerini yerine getirdi. Musa Firavun karşısında onu itaate zorlamak için ayetleri ve esasını ejderhaya döndürmek gibi mucizeler gösterdi. Diğer mucizesi yed-i beyza yakasına sokup dışarı çıkardığı elinin ayası parlak bir güneş gibi parlıyordu. Hâfız bu parlak eli (yed-i beyza) Sâmirî'yi hatırlatırken iki defa işaret etmiştir.¹¹⁴⁸ Sâmirî ile olan hikâyelerinden ise gazel söyleme konusunda teşbih ve kıyaslama yapmak için faydalanmıştır.¹¹⁴⁹

سحر با معجزه پهلو نزنند دل خوش دار   سامری کیست که دست از ید بیضا ببرد

*Sihir mucizeyle boy ölçüşemez, emin ol, Sâmirî kim oluyor ki yed-i beyzaya galebe çalabilsin?*¹¹⁵⁰

Firavun bu alametler ve mucizelerin hepsinin sihir olduğunu söyler ve Mısır illerinin sihirbazlarından onunla mücadele etmelerini ister. Sihirbazlar asalarını yere atarlar ve sihir sonucu onlar ejdarha gibi görünürler. Musa asasını yere attığında ise büyük bir ejderhaya dönüşür ve sihirbazların ejdarhalarını yutar. Sihirbazlar sihrin mucizeyle baş edemeyeceğini anlarlar ve Musa'nın peygamberliğine doğrulukla iman ederler. O sırada Musa, Firavun'dan İsrailoğullarını Mısır'dan özgürce göç edip geçmelerine izin vermesini ister. Fakat Firavun kabul etmez. Musa'nın duasıyla Firavun ve halkının başına on tür felaket gelir. Nil'in suyunun kana bulanması, sivrisinek ve karasinek saldırısı, veba, tufan, çekirgeler sürüsünün saldırısı, insanların vücudunda yaralar çıkması, kurbağa yağdırmak, onuncu bela ise: Firavun'un ilk çocuğunun birden ölümü. Büyük bir belaya tutuldukları için Firavun Musa'ya “eğer belaları bertaraf ederse, İsrailoğulları'nı kendisiyle beraber göndereceğine” dair anlaşılır. Musa'nın duasıyla bela bertaraf edilir ama sözlerinde durmazlar.¹¹⁵¹

¹¹⁴⁷ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1989.

¹¹⁴⁸ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 187-188.

¹¹⁴⁹ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 84.

¹¹⁵⁰ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 118.

¹¹⁵¹ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 188.

Bunun üzerine Musa İsrailoğullarıyla birlikte Mısır'dan Ken'an'a doğru yola çıkar. Firavun emrindekilerle beraber onları takip ederler. Musa ve İsrailoğulları Allah'ın emriyle denizin yarılmasıyla sağsalim karşıya geçerler. Firavun ve askerleri ise onlar geçerken denizin birleşmesi üzerine hepsi boğulur. Firavun gelecektekilere alamet olması için dalgaların yardımıyla kıyıya atılmıştır. *Kur'ân-ı Kerîm*'de Firavun'un son anda pişman olduğu ve İsrailoğulları iman sahibi, ben de iman ettim dediği; ama tövbesinin kabul edilmediği anlatılır. Hafız da bu konuya beyitinde yer vermiştir, bu yaşananlara hatırlatma yapmıştır.¹¹⁵²

در نیل غم فتاد و سپهرش به طنز گفت   الان قد ندمت و ينفع الندم

*Düşman, Firavun gibi Nil'ine düştü. Felek de onu kınadı da dedi ki: Şimdi pişman oldun ama pişmanlığın faydası yok gayrı!*¹¹⁵³

Musa kırk gece Allah'la görüştü ve Allah'a yalvarmak ve koruma için Sina dağına çıktı.¹¹⁵⁴ Şairin şiirinde buna da işaret edildiğini görürüz.

با تو آن عهد که در وادی ایمن بستیم   همچو موسی ارنی گوی به میقات بریم

*Seninle Eymen vadisindeki ahdimize vefa ederek Musa gibi "Rabbim, bana görün, seni göreyim" diye diye bulaşma yerine gidelim.*¹¹⁵⁵

On hüküm levhalar halinde ona indi. Ve Allah onunla konuştu. Musa'nın yokluğunda İsrailoğulları tembellik ve arzuları ile meşguldüler. Onların altın ziynetlerini eriterek buzağı şeklinde bir heykel yapmış olan hilekâr Sâmirî'nin davetine inandılar.¹¹⁵⁶

Sâmirî, İsrailoğulları kavminin eski putperestlik hatırasının gönüllerinde uyanmasına sebep olmuş ve onları buzağıya tapmaya davet etmiştir. Musa geri dönünce kavmini sapmış ve aldanmış, levhaları ezmiş ve Harun'a zulüm eder halde bulur. Harun tek başına onlarla başedemediğini söyler. Daha sonra Sâmirî'ye kızar ve Sâmirî "Ben o kavmin görmediği bir şey gördüm, Cebrâil'in ayağının değdiği yerden can veren bir avuç toprak aldım ve onu buzağıya saçtım" der. Musa Sâmirî'yi lanetler ve Sâmirî

¹¹⁵² Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 188.

¹¹⁵³ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 167.

¹¹⁵⁴ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 188.

¹¹⁵⁵ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 177.

¹¹⁵⁶ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 188.

İsrailoğullarının yanından kovulur ve ömrünü bedbahtlıkla geçirir. Musa altın buzağıyı eritir ve küllerini denize döker.¹¹⁵⁷

Daha sonra İsrailoğulları ondan Allah'ı görmek istediler. Musa sonunda bu şaşkıncı isteği kabul etti ve kavminden yetmiş kişiyi kendiyile birlikte görüşme için seçer ve kendiyile beraber Tur dağına götürür. Fakat Allah ona “asla beni göremezsın ama o dağa bak orada çabucak beni göreceksın ” der. Allah dağa tecelli edince dağ un ufak olur ve Musa kendinden geçip yere düşer. Akli başına gelince af diler.¹¹⁵⁸

Hız. Musa'nın hikâyeleri Hâfız-ı Şirazî'nin gazellerinde birkaç türde anlamı açıklamak için kullanılmıştır. Onların çoğu düşünce ve iyice düşünme alanında yüce anlamlar içerir. Bir kısmı niteleyici mazmunları açıklamada niçin mukayese edildiğini ve niçin benzetildiğini anlatmak için kullanılmıştır. Şair, Hız. Musa'nın hikâyelerinden, Hız. Şuayb ile Hız. Musa, Tur ateşi, Musa ve Firavun, Musa ve Sâmirî, Musa ve Karun, Musa ve Hızır hikâyelerini konu edinmiştir. Şuayb ile Musa hikâyesi Hâfız'a göre istenilene ve mutluluğa ulaşan samimi hizmet, çalışma ve çabanın hikâyesidir.¹¹⁵⁹

Musa, bu hizmetkârlığın peşine Allah'ın kelâmını duyma ve Firavun'la mücadele etmek üzere görevlendirilme şerefine nail oldu. Hâfız bu hikâyeden; Musa gece Eymen vadisinin karanlığını onlara aydınlatacak ateş bulma ümidiyle gider. Yolsuz olduğunu sandığı anda tekrar yolu bulur. Gerçekte Allah yol göstermeden ve uygun görmeden yolun bir yere götüremediğini anlatmak için Musa'nın yaşam serüveninin bu kısmından faydalanmıştır.¹¹⁶⁰

شب تارست و ره وادی ایمن در پیش   آتش طور کجا موعد دیدار کجاست؟

*Karanlık gece, önde Eymen Vâdisi'nin yolu... Fakat Tur'da görünen ateş nerde, vuslat vâdisi hani?*¹¹⁶¹

Ve nitekim yüce örneklerden birinde Hâfız'ın bir işe el atma aşaması ile Tur dağına Allah'a yalvarmak ve *Tevrat* dinini almak için gittiği aşamayı birleştirmiş olduğu görülür. Musa'nın işinin aşamasının başlangıcında Eymen vadisini görmesini istediği aşamadan bir arada bahsetmiştir.¹¹⁶²

¹¹⁵⁷ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 189.

¹¹⁵⁸ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 189.

¹¹⁵⁹ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfiz*, s. 82-83.

¹¹⁶⁰ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfiz*, s. 83.

¹¹⁶¹ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 14.

¹¹⁶² Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfiz*, s. 83.

Musa'nın Kârûn'la olan hikâyesi ise, Hâfız'ın keder verici altından başka sevda taşımayan ve dünyanın altının dağıtıldığı bir yer olduğunu bilmeyen ve onu gönlünün arzusu için harcıyan gönülleri kör olan gruba en ezici, en güzel eleştiri ve saldırılarının açıklayıcısıdır. Bu manayı açıklamak için Kârûn'dan daha iyi ve daha açıklayıcı bir örnek bulunamaz, Kârûn'dan başka kimsenin macerası bu büyük hatadan sakınmak için gönül kulağına okunmaz. Şaire göre gerçek Kârûn sevgilinin sonsuz güzellik hazinesine yol bulmuş ve onun aşkının gül renkli şarabından sarhoş olmuş, altınsız ve hazinesiz yüz Kârûn'dan çok görkem elde etmiş kimsedir. Onun için sevgili Kârûn'un hazinesi gibi her dilencinin elinin Kârûn gibi ona ulaşamayacağı aksine ona kavuşmak için Kârûn'un hazinesinden çok hazineye sahip olmak gereken bir yarıdır.¹¹⁶³

گنج قارون که فرو میرود از قهر هنوز خوانده باشی که غیرت درویشانست

*Hâlâ başaşağı batıp gitmekte olan Kârûn hazinesi, belki okumuşsundur, dervişlerin kahrı yüzünden battı ve hâlâ da batıp gider.*¹¹⁶⁴

2.100. MÜŞTERİ

Zâvûş, Zâvuş, Urmuzd, Bercîs, Jüpiter adlarıyla da bilinen Müşteri, altı kat gökte bulunan bir gezegendir.¹¹⁶⁵ Güneş sistemindeki gezegenlerden Zühreden sonra en parlak olan ve en büyük gezegenlerinden biridir. Onun hacmi dünyadan bin üç yüz on altı kez daha büyüktür ve ağırlığı da dünyanın üç yüz on sekiz katıdır. Dünyaya kıyasla kendi etrafında daha çabuk döner.¹¹⁶⁶ Asıl yeri yay ve balık burcundadır. İran takviminin her ayının Urmuzdrûz olarak bilinen ilk günü ve aynı zamanda perşembe günü bu gezegenle ilişkilendirilir.¹¹⁶⁷

Bu yıldızın etkisi altında doğmuş olanlar, terbiyeli, utangaç, iyi ve yumuşak huylu, alçak gönüllü, cömert olurlar. Düzgün ve güzel söz söylerler. Feleğin kadısı ve hatibi olarak bilinir. Sa'd-ı ekber: büyük kutluluk olarak kabul edilmiştir. Pazartesi gecesi ile Perşembe gündüzlerine hâkimdir. Mavi renk, Müşteri yıldızına aittir. Merih

¹¹⁶³ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 85-86.

¹¹⁶⁴ Hâfız-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 31.

¹¹⁶⁵ Mu'în, *Ferheng*, VI, 1980-1981; *Dictionnaire Larousse Ansiklopedik Sözlük*, III, 1234; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 537.

¹¹⁶⁶ Mu'în, *Ferheng*, VI, 1980-1981; *Dictionnaire Larousse Ansiklopedik Sözlük*, III, 1234; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 537.

¹¹⁶⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 537.

(Mirrih) ile Ay (Kamer) dost yıldızları; Zühre (Venüs) ile Utarid (Merkür) ise düşman yıldızlarıdır.¹¹⁶⁸ Hâfız:

گفتم که خواجه کی به سر حجله می‌رود؟ گفت آن زمان که مشتری و مه قران کنند

*Dedim ki : Hâce ne vakit gerdeğe girecek ? Dedi ki : Müşteri ile ay kıran edince.*¹¹⁶⁹

Düğün yolunda atılacak bütün adımlara karar vermek için en uygun zaman ay ile müşterinin kıran (yaklaşma) zamanıdır. Görünüşte bu beyitin yer aldığı gazel Hâfız'ın çağdaşı vezirlerden birinin damat olduğu zamanda yazılmıştır. Müşteri isteyen (görücü), alıcı manasında Mah da güzel maşuk anlamındadır, şair bu yan anlama da işaret etmiştir.¹¹⁷⁰

به آهوان نظر، شیر آفتاب بگیر به ابروان دو تا قوس مشتری بشکن

*Ceylân bakışlarıyla güneş arslanını teşhir et... iki büklüm kaşlarıyla müşterinin yayını kır!*¹¹⁷¹

Bu dizeler, ceylân gibi gözlerinle dışarı geldiğin vakit güneşi aslan burcunda kendine esir et; cesaret sembolü aslan güneşi onun arkasında durduğu zaman senin güzel gözlerinle avla onu şeklinde yorumlanabilir. Bu tasvirde iki ince mazmun vardır. Birisi gerçek hayatta ceylan aslanın avıdır, aslanın bakışı ceylanı korkutur. Fakat beyitte maşuğun ceylan gibi gözleri aslanı avlar. Diğeri de şudur: İnsan ne kadar etkili olursa olsun güneşe bakamaz, onu gözünün önüne getirir. Şair, maşuğun gözlerinin güneş ışınlarından üstün gelmesini istiyor. İkinci mısradaki ise sevgilinin kaşlarının güzel kavisıyla müşterinin üzerinde bulunduğu yayın güzelliğini azaltmasını istiyor.¹¹⁷²

2.101. NÂHÎD

Aredvisur Anahita, Aredvisur ab, Anahita, Zühre (Venüs), Çoban Yıldızı gibi isimlerle de bilinen Nâhîd, Eski İran'da sulardan sorumlu büyük tanrıçalardan biri olarak dinsel ayinlerde çok özel bir yere sahiptir ve ona olağanüstü bir saygı gösterilir.

¹¹⁶⁸ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 344; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 537; Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlili*, s. 453.

¹¹⁶⁹ Hâfız-ı Şirazî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 107.

¹¹⁷⁰ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 838.

¹¹⁷¹ Hâfız-ı Şirazî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 216.

¹¹⁷² Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1628.

İran tarihindeki geçmişi çok eskilere, Zerdüşť öncesi dönemlere kadar gider. Eski İran kültüründe âdîne (Cuma) günü Nâhîd'e özgüdür.¹¹⁷³

Avesta'da Anahita, Pehlevicede anahid, anahit, Farsçada Nâhîd, Ermenice Anahit ve Yunancada Anaitis adlarıyla bilinen Anahita, dört temel öğeden suyun koruyucusu ve sorumlusu olan melektir; "suyu bol ve temiz nehir; gür ve duru su" anlamlarında kullanılır. *Avesta*'da nitelendiği gibi bu su cennet sularından olup dünyanın tüm sularının büyükleğindedir ve yedi ülkeyi sulayıp Ferâhkert denizine dökülür.¹¹⁷⁴

Nâhîd, çobanyıldızı, Venüs, sa'd-ı asgar: küçük kutluluk sayılır. Bu yıldızın tesiri altındaki burçlarda doğanlar güzel, zarif, zevk sahibi, zeki, maharetli ve sanatkâr olurlar. Fazla hislidirler. Üçüncü felek Zühre'ye aittir. Cuma günü ve Salı gecesi onun etkisindedir. Yeşil ve parlak renkler de ona aittir. Felek'in sâzendesi olarak bilinir.¹¹⁷⁵ Bir rivayete göre Nâhîd, yıldıza dönüşmeden önce Babil'de yaşayan çok güzel ve alımlı bir kadındı. Hârût ve Mârût sınanmak için yeryüzüne gönderildiklerinde onun evine gidip güzelliğinin büyüüne kapıldılar ve aldanarak günahlara daldılar. Nâhîd onlardan ism-i azamı öğrenip bu sayede göklere yükselmiş ve Allah tarafından yıldıza dönüştürülmüştür.¹¹⁷⁶ Yunan mitolojisine göre aşk ve müzik tanrıçası Afrodit veya Venüs işte odur. Gök ile gündüzün kızıdır. Zühâl, babasını öldürdüğü zaman birkaç damla kan, denizde bir köpüğe düşmüş. Afrodit bu kan ile köpükten doğmuş. Bu yıldıza bakmak gönlü ferahlatır ve ruha neşe doldururmuş. Şiirlerde çok zaman şarkı, aşk, güzellik ve çalgı ile birlikte anılır.¹¹⁷⁷

بگیر طرهء مه طلعتی و قصه مخوان   كه سعد و نحس ز تأثیر زهره و زحل است

*Bir ay yüzlünün saçlarını tut, okşa. Dünyadaki saadette nuhuset, Zühreyle Zuhalin etkisindedir diye masal okumaya kalkışma.*¹¹⁷⁸

یارب آن شاه وش ماهرخ زهره جبین   در یکتای كه و گوهر یكدانهء کیست

*Yarabbi, o padişahlara benzer ay yüzlü, Zühre alınlı güzel, kimin incisi, kime ait?*¹¹⁷⁹

¹¹⁷³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 539.

¹¹⁷⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 539.

¹¹⁷⁵ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 494.

¹¹⁷⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 540.

¹¹⁷⁷ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 494; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 543.

¹¹⁷⁸ Hâfız-ı Şirâzî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 27.

¹¹⁷⁹ Hâfız-ı Şirâzî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 44.

2.102. NEMRUD

Babil ülkesinin kurucusu sayılan ve Babil Kulesi'ni yaptıran kral olup Hz. İbrahim'i ateşe attırmasıyla ünlüdür. Yaşadığı dönem MÖ 2640 yıllarına rastlar.¹¹⁸⁰ Nemrud onun lakabıdır.¹¹⁸¹ Süryani krallarının genel lakapları olarak kullanılan Nemrud, özel ad olarak Nuh Peygamberin oğlu Hâm'ın soyundan gelen Kenân oğlu Nemrud için kullanılır. Adı Ninas olarak da geçer. Cesur ve kahraman bir kişiliği vardır. Rivayetlere göre taç giyen ve tanrılık iddiasında bulunan ilk kişidir. Hz. İbrahim onun döneminde peygamber olarak gönderilmiş ve insanları Allah'ın birliğine inanmaya çağırmıştır.¹¹⁸²

Nemrud'un adı Firavun, Kârûn gibi *Kur'ân*'da geçmemektedir. Ama diğer dini metinlerde ondan bahsedilir.¹¹⁸³ *Kur'ân*'ın değişik surelerinde İbrahim ile Nemrud'un mücadelelerine yer verilir.¹¹⁸⁴

*“Allah kendisine mülk (hükümdarlık ve zenginlik) verdiği için şımararak Rabbi hakkında İbrahim ile tartışmaya gireni (Nemrud'u) görmedin mi? İşte o zaman İbrahim: “Rabbim hayat veren ve öldüren demişti.” O da, “Hayat veren ve öldüren benim” demişti. İbrahim: “Allah güneşi doğudan getirmektedir; hadi sen de onu batıdan getir!” dedi. Bunun üzerine kâfir apışıp kaldı. Allah zalim kimseleri hidayete erdirmez. Bakara (2), 258*¹¹⁸⁵

Nemrud ilahi dinler tarihinde, Firavun, Şeddad gibi olumsuz şahsiyetlerdendir. Öbürleri gibi o da cezasını dünyada bulmuştur.¹¹⁸⁶ Allah ona bir sivrisinek musallat etmiş beynini kemiren bu sivrisinek yüzünden ölmüştür.¹¹⁸⁷ Hâfız:

به باغ تازه کن آئین دین زردشتی   نون که لاله بر افروخت آتش نمروود

*Lale Nemrud ateşini alevlendirdi... Sen de bahçede Zerdüşt dininin ayinini tazele!*¹¹⁸⁸

Lale ateşin rengine sahip olması, soğuk olması ve yakmaması yönüyle Nemrud'un ateşine benzetilmiştir. Zerdüşt dininin ayini ile kastedilen ise şarap içmektir.

¹¹⁸⁰ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 356; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 543.

¹¹⁸¹ Mu'in, *Ferheng*, VI, 2143.

¹¹⁸² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 543.

¹¹⁸³ *İslâm Ansiklopedisi* (Haz. İsmail Özcan), s. 253.

¹¹⁸⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 543.

¹¹⁸⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 543.

¹¹⁸⁶ *İslâm Ansiklopedisi* (Haz. İsmail Özcan), s. 253.

¹¹⁸⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 544

¹¹⁸⁸ Hâfız-ı Şirâzî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 103.

Şairin anlatmak istediği kısaca şudur: Bahçedeki lale Nemrud ateşi gibi alevleniyor, sende Zerdüş muğları gibi bu ateşin etrafında şarap iç.¹¹⁸⁹

2.103. NEVRUZ

“Yeni gün.” İran takviminde yılın başlangıcına denk gelen bayramın adı olan nevruz, ferverdîn ayının (21 Mart) ilk günü kutlanmaya başlanır. İranlıların büyük ve çok eski dinsel bayramlarından biridir. Yılın ilk beş günü, nevrûz-i âmme: halk nevruzu olarak adlandırılmakta ve bu günlerdeki kutlamalara bütün halk katılmaktadır.¹¹⁹⁰ Nevruz adıyla anılan diğer gün ise Ferverdîn ayının yedinci günüdür. Buna da “nevruz-i hâsse” denir. Efsâneye göre Cemşîd, bugünde halkı toplamış ve onu, Tanrı’ya şükür ve ibâdet günü ilân etmiş. Eski İran şahları nevruz-i âmme ile nevruz-i hâsse arasındaki altı günde ihtiyaç sahiplerinin bütün ihtiyaçlarını gidermek üzere tahta oturur ve herkese yardım ederlermiş. Mahpusları serbest bırakır, içki ve eğlence ile vakit geçirirlermiş. Bu günlerde macunlar yenir, kırlara çıkılmış. Bütün bu inanışlar Zerdüş dininden geçmedir. Yirmi bir mart günü gece ile gündüz eşittir.¹¹⁹¹

Nevruz gününün sabahı yıkanmak, birbirlerinin üzerine su serpmek, yeni giysiler giymek, heft sin: “ilk harfleri sin: s harfiyle başlayan” yedi tahıl ürünü bulundurmak, yeşillik ekmek... Bugüne ait geleneklerdendir. Bunlar İran köylerinde günümüzde de devam ettirilmektedir.¹¹⁹²

Nevruz törenleri için evler temizlenir. Nevruz kutlamalarının yapılacağı oda özel olarak donatılır. Bir masanın üzerine bir testi su ve çiçek dolu bir vazoda konulur. Bir kap içerisinde ateş bulundurulur; ateşe güzel kokulu ağaçlar atılır ve yanarken etrafa hoş koku yayması sağlanır. Ateşe odun koyan kişi ölmüş yakınlarının adlarını da o sırada söyler. Bu günlerde ölülerin ruhlarının evlerine dönerek bu ateşlerin aydınlığından yararlandığına inanılır. Nevruz günlerinde ateş yakma geleneği Abbasiler dönemine dek

¹¹⁸⁹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 921.

¹¹⁹⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 547.

¹¹⁹¹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 357-358; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 549; Gölpınarlı, *Hafız Divanı*, s. 705.

¹¹⁹² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 549.

Mezopotamya’da devam etmiştir; ki bu durum İranlıların ateşe olan ilgi ve saygılarını göstermektedir.¹¹⁹³

Hâfız’ın gazellerinde nevrüz genellikle baharla ilgili özellikler içinde verilir ve bir bayram olarak kabul edilir.

ابر آذاری بر آمد باد نوروزی وزید   وجه می میخواهم و مطرب، که میگوید رسید؟

*Mart ayının bulutu göründü, nevrüz rüzgârı esti. Şarap ve çalgı parası istiyorum. Kim, “İşte buyur” diyecek?*¹¹⁹⁴

2.104. NİL

Dünyanın en uzun nehri. Havzası Afrika kıtasının onda birini kapsar. Toplam uzunluğu 6.600 metreden fazladır. Nil ırmağı her yıl taşar ve yatağına çekilirken geride verimli topraklar bırakır. Eski Mısırlılar tarım yapmalarına ve yaşamalarına olanak veren Nil’e taparlardı. Ülkeye can veren Nil’i “Büyük Irmak” adıyla anarlardı.¹¹⁹⁵ Dünyada Nil dışında güneyden kuzeye doğru akan başka bir nehir daha yoktur. Nil’i diğer nehirlerden ayıran özellikleri arasında; en uzun nehirler arasında yer alması, kirlenici nesnelere olduğu yerlerden değil de kayalık bölgelerden geçmesi nedeniyle suyunun kirlenmemesi sayılır. Geçtiği topraklardaki insanların hayatlarını önemli ölçüde etkilemesi bakımından önemsenip kutsanan bir ırmak olan Nil, temizlik ve arılığın simgesidir.¹¹⁹⁶

İslam kültüründe Nil ile Musa Peygamber’in hayat hikâyesi bağlantılıdır. Musa, Nil nehriyle ilk olarak dünyaya geldikten hemen sonra karşılaşır. Allah Musa’nın annesine bir sandık yaparak onu içine koyup Nil’e atmasını ilham eder. Bu yüzden de Musa Peygambere Kûdek-i Nil: Nil’in çocuğu da denilir.¹¹⁹⁷

Bazı kaynaklara göre Musa ve inanırlarının Allah’ın izniyle geçtikleri halde Firavun ve ordusunun boğulduğu deniz Kızıldeniz değil Nil’dir.¹¹⁹⁸ Hâfız:

در نیل غم فتاد سپهرش به طنز گفت   الان قد ندمت و ما ینفع الندم

¹¹⁹³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 549.

¹¹⁹⁴ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 49.

¹¹⁹⁵ Wikipedia www.mailce.com, 29.06.2012; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 551; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 359.

¹¹⁹⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 551-552.

¹¹⁹⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 552.

¹¹⁹⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 552.

*Düşman, Firavun gibi gam Nil'ine düştü. Felek de onu kınadı da dedi ki: Şimdi pişman oldun ama pişmanlığın faydası yok gayrı!*¹¹⁹⁹

Bu beyitte Hz. Musa ile Firavun'un hikâyesine işaret etmiştir. Beyitte Nil Nehri adı geçse de olay Kızıldeniz'de yaşanmıştır. Fars edebiyatında bu ikisi çok kere birbirine karıştırılmıştır. Beyitte Musa ile Firavun'un adı yoktur ama bizzat bu hikâye kastedilmiştir, çünkü müslümanlar arasında Nil Nehri'nde boğulmuş olduğu ister tarihi ister efsanevi başka bir olay yoktur. Firavun Musa'nın peşinden ikiye ayrılan Kızıldeniz'den geçmek isterken Kızıldeniz birleşmiştir, Firavun ve ordusu boğulmuşlardır. Tam o sırada tövbe etmek isteyen Firavun'un ağzına denizin dibindeki çamur dolar tövbesi kabul olmaz.¹²⁰⁰

2.105. NUH

Nuh bin Lemek (Lâmek): Lemek oğlu Nuh. Büyük peygamberlerden biri olan Nuh, İdris'ten sonra kırk veya elli yaşında peygamber olmuştur. *Kur'ân*'a göre dokuz yüz elli yıl yaşamıştır. Bu yüzden İslam ve İran kültüründe, dolayısıyla da Fars edebiyatında omr-i Nuh: Nuh ömrü terimi çok uzun yaşamayı simgeler. Kaynaklara göre dünya üzerinde en uzun süre yaşayan kişi Nuh Peygamberdir. Yine ilk olarak onun zamanında insanlara azap inmiştir.¹²⁰¹

Hz. İdris göğe çekildikten sonra Âdem oğulları doğru yoldan ayrıldılar ve putlara tapmaya başladılar. Cenâb-ı Hakk onlara Nuh (A.S)'ı gönderdi. Hz. Nuh nice yıllar kavmini imana davet etti. Yalnız oğulları "Sâm, Hâm, Yâfes" ile hanımları ve diğer pek az kimseler iman edip başkası kulak asmadı. Hatta kendisinin Yâm adında bir oğlu da imana gelmedi.¹²⁰²

Yıllarca Hud kavmini doğru yola çağırırsada onlar sapkınlıklarında ısrar ediyorlardı. Allah Nuh'u büyük bir tufandan haberdar etti ve bir gemi yapmasını emretti.¹²⁰³ Bazı rivayetlere göreyse Nuh sonunda ümitsizliğe düştü ve onlara bedduâ etti. Duâsı kabul oldu ve "Gemi yap" diye Allah tarafından kendisine vahiy geldi. Hz. Nuh kırdı ve sudan uzak bir yerde gemi yapmaya başladı. Kavmi oradan geçerken

¹¹⁹⁹ Hâfiz-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncü-yi Şirâzî), s. 167.

¹²⁰⁰ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, III, 1411.

¹²⁰¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 554.

¹²⁰² Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 361.

¹²⁰³ Mu'in, *Ferheng*, VI, 2148; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 554; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 361.

onunla eğleniyorlardı. Geminin inşası bitti, Tufan alâmetleri görüldü. Hz. Nuh mü'minler ile gemiye bindi ve her çeşit hayvandan birer çift aldı. Her taraftan su görüldü. Nuh, oğlu Yâm'ı (Kenan) da gemiye çağırdı. O, “Ben bir dağa çıkar kurtulurum” deyip gemiye binmedi. Nuh, “Bugün Allah'ın merhametinden başka sığınacak yer yoktur” diye nasihat ederken araya bir dalga girdi; Yam boğuldu. Tufan her yeri kapladı. Su dağları aştı. Yeryüzündeki insanlar ve hayvanlar tamamen yok oldu.¹²⁰⁴

Daha sonra ilahi emirle yeryüzü suları çekti ve yağmur kesildi. İlahi emir gerçekleşmiş oldu ve gemi Cudi dağına üzerine yerleşti.¹²⁰⁵ Ondan sonra insanlar Hz. Nuh'un üç oğlundan türedi. Onun için Nuh (A.S)'a “İkinci Âdem” denildi. Nuh Peygamber bin veya dokuz yüz elli yıl yaşadı. Bu nedenle “Nuh ömrü” deyimini halk arasında yaygınlaştırmıştır. *Kur'ân-ı Kerîm*'de Nuh Peygamber hakkında birçok âyet vardır.¹²⁰⁶

Eski İranlılar Nuh hakkında kesin bilgilere sahip olmadıkları için ona dair bazı olayları Ferîdûn'un hikâyeleriyle karıştırmaktadırlar. Nuh'un gemi yapması ve tufan bir yandan Vercemkerd, öte yandan İrem zâtî'l-imâd'la benzerlikler gösterir.¹²⁰⁷

Nuh tufanı Fars edebiyatında geniş yansımalar bulup neredeyse bütün şairlerin dizelerinden yer almıştır. Hâfız-i Şirazî'ye göre tufan üzüntüsü içerisinde sabredilirse bütün belalar def olur ve insan bin yıllık arzularına kavuşur. Olumsuzluklar karşısında dayanma ve mücadele etme insanı hedefine ulaştırır.¹²⁰⁸

گرت چو نوح نبی صبر هست در غم طوفان   بلا بگردد و کام هزار ساله بر آید

*Nuh peygamber gibi tufan derdine sabrın belâ savuşturur, bin yıllık murat, nihayet elde edilir.*¹²⁰⁹

یار مردان خدا باش که در کشتی نوح   هست خاکی که بآبی نخرد طوفان را

*Tanrı erlerine dost ol. Nuh'un gemisinde öyle bir toprak var ki tufanı bile bir damlacık su sayar!*¹²¹⁰

¹²⁰⁴ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 361; Mu'în, *Ferheng*, VI, 2148; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 554-556.

¹²⁰⁵ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 155; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 554.

¹²⁰⁶ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 361.

¹²⁰⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 557.

¹²⁰⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 557.

¹²⁰⁹ Hâfız-ı Şirazî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 63.

¹²¹⁰ Hâfız-ı Şirazî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 5.

Sûdî, topraktan yapılmış olan Nuh'un vücudunun kastedildiği ve tufanın Nuh'un gözünde bir damla su kadar değeri olmadığı ve onun dostlarının ona yakınlaşarak kurtuluşa erdiklerinin anlatıldığını öne sürer. Bang-i ceres: çan sesi, çarpışma sesi de toprağın Hâfız'a göre Âdem'in teni olduğu söylenir. Kazvînî de beyitin Nuh'un gemide Hz. Âdem'in cesedini taşımasına işaret ettiğini ileri sürmüştür. Muhammed b. Muhammed Darabi ise Cebrail'in Hz. Nuh'a gemiye bir miktar toprak alması haberini vermesini kastettiğini söylemiştir. Nuh'un dostlarından Hak Teala toprağı suyun yerine koymuştur. Bu yüzden abdest ve gusülde teyemmüm caizdir.¹²¹¹

2.106. PERİ

Cinlerin çok güzel oldukları kabul edilen kızlarına peri denir; bunlar ateşten yaratılmış, gözle görülmeyen, genellikle iyi ve insanlara yararlı işler yapan kanatlı yaratıklardır.¹²¹² Bunları gören olmadığı için çok güzel ve çekici olduklarına inanılır.¹²¹³ Periler *Avesta*'da aldatici ve zararlı özellikleriyle sevilmeyen yaratıklar olarak öne çıkarlar. Zerdüş kendisine muhalif üç gruptan hep nefret etmiştir ve bunlardan biri de perilerdir. *Vendîdâd*'a göre Ehrimen'in yarattığı Vaekereta (Kâbul) adlı yedinci ülkede (XnaQati) periyi yaratmış ve daha sonra Zerdüş de onu ortadan kaldırmaya çalışmıştır.¹²¹⁴

Eski İran rivayetlerine göre Cemşîd, Dahhâk ve Süleyman Peygamber devlerin, perilerin ve kuşların dillerinden anlayıp onlarla ilişkiler kurabilen kişiler olarak bilinirler. Yine halk hikâyelerinde hikâyenin kahramanı genellikle peri hükümdarının kızına âşık olur, ona kavuşmak için çok zorlu yolları katedip ejderhaları öldürür ve sonunda peri sevgilisine kavuşur. Çok hoş bir yaratık olan peri, gözle görünmemesine rağmen, olağanüstü güzelliğiyle insanları kendisine tutkun eder.¹²¹⁵

Hâfız da perilerin bilinen en önemli özelliği sebebiyle sevgiliyi periye benzetir.

دانم که بگذرد ز سر جرم من که او   گر چه پری وشست ولیکن فرشته خوست

*Bilirim ki suçumdan geçer, peri gibi güzel ama melek huyludur.*¹²¹⁶

¹²¹¹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 49-50.

¹²¹² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 563.

¹²¹³ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 369.

¹²¹⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 563.

¹²¹⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 563.

¹²¹⁶ Hâfız-ı Şirazî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 26.

Sevgili kötü huylu, affetmeyen peri yüzlüler gibi değildir; onda perinin güzelliği meleğin iyi yaratılışı vardır.¹²¹⁷

عتاب یار پریچهره عاشقانه بکش   که یک کرشمه تلافی صد جفا بکند

*Peri çehreli sevgilinin azarını âşıkçasına çek. Çünkü kaşla, gözle bir işaret, yüzlerce cefaya değer.*¹²¹⁸

Şair sevgiliyi, yüzünün çok güzel olmasından dolayı periye benzetmiştir.

برون خرام و ببر گوی خوبی ارهمه کس   سزای حور بده رونق پری بشکن

*Dışarı çık, salına salına yürü de güzellik topunu kap, kimseye bırakma... Hurilere, müstahak oldukları şeyi ver, perilerin güzelliğini hiçe indir.*¹²¹⁹

Hâfız, bu beyitte ise sevgilisiyle güzellik timsali peri ve huri ile kıyaslamış ve sevgilinin periden de huriden de daha güzel olduğunu, onların güzelliğinin sevgilinin güzelliği yanında hiç değeri olmadığını dile getirmiştir.

2.107. PÎR-İ MUĞÂN

Sözlüklerde “yaşlı, eski, ak saçlı” anlamlarında geçen pîr, Zerdüşt inanisinde “din adamı, dinsel lider ve mübed” anlamlarına gelirken; pîr-i muğân da “muğların başkanı; Zerdüşt inanırlarının önderi”, tasavvufta mürşid-i kâmil anlamlarında da kullanılmış, ama sûfiler kullanırken ona değişik mistik anlamlar yüklemişlerdir. Tasavvuf terimi olarak “seyru sülûk aşamalarını başarıyla geçmiş sûfiler ve müritlere yol gösteren, onlara kılavuzluk eden, aşka ezeli ve ebedi sarhoşluğa, hedefledikleri menzile ulaşmada yol gösteren yaşlı bilge, kılavuz, mürşit” anlamlarında kullanılır.¹²²⁰

Bu terim Hâfız’ın gazellerinde sıkça görülür. Birtakım çevrelerin etkisinde bulunan veya genel anlamıyla resmi tasavvufa, onların temsilcileri ve bağlılarına, dergâh şeyhlerine inanmayan Hâfız, idealindeki pîr’e ve efsanevi mürşide pîr-i muğân adını vermiştir. Bazen olgunluğun bazen de sevgiliye sıkı sıkıya bağlılığın simgesi olan pîr, Hâfız’ın lekesiz duygularını, keskin görüşlerini, temiz ve pırl pırl kalbini, şarap ve aşkla yoğrulmuş yaradılışını ifade ederken zaman zaman da onu hedeflediği makamlara eriştirir. Hâfız’a göre “pîr-i muğânın eşiği vefanın sığınağı”dır.¹²²¹

¹²¹⁷ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 275.

¹²¹⁸ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 73.

¹²¹⁹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 216.

¹²²⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 566; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 372.

¹²²¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 566-567.

İlk olarak Hâfız-ı Şirazî tarafından kullanıldığı kanısının yaygınlığına rağmen, pîr ya da pîr-i muğân, pîr-i harâbat, pîr-i gulreng vb tamlamalar Hâfız'dan önce de Fars şiirinde, özellikle gazellerde yer almıştır.¹²²²

Hâfız, “pîr-i muğân” kelimesini “yol gösteren, mürşit” anlamlarında gazellerinde çokça kullanmıştır. Beyitlerinde pîr'lerin değer ve önemini dile getirir. Ona göre pîr'in hatası kendi sevabından daha hayırlıdır. Pîr ne söylese yapmak gerekir. Hâfız'a göre tasavvufî neşe ve anlayış herşeyden önce gelir.¹²²³ Bu düşüncelerini aşağıdaki beyitinde dile getirmiştir.

بمی سجاده رنگین کن گرت پیرمغان گوید   که سالک بی خبر نبود ز راه و رسم منزلها

*Pîr-i muğân, sana “Seccadeyi şaraba boya” derse çekinme, dediğini yap. Çünkü yol ehli, konakların yolundan, yordamından bihaber değildir.*¹²²⁴

Pîr tasavvuf edebiyatında Hızır ile yakın ilişki içerisindedir. Sâliklerin görünmeyen kılavuzudur. Hâfız ondan defalarca bir yol gösterici ve kılavuz olarak söz etmiştir. Hâfız'ın dizelerinde muğân'ın yanısıra pîr sözcüğünde pîr-i harabat, pîr-i meykede, pîr-i tarikat vb. birtakım kavram ve mazmunlarla yer alır; ki bunlarda pîr ile nur yüzlü ihtiyar veya felsefi deyişiyle akl-i faal kastedilir. Hâfız'ın dizelerinde sözünü ettiği pîr'in elinden içilen şarap içenleri gençleştirip canlılık ve tazelik kazandırır. Burada sözü edilen harabât, Hâfız'ın içerisinde ilahi nurları seyrettiği ortamdır.¹²²⁵

بفریادم رس ای پیسر خرابات   بیک جرعه جوانم کن که پیرم

*Harâbât pîri feryadıma yetiş, ihtiyarım. Bir yudum şarapla beni gençleştir!*¹²²⁶

آنروز بر دلم در معنی گشوده شد   کز ساکنان درگه پیرمغان شدم

*Pîr-i muğân dergâhının salikleri arasına katıldığım günden itibaren gönlüme mana kapısını açtılar.*¹²²⁷

¹²²² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 568.

¹²²³ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 95.

¹²²⁴ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 1.

¹²²⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 569.

¹²²⁶ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 166

¹²²⁷ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 206.

2.108. RESTÂHÎZ

“Kıyamet günü.” Restâhîz (resthîz) rist (rast)+hiz: ölümlerin kalkması, kıyamet; ölümlerin ikinci kez hayata kavuştukları, dirilerek ayağa kalktıkları gün; mahşer günüdür. *Kur’ân*’da bu günün adı ve özellikleri değişik nitelemelerle anılır.¹²²⁸

Öldükten sonra tekrar dirilerek ya da ölümü yenilgiye uğratarak yepyeni bir hayata kavuşma düşüncesi, tüm din ve uygarlıklarda yer alan konulardandır. Fiziksel açıdan bakıldığında diriliş, ölenlerin ayağa kalkışı ve yeni bir hayata başlamasından başka bir şey değildir. Ama ruhsal açıdan kıyametle birlikte yeniden dirilme insanı, dünyayı ve içindekileri, ölüm öncesi bulunduğu durumdan daha ileri ve daha iyi makamlara yüceltecek biçimde algılanır. Yani bir bakıma bir tür olgunlaşma ve ileriye doğru atılan bir adımdır.¹²²⁹

Eski İran felsefesinde dünya, iyilik ve kötülüğün karşılıklı mücadelesinin sahnesidir. Bu güçlerden biri etkisiz hale geldiğinde, başka bir deyişle aralarında ihtilaf konuları tükendiğinde dünyada artık hareketlilik kalmaz ve dünya hayatı, yani insanoğlunun maddi yaşamı sona erer. İşte o gün kıyamet günüdür. Pehlevice Frashkart sözcüğü kıyamet anlamında kullanılır ve o gün dünyanın tanrısal güç taşıyan, Soşyânt’ın ışığıyla yeniden dirilip canlanacağı gün olarak tanımlanır.¹²³⁰

İslam inancında da kıyamet gününe inanmak, sosyal adaletin gerçekleşmesi açısından gerekli inanç temellerinden biri olarak kabul edilir. *Kur’ân*’da bu konuyla ilgili çok sayıda ayet ve Kıyamet adlı bir sure vardır. Bu ayetlerde öldükten sonra diriliş, ölüm sonrası hayat ve insanların dünya hayatlarında yaptıklarının karşılıklarını alışlarını sergileyen çok sayıda tasvire yer verilir. Kıyametin zamanı insanlar tarafından bilinmez, hatta peygamberler bile onun ne zaman olacağını bilmezler, bu bilgi yalnızca Allah’a aittir.¹²³¹

Şair, aşağıdaki beyitte kıyamet korkusu hakkındaki rivayetlere ve hadislerle işaret ederek kıyamet korkusundan bahsetmiştir.¹²³²

پياله بر کفنم بند تا سحرگه حشر به می ز دل ببرم هول روز رستاخیز

¹²²⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 578; Mu’in, *Ferheng*, V, 588; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 274.

¹²²⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 578.

¹²³⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 579.

¹²³¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 579-580; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 274-275.

¹²³² Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, II, 1114.

*Bağla kadehi kefenime de diriliş gününe kadar, atayım gönlümden ben korkuyu kıyamet gününe dek.*¹²³³

Hâfız'ın gazellerinde kıyamet günü rûz-i ceza: ceza günü, rûz-i dâverî: yargılanma günü, rûz-i haşr: diriliş günü ve rûz-i kıyamet: kıyamet günü isimlerle de anılır.

Rûz-i ceza:

هست امیدم که علی غم عدو روز جزا فیض عفوش ننهید بار گنه بر دوشم

*Var ümidim düşmanlara rağmen ceza gününde, affının feyzi koymaz, günah yükümü omuzlarıma.*¹²³⁴

Şair, yukarıdaki beyitte günahı günahkâra verdiği ağırlık ve baskı yönüyle bir yüke benzetmiş. Kıyamet gününde böyle bir yükü omuzunda taşımaması için Allah'ın lûtfunu ve affına sığınıyor.¹²³⁵

Rûz-i dâverî:

گوئی با باور نمیدارند روز داوری کاین همه قلب و دغل در کار داور می کنند

*Hesap gününe inanmadıkları gibi Allah'ın işine de karışmaktadırlar.*¹²³⁶

Kıyâmet koştuktan sonra ikinci nefha ile vuku bulacak olan dirilişe “haşr”; haşr gününde “mahşer günü”; olayın geçeceği yere, “mahşer yeri” denilmektedir. Kıyâmet meydanında tek hüküm sahibi olan Allah, “kâdi” sıfatıyla kullarını yargılar.¹²³⁷

Rûz-i haşr:

سر زمستی بر نگیرد تا بصبح روز حشر هرکه چون من در ازل یک جرعه خورد از جام دوست

*Kim, benim gibi, sevgilinin kadehinden bir yudumcuk şarap içerse öyle sarhoş olur ki başını mahşer sabahına kadar kaldıramaz.*¹²³⁸

Ezel gününde ilahi aşkla sarhoş olmuş inananın bu âşıklık hali kıyamet gününe kadar onunla olacak.¹²³⁹

¹²³³ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 137.

¹²³⁴ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 194.

¹²³⁵ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1398.

¹²³⁶ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 118.

¹²³⁷ Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı İnceleme*, s. 175.

¹²³⁸ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 42.

¹²³⁹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 286.

Mahşerde her mükellef insan, suâl ve cevaba tâbi olacak, amel defterleri herkesin eline verilecektir.¹²⁴⁰

از نامهء سياه نترسم كه روز حشر با فيض لطف او از اين نامه طى كنم

*Korkmam kara defterden, çünkü kıyamet günü ben, lütfunun feyziyle onun, böyle yüz defterle geçerim.*¹²⁴¹

Kötü amellerimin yazıldığı defterimin günahkârlığı sebebiyle korkmam, çünkü Allah kerîm ve bağışlayıcıdır, O'nun lutfuyla kıyamet gününde bunun gibi yüz defteri daha dürer bir köşeye atarım.¹²⁴²

Rûz-i kıyamet:

كوتاه نكنند بحث سر زلف تو حافظ پيوسته شد اين سلسله تا روز قيامت

*Hâfız, zülfünden bahsetmeyi kısa kesmez. Bu silsile kıyamet gününe kadar uzayıp gider!*¹²⁴³

Şairin anlatmak istediği şudur: Sevgilinin yüzünden ve aşkıdan konuşmanın sonu yoktur, zincirin halkası gibi ardardadır ve ebediyete kadar devam eder. Aşıkların silsilesinde işaret eder, yani maşuğun zülfünden bahseden aşıkların silsilesi kıyamet gününe kadar peşine bağlanacak.¹²⁴⁴

از خون دل نوشتم نزدیک دوست نامه انى رايت دهرا من هجرک القيامته

*Sevgiliye yüreğimin kanıyla mektup yazdım, dedim ki: Sevgili, ayrılığınla dünyayı bir kıyamet gördüm.*¹²⁴⁵

Şair, sevgiliden ayrı geçen o zamanı kıyamete benzetmiştir.

2.109. RIDVAN

Cennetin koruyucusu olan meleğin adıdır. Mâlik cehennemın kapıcısı olduğu gibi Rıdvan da cennetin kapıcısıdır. *Kur'ân-ı Kerîm*'de Rıdvan ismiyle değil mâlik ismiyle anlatılmıştır. Bu kelime *Kur'ân*'da Allah'ın razı olması ve hoşnutluğu

¹²⁴⁰ Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı İnceleme*, s. 175.

¹²⁴¹ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 173.

¹²⁴² Herevî, *Şerh-i Gâzelhâ-yi Hâfız*, III, 1447.

¹²⁴³ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 44.

¹²⁴⁴ Herevî, *Şerh-i Gâzelhâ-yi Hâfız*, I, 407.

¹²⁴⁵ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 225.

anlamında on üç defa kullanılmıştır. Hâfız, gazellerinde Rıdvan'ı cennet hazinesinin koruyucusu olarak ifade etmiştir.¹²⁴⁶

بگو به خازن جنت که خاک این مجلس به تحفه بر، سوی فردوس و عود مجمر کن

*Cennet haznedarına de ki: Bu meclisin toprağını al, firdevs buhurdanlığına öd ağacı olarak hediye götür.*¹²⁴⁷

قصر فردوس که رضوانش به دربانى رفت منظرى از چمن نزهت درویشانست

*Rıdvan'ın kapıcılık ettiği cennet köşkü, onların zevk ve neşe çimenliğinden bir görünüş, bir numunedir.*¹²⁴⁸

2.110. RUH

İnsana insan olarak canlı varlık dedirten şeydir. İnsandaki iradi ve irade dışı hareketlerin kaynağı, canlılığın ilk prensibi, idrak kabiliyetini veren unsurdur.¹²⁴⁹ İnsanın yapısında yer alan beş temel güçten biri olarak kabul edilir. İnsanın her hareketinin kaynağı odur. İyi ile kötüyü seçebilme yetisi de bu gücün elindedir. Ölüm sonrası da iyilik ve kötülüklerin karşılığı kendisine verilir, iyilerin ruhları cennete, kötülerin ki ise cehenneme gönderilir. (Zerdüşt dininde yer alan bir inanışa göre insanın yaptıkları üzerinde etkili olan egemen bir güç vardır. Bu etken güç onun hareket etmesini, yaşamasını, düşünmesini ve herhangi bir konuda karar vermesini sağlamaktadır. Bu güç insanın bedenini terkettiğinde ise beden hareketsiz kalır, artık düşünmesi bile mümkün olmaz. Öte yandan, ölümlerin rüyada görülebilmesi gerçeğinden de hareketle ruhun geçici değil ebedi bir varlık olarak yaratıldığına inanılmıştır.¹²⁵⁰

İslâm filozofları nefis'i bedenden ayrı ve müstakil olarak varlığını koruyabilen saf manevi bir cevher olarak izah etmişlerdir. Özellikle İbn Sina gibi filozofların, eski Yunan'da Eflatun ve Aristo felsefelerinde de görüldüğü tarzda yaptıkları açıklamalar özellikle büyük ölçüde mutasavvıflar tarafından benimsenmiştir. Bunlara göre ruh, kelamcılarının anladığı tarzda bedenden ayrı düşünülemeyen maddi bir varlık değildir. Bilakis, bedenden ayrı ve müstakil kalabilen saf manevi bir cevher olarak başlı başına

¹²⁴⁶ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 294; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 585; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 376; Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, s. 32.

¹²⁴⁷ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 213.

¹²⁴⁸ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 31.

¹²⁴⁹ *İslâm Ansiklopedisi* (Haz. İsmail Özcan), s. 280; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 379; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 583.

¹²⁵⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 583.

bir varlıktır.¹²⁵¹ Hakkında kesin bir bilgi bulunmamasına rağmen ruh, İslam kültüründe kelam bilimciler ile felsefecilerin yoğun tartışmalarına konu olmuş, bu konuyla ilgili şu ayetten dolayı din bilginleri yorum yapmaktan kaçınmışlardır.¹²⁵²

Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindedir. Size ancak az bir bilgi verilmiştir. İsrâ (17), 85¹²⁵³

İslam düşüncesinde ruhun önemi, büyük ölçüde *Kur'ân*'daki bazı ayetlerin de işaret ettiği gibi ilk yaratılış sırasında Âdem'in fiziksel bedeni yaratılırken Allah'ın kendi ruhundan onun bedenine üfürmesi (nef-i ruh: ruh üfürme) ve böylece ruhun insanoğlunun tenine girmesi, yani bu ruhun bizzat Allah'ın ruhundan bir parça olması inanişından kaynaklanır.¹²⁵⁴

Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın! Hicr (15), 29¹²⁵⁵

Ayrıca temizlik ve iffet simgesi olarak büyüyen Meryem'in Allah'ın ruhundan üfürülmesi sonucu hamile kalıp bu hamilelikten dünyaya gelen oğlu İsa'nın da Ruhullah: Allah'ın ruhu nitelemesiyle bilinmesi ruhun kutsanmasında en önemli etkenler olarak öne çıkmaktadır.¹²⁵⁶

İffetini korumuş, İmrân kızı Meryem'i de (Allah örnek gösterdi.) Biz ona ruhumuzdan üfledik ve Rabbinin sözlerini ve kitaplarını tasdik etti. O gönülden itaat edenlerdendi. Tahrîm (66), 12¹²⁵⁷

Hâfız:

حافظ از معتقدان انسنت گرامی دارش   زانکه بخشایش بس روح مکرم با اوست

*Hâfız, inananlardandır... Onu ulu tut. Çünkü nice büyük ruhların ihsanına, feyzine sahip!*¹²⁵⁸

Ruh-u mükerrem yani büyük ruh ile kinaye edilen evliyalar ve Allah'ın adamlarıdır. Cebrail manasına da gelir. Şair, itikad sahibi olmanın onu aziz ve değerli yapmış olduğunu, böyle büyük ruh sahiplerinin onun hatalarını bağışladığını,

¹²⁵¹ *İslâm Ansiklopedisi* (Haz. İsmail Özcan), s. 280.

¹²⁵² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 584.

¹²⁵³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 584.

¹²⁵⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 584.

¹²⁵⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 584.

¹²⁵⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 584.

¹²⁵⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 584.

¹²⁵⁸ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 10.

başkalarının da ona saygı duymasını istiyor. İtikad sahibi olmak Hâfız'ı aziz ve değerli yapmış, büyük ruh sahipleri onun hatalarını bağışlamışlardır, sende ona değer ver.¹²⁵⁹

ای عاشق گدا چو لب روحبخش یار میداندت و ظیفه، تقاضا چه حاجتست؟

*Yoksul âşık, sevgilinin ruh bağışlayan dudağı sana verilecek şeyi bilir, ısrara lüzum yok.*¹²⁶⁰

Şair, bu dizede sevgilinin buse vererek aşığa ruh bağışlayan bir dudağı olduğunu ifade eder.

لب چو آب حیات تو هست قوت روح وجود خاکی ما را ازوست لذت راح

*Âb-ı hayat gibi dudağın cana kuvvet vermede. Bu toprak bedenimiz, şarap lezzetini onda bulmada.*¹²⁶¹

بادهء لعل لبش کز لب من دور مباد راح روح که و پیمان ده پیمانہء کیست

*Dudağının şarabı dudağımdan uzak olmayınca, acaba kimin hayatı şarabı, kiminle kadeh tokuşturmada?*¹²⁶²

Rah kelimesi Arapçadır ve şarap anlamına gelir. Rah-ı ruh Ğanî'nin tarifine göre canın rahatı demektir fakat ruh verici şarap anlamı da vardır. Aynı zamanda rah ve ruh arasında cinas vardır.¹²⁶³

2.111. RÜSTEM

İran'ın milli ve hamasî (epîk) hikâyelerinin en büyük kahramanıdır. Zâl (Sam'ın oğlu) ve Rûdâbe (Kâbil sultanı Mihrâb'ın kızı)'nin çocuğudur. Lakabı ve sıfatı Tehemten (uzunboylu, iri yapılı, güçlü) dir. Menûcehr zamanından İsfendiyâr'ın oğlu Behmen'in dönemine kadar yaşamış, altı yüz yıl ömür sürmüştür. Keykubâd, Keykâvûs ve Keyhusrev dönemlerinin dünya kahramanıydı, bu padişahların saltanatı Rüstem sayesinde ayakta durmuştur. Her üç hükümdarın egemenliğinin en büyük dayanağı onun varlığıdır. Hem akıl hem cesarete sahipti. Savaşlarda kılıçla vurmak cengâverlikle galip

¹²⁵⁹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 262.

¹²⁶⁰ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 24.

¹²⁶¹ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 45.

¹²⁶² Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 44.

¹²⁶³ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 354-355.

gelmekle birlikte sorunları çözen, savaş tedbirleri olan, savunma ve saldırı planları yapan biriydi.¹²⁶⁴ Hâfız:

سوختم در چاه صبر از بهر آن شمع چگل شاه ترکان فارغست از حال ما کو رستمی؟

*Çigil güzeli için sabır kuyusunda yandım yakıldım da Türklerin padişahı halimi bilmiyor. Nerde bir Rüstem?*¹²⁶⁵

Eskiden kuyudan bir çeşit zindan olarak faydalanırlardı. Beyitte geçen kuyu kelimesi Türklerin şahı Efrâsiyâb'ın kuyuya hapsedtiği, daha sonra İran'a haberi gidince Rüstem'in tacir elbisesi giyerek Turan'a gittiği ve kurtardığı Bîjen ile Menîje'nin hikâyesine işaret etmiştir. Hâfız "kuyuda o kadar sabrettin ki takatsiz kaldım beni kurtaracak Rüstem nerede" diyerek Türk güzeli Menîje'yi hatıra getirmiştir.¹²⁶⁶

Daha delikanlılığında birçok devleri öldürmüş ve olağanüstü başarılar göstermiştir. Turan hükümdarlarıyla ve Efrâsiyâb ile olan savaşları yanında Siyâveş'i öldürmesi ve Goştâsp'ı esaretten kurtarmasıyla ünlüdür. Zerdüş dinine girmemiş ve İsfendiyâr ile savaşmamıştır. Adı *Şahnâme*'de övgüyle anılır.¹²⁶⁷

Başarılarla dolu hayatının tamamı özgürlükler içerisinde Zâbulistân'da geçmiştir. Özellikle savaşlarda sıkıntıya düştükleri anlarda İran krallarının yardımlarına koşmuştur. Her defasında İran halkını büyük tehlikelerden kurtarmış, heft hân'ı geçtikten sonra Dîv-i Sepîd: Beyaz Dev ile savaşmış, sonra Bîjen'i Efrâsiyâb'ın kuyusundan kurtarmıştır. Ehrimen yaradılışlı Efrâsiyâb'dan Siyâveş'in intikamını almış, Eşkebûs'u öldürmüş, bilmeyerek oğlu Sahrâb'ın bağırını parçalamış, nihayet ömrünün sonlarına doğru mağrur şehzade İsfendiyâr, Goştâsp'ın hileleriyle onun elinde can vermiştir. Sonunda üvey kardeşi Şeğâd'ın hileleriyle bir kuyuya düşürülerek atı Rahş'la birlikte öldürülmüştür.¹²⁶⁸

Her zaman halkla iç içe yaşayan Rüstem'in efsanesi, onun yaşadığı dönemin sonrasında kaleme alınmış her tarihsel ve efsanevî eserde yer almış, Fars geleneklerinde kahramanlığı, cesareti, korkusuzluğu, yardımseverliği gibi güzel davranışlarıyla bir dünya kahramanı olarak simgeleşmiştir. Bir bakıma İran kültür ve tarihinde

¹²⁶⁴ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, II, 1203; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 592; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 382.

¹²⁶⁵ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 260.

¹²⁶⁶ Herevî, *Şerh-i Gâzelhâ-yi Hâfız*, III, 1917; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 171-173.

¹²⁶⁷ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 382.

¹²⁶⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 592.

kahramanlık, cesaret kavramları onunla birlikte yoğrulmuş, Rüstem adı daima bu sözcüklerle yan yana anılmıştır.¹²⁶⁹

Hâfız, Rüstem'in lakabı olan Tehemten'i de bir beyitinde kullanmıştır.

شاه ترکان چو پسندید و به چاهم انداخت دستگیر ار نشود لطف تهمت چکنم

*Beğenip attığında kuyuya Türk hükümdarı beni, ne yaparım lütfedip tutmazsa elimden Tehemten?*¹²⁷⁰

Hâfız, burada da yine *Şahnâme*'deki Bîjen ile Menîje hikâyesine işaret etmiştir. Şüphesiz şair burada kendisiyle dönemin padişahı arasındaki ilişkiye kinaye etmiştir.¹²⁷¹

2.112. SABÂ

Eski Arabistan'da Yemen bölgesinde bir ülke (şehir) milattan önce ilk bin yılda Arap yarımadasının güneybatısındaki bölümde yer alan ülkenin ve orada yaşayan kavmin adı.¹²⁷²

Belkîs ismindeki melikesiyle meşhurdur ve o *Tevrat*'taki rivayetlere göre Yahudilerin padişahı Süleyman ile görürmüş ve onunla dostane ilişkiler kurmuş, ve İslami rivayetlere göre Süleyman onunla evlenmiştir.¹²⁷³

Sabâ adı padişahların kitabı diye adlandırılmış *Eski Ahit*'in ilk kitabında Sabâ melikesinin Süleyman Peygamber'in sarayına gitmesi konusunda geçmiştir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de Neml suresi yirmi ikinci ayette Sabâ ülkesinin adı geçmiştir.¹²⁷⁴

Sabâ halkı, önceleri güneşe taparken sonra Süleymân Peygamberin dinine girmişlerdir. Bağlık, bostanlık, yeşillik, çimenlik, akar suları bol ve her tarafı çok güzel bir ülke olarak bilinir.¹²⁷⁵

Sabâ halkı, Güney Arabistan'da ticaretle uğraşan bir millet idi. Başkentleri Yemen'in San'a şehrinin elli beş mil kuzeydoğusundaki Mağrib'di. MÖ 1100-115 arasında bin yıl kadar bütün Arap yarımadasına hakim olmuşlardı.¹²⁷⁶ *Kur'ân*'ın otuz dördüncü suresine de adını veren Sabâ (Sebe) halkı ve ülkesiyle ilgili bölümler yer alır:

¹²⁶⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 594.

¹²⁷⁰ Hâfız-ı Şirâzî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 170.

¹²⁷¹ Herevî, *Şerh-i Gâzelhâ-yi Hâfız*, III, 1419.

¹²⁷² Herevî, *Şerh-i Gâzelhâ-yi Hâfız*, I, 408; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 597; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 382; Mu'in, *Ferheng*, V, 728.

¹²⁷³ Mu'in, *Ferheng*, V, 728.

¹²⁷⁴ Herevî, *Şerh-i Gâzelhâ-yi Hâfız*, I, 408.

¹²⁷⁵ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 381.

¹²⁷⁶ Yazır, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* (Sad. M. Sadi Çögenli, Tkd. Orhan Okay), s. 377.

Ant olsun, Sebe kavmi için oturduğu yerlerde büyük bir ibret vardır. Biri sağda, diğeri solda iki bahçeleri vardır. (Onlara) Rabbinizin rızkından yiyin ve O'na şükredin. İşte güzel bir memleket ve çok bağışlayan bir Rab! Ama onlar yüz çevirdiler. Bu yüzden üzerlerine Arim selini gönderdik. Onların iki bahçesini, buruk yemişli, acı ulgınlı ve içinde birazda sedir ağacı bulunan iki (harap) bahçeye çevirdik. Nankörlük ettikleri için onları böyle cezalandırdık. Biz nankörden başkasını cezalandırmayız! Sebe (34), 15, 17¹²⁷⁷

Sabâ halkı, özelliklede inşaat alanındaki uzmanlıkları, daha çok baraj yapımı ve sulama işlerinde beceri ve deneyim sahibi olarak bilinir. Lokmân b. Âd tarafından yapılıp sonraki dönemlerde Belkîs tarafından onarılan Me'rib Seddi, bu yöne halkının zanaatkârlığa verdiği değerin göstergesi olarak kabul edilir. Bu su seddinin her iki tarafında da kat kat asma bahçeleri ve bostanların bulunduğu, türlü türlü meyvelerin yetiştirildiği hem dinsel hem de tarihsel kaynaklara aktarılır. Bu barajdan yararlanma ve sulama imkânlarını kullanmakta Sabâ halkının bazı kuralları ve herkesin uyduğu sıralama sistemleri diğer kavimlerde etkileyecek kadar önemlidir.¹²⁷⁸

صبا به خوش خبری هدهد سلیمان است   که مژدهء طرب از گلشن سبا آورد

Sabah yelinin ne de güzel, ne de hoş hüneri var; sanki Süleyman'ın Hüdhüdü... Sanki Seba gülşeninden neşe müjdesi getirdi.¹²⁷⁹

Şair, seher yelinin haberci olduğu ve yarin kokusunu getirdiği yerde onu mesaj getiren Hüdhüd'e benzetmiştir. Daha önceki beyitlerde baharı tarif ettikten sonra, bu beyitte rüzgarın hüdhüd gibi sevgilinin gelişinin müjdesini veriyor.¹²⁸⁰

ای هدهد صبا به سبا میفرستمت   بنگر که از کجا بکجا میفرستمت

Ey seher hüdhüdü, Sabâ'ya gönderiyorum seni, bak nereden nereye gönderiyorum seni!¹²⁸¹

Beyitte özellikle Neml suresinin yirmi sekizinci ayetine işaret edilmiştir.¹²⁸²

¹²⁷⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 597.

¹²⁷⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 597.

¹²⁷⁹ Hâfiz-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 64.

¹²⁸⁰ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, I, 618.

¹²⁸¹ Hâfiz-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 14.

¹²⁸² Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, I, 408.

“Şu mektubumu götür, bırak onlara, sonra dön kendilerinden de bak ne neticeye varacaklar?” Neml (27), 28¹²⁸³

Kısaca şairin işaret ettiği şudur: Ey sabah rüzgârı mektup götüren Hüdhüd gibi seni Sabâ ülkesine gönderiyorum benim için maşuktan haber getirmen için, bak ki seni ne kadar uzak bir yere gönderiyorum.¹²⁸⁴

مژده ای دل که دگر باد صبا باز آمد   هدهد خوش خبر از طرف سبا باز آمد

*Müjde ey gönül, seher yeli yine geldi, kutlu müjdeli hüdhüd, Sabâ tarafından geldi.*¹²⁸⁵

Şair dostun mesajını getiren sabah rüzgârını, mesaj getiren hüdhüde benzetmiş. Gönülüne kendine neşe veren seher yelinin yine esmeye başlamasının ve güzel günlerin geleceğinin müjdesini veriyor.¹²⁸⁶

2.113. SÂMİRÎ

Sâmirî, Hz. Musa Tûr'da Allah ile konuşurken yaptığı buzağı heykeline halkı taptırmağa çalışan kişidir.¹²⁸⁷ *Kur'ân*'da adı geçen, büyücülük ve sihirbazlığıyla bilinen Sâmirî, İslami kaynaklarda şöyle anlatılır: Kendi kavmini aldatmak isteyen Sâmirî, Firavun'un saltanatına son vereceği kehanetiyle erkek çocukları öldürttüğü dönemde dünyaya gelip annesi tarafından bir mağarada saklanmış ve orada seksen ay boyunca Cebrail tarafından büyütülmüştü. Bir gün annesiyle babası çocuklarını hatırlamış, tam o anda Allah'ın emriyle Cebrail tarafından çocuk evine bırakılıp teslim edilmişti. Sâmirî, bir gün Musa'dan, Cebrail'in ayaklarının bastığı toprağı alıp onu bırakacağı herhangi bir yerin konuşma özelliğini elde edeceğini duymuştu. Firavun'un denizde boğulduğu gün, Cebrail'in bineğinin ayaklarının değdiği yerden bir avuç toprak alıp sakladı.¹²⁸⁸

Musa, Allah'a yalvarmak için Mısır'dan gittiği sırada Firavun askerleriyle Musa'nın peşinden gitmiş ve askerleriyle birlikte denizde boğulduktan sonra Cebrail (A.S) gelir ve Musa'ya Tûr dağına gidip orada otuz gün oruç tutmasını eğer böyle yaparsa Allah'ın onunla konuşacağını söyler. Bunun üzerine Musa Peygamber İsrailoğullarının ileri gelenlerinden yetmiş kişiyle beraber Tûr'a gitmiş ve yerine kardeşi

¹²⁸³ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, I, 408.

¹²⁸⁴ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, I, 408.

¹²⁸⁵ Hâfiz-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 110.

¹²⁸⁶ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, II, 727.

¹²⁸⁷ Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlîli*, s. 138.

¹²⁸⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 604-605.

Harun’u bırakmıştı. Ama söz verdiği otuz gün sonra dönmeyince İsrailoğuları Musa ve yanındakilerin helak olduğunu düşündüler. Sâmirî de bunu fırsat bilerek yemin ettiği gibi İsrailoğullarını helak etmek için eline geçen fırsatı kullanmaya karar verir.¹²⁸⁹

Halktan topladığı altınlarla yaptığı buzağıya o topraktan katar ve buzağı konuşur. İsrailoğullarından binlerce kişi bu buzağıya tapmaya başlar. Sâmirî bu buzağıyı göstererek İsrailoğullarına “Bu sizin ve Musa’nın ilahıdır!” demiş, Harun’un bütün çabalarına rağmen bu eyleminden vazgeçmemiş ve yaptığı buzağıya insanları taptırmaya çalışmıştır. Bu puta Gâv-i Sâmirî: Sâmirî’nin sığırı veya Gûsâle-yi Sâmirî: Sâmirî’nin buzağısı da denilir.¹²⁹⁰

(Tur’a giden) Musa’nın arkasından kavmi, zinet takımlarından, böğürebilen bir buzağı heykelini (tanrı) edindiler. Görmediler mi ki o, onlarla ne konuşuyor ne de onlara yol gösteriyor? Onu (tanrı olarak) benimsediler ve zalimler oldular. A’râf (7), 148¹²⁹¹

Bu adam, onlar için böğürebilen bir buzağı heykeli icat etti. Bunun üzerine: “İşte” dediler, “bu sizinde Musa’nın tanrısıdır.” Fakat onu unuttu. Tâhâ (20), 88¹²⁹²

Musa: “Ya senin zorun nedir, ey Sâmirî?” dedi. O da: “ Ben, onların görmediklerini gördüm. Zira, o elçinin izinden bir avuç (toprak) alıp onu (erimiş mücevheratun içine) attım. Bunu böyle nefsim bana hoş gösterdi” dedi. Tâhâ (20), 95, 96¹²⁹³

Kırk gün sonra Musa beraberindeki yetmiş kişiyle döndüğünde kavminin altından bir buzağıya taptığını, sapmış olduğunu gördü ve kardeşi Harun’a bu durumdan dolayı kızdı. Harun’da engel olmaya çalıştığını kavmi saptırmanın Sâmirî olduğunu söyledi; Musa da Sâmirî’yi cezalandırdı.¹²⁹⁴ İsrailoğulları da kırk gün buzağıya tapmalarının sonucuna katlanmak zorunda kaldılar ve Allah’ın gazabına uğrayarak kırk yıl boyunca çöllerde şaşkın şaşkın dolaşmakla cezalandırıldılar.¹²⁹⁵

¹²⁸⁹ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfîz*, s. 96-97-98; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 605.

¹²⁹⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 605.

¹²⁹¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 605.

¹²⁹² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 605.

¹²⁹³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 605.

¹²⁹⁴ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfîz*, s. 100.

¹²⁹⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 605-606.

Hâfız:

کرشمه یی کن و بازار ساحری بشکن به غمزه رونق و ناموس سامری بشکن

*Bir göz et de kaldır, pazarlarını büyücülerin, bir gamzenle yok et Sâmîrî'nin yaptıklarını.*¹²⁹⁶

Beyitteki mazmun Hz. Musa ile Sâmîrî'nin hikâyesinden Sâmîrî'nin Hz. Musa'nın mucizelerine karşılık sihir ve büyü yapması ve sonunda Sâmîrî'nin rezil olmasına işaret etmiştir. Anlatmak istediği ise şudur: Senin cilven sihirden daha aldatıcı, o halde sihir ve büyü pazarını yok edecek bir cilve yap. Senin gamzen Sâmîrî'nin büyü ve sihirinden daha cazip, o halde işve yap ki onun bütün ona aldananları ve Sâmîrî'nin aldatma ve sihir pazarını yok et.¹²⁹⁷

سحر با معجزه پهلو نزنند دل خوش دار سامری کیست که دست از ید بیضا ببرد

*Sihir mucizeyle boy ölçüşemez, emin ol, Sâmîrî kim oluyor ki yedi beyzaya galebe çalabilsin?*¹²⁹⁸

Yed-i beyzâ Hz. Musa'nın A'râf suresinin yüzsekizinci ayetinde anlatılan bir mucizesidir. Kısacası beyitin manası Sâmîrî'nin sihir ve aldatmayla, buzağıyı konuşturmasıyla ilahi bir gerçek olan Musa'nın mucizesi yed-i beyzâdan üstün olamaz, aldatıcılık hakikati kapatamaz ve ortadan kaldıramaz.¹²⁹⁹

2.114. SELSEBÎL

Cennette bulunan bir çeşmenin adıdır.¹³⁰⁰ *Kur'ân*'da “insan” suresinde geçmektedir.

*Bir pınar ki, orada, selsebîl diye anılır. İnsan (76), 18*¹³⁰¹

Genellikle sevginin dudağı için benzetme unsuru olur.¹³⁰²

ای رخت چون خلد و لعلت سلسبیل سلسبیلت کرده جان و دل سبیل

*Ey yüzü cennet, lâli selsebîl olan sevgili, selsebîl senin yoluna canını da sebil etmiştir, gönlünü de!*¹³⁰³

¹²⁹⁶ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncü-yi Şîrâzî), s. 215.

¹²⁹⁷ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1626.

¹²⁹⁸ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncü-yi Şîrâzî), s. 118.

¹²⁹⁹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 551.

¹³⁰⁰ Mu'în, *Ferheng*, V, 784; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 613; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 398.

¹³⁰¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 613.

¹³⁰² Sefercioğlu, *Nev'i Dîvânı'nın Tahlili*, s. 34.

¹³⁰³ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncü-yi Şîrâzî), s. 161.

Hâfız, yukarıdaki beyitte ve bundan sonraki beyitte *Kur'ân'ı Kerîm*'deki "İnsan" suresi'ne işaret etmiştir. Şair maşuğun yüzünü cennete, ağzını da cennetteki selsebîl çeşmesi gibi arzu edilen ve tatlı olarak betimliyor. Selsebîl çeşmesi senin güzelliğinin aşığıdır öyleki canı ve gönünü senin yolunda vakfeder.¹³⁰⁴

سبز پوشان خطت بر گرد لب همچو مورانند گـرد سلسـبیل

*Dudağın çevresinde yeşeren tüyler, selsebîl ırmağının kıyısına toplanmış karıncalara benzer.*¹³⁰⁵

Bu beyitte de Hâfız İnsan suresinin yirmi birinci ayetine işaret etmiştir.

*(Onların) üstlerinde bir sündüs elbiseler- (ki) yemyeşil-ve kalın istebrak-tan; gümüşten bileziklerle süslenmişlerdir (dir ve) Rableri onlara bir tertemiz içecek sunmaktadır, İnsan (76), 21*¹³⁰⁶

Şair, bu beyitte sevgiliyi Selsebîl çeşmesine, dudağının kenarındaki ayva tüylerini ise cennetteki bu çeşmenin etrafında tavaf eden yeşil giysili hurilere benzetir.¹³⁰⁷

2.115. SEMÛD

Hicâz ve Şam arasında Musul yakınlarında yaşamış eski bir Arap kavmi. Âd kavminin amca çocuklarıydı.¹³⁰⁸ Tefsirler ve tarih kitaplarına göre son derece olağanüstü güç ve kuvvete sahiptiler, evlerini dağlarda taşları parçalayarak yaptılar.¹³⁰⁹ Nuh Peygamber'in oğlu Sâm'ın soyundan gelen bu kavim, köylerde ve şehirlerde yerleşik hayat kurmuş puta tapan insanlardan oluşur. Allah bunlara kutsal mesajını iletmesi amacıyla toplumun üst makamlarında bir yere sahip olan Salih Peygamberi göndermiş, ona özgü bir mucize olarak da kayalıklardan deve çıkarabilme özelliğini vermiştir. Ama bu mucizesini gören kavmi peygamber olduğuna inanmayıp onu büyücülükle suçlayarak putlara tapmaya devam etmiş, sonunda o deveyi de öldürüp böylece özel bir cezayla yok edilmişlerdir. Âd kavmi ile Semûd kavminin helak edilişleri arasında beş yüz yıl geçtiği rivayet edilir.¹³¹⁰ *Kur'ân-ı Kerîm*'de

¹³⁰⁴ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 1283-1284.

¹³⁰⁵ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 162.

¹³⁰⁶ Yazır, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* (Sad. M. Sadi Çöğenli, Tkd. Orhan Okay), s. 578.

¹³⁰⁷ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 1284.

¹³⁰⁸ Mu'in, *Ferheng*, V, 414.

¹³⁰⁹ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 31.

¹³¹⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 614.

peygamberlerine asi oldukları için bir sayha ile helâk oldukları yazılıdır (Hakka/1-7, Zâriyât/43-46)¹³¹¹ Hâfız:

ز دست شاهد نازک عذار عیسی دم شراب نوش و رها کن حدیث عاد و ثمود

*Sen de lâtif yanaklı, İsa nefesli güzelin elinden şarap iç, Âd ve Semûd masalını bırak!*¹³¹²

2.116. SERV

“Servi.” Her zaman yeşil olarak kalmasıyla bilinen bir ağaç türüdür. İran rivayetlerine göre Zerdüş, servi ağacını cennetten getirip ateşkedesinin kapısına dikmiştir. Eğri olmayan, düz servi ağacı kutsanmış ve eski dönemlerden beri İranlıların özel simgesi olmuştur. Aslında Akkadca bir sözcük olan serv, Arapçada serve, bazen de şeceretu’ l-hayye: dirilik ağacı olarak bilinir. Servinin bulunduğu her yerde yılanın da yaşadığı söylenir.¹³¹³

Servi, Hâfız’ın gazellerinde en çok sözünü ettiği ağaç çeşididir. Sahip olduğu özellikler onun beyitlerde sık sık yer almasına ve tasavvurlarda benzetilen ya da benzeyen olarak kullanılmasına sebep olur. Şair, serv kelimesini daha çok sevgilinin boyu için benzetme olarak kullanmıştır.¹³¹⁴ Vurgulamak istediği sevgilinin boyunun uzunluğudur. Bu benzetmede mübâlağa ve hüsn-i ta’lil sanatlarını esas almıştır. Aşağıdaki beyitinde de sevgilinin boyunu selviye benzetmiştir.

چه قیامتست جانا که بعاشقان نمودی رخ همچو ماه تابان قد سرو دلبرارا

*Sevgili, parlayan ay gibi yüzünle, gönül kapalı selvi gibi boyunla aşıkların başına kopardığın bu kıyamet ne?*¹³¹⁵

Hâfız, bazı beyitlerde istiâre yoluyla, boy kelimesini zikretmeden serviyi onun yerine kullanır ve bu beyitlerde serv, sevgilinin adı durumundadır.¹³¹⁶ Aşağıdaki beyiti buna bir örnektir.

سرو ما چون سازد آغاز سماع قدسیان بر عرش دست افشان کنند

¹³¹¹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 399.

¹³¹² Hâfız-ı Şirâzî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 103.

¹³¹³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 616.

¹³¹⁴ Sefercioğlu, *Nev’î Divânı’nın Tahlili*, s. 400; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 400; Tolasa, *Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası*, s. 469.

¹³¹⁵ Hâfız-ı Şirâzî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 3.

¹³¹⁶ Sefercioğlu, *Nev’î Divânı’nın Tahlili*, s. 198; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 400; Tolasa, *Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası*, s. 268.

*Sevgilimiz semaa girdi mi melekler, Arş üstünden el çırparlar.*¹³¹⁷

Servi, meyve vermediği için veyahut her ağaç olgunlaşıp yok olduğu halde o daima taze ve canlı kaldığı için özgür olarak nitelenir. Bu özellikleri sebebiyle beyitlerde serv-i azad olarak da yer almıştır.¹³¹⁸ Hâfız:

شود چون بید، لـرزان سـرو آزاد   اـگر بـیند قـد دـلجـوی فـرخ

*Azat selvi, gönül çeken güzel boyunu görse; söğüt gibi tir tir titremeye başlar.*¹³¹⁹

Servinin bir başka özelliği su kenarlarında yetişmesidir. Servi, nasıl su kenerlarını severse, sevgili de aşkın akan gözyaşlarından hoşlanmaktadır. Ve aşkın gözyaşı akıtması da bu sebeptir.¹³²⁰ Şair de aşağıdaki sevgilinin selviye benzeyen boyuna su vermek için ağladığını dile getirir.

چشم من کرد بهر گوشه روان سیل سرشک   تـا سـهی سـرو تـرا تـازـه بـآبی دـارد

*O usul boylu selviye benzeyen boyuna tazedden tazeye su versin diye gözüm, göz yaşlarını her yana akıttı.*¹³²¹

Servinin dibine etek veya ayak tabîr edilir ve bununla sevgilinin eteği veya ayağı kastedilir. Ayrıca, dibinden geçen su ve dibinde biten çiçeklerin bu durumu, onun “eteğini tutma, ayağını öpme, ayağına yüz sürme” şeklinde bir yorumu uğrar.¹³²² Hâfız:

بعـدازین دـست مـن و دـامن آن سـرو بـلند   کـه بـبالای چـمان از بـن و بـیخـم بـر کـند

*Bundan böyle, o salına salına yürüyüşüyle beni kökümünden çekip çıkaran yüce boylu selvinin eteğine yapışacağım, el benim, etek onun gayri!*¹³²³

Âşık, servi boylu sevgilinin, üstüne sâye: gölge salmasını ister.¹³²⁴ Gölge ferahlık ve huzur ifade eder. Ayrıca himâye ve güven duygusuna sebep olur.¹³²⁵ Âşık, tıpkı servi ağacının dibindeki toprak gibi, onun üzerine gölgesini bırakması arzusuyla, kendini sevgilinin ayağı altına toprak yapar.

¹³¹⁷ Hâfız-ı Şirazî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 92.

¹³¹⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 616; Sefercioğlu, *Nev'i Divânı'nın Tahlili*, s. 200.

¹³¹⁹ Hâfız-ı Şirazî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 45.

¹³²⁰ Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, s. 270; Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlili*, s. 288; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 400; Sefercioğlu, *Nev'i Divânı'nın Tahlili*, s. 199.

¹³²¹ Hâfız-ı Şirazî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 47.

¹³²² Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, s. 470; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 401.

¹³²³ Hâfız-ı Şirazî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 55.

¹³²⁴ Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlili*, s. 535.

¹³²⁵ Sefercioğlu, *Nev'i Divânı'nın Tahlili*, s. 199.

می شکفتم ز طرب ز آنکه چو گل بر لب جوی   بر سرم سایه سرو سهی بالا بود

*Neşeden ırmak kıyısındaki gül gibi açılmaktaydım; başımda o usul boylu selvinin gölgesi vardı.*¹³²⁶

Servinin saba veya hehangi bir rüzgârla olan salınmasından dolayı “serv-i revân”, “serv-i hırâmân” gibi tabirlerle sevgilinin salınarak yürüyüşü tasvir edilmek istenir.¹³²⁷ Hâfız, gazellerinde sevgili ile ilgili herşeye mazmunlarla güzel ve ince manalar kattığı gibi yürüyüşüne de “serv-i revân” ve “serv-i hırâmân” gibi terkiplerle güzellik katmıştır.

منت سدره طوبی ز پی سایه مکش   که چو خوش بنگری ای سرو روان انهمه نیست

*Sidre ve tubaya gölgesi için minnet etme çünkü hiçbiri serv-i revân gibi hoş değildir.*¹³²⁸

اگرچه در طلبت همعنان باد شمالم   به گرد سرو خرامان قامتت نرسیدم

*Her ne kadar seni arzulamada şimal rüzgârı gibi olsam da senin serv-i hırâmân boyunun civarına ulaşamadım.*¹³²⁹

Boyun servi ile münâsebetine sebep olan bir diğer husus yüksekliktir. Bu tasavvurda sevgili veya övülene verilen değer söz konusudur. Sevgili bu sebeple “serv-i bâlâ”, “serv-i bülend” olarak vasıflandırılır.¹³³⁰

سرو بالای من که در آید به سماع   چه محل جامهء جان را که قبانتوان کرد

*Benim yüce boylu yarım semaa girince can libası nedir ki yolunda yırtılmasın?*¹³³¹

2.117. SİDRE (SİDRETU’L-MUNTEHÂ)

Sidre “sedir ağacı”, muntehâ ise “son, son durak” anlamındadır. İnanışa göre göğün yedinci katında ve arşın sağ tarafında olan bu ağaç son derece büyük ve yaprakları da iridir, gölgesi büyük bir alanı kaplar, altından ırmaklar akar.¹³³²

¹³²⁶ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 87.

¹³²⁷ Tolasa, *Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası*, s. 269; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 400; Sefercioğlu, *Nev’î Dîvânı’nın Tahlili*, s. 199.

¹³²⁸ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 21.

¹³²⁹ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 175.

¹³³⁰ Sefercioğlu, *Nev’î Dîvânı’nın Tahlili*, s. 199.

¹³³¹ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 72.

¹³³² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 622; Herevî, *Şerh-i Gâzelhâ-yi Hâfız*, I, s. 219.

Gökyüzüne yükselenler ancak buraya kadar çıkabilirlermiş. Nitekim Mi'râc gecesi Peygamberimiz de Cebrail'i burada görmüştür.¹³³³ Kur'ân'a göre Hz. Muhammed Allah'ı mirac gecesi dışında gönül gözüyle bir de bu ağacın yakınlarında görmüştür.¹³³⁴ Sidre'nin ötesi Allah'ın Zât âlemidir. Sidre beşer bilgisinin ve amellerinin son hudûdur. Sidre'yi Tûbâ ile karıştıranlar da vardır.¹³³⁵

Ant olsun onu, Sidretü'l-muntehâ yanında önceden bir defa daha görmüştü. Cennetü'l-me'vâ da onun yanındadır. Sidre'yi kaplayan kaplamıştı. Gözü kaymadı ve sınırı aşmadı. Necm (53), 13, 17¹³³⁶

Hâfız:

که: ای بلند نظر شاهباز سدره نشین، نشیمن تونه این کنج محنت آبادست؛

*Ey makamı Sidre olan yüce bakışlı doğan, durağın mihnetlerle dopdolu olan bu bucak değil.*¹³³⁷

Gayb aleminin meleği sen gökyüzünün en üstündeki sidre ağacının üzerinde oturması gereken yüce bakışlı doğansın, kendi kalkınmışlığını sıkıntı ve mihnetten elde etmiş olan bu dünya senin oturmana layık değil, diyor.¹³³⁸

به صدر مصطبه بنشین و ساغری می نوش که اینقدر ز جهان کسب مال و جاهت بس

*Meyhanenin baş köşesine kurul, şarap içmeye bak. Cihandan bu kadar mal, mevki kazanman yeter!*¹³³⁹

Şair, beyitte sidreyi baş köşe anlamında kullanmıştır. Sidre makam ve rütbeyi, şarap da malı temsil eder.¹³⁴⁰

بستهء دام و قفس باد چو مرغ وحش طایر سدره اگر در طلبت طایر نیست

*Sidre kuşu, seni dilemek hevesiyle uçmuyorsa dilerim, vahşî kuş gibi tuzağa tutulsun, kafese girsin!*¹³⁴¹

¹³³³ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 404.

¹³³⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 622.

¹³³⁵ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 404.

¹³³⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 622.

¹³³⁷ Hâfız-ı Şirazî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 19.

¹³³⁸ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 219.

¹³³⁹ Hâfız-ı Şirazî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 141.

¹³⁴⁰ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 1121.

¹³⁴¹ Hâfız-ı Şirazî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 42.

Eğer çok aziz olan cennet kuşu sana doğru uçmuyorsa kesinlikle senin değerini anlamadığı içindir. O halde senin konağından ve değerinden habersiz vahşi kuş gibi tuzağa tutulsun ve kafeste esir olsun.¹³⁴²

2.118. SİYÂMEK

Şahnâme'de Keyûmers'in oğlu olarak geçen Siyâmek, güzel ve sanatkâr bir delikanlı olarak anlatılır. *Bundehişn*'e göreyse Meşy ile Meşyâne'nin çocukları olan Siyâmek devler tarafından öldürülmüş ve İranlılar onun soyundan gelmişlerdir.¹³⁴³

Keyûmers'i ve yanındakileri kıskanan Ehrimen, oğlu olduğu söylenen devlerinden birini Keyûmers ve Siyâmek ile savaşması için göndermiş, Siyâmek o devle giriştiği mücadele sonucu öldürülmüştür. Siyâmek'in oğlu ve büyükbabasının vezirliğini de yapan Hûşeng, onun intikamını kara devden almış, Keyûmers'ten sonra da tahta çıkmıştır.¹³⁴⁴

شکل هلال هر سر مه می دهد نشان از افسر سیامک و طرف کلاه زو

*Her ay başında hilâlin şekli, Siyâmek'in tacından, Zev'in külâhının parçalarından nişan vermektedir.*¹³⁴⁵

Hâfiz, yukarıdaki beyitte tarih kitaplarında padişahların babası lakabını almış olan Siyâmek'in tacını hatırlatıyor ve şaşırtıcı olan şudur ki “padişahların babası kendisi bir gün bile padişahlık yapma fırsatı bulmamıştır” diyor.¹³⁴⁶ Zev de İran'da beş yıl saltanat sürmüş olan efsanevi şahlardan Tahmasb'ın oğludur. Görünüşte Siyâmek'in tacı ve Zev'in külâhının parçası hilâle benzer bir şekli vardır ve hilâlin şeklinin bunu hatırlatması gerekir. Şair, bu vesileyle Siyâmek ve Zev gibi şahlıkların yok olduğunu, o halde yaşamı boş yere kaybetmemek gerektiğini hatırlatmak istemiştir.¹³⁴⁷

2.119. SİYÂVEŞ

Firdevsî'nin rivayetine göre Îrânşehr hükümdarlarından olmasa da *Avesta*'da kavi, yani “şah” unvanıyla anıldığı için onun da diğer kaviler gibi Doğu İran'ın Zerdüş öncesi dönemler ve Zerdüş'ün ortaya çıktığı günlere yakın zamanlarda yaşamış

¹³⁴² Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, I, 320.

¹³⁴³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 631; Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, II, 1119; Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-ı Hâfiz*, s. 157-158.

¹³⁴⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 631; Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, II, 1119; Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-ı Hâfiz*, s. 157-158.

¹³⁴⁵ Hâfiz-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 223.

¹³⁴⁶ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-ı Hâfiz*, s. 155.

¹³⁴⁷ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, III, 1689.

hükümdarlarından biri olduğu kabul edilir. Rivayetlere göre Siyâveş, babası Kâvûs'tan sonra ve Keyhusrev'den önce Doğu İran'da egemenlik sürüp eski İran rivayetlerinde İran-Turan savaşları diye bilinen savaşlarda öldürülmüş güçlü bir hükümdardır.¹³⁴⁸

Şahnâme'de Kâvûs'un oğlu olarak geçer. Onu Rüstem büyütmiştir. Kâvûs'un karısı Sudâbe ona aşık olur, fakat Siyâveş üvey annesinin isteklerine karşılık vermez. Bu yüzden öfkelenen Sudâbe Kâvûs'un yanına gidip onu ihanetle suçlar. Siyâveş günahsızlığını ispat etmek için babasının isteği üzerine ateşin içinden geçer ve ona bir şey olmaz.¹³⁴⁹

Bir süre sonra Siyâveş büyük bir orduyla birlikte Efrâsiyâb ile savaşmak üzere gider, ama Efrâsiyâb onunla savaşmayarak barış yolunu seçer. Barışı istemeyen Kâvûs oğluna kınayan cümlelerle dolu bir mektup gönderince, Siyâveş babasına darılır ve Turan ülkesine Efrâsiyâb'ın yanına gider.¹³⁵⁰

Efrâsiyâb onun gelişini sıcak karşılar ve onu kızı Ferngîs ile evlendirir. Sonraları Gersîvez onu kıskanır ve Efrâsiyâb'ı onu öldürmesi için kışkırtır. Onun günâhsızca katledilme haberi İran'a ulaşınca Rüstem, Siyâveş'in öcünü almak için Sûdâbe'yi öldürür ve Turan'a saldırır. Ama Siyâveş'in intikamını alamaz, daha sonra Siyâveş'in oğlu Keyhusrev Efrâsiyâb'ı öldürerek babasının intikamını alır.¹³⁵¹

شاه ترکان سخن مدعیان می شنود؟! شرمی از مظلّمهء خون سیاوشش باد

*Türklerin padişahı, yabancıların sözünü dinliyor. Siyâveş'in kanına girdi, bu zulümden utansın!*¹³⁵²

Hâfız, Siyâveşle ilgili bu mitolojik hikâyeden faydalanarak memduhlarından birinin canına kastetmesinden ve hapsedilme endişesini dile getiriyor. Bu güzel telmihle sadece gizli tarihte Siyâveş'in haksız katledilişiyle kendi korkusunu ortaya çıkarma gibi açık bir amaç taşıyor, aynı zamanda bu hikâyeyi baştan sona hatırlatıyor.¹³⁵³

¹³⁴⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 632.

¹³⁴⁹ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 478-479; Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-ı Hâfız*, s. 180-181-182-183; Mu'în, *Ferheng*, V, 835; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 632.

¹³⁵⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 632.

¹³⁵¹ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 478-479; Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-ı Hâfız*, s. 180-181-182-183; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 632-634.

¹³⁵² Hâfız-ı Şîrazî, *Dîvân-ı Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 96.

¹³⁵³ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-ı Hâfız*, s. 180-181.

2.120. SPERĞEM

“Fesleğen.” Sperğem, isperğem, isperhem, siperhem, siperem, şah-ı isperem, şah-ı sperğem, reyhan, şah-ı isperğem, nâzbû ya da zemîrân adlarıyla da bilinen bir bitkidir. Bazen de bu isim bütün güzel kokulu bitkiler için kullanılır.¹³⁵⁴

Bel'amî, Allah'ın Âdem Peygamberin tövbesini kabul etmesiyle birlikte Âdem'in olağanüstü sevincinden dolayı ağlaması, yüzyıl boyunca mutluluk, sevinç ve şükür gözyaşları dökmesiyle oluşan gözyaşı sularından bütün güller, sperğemler ve güzel kokulu bitkilerin yeşerdiğini söyler. Bu bitkinin ortaya çıkışı konusunda şöyle bir rivayet daha vardır: Bir gün Nûşirevân halkının şikâyetlerini dinlerken tahtının altında bir yılan görünür. Melik: “Yoksa onada mı bir zulüm yapıldı? deyince, görevliler o yılanı izlerler. Yılan bir kuyunun ağzına kadar gider, sonra kuyuya iner ve hızla geri çıkar. Görevliler kuyunun dibine bakarlar. Başka bir yılanın can çekişmekte olduğunu görürler. Sırtından sokan büyük bir akrep yılanı işkence ediyordur. Kuyunun tepesinden akrebin sırtına bir mızrak saplayıp yakalayarak melikin huzuruna getirir ve olanları ayrıntılarıyla aktarırlar. Tam bir yıl sonra aynı yılan Nûşirevân'ın tahtının altına gelir. Ağzından bir miktar siyah tohum çıkarır. Nûşirevân'ın adamları tohumları alarak eker ve şah-ı sperğem denilen bu güzel kokulu bitki meydana gelir.¹³⁵⁵

Fesleğen diğer çiçek türleriyle (gül, sümbül vs.) birlikte çok anılır ve reyhanın çokça münasebet halinde bulunduğu tabiat unsurlarından biri de rüzgâr (saba, nesim) dir.¹³⁵⁶ Şairin aşağıdaki beyiti buna bir örnektir.

ای صبا گر ببجوانان بازرسی خدمت ما برسان سرو و گل ریحان را

*Ey sabah rüzgârı, ter-ü taze yeşilliğe uğrarsan selviye, güle, fesleğene selâmımızı götür.*¹³⁵⁷

2.121. SUNBUL

Farsçada sunbul ve sumbul şekillerinde geçen sümbül, ilaç yapımında da kullanılan bir bitki, zambakgillerden bir çiçek türüdür. Çiçekleri başak şeklindedir. İran sümbülünün çiçekleri beyazdır. Birçok türü vardır; bunlar arasında en ünlüleri sunbul-i Rûmî, sunbul-i Hindî ve sunbul-i Cebelî adlarıyla bilinirler. En güzel kokulu çiçekler ve

¹³⁵⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 639.

¹³⁵⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 639.

¹³⁵⁶ Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, s. 479.

¹³⁵⁷ Hâfiz-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 5.

tıpta kullanılan en yararlı bitkilerden olan sümbül, Zühre (venüs) ya da Nâhîd'in simgelerindendir ve özellikleri bakımından Nâhîd ile yakın ilgisi vardır.¹³⁵⁸

Sümbül sevgilinin saçlarıyla ilgili olarak ele alınır: Şiirlerde sık rastlanan çiçek adlarından biridir. Şekli ve kokusu itibarıyla sevgilinin saçına benzer. Hatta sevgilinin saçını kıskanır ve ona özenir.¹³⁵⁹ Hâfız, divanında sümbülü iki anlamda kullanır. Bir bilinen bir bitki olarak, bir de Fars şiirinde başlangıçtan beri olduğu şekilde sevgilinin saçının müşebbihün bih (benzetileni) olarak kullanılır.¹³⁶⁰

آنکه از سنبل او غایبه تابی دارد باز با دلشدگان ناز و عتابی دارد

*Misk ıtrı bile sümbül saçlarına haset eden sevgili, yine âşıklara nazlanmakta, onları azarlamakta.*¹³⁶¹

رسم بد عهدی ایام چو دیدابر بهار گریه اش بر سمن و سنبل و نسرين آمد

*Bahar bulutu, zamanın vefasızlığını görünce yasemine, sümbüle, Ağustos gülüne ağlamaya başladı.*¹³⁶²

Sümbül, saçın daha çok yanakla birarada bulunması dolayısıyla ve yanağında güle teşbih edilmesiyle, çiçek olarak en çok gül ile birarada bulunur. Onun, tabiatın diğer unsurları ile olan münasebeti farklılık arzetmez. Su, rüzgâr, çemen, ona karşı hep aynı fonksiyon içindedir.¹³⁶³ Şekilce dağınık kıvrımlı olan sümbül, bazen süpürge ve gölgelik de olabilir.¹³⁶⁴

بتی دارم که گرد گل ز سنبل سایبان دارد بهار عارضش خطی بخون ارغوان دارد

*Bir güzelim var ki gül gibi yüzünün çevresinde sümbül gibi gölgeği var... Bahara benzeyen yanağında erguvanın kanıyla yazılmış.*¹³⁶⁵

2.122. SURÛŞ

Surûş Mezdiyesnâ inancında bazen tanrılardan bazen İmşâspendlerden bazen de meleklerden sayılır. Pürdavud'un aktardığına göre *Avesta*'da Seraveş, Sereuşa olarak kullanılan Surûş itaat ve emirleri yerine getirme özellikle ilahi emirlere itaat ve

¹³⁵⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 642.

¹³⁵⁹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 414.

¹³⁶⁰ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 400.

¹³⁶¹ Hâfiz-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 47.

¹³⁶² Hâfiz-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 90.

¹³⁶³ Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiiri Dünyası*, s. 479.

¹³⁶⁴ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 414.

¹³⁶⁵ Hâfiz-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 52.

Tanrıların kelamını duyma anlamına gelir. Surûş *Avesta*'da çok defa kullanılan ve duymak anlamına gelen Sru kelimesinden türetilmiştir. Surûş kelimesi Fars edebiyatında melek manasıyla bilinir. Onun türünden aynı kök ve temelden türemiş Surûş'un asıl manasını hatırlatan Surûden: söylemek, surâyîden: şarkı söylemek, şiir söylemek (ve husrev....) kelimeleri surûş ile aynı kökten gelmiştir ve Fars diline yerleşmiştir.¹³⁶⁶

Zerdüş inancında Surûş kıyamet gününde iyilik ve kötülüklerin hesaplanması ve tartılmasıyla görevlendirilmiş bir tanrıdır. O kullara itaatın yolunu öğretir ve şemsi her ayın on yedinci gününden (ruz-i surûş: rûz-i surûş) sorumludur.¹³⁶⁷

İslam kültüründe hâtif: gizliden haber getiren de olarak bilinen Surûş hakkında bolca tasvirlerle rastlanılan Fars edebi metinlerinde, Surûş'un kahramanlara ve kutsallara ilhamlarda bulunduğundan, onlara insanoğlunun erişemeyeceği gizli makamlardan haber getirdiğinden, onları iyiye ve doğruya yönlendirdiğinden söz edilir. Birçok metinde onun melek olduğu ve daha çok bu özellikleriyle öne çıkarıldığı da görülür. Ayrıca insanların içdünyasına gelen “düşünce, gizli ses, içe doğma, ilham ve telkinler”de gerçekte Surûş tarafından yapıldığı kabul edilir.¹³⁶⁸

بیار باده که دوشم سروش عالم غیب نوید داد که عام است فیض رحمت او

*Şarap sun... Dün gece gayb âleminin meleği müjde verdi: Onun rahmetindeki feyiz, umumîdir.*¹³⁶⁹

Muhtemelen beyitteki mazmun Tanrı'nın lutfü ve affediciliği vurgulanmıştır, Zümer suresinin elli üçüncü ayetine işaret edilmiştir:

“De ki: Ey nefisleri aleyhine haddi aşmış kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidi kesmeyin; çünkü Allah bütün günahları mağrifet buyurur. Şüphesiz ki O, öyle Gafûr, öyle Rahim O.” Zümer (39), 53¹³⁷⁰

Şair de bu beyitinde Allah'ın affediciliğini ve rahmetini dile getiriyor. Surûş burada gayb aleminden mesaj getiren bir melek anlamında kullanılmış.

ز فکر تفرقه بازآی تا شوی مجموع بحکم آنکه چو شد اهرمن سروش آمد

¹³⁶⁶ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 249.

¹³⁶⁷ Mu'in, *Ferheng*, V, 752.

¹³⁶⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 644.

¹³⁶⁹ Hâfiz-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 221.

¹³⁷⁰ Yazır, *Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* (Sad. M. Sadi Çöğenli, Tkd. Orhan Okay), s. 463.

*Dağınk fikirlerden vazgeç de hatırını bir yere topla; malûm ya, şeytan gidince melek gelir.*¹³⁷¹

Beyitteki mazmun ariflerin yorumuna göre birleşmeye ve ayrılığa işaret ediyor. Kısaca anlatılmak istenen şudur; kalbinin ve cemiyetin huzurunu sağlamak için çeşit çeşit fikirlerden vazgeç, aklına şeytan gelince onu kalbinden dışarı çıkar ancak o zaman melek gelir.¹³⁷²

2.123. SÛSEN

Beyaz, mor ve sarı gibi değişik renkleri bulunan Türkçede zambak olarak bilinen bir çiçektir. Pîlgûş, fîlgûş adlarıyla da bilinir. En önem verilen türü olan beyaz zambak özgürlük simgesidir ve bu yüzden de mitolojik boyutuyla öne çıkar. On dilli olarak da bilinir. Hint rivayetlerinde büyük gök tanrılarında Vişnu'nun on ayrı görünümü ve tecellisi vardır. *Avesta*'da tanrı Behrâm on ayrı şekilde tecelli eder.¹³⁷³

Sûsen, özgürlük bakımından su tanrıçası Anahita'yla ilişkilendirilir ve servi gibi özgürlük simgesi olarak şairlerin dizelerinde yer alır. Bu tarihsel geçmişinden hareketle sûsen zebân: sûsen dilli, fesahatli ve belagatlı söz söyleyen anlamına gelir.¹³⁷⁴ Hâfız'ın aşağıdaki beyitinde sûsenin bu özelliği ön plandadır.

از زبان سوسن آزاده ام آمد بگوش کاندین دیر کهن، کارسبکباران خوشست

*Hür sûsenden kulağıma çalındı: Bu köhne kilisede ancak yükü hafif olanların işi iş!*¹³⁷⁵

Şair, diğer beyitinde ise, sûsene on dilli gibi olan görüntüsü dolayısıyla yer vermiş ve şair kendisini onun gibi on tane dili bile olsa sevgilinin huzurunda ağzının mühürlü olacağını söylemiştir.

بسان سوسن اگر ده زبان شود حافظ چو غنچه پیش تو اش مهر بر دهن باشد

*Hâfız'ın, sûsen gibi on dili olsa yine huzurunda kanca gibi ağzı mühürlü!*¹³⁷⁶

¹³⁷¹ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 95.

¹³⁷² Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 732.

¹³⁷³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 645.

¹³⁷⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 645.

¹³⁷⁵ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 37.

¹³⁷⁶ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 68.

2.124. SÜLEYMAN

İbranicede Süleyman “sağlıklı” manasına gelir. Davud’un oğluydu ve onun yerine tahta geçti. Babası gibi İsrailoğullarının büyük peygamberlerindendi. *Kur’ân-ı Kerîm*’de peygamber olması sebebiyle yer almıştır, fakat *Kitab-ı Mukaddes*’te sadece padişahlığına ve hikmetine işaret edilmiştir, peygamberliğinden bahsedilmemiştir. Süleyman büyük bir görkem sahibiymiş ve onun şahsiyeti *Kitab-ı Mukaddes (Kur’ân-ı Kerîm, Eski Ahit)*’in hikâyelerinden, efsane ve mitolojilerden ve tarihi olaylar ve gerçeklerin karışımıdır. *Kur’ân-ı Kerîm*’de on yedi defa Süleyman’ın ismi geçmiş, ilmi ve hikmetine işaret edilmiştir.¹³⁷⁷

“Şanım halkı için, Davud’a ve Süleyman’a bir ilim verdik, ikisi de Hamd o Allah’a ki dediler “bizi mümin kullarından bir çoğunun üzerine üstün kaldı”. Neml (27), 15¹³⁷⁸

در خشمت سلیمان هر کس که شک نماید بر عقل و دانش او خندند مرغ و ماهی

*Süleyman’ın ululuğuna şüphe edenin aklına, irfanına kuş da güler, balık da!*¹³⁷⁹

Hz. Süleyman, kuşların dilini bilmesi ve halkın işlerinde dahiyane hükmetmesi sebebiyle ve de hikmet ve bilgisiyle meşhurdur. Şair ikinci mısrada bilgi ve aklı Süleyman’ın hikmetiyle ilişkilendirmiştir. Ve “Süleyman’ın bilgi ve aklından şüphe eden her kim varsa çok cahil bir insan olmalı, nitekim onun akılsızlığına kuş ve balık da güler” demiştir. Kuş ve balığı Süleyman’ın hayvanların dilini bilmesi sebebiyle zikretmiştir ve bu vesileyle Süleyman’ın kuşun ve balığın dilini bilmesi ile nasıl bir hikmet sahibi olduğunu hatırlatmıştır. Beyitte bu ifadeleri kullanarak aslında memduhuna onunda hem hikmette hem de mülk ve ülke sahibi olmada Süleyman’a eşit olduğunu ve kimsenin onun akıl ve idrakinden şüphe edemeyeceğine işaret etmiştir.¹³⁸⁰

Kuşlar, haşareler, balıklar vb. hayvanların dilini bilmesinin yanısıra çok çeşitli varlıklar üzerinden egemenlik kurmuştur. Buna *Kur’ân*’da da değinilmiştir.

Süleyman’ın cinlerden, insanlardan ve kuşlardan müteşekkil orduları toplandı; hepsi bir arada düzenli olarak sevk ediliyordu. Neml (27), 17¹³⁸¹

¹³⁷⁷ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 321.

¹³⁷⁸ Yazır, *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* (Sad. M. Sadi Çöğenli, Tkd. Orhan Okay), s. 377.

¹³⁷⁹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 235.

¹³⁸⁰ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, III, 1998.

¹³⁸¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 646.

Süleyman, Davud'a vâris oldu ve dedi ki : "Ey insanlar ! Bize kuş dili öğretildi ve bize her şeyden (nasip) verildi. Doğrusu bu apaçık bir lütuftur." Neml (27), 16¹³⁸²

Şair, bazı beyitlerde Süleyman'ın vezirine gönderme yapmıştır.

شکوه آصفی و اسب باد و منطق طیر   بیاد رفت و ازو خواجه هیچ طرف نیست

*Âsaf'ın azameti, yel, at, kuş dili... Hepsi yele gitti, sahibine hiçbir fayda vermedi.*¹³⁸³

Şair, beyitte Süleyman Peygamber'in hikmetleri olan yel at ve kuş dilini Süleyman'ın veziri Âsaf'a aitmiş gibi aktarmıştır.¹³⁸⁴

Süleyman'ın emrine de esen rüzgârı verdik ki, bu rüzgâr onun emriyle, içine bereketler verdiğimiz yere (Şam'a) esiyordu. Biz herşeyi biliyorduk. El-Enbiya (21), 81¹³⁸⁵

گره بیاد مزن گرچه مراد وزد   که این سخن بمثل مور با سلیمان گفت

*Muradınca esse de rüzgâra gönül bağlama, güvenme. Çünkü rüzgâr, bu sözü Süleyman'a misal olarak söyledi.*¹³⁸⁶

Süleyman'ın büyüklüğünün örneklerinden bir diğeri de yüzüğüdür. *Kur'an-ı Kerim*'de onlara işaret edilmemiştir, ama Süleyman'la ilgili efsanelerde geçer. Bu yüzükle bütün yaratıklara hükmedermiş. Yüzüğün üstünde Allah'ın en büyük ismi (İsm-i Azam) yazılıymış.¹³⁸⁷ Şair de Süleyman'ın yüzüğüne beyitlerinde yer vermiştir.

گرچه شیرین دهنان پادشهانند ولی   او سلیمان زمان است که خاتم با اوست

*Ağızları tatlı güzeller padişahdır, ama sevgilim zamanın Süleymanıdır, hatemde ondadır.*¹³⁸⁸

Sevgilinin ağızını kırmızılığı ve küçüklüğü sebebiyle Süleyman'ın yüzüğünün taşı ile mukayese edilmiş ve her ne kadar şahlar gibi ağızı olan ve hoş dudaklı dilberler bize hükmetse de sevgilim zamanın Süleyman'ı gibi kudreti ve haşmeti ile insana, cine,

¹³⁸² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 646.

¹³⁸³ Hâfiz-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 36.

¹³⁸⁴ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 322.

¹³⁸⁵ Davudoğlu, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, s. 329.

¹³⁸⁶ Hâfiz-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 36.

¹³⁸⁷ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 322.

¹³⁸⁸ Hâfiz-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 10.

vahşi hayvana ve kuşa hükmediyor. Yani çok küçük ama Süleyman'ın yüzüğü gibi değerli bir ağıza sahip.¹³⁸⁹

Rivayetlere göre Süleyman, yakınlarındaki birinin hatasıyla yüzüğü kaybetmiştir ve yüzük dev (dîv)in eline geçmiştir, Süleyman'ın kılığına girip bir müddet hükümlerlik yapmıştır. *Tevrat*'a zıt bir hüküm çıkardığı zaman alimler ve bilginler onun gerçek Süleyman olmadığını anlamışlar ve Âsaf bin Berahya'nın gözetiminde onu kovmuşlar ve Süleyman'ı tekrar bulmuşlar.¹³⁹⁰

Bir başka rivayete göre ise bir cinin Süleyman'ın yüzüğü çalıp onun yerine geçtikten sonra kovulan Süleyman gidip bir sahil kasabasında çalışmaya başlamış. Dev ise yüzük Süleyman'ın eline bir kere daha geçmesin diye denize atmış. Bir gün Süleyman bir balıkçının tuttuğu balıkları taşımış. Balıkçı da hizmetine karşılık ona para yerine irice bir balık vermiş. Süleyman akşam balığı yemek için karnını yarıncı kendi yüzüğünü görmüş.¹³⁹¹

Hâfiz, kimi beyitlerde bu olaya telmîh yapmıştır.

من آن نگین سلیمان به هیچ نستادم   که گاه گاه بر او دست اهرمن باشد

*Zaman zaman ifritin eline geçtikten sonra ben, öyle Süleyman mührünü bir pula bile almadım.*¹³⁹²

Karınca ve Hüdhd Süleyman'ın hikâyesinde işlenir. Karıncadan iki konuda bahsedilir. İlkinde Süleyman askerleriyle Karınca vadisinden geçerken bir karınca diğer karıncalara Süleyman'ın askerlerinin sizi ezmemesi için yuvalarına saklanın demiştir.¹³⁹³

Nihayet Karınca vadisine geldikleri zaman, bir karınca: "Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmeyin!" dedi. Nemi (27), 18¹³⁹⁴

Hâfiz, karınca ve Süleyman arasındaki bu bağlantıya işaret etmiştir.

نظر کردن بدرویشان منافی با بزرگی نیست   سلیمان با چنان حشمت نظر ها بود با مورش

¹³⁸⁹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, I, 259-260.

¹³⁹⁰ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 322-323.

¹³⁹¹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 411-412.

¹³⁹² Hâfiz-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 68.

¹³⁹³ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 323.

¹³⁹⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 646.

*Yoksulları görüp gözetmek, ululuğa, zarar vermez. Süleyman bile o kadar ululuğuyla beraber karıncaya lûtuflarda bulunur, iltifatlar ederdi.*¹³⁹⁵

Karıncalar ve Süleymanla ilgili bahsi geçen diğer konu ise Süleyman'ın asasıyla ilgilidir. Süleyman ayakta asaya yaslanırken ölmüş, ama öldükten sonrada uzun müddet asaya yaslanmış halde ayakta öylece durmuştur. Bu sırada asayı bir karıncanın (beyaz güve) kemirmesinden dolayı asa parçalanmış ve asanın parçalanmasıyla da Süleyman yere düşmüştür. Böylece insanlar, cinler, kuşlar ve vahşi hayvanlar hepsi Süleyman'ın öldüğünü öğrenmiştir. *Kur'ân*'da dabbetü'larz diye geçmiştir.¹³⁹⁶

“Vaktâ ki Süleyman'a ölümü hükmettik. Cinlere onun ölümünü sezdiren olmadı. Yalnız bir ağaç kurdu, (dayandığı) asâsını yiyordu. Süleyman yere yıkılınca, cinler anladılar ki, gaybı bilmiş olsalar o zilleti azap içinde bekleyip durmazlardı.” Sebe (34), 14¹³⁹⁷

زبان مور به آصف دراز گشت و رواست   که خواجه خاتم جم یاوه کرد و باز نجست

*Karıncâ, Âsaf'a dil uzattı ama yerinde, çünkü o Süleyman'ın mührünü kaybetti de aramadı bile.*¹³⁹⁸

Süleyman kuşların halini sorduğu bir gün, hüdhüdü ortalıkta görememiş ve onun yokluğuna gücenmiş. Ama hüdhüd geri gelmiş ve mutlu bir şekilde Sâba (Sebe) ülkesinden önemli bir haber getirdiğinin müjdesini vermiştir. Orada ikinci bir Hüdhüd ile konuştuğunu, bu Hüdhüd'ün Belkîs adlı bir sahibesi olduğunu, Belkîs'in da güneşe tapan bir kavmin melikesi olduğunu söylemiş. Bunun üzerine Süleyman Peygamber Belkîs'a hüdhüdle bir davetiye göndermiş. Belkîs da devletin ileri gelenleriyle birlikte Süleyman'ı ziyaret etmiş. Bu ziyaret esnasında Hz. Süleyman'ın emri üzeri veziri Âsaf Belkîs'in tahtını getirtmiş. Sonra Süleyman Peygamber Belkîs'i imana davet etmiş. O da devletin ileri gelenleriyle görüşüp güneşe tapmaktan vazgeçerek Hz. Süleyman'ın dinine girmiş ve Süleyman'ın zevcesi olmuştur.¹³⁹⁹

صبا به خوش خبری هدهد سلیمان است   که مژدهء طرب از گلشن سبا آورد

¹³⁹⁵ Hâfiz-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 149.

¹³⁹⁶ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 323.

¹³⁹⁷ Davudoğlu, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s. 430.

¹³⁹⁸ Hâfiz-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 16.

¹³⁹⁹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 412.

*Sabah yelinin ne de güzel, nede hoş hüneri var; sanki Süleyman'ın Hüdhüdü...
Sanki Sabâ gülşeninden neşe müjdesi getirdi.*¹⁴⁰⁰

Rüzgâr güzel haber getiren hüdhüd gibi sevgilinin gelişinin müjdesini veriyor.
Yüzüğe işaretle;

دهان تنگ شیرینش مگر مهر سلیمان است   که نقش خاتم لعلش جهان زیر نگین دارد

*Tatlı ve küçük ağız, olsa olsa Süleyman mührü olacak, lâl nakşıyla bütün
cihanı hükmü altına almış.*¹⁴⁰¹

Şair sevgilinin tatlı ve küçük ağızını, Süleyman'ın mührüne benzetmiş. Bir yandan Süleyman'ın üstünde İsm-i Azam kazanmış olan mührüyle insan, cin, kuş, balık bütün canlılara hükmetmesi hikâyesine işaret etmiş, diğer taraftan da sevgilinin ağızında Süleyman'ın mührü gibi bütün cihanı hüküm altına aldığı söylemiş.

Cemşîd ile Süleyman arasında çeşitli yönlerden önemli benzerlikler olduğu için Fars edebiyatında Süleyman rivayetleri ile Cemşîd (Cem) hikâyeleri bazen birbirine karıştırılır. Örneğin Cemşîd'e özgü olan taht ve kadehler, onun Âsaf ve rüzgârla ilişkileri gibi özellikleri de Cemşîd ile ilişkilendirir. Hâtem-i Cem (Enguşter-i Cem) Cem'in yüzüğünde Süleyman Peygamberin yüzüğüyle eşleştirilir. Cemşîd'in yaşayıp hükümdar olduğu dönemlerde tıpkı Hz. Süleyman'ın çağı gibi adalet, barış ve huzurla doludur. Her ikisi de egemenliklerinin önemli bir aracı olan yüzüklere sahiptir. Süleyman bir süreliğine yüzüğünü kaybeder ve gücü askıya alınır. Cemşîd de tanrısal gücü yitirir ve yetkileri elinden alınır. Cemşîd'in dünyayı gösteren kadehi, Süleyman'ın dünyayı gösteren aynası vardır. Her ikisinde nevruz günü tahta çıkmışlardır. Süleyman cinleri zincirlerle bağlamış, gruplara ayırıp madenlerde ve taş ocaklarında çalıştırıp kaleler ve binalar yaptırmıştır. Benzer özellikler Cemşîd'de de bulunmaktadır. Hâfiz da zaman zaman ikisini birbirine karıştırmıştır.¹⁴⁰²

دلم از وحشت زندان سکندر بگرفت   رخت بر بندم و تا ملک سلیمان بروم

*Sıkıldı gönlüm vahşetinden İskender zindanının, tuttum yükümü, gideyim diye
ülkesine Süleyman'ın.*¹⁴⁰³

¹⁴⁰⁰ Hâfiz-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 64.

¹⁴⁰¹ Hâfiz-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 119.

¹⁴⁰² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 648.

¹⁴⁰³ Hâfiz-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 174.

Yukarıdaki beyitte Süleyman mülküyle kastedilen Fars ülkesidir. Süleyman mülkü Cemşîd'in tahtıdır. Şair Cemşîd ile Süleyman'ı birbirine karıştırmıştır. Kısaca şöyle diyor: “Yezd şehrinden sıkıldım İran'a gitmek istiyorum.”

2.125. ŞAHİN

Bâz, şahbâz, balaban gibi isimlerle de bilinen şahin, avcı kuşlar familyasındandır ve en güçlü kuşlardandır. Kanat uzunluğu üç metreye ulaşır. Cesurdur, kendisinden daha iri kuşlara bile korkusuzca saldırabilir. Yüksek ve kayalık dağlarda yuva kurar. Yumurtalarını da kayalıkların arasında saklar. Sesi çok keskin, uçuşu alabildiğine hızlıdır ve yüzyıldan fazla yaşayabilir. Gagası kısa, kuyruğu uzun, pençeleri çok güçlü olan ve dünya da yaklaşık kırk türü bulunan şahinin erkeği, dışisinden biraz daha küçüktür. Bu özellikleri, görkemli görünüşü ve kutsanmış oluşu nedeniyle şah-ı morğân: kuşların şahı nitelemesiyle de anılır.¹⁴⁰⁴

باز از چه گاهگاهی بر نهد کلاهی مرغان قاف دانند آیین پادشاهی

*Koysa da şahin, zaman zaman başına külâhı, ne olduğunu bilir hükümdarlığın, Kaf'ın kuşları.*¹⁴⁰⁵

Bu beyitte geçen Kaf dağının kuşlarından kasıt Simurg'dur. Muhtemelen şahinin tepesinde bir taş bulunan türünü kastetmiştir. Eğer bu gazeli tarihin tanıklığıyla baştan sona okursak Süleyman ve Ehrimen, şahin ve Kaf dağının kuşuyla hangisini kastettiği meçhuldür. Şahin başına bir külâh koyar benzetmesiyle büyükleri kastediyor, fakat Simurg ya da anka, kuşların padişahıdır.¹⁴⁰⁶

Külâh, kemer ve yüzük sultanlığın belirtilerindendir. Ve külâhı başa geçirmekten kastettiği saltanat ve büyüklüğe sahip olma isteğidir. Ama şahinin külâhı konusunda *Bâznâme* adlı eserde anlatılana göre avlanmaya götürdükleri zaman şahinin başına külâha benzer deri bir örtü geçirirlermiş çoğunlukla bu örtünün süsü de varmış, onu ava doğru uçurmak istediklerinde bu örtüyü çıkarırlarmış; şair “şahin külâhı bazen başına koyar” ifadesiyle bunu hatırlatmıştır.¹⁴⁰⁷

Yani kısaca şahin bazen külâhı başına koyup saltanat isteğinde bulunsa da bu külâh onu simurg gibi kuşların şahı yapmaz, sadece simurg kafdağının yüksek yerinde

¹⁴⁰⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 651; Mu'in, *Ferheng*, II, 2010-2011.

¹⁴⁰⁵ Hâfiz-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 235.

¹⁴⁰⁶ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, II, 1239.

¹⁴⁰⁷ Herevî, *Şerh-i Gazelhâ-yi Hâfiz*, III, 1999.

yaşar ve padişahlık adetini bilir. Buradaki mazmun muhtemelen şairin memduhunun karşısında saltanat sahibi bir kimseyi kinaye etmiştir.¹⁴⁰⁸

به تاج هدهدم از ره مبر که باز سفید چو باشه در پی هر صید مختصر نرود

*Hüthüt taciyle beni aldatmaya kalkışma, yoldan çıkarmaya uğraşma. Akdoğan, padişaha benzer, her bayağı avın peşine düşmez.*¹⁴⁰⁹

دیدى آن قهقههء کبک خرامان حافظ که ز سر پنجهء شاهین قضا غافل بود

*Hâfiz, o salınan kekliğin kahkasını duymuştun ya... Kaza ve kader şahininin pençesinden nasıl da gafildi!*¹⁴¹⁰

Kekliğin salınması ve kahkaha atması ifadesini Şah Ebû İshak'ı kastederek kullanmıştır. Çünkü bu padişah sivri pençeli saldırgan bir şahin gibi olan cesur düşmanı Emir Mübârizüddin Muhammed'den habersiz canının kıymetini bilen ve içki içen eğlenceyle meşgul bir padişahı.¹⁴¹¹

2.126. ŞEB-İ KADR

“Kadir gecesi.” Leyletu'l-kadr: Kadir gecesi ve Leyle-yi Mubâreke: mübarek gece adlarıyla da bilinen şeb-i kadr İslam inancısında kutsal gecelerden biridir. *Kur'ân*'ın bu gecede indirilmeye başlandığı kabul edilir.¹⁴¹²

*Biz onu (Kur'ân-ı) Kadir Gecesi'nde indirdik. Kadir Gecesi'nin ne olduğunu sen bilir misin? Kadir Gecesi, bin aydan hayırlıdır. O gecede, Rablerinin izniyle melekler ve Ruh(Cebrail), her iş için iner dururlar. O gece esenlik doludur. Ta fecrin doğuşuna kadar. Kadir (97), 1, 5*¹⁴¹³

Başka bir rivayet de *Kur'ân*'ın tümünün o gece levh-i mahfûzdan indirildiği ve daha sonrasında Cebrail tarafından Hz.Muhammed'e vahiy olarak parça parça iletiildiği söylenir. Kadir gecesinin hangi gece olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Özellikle geceler arasında gizlenmesinin amacı da insanların tüm geceleri kadir gecesi olabileceği ihtimaliyle ibadetle geçirmelerini sağlamaktır. Bazılarına göre kadir gecesi Ramazan

¹⁴⁰⁸ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, III, 1999.

¹⁴⁰⁹ Hâfiz-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 67.

¹⁴¹⁰ Hâfiz-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 123.

¹⁴¹¹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfiz*, II, 877.

¹⁴¹² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 655.

¹⁴¹³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 655.

ayının gecelerinden biri, özellikle de son gecesi veya tek rakamlı geceleri arasındadır. Bîrûnî'ye göre bu gece Ramazanın yirmi yedinci gecesidir.¹⁴¹⁴

Kadir gecesinin meleklerin bayramı olduğunu söyleyenler de vardır. Taberî'ye göre: "O gece bütün melekler, Cebrail, İsrâfil ve Mikâil yeryüzüne iner ve gittikleri her yere ışık saçarlar. Allah'ın istediği insanlar onları görebilirler."¹⁴¹⁵

Bir başka inanişâ göre de kadir gecesi, bütün işler planlanıp her şeyin programlandığı gecedir. Yine o gece cennetin kapıları ardına kadar açıktır.¹⁴¹⁶

آنشب قدری که گویند اهل خلوت امشبست یارب این تأثیر دولت از کدامین کو کبست

*Halvet ehlinin Kadir Gecesi dedikleri gece yok mu? İşte bu gece. Yarabbi, bu devlet hangi yıldızın tesiriyle meydana geldi ki?*¹⁴¹⁷

2.127. ŞEDDÂD BİN ÂD İLE ŞEDÎD BİN ÂD

Şeddâd ile Şedîd, Âd'ın oğullarıdır. Kaynaklara göre Dahhâk ile amca çocuklarıydı. Dindar ve adil biri olan Şedîd, Âd kavminin ileri gelen ve saygın şahsiyetlerindendi; üçyüz yıl hükümdarlık yaptıktan sonra öldü. Hiçbir dine inanmayan Şeddâd ise bir despottu ve tanrılık iddiasında bulunuyordu. Şedîd ölünce yerine o geçti.¹⁴¹⁸

Hûd Peygamber zamanında yaşamış olan Şeddâd Şâm'da görkemli ve süslü bir saray ve bahçe yaptırmıştır. Bu bahçeyi çeşitli nimet ve zenginliklerle süslemişti. Bazı müfessirlere göre Şeddâd'ın cenneti ve sarayı *Kur'ân*'da bahsedilen İrem'dir.¹⁴¹⁹

Bahçenin yapımı bitince Şeddâd ordusuyla birlikte oraya giderken yolda helâk olmuştur. Rivayete göre önce Şeddâd ölmüş, sonra ordusu ve yaptırdığı Bağ-ı İrem yok olmuştur.¹⁴²⁰

مفروش به باغ ارم و نخوت شداد یک شیشه می و نوش لبی و لب کشتی

*Bir şişe şarapla tatlı dudaklı bir sevgiliyi ve çayır, çimeni İrem bağıyla Şeddâd'ın gururuna bile satma!*¹⁴²¹

¹⁴¹⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 655.

¹⁴¹⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 655.

¹⁴¹⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 655.

¹⁴¹⁷ Hâfiz-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 10.

¹⁴¹⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 657; Mu'în, *Ferheng*, V, 890; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 423.

¹⁴¹⁹ Herevî, *Şerh-i Gazelhâ-yi Hâfiz*, III, 1771-1772.

¹⁴²⁰ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 423.

¹⁴²¹ Hâfiz-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 232.

Fars edebiyatında despotluğu, zorbalılığı ve kibirliliğiyle dikkat çekip bu özellikleriyle şairlerin dizelerine konu olan Şeddâd'ın bu bahçeleri ve sarayları Bihişt-i Şeddâd: Şeddâd'ın cenneti; Bihişt-i İrem: İrem cenneti ve İrem zât'ıl imâd: sütunlarla dolu İrem; Cennet zâti'l- imâd: sütunlarla dolu cennet ve Kasr-ı İrem: İrem köşkü adlarıyla da bilinir.¹⁴²²

2.128. ŞİMŞÂD

“Şimşir.” Her zaman yeşil kalan ağaç türlerinden şimşâd çok sert ve sık yapılı, gövdesi sarı renkli bir ağaçtır. Genellikle yamaçlarda ve kireçli toprakların yoğun olduğu alanlarda yetişir.¹⁴²³

Klasik İran kültüründe geniş yer edinmiş şimşir ağacı, günümüzde de İranlılar arasında kutsanıp önemsenmekte ve ziyaret yerlerine özgü bir ağaç olarak bilinmektedir.¹⁴²⁴

Eski çağlarda daha çok tarak yapımında kullanılmasıyla ilişkilendirilerek veya daima yeşil kalan yapraklarının inceliği açısından sevgilinin saçlarına benzetilen bu ağacın bir türü de güzel kokulu oluşuyla sevgilinin hoş koku saçan zülüflerini simgeler. Şimşâd bazen “zülûf, kıvrım kıvrım zülûf, sevgilinin kıvrım kıvrım zülûflerinin örttüğü, karanlık gecenin ardında ışık saçan yüzü” bazen de “sevgilinin âşığı kendinden geçirerek ve salınarak yürümesi” anlamında kullanılır. Sevgilinin boyu ve teninin diğer organlarıyla uyumluluğu genellikle şimşâd'a benzetilir.¹⁴²⁵ Hâfız'ın gazellerinde şimşir genel olarak sevgilinin boyunun benzeyenidir, beyitlerde çoğunlukla boy münasebetiyle ele alınır.

شمشاد خرامان کن و آهنگ گلستان کن   تا سرو بیاموزد از قد تو دلجوئی

*Sevgili şimşâd boyunla salın, gül bahçesine doğru yürü de selvi, boyundan gönül alma tarzını öğrensin!*¹⁴²⁶

¹⁴²² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 657-658.

¹⁴²³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 663.

¹⁴²⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 663.

¹⁴²⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 663.

¹⁴²⁶ Hâfız-ı Şirazî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 267.

شکر ایزد که ز تاراج خزان رخنه نیافت بوستان سمن و سرو و گل و شمشادات

*Şükrolsun Tanrı 'ya... Yasemin, selvi, gül ve şimşâd bahçen, bu güzün yağmasına uğramadı.*¹⁴²⁷

2.129. ŞUAYB

Annesi Lût milletinin torunlarından olan ve çok güzel konuştuğu için “peygamberler hatibi” olarak nitelenen Şuayb, Musa peygamberin kayınpederidir. Tarihçilere göre gözleri görmeyen ve Medyen kavmine peygamber olarak gönderilen Şuayb, onların Allah’a inanmaları için çok çaba sarfetmiş, ancak çok azından olumlu karşılık almıştır.¹⁴²⁸

Hâfız:

شبان وادی ایمن گهی رسد به مراد که چند سال به جان خدمت شعیب کند

*Erişir bazen muradına Eymen vadisinin çobanı, yıllarca aşkla hizmette bulundu Şuayb'a çünkü o.*¹⁴²⁹

Çoban, Eymen vadisi ve Şuayb hepsi Musa'nın Şuayb'ın hizmetinde çobanlık yapması hikâyesine işaret eder. Müfessirler Kasas suresindeki ayetlerden Şuayb'ın Musa'nın kayınpederi olduğu sonucunu çıkarmışlardır. Kısaca Musa ve Şuayb'ın hikayesi Kasas suresi ve tefsirlerden çıkan sonuca göre şu şekildedir: Firavun'un cezalandırmasından kaçan Musa Medyen şehri yakınlarına ulaştığı sırada bir kuyunun başında bir grubu koyunlarına su verirken görür, ama iki genç kız güçlü adamların kuyunun başına toplanmasından dolayı koyunlarına su veremezler. Bu durumu gören Musa koluyla iterek adamları kuyunun başından uzaklaştırır ve kızların koyunlarını sular. Sonra kızlar onu evlerine götürürler ve babaları Şuayb'a onu tanıtır ve överler. Şuayb Musa'ya bu iyiliğinden dolayı sekiz yıl onun için çobanlık yapması karşılığında kızlarından birini ona vermeyi istediğini söyler. Musa Şuayb'ın teklifini kabul eder, onun hizmetine girer ve kızı Safûrâ'yla evlenir.¹⁴³⁰

¹⁴²⁷ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 34.

¹⁴²⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 669; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 433.

¹⁴²⁹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 109.

¹⁴³⁰ Herevî, *Şerh-i Gâzelhâ-yi Hâfız*, II, 790-791; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 669; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 433.

2.130. TAVUS

Aslında Hindistan ve Malezya'dan tavuk sınıfından bir kuştur. Güzel kanatları vardır rahatsız edecek kadar yüksek sese sahiptir. Bu kuşun erkeğinin tepesinde güzel bir gölgeliği vardır. Renkli olmasının yanısıra sade beyaz ve mavi renkli olanları da vardır.¹⁴³¹

Çok güzel bir kuş olmasına rağmen tavus dertli bir kuş olduğuna inanılır. O güzel endamıyla yürürken gözleri ayaklarına takılınca ayaklarının çirkinliğine üzülen ah edermiş. Tavusun sesi de çirkin olup, ötüşü “ah!” kelimesidir. Bunun nedeni tavusun güzelliğiyle çok gururlanması imiş. Allah onun gururunu kırmak için ayağını ve sesini çirkin yaratmış. Bir efsaneye göre de tavus, cennette bir kuş iken şeytanın cennete girmesine alet olmuş ve Âdem ile Havva'nın yasak meyveyi yemelerinden sonra cennetten çıkarılmıştır. Cennette ayakları da güzelken Allah ona “Her yanın süslü olsun, ancak ayakların çıplak kalsın; ayaklarını görünce cenneti ve eski hâlini hatırlayıp ah et!” buyurmuş ve Bâbil'e indirip ayaklarını çıplak eylemiştir. Şimdi tavus her ah edişte cenneti hatırlamış.¹⁴³²

Açılması ve hakim rengi yeşil olmak üzere, rengarenk bir manzara arzetmesi, gezip dolaşması, kanatlarının güzelliği, renkliliği gibi hususiyetlerle ele alınmaktadır.¹⁴³³

زلف مشگین تو در گلشن فردوس عذار   چیست: طاووس که در باغ نعیم افتادست

*Cennet gibi yaprağında misk gibi siyah ve güzel kokulu zülfün nedir? Cennet bahçesindeki tavus!*¹⁴³⁴

Hâfız, bu beyitinde sevgiliyi cennette salınarak yürüyen tavus kuşuna benzetmiştir. Sadece bir beyitte tavusa işaret edilmiştir.

2.131. TÛBÂ

“Cennet, cennetin toprağı” gibi karşılıkları da olan sözlüklerde “temiz, daha temiz” anlamlarında kullanılan Tûbâ'dan *Kur'ân*'da da söz edilir. İnanışa göre Tûbâ cennette bulunan bir ağaçtır; ama tasavvufta Direht-i Tûba: Tûbâ ağacı cennetin başka bir adı ya da cennette bulunan ve dallarıyla tüm adn bahçelerini kaplayan bir ağaçtır.

¹⁴³¹ Mu'în, *Ferheng*, II, 220; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 676; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 443.

¹⁴³² Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 443; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 676.

¹⁴³³ Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, s. 456.

¹⁴³⁴ Hâfız-ı Şirazî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 20.

Kökü Hz. Muhammed'in ya da Hz. Ali'nin sarayında olacak ve cennetliklerden her birinin köşkünün üzerinde ondan bir dal sarkacak; farklı kokular ve değişik tatlarda meyveleri olan bu ağaçtan cennette bulunanlar yemek istediklerinde, ağacın dalları o kişiye yaklaşacak ve meyveleri bu şekilde alınıp yenilecektir.¹⁴³⁵

Rivayete göre Musa Peygamber, Allah'a "Tûbâ nedir?" diye sormuş, O da "Benim cennete diktiğim bir ağaçtır. Gölgesi bütün cennet alanını kaplamaktadır" diye cevap vermiştir. Şeyh-i İsrâk, Akl-i Sorh adlı eserinde şöyle der: "Tûbâ cennette bulunan bir ağaçtır. Cennete her giden onu görecektir. Dünyada görülen her meyve o ağaçta yetişecek ve Simurg'un yuvası da bu ağacın üzerinde olacaktır."¹⁴³⁶

Sevgilinin boyunun tûbâ olarak tasavvuru, onun bir cennet varlığı olarak düşünülmesine dayanır.¹⁴³⁷ Hâfız'ın gazellerinde ya müşebbihün bih, ya da sevgilinin boyunun rakibi olarak ya da gölgesi olan cennet ağacı olarak kullanılmıştır. Tûbânın sevgilinin boyu ile münasebete getirilişi de mukayese ve üstünlüğe dayanır.¹⁴³⁸ Şair aşağıdaki beyitlerde sevgilinin boyunun tûbâdan daha üstün olduğunu dile getirir.

منت سدره و طوبی ز پی سایه مکش   که چو خوش بنگری ای سرو روان اینهمه نیست

*Bir gölge için ne Sidre'ye mihnet et, ne Tûbâ'ya. Selvi boylu sevgili, ibretle bakarsan görürsün, bunların da bir değeri yok!*¹⁴³⁹

طوبی ز قامت تو نیارد که دم زند   زین قصه بگذرم که سخن میشود بلند

*Tûbâ'nın ne haddi var ki boyundan bahsetsin! Bu sözü geçiyorum, çünkü lâfuzar gider.*¹⁴⁴⁰

طیره جلوه طوبی قد دلجوی تو شد   غیرت خلد برین ساحت بستان تو باد

*Selvi boyunu gören Tûbâ hasetlenmekte... Ebedi cennet de bağına, bahçene giptalar etsin!*¹⁴⁴¹

¹⁴³⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 687; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 459.

¹⁴³⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 687.

¹⁴³⁷ Sefercioğlu, *Nev'i Dîvânı'nın Tahlîli*, s. 201.

¹⁴³⁸ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 320.

¹⁴³⁹ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 21.

¹⁴⁴⁰ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 52.

¹⁴⁴¹ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 66.

2.132. TUFAN

Eski milletlerden bir çoğunun hikâyelerinde dünyayı kaplayan bir tufan vardır. Sümerler, Babilliler gibi milletlerin bu konuda rivayetleri vardır. Bu daha sonraları *Tevrat*'a da yansımıştır. Tufan konusundaki rivayetlerden en meşhuru *Tevrat*'ta yer alan Nuh tufanıdır. Bu rivayete göre ilahi irade günâhkâr insanların yok olmasına karar verir. Tufan meydana gelmeden önce Nuh'a bir gemi yapması ve kendisiyle beraber sekiz kişi ve her canlıdan bir çifti o gemiye alması emredilir. Tufan başlamış ve yüz elli gün boyunca gökyüzünden dağların tepesini geçinceye kadar ve yeryüzünden akmış, Nuh'un gemisinin dışındaki bütün insanlar ve canlılar yok olmuşlardır. Sonunda tufan durur ve sular kurur ve Nuh'un gemisi Cudi dağı'nın zirvesine (Ararat) oturur. Nuh bir kargayı çevreden haber getirmesi için serbest bırakır ama karga geri dönmez, daha sonra bir güvercin gönderir, o bir zeytin ağacının dalıyla geri döner. Nuh tufanın sona erdiğini ve bir kuruluk meydana geldiğini anlar. Bu hikâyeye ile *Kur'ân-ı Kerîm*'deki çok az fark içerir. Diğer taraftan Hintliler ve Avrupalılarda da bu konuda rivayetler vardır. Yunan mitolojisindeki hikâyesi Sami rivayetlerindeki Nuh'a denktir.¹⁴⁴²

Hint destanlarında Mana Nuh'un yerini alır, mitolojik ilah Vişnu'nun korumasıyla kurtulur. Eski İran destanlarında Tufan hikâyesini Cem ve Vei bahçesi hatırlatır. Cem'in hikâyesinin Tufan hikâyelerinden bir farkı vardır. Cem hikâyesinde tufan ve yağmur yerine soğuk ve kıştan bahsedilmiştir. Gemi yerine Cem süslenmiş bir bahçe yapar, canlıları, bitkiler ve insanları adına Vei dedikleri o bahçede soğuk ve kışın zararından korur.¹⁴⁴³

Bazı kaynaklarda üç ayrı tufandan söz edilir: Biri Âdem Peygamberden önce yaşanan tufandır; değerlendirmeler Âdem'in yaratılış tarihinin bu tufandan iki bin iki yüz kırk iki yıl sonra olduğunu göstermektedir. İkinci tufan Nuh Peygamber zamanında olmuş ve bütün dünyayı kapsamıştır. Üçüncü tufan ise Nuh'tan sonra yalnızca Mısır'da etkili olan tufandır.¹⁴⁴⁴

ای دل ارسیل فنا بنیاد هستی بر کند   چون ترا نوحست کشتییان ز طوفان غم مخور

¹⁴⁴² Mu'în, *Ferheng*, V, 1103; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 688; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 460.

¹⁴⁴³ Mu'în, *Ferheng*, V, 1103.

¹⁴⁴⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 689.

*Gönül, yokluk seli varlık yapısını kökünden yıkıp götürse bile madem ki kaptanın Nuh'tur, tufandan gam yeme!*¹⁴⁴⁵

حافظ از دست مده دولت این کشتی نوح   ورنه طوفان حوادث ببرد بنیادت

*Bu Nuh gemisi nimetini, sakın kaybetme Hâfız, yoksa bu olaylar tufanı kökünü kazır senin!*¹⁴⁴⁶

Şair, bu beyitte; Nuh tufanına değinmiştir. Şarap kadehini de Nuh'un gemisine benzetmiştir. Şekliyle tam bir gemi yaptığı kadehi Nuh'un gemisiyle mukayese etmiş ve onu kavmin seçilenlerinin kurtarılma sebebi kabul etmiş. Şair kısaca şunu söyler : “Nuh'un gemisi gibi seni hayatın olaylar tufanından kurtaracak olan şarap gemisidir, Hâfız onu elinden bırakma.”¹⁴⁴⁷

ما چو دادیم دل و دیده به طوفان بلا   گویا سیل غم و خانه ز بنیاد ببرد

*Gönlümüzü belâ tufanına kaptırdık, gözümüzü de. Gam seline söyle, evi temelinden silip süpürsün!*¹⁴⁴⁸

Biz göz ve gönlün istedikleri sonucu güzelin peşinden gittiğimiz ve belaya tutulduğumuz zaman artık bir sel gibi gam gelse ve varlığımızı ve evimizi temelinden götürse ne önemi var. Gönül ve göz insan vücudunun iki asıl uzuvudur, eğer onlar ortadan kalkarsa insan bedeninin ne önemi kalır, hayatın temeli geçirilmiş olur.¹⁴⁴⁹

سرشک من که ز طوفان نوح دست ببرد   ز لوح سینه نیارست نقش مهر تو شست

*Nuh tufanını bastıran göz yaşım, gönlümden senin sevgini mahvedemedi gitti.*¹⁴⁵⁰

2.133. TÛR

Tûr-i Sînîn, Cebel-i Tûr, Kûh-i Sina, Kûh-i Beytü'l- Makdis: Beytü'l- Makdis dağı adlarıyla da bilinen Tûr-i Sina'nın yakınlarında da Eymen vadisi, Kutsal vadi ve Vadi-yi Sina: Sina vadisi isimleriyle bilinen vadiler yer alır.¹⁴⁵¹

¹⁴⁴⁵ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 133.

¹⁴⁴⁶ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 34.

¹⁴⁴⁷ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 95.

¹⁴⁴⁸ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 129.

¹⁴⁴⁹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 1044.

¹⁴⁵⁰ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 16.

¹⁴⁵¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 691.

Musa Peygamber, kendine inananlarla birlikte Mısır'dan çıkıp giderken Allah'ın davetiyle bu dağa çıkıp orada Allah ile konuşmuştur. Bu yüzden "Kelîm" sıfatını almıştır. Yine bu dağda Allah'ı görmek isteğinde bulunur ve Allah dağa tecellî edince dağ paramparça olur.¹⁴⁵² Hâfiz, bu konulara beyitlerinde işaret etmiştir.

Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabbi onunla konuşunca: "Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim" dedi. (Rabbi): "Sen beni asla göremezsın. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksın" buyurdu. Rabbi o dağa tecellî edince onu paramparça etti, Musa da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim." A'râf (7), 143¹⁴⁵³

Kur'ân'ın elli ikinci suresi Tûr suresi adını taşır. Tûr, Kur'ân'da defalarca anılmış ve Allah tarafından üzerine yemin edilmiştir.¹⁴⁵⁴

Tûr'a, yayılmış ince deri üzerine satır satır yazılmış Kitab'a, Beyt-i Ma'mûr'a, yükseltilmiş tavana, dolu denize ant olsun ki. Tûr (52), 1, 6¹⁴⁵⁵

İncire, zeytine, Sina dağına ve şu emin beldeye yemin ederim ki, biz insanı en güzel biçimde yarattık. Tîn (95), 1, 4¹⁴⁵⁶

Şair, Tûr sözcüğünü Allah'ın bu dağda Musa'ya görünmesi ve Musa'nın orada ağacın üzerinde ateş görmesini anlatırken kullanmıştır.

لمع البرق من الطور و أنست به فلعلى لك آت بشهاب قسبس

Tûr dağından bir şimşektir parladı, ben gördüm...gideyim de sana bir yanar ateş parçası getireyim!¹⁴⁵⁷

2.134. TÛTÎ

"Papağan." Tûtek şekliyle de bilinen papağan, taklit yeteneği güçlü bir kuştur. Güzel görümlü bu kuşun tüyleri genelde yeşil, sarı ve kırmızı olabilir, gagası güçlü ve kıvrıktır; ılıman iklimlerde yaşar, Güney Amerika'da rastlansa da özellikle Batı Afrika ve Hindistan'da çok görülür. Dutların olgunlaştığı dönemlerde ortaya çıktığı ve tut: dut yemeyi sevdiği için bu isimle anıldığı bilinir. Tüylerinin yeşilliğiyle de sûfiler

¹⁴⁵² Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 461.

¹⁴⁵³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 691.

¹⁴⁵⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 692.

¹⁴⁵⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 692.

¹⁴⁵⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 692.

¹⁴⁵⁷ Hâfiz-ı Şirâzî, *Divân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 264.

dünyasında ve sûfi önderler arasında çok önemli bir simge olan Hızır ile ayrılmaz bir ilgi kurulur.¹⁴⁵⁸

Tûtî, konuşması, şeker yemesi, ayna karşısına konması, kırmızı rengi gibi hususlar dolayısıyla şair, aşık, sevgili, dudak, şarap vb. için benzetilen olarak ele alınır.¹⁴⁵⁹ Gazellerde en fazla sözü edilen kuşlardan biridir. Âşık olarak tasavvurunda kafeste bulunuşu, tatlı dili, şekerle beslenmesi ve ayna ile olan ilgisi ile âşığın sevgiliye bağlılığı, döktüğü tatlı dil, sevgilinin yanağının ayna, dudağının ve sözlerinin tat bakımından şekerle benzetilmesi gibi hususlar yer alır. Şairin kendini övdüğü beyitlerde papağan, konuşma özelliği sebebiyle benzetilen olarak kullanılır.¹⁴⁶⁰ Şair bu beyitte tûtî: papağan kelimesi ile kendisini kastetmiştir.

طوطی را بخيال شکرى دل خوش بود ناگهش سيل فنا نقش امل باطل کرد

*Hoştu gönlü, şeker hayaliyle bir papağanın, yokluk seli birdenbire yıktı arzularını.*¹⁴⁶¹

همای گو مفکن سایهء شرف هرگز در آن دیار که طوطی کم از زغن باشد

*Devlet kuşuna söyle: Papağanın çaylaktan değersiz sayıldığı bir ülkeye asla yücelik gölgesi salmasın!*¹⁴⁶²

شکر فروش که عمرش دراز باد چرا تفقدی نکند طوطی شکر خارا؟

*Ömrü uzun olasıca şekerçi, bilmem ki neden şekerle beslenen papağanı bir arayıp sormaz!*¹⁴⁶³

Şair, bu beyitte şeker satan diye nitelendirdiği sevgilisine kendisini şekerle beslenen bir tûtî olarak tasvir ederek arayıp sormamasına sitemde bulunmuştur.

2.135. UKÂB

“Kartal.” *Veda* edebiyatında ukâb, soma (hûm) bitkisini gökyüzü ve yağmur tanrısı İndra’ya ulaştıran ulak olarak bilinir. Tarih öncesi devirlerde bir totem olarak

¹⁴⁵⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 693-694.

¹⁴⁵⁹ Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlili*, s. 520

¹⁴⁶⁰ Sefercioğlu, *Nev’î Divânı'nın Tahlili*, s. 385.

¹⁴⁶¹ Hâfiz-ı Şirazî, *Divân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 55.

¹⁴⁶² Hâfiz-ı Şirazî, *Divân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 68.

¹⁴⁶³ Hâfiz-ı Şirazî, *Divân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 7.

bilinen kartal tanrısal ve seçkin bir yaratık olarak her zaman güneşi ya da ayı simgeler.¹⁴⁶⁴

Altın kartal eski çağlardan beri İranlıların simge olarak kullandıkları öğelerden biridir. *Şahnâme*'de defalarca kartal görünümlü bayraktan söz edilir. İranlılar kendilerini güçlü, seçkin ve kahraman bir ırk olarak kabul ederler; *Avesta*'da ferr-i îzedî sahibi olanlar güçlü ve zaferden zafere kanat çırparak uçmaktadır. Bu yüzden eski İran bayrağında da bu kuşun resmi vardır. Derî edebiyatında (İslam sonrası Fars edebiyatında) da kartal hükümdarlık ve güç göstergesi olan bir simgedir.¹⁴⁶⁵

عقاب جور گشادست بال در همه شهر   کمان گوشه نشینی و تیر آهی نسیت

*Kartal zulümden kurtulmuştur kanadı şehrin her yerinde yay köşeye otursun, ah oku yoktur.*¹⁴⁶⁶

2.136. UTARİT

Tîr. Güneş sisteminin en küçük gezegeni.¹⁴⁶⁷ Utârit'in (Merkür) hâkim olduğu burçlarda doğanlar anlayışlı, zeki ve kurnaz olurlarmış. Bu yıldız Pazar gecesi ile Çarşamba gündüzünde etkilidir. Feleğin kâtibi sayılır. İkinci felekte yer edinmiştir. Güzel söz ve yazı ile sanatkârlığın sembolüdür. Debir-i Felek de denir. Kâtip ve yazarların pîri sayılır. Hîle ve yalancılık onun özelliklerindedir. Neşeli, hassas ve çalışkan kişiler de Utârid'in etkisinde olurlar. Dost yıldızı Kamer (Ay); düşmanları ise Şems (Güneş) ile Zühre (Venüs)dir.¹⁴⁶⁸

ای که انشای عطارد صفت شوکت تست   عقل کل چاکر طغراکش دیوان تو باد

*Utâridin inşası, şevketinin sıfatıdır, ey ulu padişah, Akli küil, divanının turakeşine kul olsun!*¹⁴⁶⁹

Beyitte inşa karinesiyle bizzat katiplik yönü söz konusudur. Anlatılmak istenen kısaca şudur: Şimdi Utârid feleğin katip ve yazarıdır. Sen öyle bir makamdasın ki gökyüzünün yıldızı senin büyüklük ve görkem vafında yazarlık yapar, arzu ediyorum

¹⁴⁶⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 698.

¹⁴⁶⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 698.

¹⁴⁶⁶ Hâfiz-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 20.

¹⁴⁶⁷ Mu'in, *Ferheng*, V, 1183.

¹⁴⁶⁸ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 465.

¹⁴⁶⁹ Hâfiz-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 66.

ki senin divanının tuğrakeşi (tuğrayı yazan) de o kadar akıllı olsun ki kamil akıl onun itaâtkar kölesi olsun. Şair bu mısralarda memduhuna övgüde bulunmuştur.¹⁴⁷⁰

2.137. VADİ-Yİ EYMEN

“Eymen vadisi.” Vadi-yi mukaddes: kutsal vadi olarak da bilinen Vadi-yi Eymen, Musa Peygamberin kutsal nuru bir ağaç üzerindeki ateş görünümünde algıladığı vadi veya çöldür. Bu yüzden de bu nur veya ateş Ateş-i Vadi-yi Eymen: Eymen vadisi ateşi diye bilinir. *Kur’ân*’da kutlu nitelemelerle anılan bu vadi kutsal sayılan Sina dağının doğu tarafındadır ve Vadi-yi Tuvâ da denir.¹⁴⁷¹

Ona Tûr’un sağ tarafından seslendik ve onu fısıldaşan kimse kadar (kendimize) yaklaştırdık. Meryem (19), 52¹⁴⁷²

(Resulüm) Musa olayının haberi sana ulaştı mı? Hani o, bir ateş görmüş ve ailesine: “Bekleyin! Eminim ki bir ateş gördüm. Belki ondan size bir meşale getiririm veya ateşin yanında bir rehber bulurum” demişti. Oraya vardığında kendisine (tarafımızdan) “Musa!” diye seslenildi: “Muhakkak ki ben, evet ben senin Rabbinim! Hemen pabuçlarını çıkar! Çünkü sen kutsal vadi Tuvâ’dasın! Ben seni seçtim. Şimdi vahyedilene kulak ver.” Tâhâ (20), 9, 13¹⁴⁷³

Musa Şuayb ile vedalaşarak Mısır’a doğru yola çıkmış ve beş gün yürüdüktan sonra altıncı gece Eymen vadisine varmıştı. Orada konakladığı sırada gökyüzünde siyah bir bulut belirmiş, bir yandan da eşinin doğum sancısı tutmuş, Musa da ateş bulmak için vadiye doğru koşmuştur. Eymen vadisi, Musa Peygamberin sağ tarafında, başka bir ifadeyle Tûr dağının sağ tarafında bulunduğu için eymen: sağ nitelemesiyle anılmıştır.¹⁴⁷⁴

Hâfız, gazellerinde defalarca Musa Peygamberin başına gelen bu olayları işaret etmiş, bu sırada da Eymen vadisinden de sıkça bahsetmiştir.

مددی گر بچراغی نکند آتش طور چارهء تیبره شب وادی ایمن چکنم

*Yetişmezse imdadıma bir ışıkla Tûr ateşi, ne çare bulurum karanlığına ben Eymen vadisinin.*¹⁴⁷⁵

¹⁴⁷⁰ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I, 459-460.

¹⁴⁷¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 703.

¹⁴⁷² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 703.

¹⁴⁷³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 703.

¹⁴⁷⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 703.

¹⁴⁷⁵ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu’l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 170.

شب تارست و ره وادی ایمن در پیش آتش طور موعد دیدار کجاست؟

*Gece karanlık, önümüzde Eymen vadisini aydınlık artık her yer, Musa bakışı iste.*¹⁴⁷⁶

2.138. VE İN YEKÂD

Kur'ân'da Kalem suresi elli birinci ayetin bir parçası olarak geçen ve in yekâd: “neredeyse, az kalsın” genel anlamıyla, müslümanlar arasında nazara iyi gelip kötü amaçlı bakışlardan koruduğuna inanılan bir sözdür. Günümüzde nazarı değenlerden, başkalarına zararlı bakışları olanlardan korunmak için çeşitli yerlere bu ayet asılır.¹⁴⁷⁷

Müfessirlere göre kâfirlerden kötü gözlülüğü nazar değdirmesiyle bilinen, bakışıyla bir öküzü ya da deveyi yere düşürebilen biri, Hz. Muhammed'e de o kötü bakışlarıyla zarar vermek için yanına gidip ona baktığı sırada Allah bu ayeti indirdi ve Hz. Muhammed'i korudu. O zamandan itibaren bu ayeti okumanın nazardan koruduğu inancı yayılmıştır.¹⁴⁷⁸

O inkâr edenler Zikr'i (Kur'an'ı) işittikleri zaman, neredeyse seni gözleriyle devireceklerdi. Hâlâ da (kin ve hasetlerinden) “Hiç şüphe yok o bir delidir” derler. Oysa O (Kur'an) alemler için ancak bir öğüttür. Kalem (68), 51, 52¹⁴⁷⁹

Hâfız:

حضور خلوت انسی و دوستان جمعند و ان یکاد بخوانید و در فراز کنید

*Meclis halvet, dostlar birarada. Göz değmesin, “Ve in yekâdü” yü okuyun, kapıyı kapatın.*¹⁴⁸⁰

2.139. YAKUB

İbraniler soyundandır, İshak Peygamber'in oğlu, Hz. Yusuf'un babasıdır. İsrail lakaplıdır ve yüz kırk yedi yıl yaşamıştır.¹⁴⁸¹ Yakub peygamberin soyundan gelenler “Benî İsrâîl (İsrâîloğulları) diye anılmıştır. Yakub ile Peygamberimiz arasında gelen bütün peygamberler onun zürriyetindedir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de onunla ilgili on beş kadar âyet-i kerîme vardır. Hz. İbrahim'in yanında gömülüdür. Daima Yusuf ile ilgili

¹⁴⁷⁶ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 14.

¹⁴⁷⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 710; Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, II, 822.

¹⁴⁷⁸ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, II, 822.

¹⁴⁷⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 710.

¹⁴⁸⁰ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 113.

¹⁴⁸¹ Mu'in, *Ferheng*, VI, 2335.

olarak anılır. Gözlerinin görmez oluşu, yıllarca ağlaması, kulbe-i ahzân-ı, gözlerinin açılışı vs. telmih konuları ile ele alınır.¹⁴⁸²

Rivayetlere göre Yakub Âsû'nun (Âşû) ikizidir. Ana rahmindeyken önce çıkmak için birbirleriyle kavga ederlermiş. Âsû galip gelip Yakub'tan önce çıkmış, Yakub da onun arkasından doğmuş. Âsû'nun topuğunu tutmuş. Bu yüzden hem "takip eden" hem de "topuğunu tutuyor" anlamına gelen Yakub ismini almış,¹⁴⁸³

İshak Âsû'yu, annesiye Yakub'u daha çok seviyordu; Âsû avcı, Yakub ise çobandı, Daha ilk zamanlarda bile iki kardeş arasında görüş ayrılıkları ve düşmanlık olduğu bilinir. Bir defasında bereketinden yararlanmak amacıyla kardeşinin kılığına girerek babasının huzuruna çıkmıştı.¹⁴⁸⁴

Babasının ölümünün ardından Yakub da kardeşinin korkusundan yurdunu terk eder ve geceleri yürüdüğü için İsrail: geceleri yürüyen diye adlandırılır. Sonunda Şâm'a ulaşip dayısının yanına varır.¹⁴⁸⁵

Yakub dayısı için çobanlık yapması karşılığında kızları Râhil ve Liya ile evlenir. Bunlardan on iki oğlu dünyaya gelir. Oğullarından çok sevdiği Bünyamin ve en küçük oğlu Yusuf Râhil'den doğmuşlardır.¹⁴⁸⁶

Babası İshâk'ın vefâtından sonra Ken'ân ilinde kalıp yerine geçer. Allah ona peygamberlik verir. Yakub on iki oğlundan Yusuf'u hepsinden daha çok sever. Bunu kıskanan kardeşleri Yusuf'u kuyuya atıp babalarına onu kurt yediğini söylerler. Yakub Yusuf'un hasretiyle Beytü'l-ahzen: hüznler evi denilen kulübesinde yıllarca ağlamış ve ağlamaktan gözleri kör olmuştur. Yıllar sonra oğlu Yusuf, Bünyamin ile ona gömleğini göndermiş ve gözleri açılmıştır. Ömrünün sonunda Yusuf'un yanında rahat bir yaşam sürmüştür.¹⁴⁸⁷ Hâfız da Yakub Peygamberin başına gelen bu olaylara gazellerinde yer vermiştir.

يعقوب را دود دیده ز حسرت سفید شد   و آوازه ئی ز مصر به کنعان نمیرسد

*Hasretten beyaz olmuş Yakub'un iki gözü, Mısır'dan Ken'ân'a bir ses gelmiyordu.*¹⁴⁸⁸

¹⁴⁸² Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 478; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 718.

¹⁴⁸³ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 58; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 718.

¹⁴⁸⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 719; Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 58-59.

¹⁴⁸⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 719; Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 59.

¹⁴⁸⁶ Mevlâyî, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, s. 59.

¹⁴⁸⁷ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 478.

¹⁴⁸⁸ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 212.

Bu beyitinde şair, Yakub Peygamber'in çok sevdiği oğlu Yusuf'un yokluğundan ne hale geldiğini tasvir edmiş, kederinin ne denli büyük olduğunu anlatmıştır. Hâfız başka bir beyitinde de Yakub'un bu başına gelenlere telmih yaparak kendisi ile sevgilisinin durumuna güzel bir benzetme yapmıştır.

بدین شکستهء بیت الحزن که می آرد؟ نشان یوسف دل از چه زرخدانش

*Bu beytü-l hâzen hastasına sevgilinin çene çukuruna düşmüş olan gönül Yusuf'unun namını, nişanını kim getirir acaba?*¹⁴⁸⁹

Şair, gönlünü Yusuf'a, sevgilinin çene çukurunu Yusuf'u attıkları kuyuya benzetmiş; gönlünün kuyudaki Yusuf gibi sevgilinin zindanına düşmüş, onun güzelliğinin esiri olmuş ve kendisi de Yusuf'un yokluğuna çok üzülen Yakub gibi gönlünün ayrılığından dolayı üzüntülü olduğunu söylemektedir. Beytü-l hâzen hastası tamlaması ile dolaylı olarak Yakub Peygamberi kastetmiştir.¹⁴⁹⁰

2.140. YED-İ BEYZÂ

“Beyaz el.” Allah tarafından Musa Peygamber ‘e verilen bir mucizedir. Musa Allah'ın emri ile elini koynuna koyar ve çıkarır, böylece eli güneş gibi parlardı.¹⁴⁹¹

“ve (bir de) elini sıyırıp çıkardı; (bir de) ne baksın, o bakanlara bembeyaz parlıyor.” A'râf (7), 108¹⁴⁹²

İşte bu mucize yed-i beyzâ: beyaz ve nurlu el, aydınlık el, aydınlatan el olarak ün kazanıp yaygınlaşarak Musa Peygamber'in hayatında önemli öğelerden biri olmuştur. Bu mucize Dest-i Kel'im: Musa'nın eli olarak da bilinir.¹⁴⁹³

Elini koynuna sok da kusursuz bembeyaz çıksın. Dokuz mucize ile Firavun ve kavmine (git). Çünkü artık onlar yoldan çıkmış bir kavim olmuşlardır. Mucizelerimiz onların gözleri önüne serilince: “ Bu apaçık bir büyüdür ” dediler. Neml (27), 12, 13¹⁴⁹⁴

Hâfız, Musa Peygamberin bu mucizesine hatırlatma yapmıştır.

سحر با معجزه پهلو نزند دل خوش دار سامری کیست که دست از ید بیضا ببرد

¹⁴⁸⁹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncü-yi Şirâzî), s. 146.

¹⁴⁹⁰ Herevî, *Şerh-i Gâzelhâ-yi Hâfız*, II, 1172.

¹⁴⁹¹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 481; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 722.

¹⁴⁹² Yazır, *Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* (Sad. M. Sadi Çöğenli, Tkd. Orhan Okay), s. 163.

¹⁴⁹³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 722-723.

¹⁴⁹⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 723.

*Sihir mucizeyle boy ölçüşemez, emin ol. Sâmîrî, kim oluyor ki yedi beyzâ ya galebe çalabilsin?*¹⁴⁹⁵

2.141. YELDÂ

Şeb-i Yeldâ: en uzun gece olarak da bilinen, yılın en uzun gecesi, oğlak burcunun ilk gecesi. Kışın kırkinci gecesi. Bu kelime Süryanicede mîlâd (doğum) manasına gelir. Şeb-i yeldâ yı Mesih'in doğumuyla kullanmışlar bu yüzden bu isimle adlandırmışlar.¹⁴⁹⁶

İranlılar bu gecenin Mitrâ'nın doğum gecesi olduğuna inandıkları için onu Süryanice telaffuzuyla kabul etmişlerdir. Gerçekteyse Yeldâ, Avrupalıların 25 Aralıkta kutladıkları şeb-i yeldâ ya da şeb-i çelle'si (şeb-i çille: kırkinci gece) ile aynı gündedir.¹⁴⁹⁷

Bu geceden itibaren günler yavaş yavaş uzamaya başlar. Yılın bu en uzun gecesi İranlılar tarafından uğursuz sayılmasının nedenleri arasında, kışın şiddetli soğuyla birlikte karanlıklar Ehrimen'in saldırılarının sürmesi de yer alır. İranlılar bu gecenin uğursuzluklarından korunmak için sabah güneş doğuncaya dek ateşler yakarak çevresinde eğlenir, sofralar kurup meyезд dağıtırlardı.¹⁴⁹⁸

Fars edebiyatında sevgilinin zülfü ve ayrılık günleri uzun, karanlık ve siyah oluşları yüzünden şeb-i yeldâ'ya benzetilir.¹⁴⁹⁹

Hâfız:

صحبت حکام ظلمت شب یداست نورز خورشید خواه، بوکه بر آید

*Zulmeden hâkimlerle konuşmak, en uzun kış gecelerine benzer. Sen nuru güneşten iste... belki güneşten zuhur eder.*¹⁵⁰⁰

Anlatılmak istenen kısaca şudur: Zamanın hâkimleriyle arkadaşlık şeb-i yeldâ gibi üzüntü verici ve karanlıktır, onlardan adalet talep etme. Adalet güneşinin doğmasıyla birlikte zalim ve acımasız karanlık gecenin sona ermesini dile. Şair zamanın

¹⁴⁹⁵ Hâfız-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 118.

¹⁴⁹⁶ Mu'in, Ferheng, IV, 5270; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 724; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 422.

¹⁴⁹⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 724.

¹⁴⁹⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 724.

¹⁴⁹⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 724.

¹⁵⁰⁰ Hâfız-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 54.

hakimleriyle konuşmayı üzüntü vermesi; karanlık ve uzun olması sebebiyle o uzun ve siyah geceye benzetmiştir.¹⁵⁰¹

2.142. YUSUF

İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden olan Yusuf, Yakub Peygamber'in Râhil'den olan oğludur. Yusuf, ibranice Yoşaf'ın Arapçalaşmış şeklidir; ama bu ismin "hüzün" anlamında Arapça olduğu da söylenir.¹⁵⁰²

Kur'ân'da ahsenu'l-kasas: en güzel kıssa olarak anılan Yusuf Peygamber kıssası peygamberler ve melekler, periler ve kuşlar, hükümdarlar ve çeşitli kesimlerden insanlar, bilginlerin üstünlükleri ve kadınların aldatıcılıkları, iffet ve yiğitlik, zenginlik ve yoksulluk, sabır ve iyilik gibi farklı konulara yer verir. Bu hikâyedeki çok renklilik, Fars şiirinde de aynı şekilde yansıyor çok şairin dizelerinde çeşitli boyutlarıyla yer almıştır. Özellikle Hâfız-ı Şirazî'nin divanında geniş yer bulmuş, değişik ilgiler ve farklı mazmunlarla işlenmiştir. Hikâyede Yakub Peygamberin, oğlu Yusuf'a baba oğul sevgisini çok çok gerilerde bırakan sevgisi, Yusuf'un ayrılığından dolayı üzüntüler kulübesine çevirdiği evinde çektiği sıkıntılar, Yusuf'un olağanüstü güzelliği ve bu güzelliğe dayanamayan Züleyha'nın Yusuf'a beslediği şiddetli aşk ve onun yansımaları ana temaları oluşturur.¹⁵⁰³

Şiirlerde adı en çok anılan peygamberlerden biri Yusuf'tur. Harikulâde güzelliği ile çok zaman sevgili ona benzetilir, hatta sevgili, Yusuf-u sani: ikinci Yusuf olarak nitelenir. Hayatıyla ilgili birçok kıssa nedeniyle birçok beyitin konusunu oluşturur. Mâh-ı Kenân diye nitelenen odur. Lâkabı ise Sinân'dır.¹⁵⁰⁴ Hâfız Yusuf kıssasına birçok beyitte telmihler yapar.

گفتند خلائق که توئی یوسف پانی چون نیک بدیدم بحقیقت به از آنی

*Halk, sana "ikinci Yusuf'sun" dedi. Fakat ben iyice dikkat ettim, gördüm ki Yusuf'tan da güzelsin.*¹⁵⁰⁵

Hâfız, olağanüstü güzelliği dolayısıyla Yusuf'a benzetilerek Yusuf-u sâni: ikinci Yusuf olarak adlandırmış, hatta sevgilinin ondan bile daha güzel olduğunu söylemiştir.

¹⁵⁰¹ Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 972.

¹⁵⁰² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 729; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 483.

¹⁵⁰³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 729.

¹⁵⁰⁴ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 484.

¹⁵⁰⁵ Hâfız-ı Şirazî, *Divân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 265

ببین که سیب ز نخدان تو چه میگوید هزار یوسف مصری فتاده در چه ماست

*Bir bak, dinle, elmaya benzeyen çenendeki çukur ne diyor: Mısır'daki Yusuf gibi binlerce güzel bizim kuyumuza düşmüştür.*¹⁵⁰⁶

Şair, babaları Yakub Peygamberin Yusuf'a olan düşkünlüğünü kıskanan kardeşlerinin Yusuf'u bir kuyuya atmasını hatırlatmıştır. Sevgilinin çene çukurunu da Yusuf'un düştüğü kuyuya benzeterek ona binlerce güzelin düştüğünü söylemiştir.

Yusuf'un kuyuya atılışına dair de;

پیراهنی که آید از آن بوی یوسفم ترسم برادران غیورش قبا کنند

*Yusuf'un kokusunu duyduğum gömleği, korkuyorum, kıskanç kardeşleri yırtacak!*¹⁵⁰⁷

Hâfız, bu beyitinde ise kardeşlerinin Yusuf'u kuyuya attıktan sonra babaları Yakub Peygambere gidip onu bir kurtun yediği yalanını söyleyip Yakub Peygambere Yusuf'un olduğunu söyledikleri kanlı gömleği vermelerine telmih yapmıştır.

Hâfız, gazellerinde birçok yerde de Yakub Peygamber'in Yusuf'un yokluğunda beyt-i ehzân, beytü'l-ehzân, beytü'l-hüzn: hüznler evi adlarıyla bilinen bir kulübede inzivaya çekilip Yusuf'un yokluğundan dolayı duyduğu hasretin verdiği o derin üzüntü sebebiyle sürekli ağlamasına hatırlatma yapmıştır. Mecazi olarak her âşığın yaşadığı bu ev de bu nitelemeyle bilinir. Hâfız-ı Şirâzî'nin dizelerinde bu bileşiğin eşanlamlısı olarak kulbe-yi ehzân: üzüntüler kulübesi ve kulbe-yi ğem: keder kulübesini de kullanmıştır.¹⁵⁰⁸

یوسف گمگشته باز آید بکنعان غم مخور کلبهء اخزان شود روزی گلستان غم مخور

*Kaybolmuş gitmiş Yusuf, Kenan eline yine gelir, Külbe-i ehzân gün gelir yine gülistan olur... Üzülmeye!*¹⁵⁰⁹

Şair, gazellerinde Züleyha'nın Yusuf'a duyduğu büyük aşka da işaret etmiştir.

من از آن حسن روزافزون که یوسف داشت دانستم که عشق، از پردهء عصمت؛ برون آرد زلیخا را

¹⁵⁰⁶ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 25.

¹⁵⁰⁷ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s. 46.

¹⁵⁰⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 164.

¹⁵⁰⁹ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s.133.

*Ben o Yusuf'un o her gün artan güzelliğinden anlamıştım: Aşk çıkarır günahsızlık perdesinden Züleyha'yı diye.*¹⁵¹⁰

2.143. ZÂĞ

“Karga.” Kelağ ve ğurâb gibi isimleriyle de bilinir. Ğurâb İbranicede “siyah” anlamında bir sözcüktür. Şiilerin Ğurâbiyye olarak bilinen kolu Hz. Ali'nin kargaya benzediğine inanır. Leş yiyen kuşlardan olan karganın bin yıl gibi uzun bir süre yaşadığı söylenir. Bütün siyah kuşlar gibi, batı kökenli hikâyelerin çoğunda, bazen de doğu kaynaklı hikâyelerde akıl, zekâ ve güç simgesi olan karga genellikle insanların akıllılığı ve zekâsıyla ünlü danışmanı ve öğütçüsü konumundadır. Gücü ve yaradılışındaki özelliklerinden dolayı insanların kaderleri hakkında söyledikleri onun zekâsını gösterir, çoğu zaman da gelecekte haber verir.¹⁵¹¹

Karga Fars edebiyatında “siyahlık, uğursuzluk, sakınma, çirkinlik” simgesidir.¹⁵¹² Daha çok rakip ile birlikte mütalaa edilir. Karşılığında aşık olan bülbül, sevgili olarak humâ kuşları zikredilmek suretiyle, aradaki tezat açıklanmak ve abartılmak istenir.¹⁵¹³

Hâfız:

سزد ار چو ابر بهمن که درین چمن بگریم   طرب آشیان بلبل بنگر که زاغ دارد

*Bu yeşillikte kış bulutu gibi ağlasam yaraşır; bülbülün neşe yuvasına bak kuzgunlara yurt olmuş.*¹⁵¹⁴

2.144. ZEBÛR

Hz. Davud'a indirilmiş olan kutsal kitaptır. *Mezâmîr* de denir. Hz. Davud bu kitaptaki ayetleri güzel sesiyle ney, çeng, iki telli saz ya da tambur gibi müzik aletleri eşliğinde okurdu. *Zebûr* üç defa *Kur'ân-ı Kerîm*'de zikredilmiştir. İki defasında *Zebûr*'un Davud'a gönderildiği belirtilir.¹⁵¹⁵

¹⁵¹⁰ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s.2.

¹⁵¹¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 733; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 487.

¹⁵¹² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 734.

¹⁵¹³ Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, s. 457.

¹⁵¹⁴ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s.75.

¹⁵¹⁵ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, II, 864; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 739; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 489; Mu'in, *Ferheng*, V, 646; Herevî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, II, 1140.

*Rabbin, göklerde ve yerde olan herkesi en iyi bilendir. Gerçekten biz, peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık; Davud'a da Zebûr'u verdik. İsrâ (17), 55*¹⁵¹⁶

*Biz Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Ve (nitekim) İbrahim'e, İsmail'e İshak'a Yakub'a, esbâta (torunlara), İsa'ya, Eyyüb'e, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a vahyettik. Davud'a da Zebûr'u verdik. Nisa (4), 163*¹⁵¹⁷

Zebûr yüz elli ilahiden oluşur, eski korunan büyük kitaplardan biridir. Zebûr ya da *Mezâmîr* beş kitaba ayrılır. Yetmiş üç Mezmur Davud'a vahyedilmiştir ya da ona nisbet edilir. Mezâmîrleri biraraya getiren belli değildir.¹⁵¹⁸

Zebûr sonradan bozulmuş, insanlar tarafından değiştirilmiştir. İlk Mezmur şöyle başlar “*Ne mutlu o adama ki kötülerin öğüdü ile yürümez.*” Son mezmur ise şöyle biter: “*Bütün nefes alanlar Allah'a hamd etsin, Allah'a hamd edin.*”¹⁵¹⁹

زبور عشق نوازی نه کار هر مرغی است   بیا و نوگل این بلبل غزلخوان باش

*Aşk Zebûr'unu terennüm etmek, her kuşun harcı değil... Sen gel de bu gazel okuyan bülbülün yeni açılmış gülü ol.*¹⁵²⁰

Zebûr, *Mezâmîr* ya da Davudi nağme Fars dilinde beğenilen sesin sembolüdür. “Gel ve benim maşuğum ol güle şarkı söyleyen bülbül gibi sana gazel okuyayım. Davud'un *Mezâmîr*'i gibi nağme söylemek bülbülün işidir, benim gülüm ol, bülbül gibi sana nağme söyleyeyim” der.¹⁵²¹

2.145. ZULUMÂT

Eskilerin inanışına göre yeryüzünün kuzeyinin başındaki bölümdür. Orası her zaman gecedir ve Âb-ı hayat çeşmesi de orada bulunur, yere mücevherler saçılmıştır. Hızır ve İskender Âb-ı hayatı aramaya oraya gitmişler, Hızır Âb-ı hayatı bulmuş, o sudan içmiş ebedi hayata kavuşmuştur. İskender ise bu suya ulaşmadan geri dönmüştür.¹⁵²²

¹⁵¹⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 739.

¹⁵¹⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 739.

¹⁵¹⁸ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, II, 864-865; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 489.

¹⁵¹⁹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 489.

¹⁵²⁰ Hâfiz-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfiz* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s. 143.

¹⁵²¹ Herevî, *Şerh-i Gâzelhâ-yi Hâfiz*, II, 1141.

¹⁵²² Mu'în, *Ferheng*, V, 1116; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 745-746; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 494; Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, s. 264.

Bilimadamlarının karanlıkların aslı hakkında çeşitli görüşleri vardır. Bazısı onu yılın yarısı karanlık, diğer yarısı da günler kısa ve az ışıklı olan kuzey kutup bölgesi kabul etmişlerdir.¹⁵²³

Birtakım rivayetlere göre ise İskender İran'ın doğusuna sefere gittiğinde, Sistan'dan Gudezreh ve Rahc'a doğru ilerlemiş ve daha sonra Afganistan'ın kuzeyi Belh tarafına yönelmiş ve o ülkenin dağlarından geçip Belh'e gelmiş. İskender'in ordusu dağlara çıkınca çok kar ve soğuğa maruz kalmışlar, havada sisli ve karanlık olunca askerlerden bir kısmı telef olmuş, bu karanlık askerlerin birbirlerini görmelerine engel olmuş ve onun için askerler ve kumandanlar hayatlarını kaybetmişlerdir. Bazıları bu yeri tarif ederken insanların ilgisini çekmesi için mübalağa yapmışlardır ve bu mübalağa tarihçilerin kitaplarına eski yüzyıllardan beri yansımış ve rivayetlerin kaynağı İskender'in karanlıklar ülkesine gitmesine dönmüştür.¹⁵²⁴ Hâfız da bu efsânevi hikâyeye şiirinde yer vermiştir.

فرقست از آب خضر که ظلمات جای اوست تا آب ما که منبعش الله اکبرست

*Hızır'ın suyu ile bizim suyumuz arasında fark var. Hızır'ın âb-ı hayatı karanlıklar diyarından coşuyuyor. Bizim Rükânâbâd ırmağımızın kaynağı Allahu Ekber tepesi.*¹⁵²⁵

Şair beyitte Hızır'ın âb-ı hayatı bulduğu karanlıklar diyarına işaret etmiştir. Ve Hızır'ın içtiği âb-ı hayatla Rükânâbât ırmağının tek farkının kaynakları olduğu, Rükânâbâd'ın da âb-ı hayat suyu gibi can verici olduğunu kastetmiştir.

Hâfız, burada zulumâtı *Kur'ân*'daki aslına göre ilki ve ikinci harfi ötreli kullanmıştır. Bu beyitten başka iki yerde de *Kur'ân*'daki asıl telaffuza göre kullanmıştır.¹⁵²⁶

Karanlık birçok yerde, zıddı olan ışık, aydınlık ve nurla birlikte kullanılır.

حافظ شکایت از غم هجران چه میکنی در هجر، وصل باشد و در ظلمتست، نور

*Hâfız, ayrılık derdinden neye şikâyet ediyorsun? Ayrılıkta vuslat vardır, karanlıkta nur!*¹⁵²⁷

¹⁵²³ Mu'în, *Ferheng*, V, 1116.

¹⁵²⁴ Mu'în, *Ferheng*, V, 1116.

¹⁵²⁵ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s.15.

¹⁵²⁶ Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 264.

¹⁵²⁷ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s.128.

Karanlık, daima gece ve ışık unsurları ile birlikte ele alınır. Daha çok rengi dolayısıyla bazı unsurların hâlini ve niteliğini belirtmeye yarar. Küfür, zulüm ve Zulumât ile ilgili olarak söz konusu edilir.

ز آنجا که فیض جام سعادت فروغ تست بیرون شدی نمای ز ظلمات حیرتم

*Ziyasında kutluluklar olan kadehinden feyziyle bana şu şaşkınlık zulmetinden çıkacak yolu göster.*¹⁵²⁸

Hâfız, sevgilinin zülüflerini renginden dolayı karanlık olarak betimlemiştir.

سودا زلف سیاه تو جاعل الظلمات بیاض روی چو ماه تو فالق الاصباح

*Siyah zülfünün karanlığı zulmetleri meydana getirmedi, ay gibi yüzünün beyazlığı sabahları izhar etmektedir.*¹⁵²⁹

Şair, bu kelimeyi bir beyitinde de zulmetmek anlamıyla kullanmıştır.

صحبت حکام ظلمت شب یداست نور ز خورشید خواه، بوکه بر آید

*Zulmeden hâkimlerle konuşmak, en uzun kış gecelerine benzer. Sen nuru güneşten iste, güneşten... Belki zuhur eder.*¹⁵³⁰

Şair, kimi zaman zulumâtın tekili zulmeti kullanmıştır.

شب ظلمت و بیابان به کجا توان رسیدن؟ مگر آنکه شمع رویت به رهم چراغ دارد

*Kapkaranlık gece, çöl... Nereye gidebilirim ki? Meğer senin çırağa benzeyen yüzün, yoluma ışık salsın!*¹⁵³¹

2.146. ZÜHAL

“Satürn gezegeni.” Keyvân olarak da bilinen Zühal, yedinci felekte yer alan yedinci gezegendir. Sözlüklerde berîd-i felek: feleğin ulağı, pâsbân-i felek: feleğin koruyucusu, pîr-i felek: feleğin muhafızı, pâsbân-i târem-i nohom: dokuzuncu göğün muhafızı, hindû-yi bârik-i sipehr: feleğin ince zülfü vb adlar da geçer.¹⁵³²

¹⁵²⁸ Hâfız-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s.166.

¹⁵²⁹ Hâfız-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s.45.

¹⁵³⁰ Hâfız-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s.54.

¹⁵³¹ Hâfız-ı Şîrazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s.75.

¹⁵³² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 747.

Naḥs-ı ekber: en büyük uğursuzluk sayılır. Bu yıldızın etkisi altındaki burçlarda doğanlar, ahmak, câhil, pinti, yalancı vs. kötü huylu olurlar. Mitolojiye göre gök ile yerin oğlu olarak bilinir. Zaman tanrısı olup ekip biçmeyi korur. Rengi siyaha yakın boz yeşildir. Onun hâkim olduğu senede soğuklar artar. Âdem, Zühal devrinde yaratılmıştır. Zaten Zühâl ile Âdem kelimeleri ebced hesabına göre aynı rakamı (45) verirler. Yedinci felek onun emrindedir. Çarşamba gecesi ile Cumartesi gündüzü Zühal'in tesirin bulunur. Eski coğrafyaya göre de yedinci iklime hâkimdir. Bu iklim kuşağında siyah renkli insanlar yaşar (msl. Hintliler). Çünkü siyah renk Zühal'indir.¹⁵³³

بگیر طرهء مه طلعتی و قصه مخوان که سعد و نحس ز تأثیر زهره و زحل است

*Bir ay yüzünün saçlarını tut, okşa. Dünyadaki saadetle nuhuset, Zühreyle Zühalin tesirindedir diye masal okumaya kalkışma.*¹⁵³⁴

2.147. ZÜLEYHA

Bazı rivayetlerde adı Râil ya da Nikâ olarak geçen Züleyha, Firavun Reyyân bin Velîd zamanın da yaşamış Mısır Azizi Kıtîr bin Rahîb'in eşi olarak ve Yusuf'a duyduğu aşk ile bilinir. Yusuf ile Züleyha arasında yaşananlar en kapsamlı biçimde *Tevrat*'ta yer alırken *Tevrat* ile *Kur'ân* farklı ayrıntılar vermektedir.¹⁵³⁵

Yusuf kendisini Mısır'a götüren kervandan ayrı düşerek pazarda satılırken, Züleyha'nın isteği üzerine satın alındı ve yine onun girişimleriyle eğitimine özel önem verildi. Erişkinlik çağına geldiğinde son derece çekici ve alımlı oluşu Züleyha'nın aklını başından aldı; ama kendisine her aşk teklif edildiğinde Yusuf'un red cevabıyla karşı karşıya kalıyordu. Züleyha, Yusuf'u elde edemeyeceğini anlayınca korkutma, sindirme ve şantajlarla ele geçirmeyi denedi. Ama bunda da başarılı olamayınca, onu kendisine tecavüz etmekle suçladı. Yusuf hapsedildi ve yıllarca zindan da kaldı.¹⁵³⁶

Züleyha'nın Yusuf'a olan aşkı etrafında oluşturulan rivayetler Fars edebiyatında geniş yankı bulmuştur.¹⁵³⁷ Hâfız da bu aşka dizelerinde yer vermiştir.

¹⁵³³ Pala, *Ansklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 494.

¹⁵³⁴ Hâfız-ı Şirâzî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şirâzî), s.27.

¹⁵³⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 748.

¹⁵³⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 748.

¹⁵³⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 748.

من از آن حسن روزافزون که یوسف داشت دانستم   که عشق، از پردهء عصمت؛ برون آرد زلیخا را

*Anlamıştım ben Yusuf'un o her gün artan güzelliğinden: Çıkarır bir gün aşk
Züleyha'yı, günahsızlık perdesinden.*¹⁵³⁸

---

¹⁵³⁸ Hâfız-ı Şirazî, *Dîvân-i Hâfız* (Nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), s.2.

SONUÇ

İki bölümden müteşekkil bu çalışma, Fars edebiyatı içerisinde önemli bir yer oluşturan mitolojik unsurların Hâfız-ı Şirazî'nin şiirlerinde değerlendirmektir.

Çalışmada mitolojinin tanımı ve İran mitolojisi hakkında genel bir bilgi verildikten sonra ünlü söz üstadı Hâfız-ı Şirazî'nin hayatı, edebi kişiliği ve Divanı tanıtılmıştır. Eserin özellikleri aktarıldıktan sonra, şairin gazellerinde yer alan mitolojik unsurlar ele alınmıştır. Öncelikle incelenen gazeller içerisinde tespit edilen mitolojik unsurların ne anlama geldiği, mitolojide ne anlamlar ifade ettiği, İran mitolojisindeki yeri ve önemi üzerinde durulmuştur. Sonrasında ise bu mitolojik terimlerin Hâfız'ın gazellerinde hangi anlamlarda kullanıldığı ifade edilerek, şairin verilen bilgilere en uygun beyitleri örnek verilmiştir. Çalışmada toplam yüz kırk yedi mitolojik unsur ele alınmıştır.

Özenle hazırlamaya gayret ettiğimiz bu çalışma da elbette hatalar ve eksiklikler olacaktır. Bütün bu eksikliklere rağmen bu çalışmamızın alanında küçük de olsa bir katkıda bulunacağını umuyoruz.

KAYNAKÇA

- Davudoğlu, Ahmed, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâli*, Bahar Yayınları, İstanbul 1981.
- Dictionnaire Larousse* (Ansiklopedik Sözlük), I-VI, Milliyet.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Hafız Divanı*, Millî Eğitim, İstanbul 1985.
- Herevî, Huseyn Alî, *Şerh-i Ğazelhâ-yi Hâfız*, I-III, Ferheng Yayınevi, Tahran 1367 hş.
- Hurremşâhî, Bahâuddîn, *Hâfıznâme*, I-II, İntişârât-i Surûş, Tahran 1372 hş.
- İslâm Ansiklopedisi* (Hazırlayan İsmail Özcan), Milliyet, Copyright 1991.
- Kurnaz, Cemal, *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlîli*, MEB, İstanbul 1996.
- Meydan Larousse (Büyük Lugat ve Ansiklopedi), Sabah, I-VI.
- Mevlâyî, Muhammed Server, *Tecelli-yi Ustûre Der Dîvân-i Hâfız*, Tahran 1368 hş.
- Mu'în, Muhammed, *Ferheng-i Farsî*, I-VI, İntişârât-i Emir Kebir, Tahran 1375 hş.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2010.
- Sefercioğlu, Nejat, *Nev'î Dîvânı'nın Tahlîli*, Kültür Bakanlığı/1159 Kaynak eserler/45, Ankara 1990.
- Seyidoğlu, Bilge, *Mitoloji Üzerine Araştırmalar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.
- Şirazî, Hâfız, *Dîvân-i Hâce Hâfız-i Şirazî*, (Nşr. Şirazî, Seyyid Ebu'l Kâsım İncû), İntişârât-i Cavidân, Tahran 1361 hş.
- Tatçı, Mustafa, *Yûnus Emre Dîvânı İnceleme*, H Yayınları, İstanbul 2008.
- Tolasa, Harun, *Ahmet Paşa'nın Şiiri Dünyası*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, I-XXVIII, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988-2004.
- Yazır, Elmalılı Hamdi, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, (Sad. Çöğenli, Sadi, Tak. Okay, Orhan), Huzur Yayınevi, İstanbul 2006.
- Yıldırım, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006.
- , *İran Mitolojisi*, Pinhan Yayınları, İstanbul 2012.

DİZİN

- Âb, 14, 15, 16, 17, 20, 21, 22, 23, 24,
 25, 26, 27, 28, 109, 130, 133, 134,
 136, 137, 138, 155, 156, 157, 180,
 184, 189, 262, 263
 Âb-ı hayat, 20, 25, 26, 27, 28, 136, 137,
 138, 156, 263
 Âb-ı revân, 18
 Âd, 28, 29, 30, 148, 197, 222, 226, 227,
 244
 Âdem, 11, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 61,
 62, 70, 71, 72, 98, 102, 106, 107, 116,
 117, 120, 121, 128, 129, 183, 193,
 196, 209, 210, 211, 218, 233, 247,
 249, 264
 Âfitab, 36
 Ahd-i Elest, 61
 Ahura, 38, 46, 47, 58, 63, 88, 96, 99,
 103, 160, 190
 Ahura Mazda, 46, 47, 63, 87, 104
 Anahita, 45, 204, 205, 236
 Ankâ, 1, 38, 39, 59, 161
 Arş, 1, 40, 228
 Aryan, 5, 46, 99, 190
 Âsaf, 1, 42, 43, 44, 88, 110, 159, 238,
 239, 240, 241
 Âsaf-ı Sâni, 44
 Âsumân, 1, 45
 Atbîn, 5
 Ateş, 1, 46, 47, 48, 51, 254
 Ateş-İ Musa, 50
 Ateş-i Tûr, 51
 Atlas, 4, 52
 Avesta, 4, 6, 47, 63, 69, 73, 87, 99, 100,
 102, 104, 113, 119, 133, 160, 168,
 169, 170, 190, 197, 205, 211, 231,
 234, 236, 253
 Âyine, 56
 Âyine, 52, 56
 âyine-i İskender, 56
 Âyine-i Sikender, 56
 Babil, 14, 33, 92, 93, 126, 127, 132,
 147, 191, 205, 206
 Bâd, 59, 61
 Bâde, 36, 185, 189
 Bahr-u ahmâr, 119
 Bâr-i emanet, 61, 107
 Behmen, 63, 64, 65, 168, 171, 219
 Behrâm, 1, 11, 65, 66, 131, 142, 160,
 184, 236
 Behrâm-ı Gûr, 65
 Belkîs, 42, 221
 Benefşe, 66
 Berehmen, 67, 68
 Beytû'l-ehzân, 68
 Bihişt, 69
 Bîjen, 81, 220, 221
 Bîveresb, 110
 Bozorgmîhr, 6
 Bundehîšn, 14, 46, 58, 73, 170, 231
 Buy, 73
 Bûlbûl, 49, 63, 76, 77, 78, 79, 96, 261,
 262
 Câm, 36, 80, 81, 82, 83, 84
 Câm-ı âlembîn, 85
 Câm-ı Cem, 56, 81, 82, 83, 84, 89
 Câm-ı Cem, 79, 82
 Câm-ı cihanbîn, 84
 Câm-ı cihannümâ, 85
 Câm-ı Keyhusrev, 85
 Cânusyâr, 94, 95
 Cebrail, 85, 86, 87, 99, 115, 119, 121,
 147, 150, 153, 162, 211, 218, 223,
 230, 243, 244
 Çelîpâ, 93
 Cemşîd, 5, 11, 56, 64, 65, 79, 81, 82,
 84, 87, 88, 89, 90, 91, 107, 113, 114,
 115, 168, 169, 171, 189, 211, 241,
 242
 Çâh-ı Babil, 92
 Dahhâk, 88, 103, 113, 114, 115, 211,
 244
 Dakîkî-yi Tûsî, 6
 Dârâ, 1, 57, 81, 82, 94, 95, 154, 155,
 195
 Dâru's-selâm, 70
 Davud, 42, 95, 96, 237, 238, 261, 262
 Dey, 96
 Deyr-i muğân, 97
 Deyr-i rindsûz, 98
 Direht, 98, 99

- Div, 99, 169
 Duhter-i rez, 108
 Dûzeh, 100, 129
 Ebed, 101, 102
 Ebû İshak, 8, 9, 10, 43, 243
 Ebu'l Futûh-i Razî, 69
 Efrasiyâb, 11
 Efrâsiyâb, 1, 81, 85, 102, 103, 167, 168, 171, 220, 232
 Ehrimen, 3, 99, 103, 104, 105, 158, 159, 211, 220, 231, 242, 258
 Elest, 34, 105, 106, 107
 Engûr, 107
 Ercâsp, 109
 Esb, 109
 Eski Ahit, 42, 58, 86, 221, 237
 Evreng ve Gulçehr, 110, 111
 Eymen vadisi, 51, 246, 250, 254
 Ezel, 101, 102, 107, 111, 112, 215
 Ferâhkert, 14, 205
 Ferânek, 114
 Ferhad, 112, 113, 142, 143, 144, 175
 Ferîdûn, 1, 5, 102, 113, 114, 115, 171, 210
 Ferište, 115
 Ferverdîn, 117, 207
 Firavun, 118, 119, 148, 163, 198, 200, 201, 202, 206, 208, 209, 223, 246, 257, 265
 Firdevs, 70, 72, 120
 Firdevsî, 1, 6, 7, 52, 94, 139, 141, 171, 231
 Gatalar, 4, 104
 Gendum, 120
 Gerşâsp, 109, 171
 Goştâsp, 64, 109, 220
 Gulgûn, 1, 121, 122, 142
 Hâce Celâleddin Turanşah, 44
 Hâcû-yi Kirmânî, 12, 110
 Hallac-ı Mansur, 122, 124
 Hallûh, 103
 Harun, 19, 163, 200, 201, 224, 262, 267
 Hârût ve Mârût, 92, 126, 127, 205
 Hâtif, 115, 235
 Havva, 31, 32, 33, 98, 120, 128, 129, 247
 Hayyâm, 12, 187
 Heft, 129, 130, 131, 132, 133, 169, 207, 220
 Heft Âb Şosten, 130
 heft ahter, 129, 131
 Heft Âsumân, 131
 Heft Derya, 133
 Heft İklim, 133
 Heft Peyker, 65, 66
 Hızır, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 56, 85, 134, 135, 136, 137, 138, 156, 157, 202, 213, 252, 262, 263
 Hordâd, 14, 127
 Hûd, 28, 149, 210, 244
 Hudâyname, 81
 Huld, 70, 72
 Huld-ı berîn, 70, 71
 Humâ, 138, 139
 Hûr, 139
 Hûrşîd, 131, 140
 Husrev ve Şirin, 141
 Hûşeng, 47, 92, 231
 Hüdüh, 59, 145, 146, 222, 223, 240, 241
 İbrahim, 49, 123, 146, 147, 148, 173, 193, 194, 206, 261
 İndra, 45, 252
 İrec, 114
 İrem, 25, 28, 29, 148, 149, 150, 210, 244, 245
 İsa, 25, 30, 45, 86, 87, 93, 99, 150, 151, 152, 153, 154, 218, 227, 261
 İsfendiyâr, 64, 219, 220
 İskender, 5, 10, 11, 15, 21, 22, 23, 24, 52, 56, 57, 81, 82, 85, 94, 95, 103, 134, 135, 137, 138, 154, 155, 156, 157, 158, 195, 241, 262, 267
 İskendernâme, 52, 94, 157
 İsm-i A'zam, 42, 158
 İzed, 45, 115, 160
 Kaf dağı, 161
 Kalem, 72, 162, 181, 255
 Kârûn, 11, 163, 164, 172, 203, 206
 Kâve-yi Âhenger, 114
 Kazvînî, 119, 211
 Kebûter, 165
 Kelile ve Dimne, 67, 68
 Kemâleddîn-i İsfahânî, 12
 Kevser, 69, 166, 167

- Keyhusrev, 11, 56, 81, 84, 102, 103,
167, 168, 169, 219, 232
- Keykavus, 11, 168
- Keykâvûs, 169, 170, 219
- Keykubâd, 169, 170, 171, 219
- Keyûmers, 87, 92, 193, 231
- Kıvâmüddin, 7, 8, 10, 44
- Kıvâmüddin Ebü'l-Bekâ b. Mahmûd-i
İsfahânî-yi Şîrâzî, 7
- Kimya, 172
- Kitab-ı Mukaddes, 30, 198, 237
- Kûhpâye, 6
- Kur'ân, X, 6, 7, 8, 11, 14, 23, 24, 28,
29, 30, 31, 32, 39, 40, 43, 49, 50, 51,
61, 62, 69, 70, 71, 72, 86, 87, 92, 93,
95, 99, 100, 101, 102, 106, 107, 115,
116, 118, 119, 120, 121, 127, 128,
134, 135, 139, 145, 146, 147, 148,
150, 151, 153, 157, 158, 159,
162, 163, 166, 186, 198, 201, 206,
209, 210, 214, 216, 218, 221, 223,
225, 226, 230, 235, 237, 238, 240,
243, 244, 247, 249, 251, 254, 255,
257, 259, 261, 263, 265, 267
- Kurban, 173
- Lahrâsp, 109
- Lale, 174, 175, 187, 206
- Leyla ve Mecnun, 176, 177
- Mâh, 177
- Mâhî, 180
- Mahmud ve Ayaz, 182
- Mâhyâr, 94, 95, 155
- Mâr, 182
- Menîje, 81, 220, 221
- Menûçehr, 114, 170, 219
- Merih, 131, 132, 184, 203
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 12
- mey, 36, 141, 184, 185, 187, 188, 197
- Mey, 184
- Mezdiyesnâ, 73, 104, 190, 234
- Mihr, 111, 129, 160, 190, 191, 193,
194, 195
- Mihr ve Vefa, 193, 195
- Mihrgiyâh, 192
- Mitra, 45, 52, 190, 191
- Morğ, 195
- Morğ-i çemen, 76, 77
- Morğ-i hoşhân, 76, 77, 78
- Morğ-i nağme, 77, 78
- Morğ-i seher, 76, 77, 78
- Morğ-i şebhân, 77
- Muğ, 186, 197
- Muhammed Gülendâ, 8
- Musa, 11, 23, 50, 51, 99, 118, 119, 134,
135, 136, 163, 170, 172, 198, 199,
200, 201, 202, 203, 208, 209, 223,
224, 225, 246, 248, 251, 254, 255,
257
- Musallâ, 7, 8, 73
- Mutarrizî, 6
- Mübârizüddin, 9, 10, 243
- Müşteri, 131, 132, 203, 204
- Nâhîd, 204, 205, 234
- Nemrud, 92, 147, 169, 206
- Nevruz, 53, 207
- Nevrûznâme, 107
- Nil, 119, 198, 200, 201, 208, 209
- Nizâmî, 52, 57, 65, 66, 94, 112, 141,
157, 161, 176
- Nizâmî-yi Gencevî, 52, 65, 112, 141,
161, 176
- Nuh, 15, 23, 28, 132, 165, 206, 209,
210, 211, 226, 249, 250, 261
- Nûh, 28, 210
- Nûşîrevân, 6, 65, 141
- Peri, 100, 212
- Peymâne, 36, 79, 184, 188
- Pîr-i muğân, 97, 129, 212, 213
- Ravza-yi dâru's-selam, 71
- Ravza-yi rıdvan, 71
- Restâhîz, 214
- Rıdvan, 32, 71, 120, 196, 216, 217
- Rig Veda, 4, 14
- Rûdekî-yi Semerkandî, 6
- Ruh, 217
- Ruhu'l-emîn, 86, 87
- Ruhu'l-Kudüs, 86
- Rûşenek, 94
- Rüknâbad, 7
- Rüknâbât, 17, 73
- Rüstem, 64, 103, 169, 171, 219, 220,
221, 232
- Sa'dî-i Şîrâzî, 12
- Sabâ, 43, 60, 221, 222, 223
- Sâgar, 36, 184

- Sâmirî, 163, 200, 201, 202, 223, 224, 225, 257
 Sâray-ı muğân, 98
 Sekkâkî, 6
 Selm, 114
 Selmân-ı Sâvecî, 12
 Selsebîl, 226
 Semud, 30
 Semûd, 30, 148, 226, 227
 Serv, 227, 228, 229
 Sidre, 98, 229, 230, 248
 Simurg, 38, 39, 161, 242
 Siyâmek, 179, 231
 Siyâveş, 64, 103, 167, 168, 169, 220, 232
 Sperğem, 233
 Sûdâbe, 232
 sunbul, 233
 Surûş, 114, 115, 160, 168, 234, 235
 Sûsen, 236
 Süleyman, 11, 42, 43, 44, 58, 59, 81, 84, 85, 87, 88, 89, 91, 92, 95, 96, 104, 105, 110, 145, 158, 159, 211, 221, 222, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 262
 Şah Mansûr, 10
 Şah Şücâ, 9, 10, 43, 44, 103, 194, 195
 Şahin, 242, 243
 Şahnâme, 5, 46, 47, 52, 64, 65, 81, 87, 94, 102, 103, 113, 133, 139, 161, 169, 220, 221, 231, 232, 253
 Şeb-i Kadr, 243
 Şeddâd, 28, 206
 Şeddâd bin âd ile Şedîd bin Âd, 244
 Şedîd, 244
 Şehîd-i Belhî, 6
 Şimşâd, 245
 Şîraz, X, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 17, 26, 27, 134
 Şuayb, 51, 199, 202, 246, 254
 Taberî, 41, 66, 244
 Tahmasb, 231
 Tâhmâsp, 109, 170
 Tevrat, 32, 33, 42, 58, 98, 145, 146, 163, 202, 221, 239, 249, 265
 Tûbâ, 98, 230, 247, 248
 Tufan, 210, 249
 Tur, 114, 199, 202, 224
 Tûr, 51, 52, 99, 102, 122, 163, 223, 250, 251, 254
 Turan, 102, 114, 134, 171, 220, 232
 Tûtî, 251
 Ukâb, 252
 Urmevî, 7
 Uşşaknâme, 111
 Utarit, 253
 Vadi-yi Eymen, 254
 Ve in yekâd, 255
 Yakub, 68, 198, 255, 256, 257, 259, 260, 261
 Yed-i beyzâ, 225, 257
 Yeldâ, 258
 Yezd, 8, 158, 160, 242
 Yusuf, 11, 39, 68, 69, 118, 150, 179, 198, 255, 256, 257, 259, 260, 265
 Yusuf ve Züleyha, 11
 Zâbulistan, 64
 Zâğ, 261
 Zâl, 64, 171, 219
 Zebûr, 95, 261, 262
 Zemahşerî, 6
 Zerdüş, 4, 5, 6, 14, 45, 46, 47, 49, 63, 96, 97, 98, 99, 100, 104, 115, 117, 160, 169, 170, 173, 177, 186, 197, 205, 206, 207, 211, 212, 217, 220, 227, 231, 235
 Zev, 179, 231
 Zinderûd, 26
 Zulumât, 262
 Zühal, 131, 132, 264
 Zühre, 45, 91, 127, 131, 132, 152, 184, 204, 205, 234, 253
 Züleyha, 179, 259, 260, 265
 Zülkarneyn, 22, 23, 24, 134, 137, 154, 157

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Deniz ERÇAVUŞ
Doğum Yeri ve Tarihi	Kastamonu /14.04.1987
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	ercavus4342@hotmail.com
Tarih	24.12.2012